

Тошкент
Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1999

Александр Пушкин

А.С. Тушкун

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Шеърлар, достонлар,
насерий асарлар

Тошкент
Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1999

Пушкин А. С.

Танланган асарлар: Шеърлар, дostonлар, насрий асарлар /
/Сўзбоши: А. Орипов/.—Т.: Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашр., 1999.— 384 б.

Рус шеърятини А. С. Пушкин биз тасаввур этиб бўлмади. Унинг жаҳон ада-
биёти хазинасидан мустақкам ўрин олган асарлари ҳар бир ўзбек китобхони учун
ҳам қадридир. Пушкиннинг жозибали эртаклари мактаб дарсликлари орқали
болаларнинг беғубор ҳаётини бойитгани, дoston ва қиссалари катталарни ку-
рашчан ҳаёт йўлига етаклагани сир эмас.

Шоир таваллудининг 200 йиллиги муносабати билан чон этилаётган ушбу
китоб ўзбек пушкинхонларига муносиб тўхфа бўлишига аминмиз.

П $\frac{4702010102-11}{M 352(04)99}$ режага қўш. 99

P1

ISBN 5-635-01726-6

© Абдулла Орипов (Сўзбоши).
Фафур Фулом номидаги Адабиёт
ва санъат нашриёти, 1999 й.

ШАРҚҚА МАФТУН ШОИР

Жаҳондаги ҳеч бир халқ маънавияти ва адабиёти фақат ўз доирасида чегараланиб қолмайди. Чегараланиб қоладиган бўлса, узига ёмон. Миллий маҳдудлик ҳеч кимга фойда келтирган эмас. Ўз миллий заминида қатъий турган ўзбек маънавияти — азалдан очиқ маънавият. Маънавий ҳудудимизга бизни руҳоний жиҳатдан бойитишга хизмат қиладиган ҳар бир улуг сиймога марҳамат деб кутиб оламиз. Биз шундай кенг бир халқмиз.

Биз шарқмиз, аммо ғарб бадийий руҳий оламишни ўзлаштирган, уша оламишни шаффоф сувларини сиймирган, шундан нафу сафо топган халқмиз. Шоиригимиз тили билан айтганда, Навоий шарафи муқаддас яшаган ўзбек хонадонидан, ўзбек онгидан Ҳомер, Данте, Шекспир, Гёте, Байронлар ҳам макон топган. Лекин бадийят даҳоси Александр Пушкиннинг қадри айричадир. У бизга бир қадар яқин, бир қадар қадрдон.

Даҳолар сийбىни мақсадлардан устуи турадилар. Шу сабабли Пушкин даҳоси ҳам шовинизм каби илданган алақанча юксакликда макон топади. Даҳолар ўз азалий табиатига кўра инсоний эрк ва миллий озошликка хизмат қиладилар. Пушкиннинг ҳам армони, идеали озошлик эди. У эркинлик ва озошлик кўйицидир.

Пушкин шеърляти ҳар жиҳатдан — шакдан, руҳан ва маънан шарқ шеърлятига яқин. Унинг айрим туртдиқлари теранлиги, маъносининг чуқурлиги, фалсафийлиги билан бизнинг рубоийларни эслатиб туради. Унинг шеърляти шарқ руҳи билан чуқур сўғорилган, десак муболаға бўлмайди. Ҳассос шоиригимиз Усмон Носир она тилимизга қотириб ўтирган «Богчасарой фонтини» достонни мазмун-моҳияти билан шарқдан олишган. Достон саҳнида икки куч — шарқона воқелик ва ғарбона лирик маром бақамти келиб, яхлит бир бутунлик ҳосил қилган. «Курьонга иктибос» шеърйи туркуми эса муусалмон оламиининг муқаддас китобиданги суралар мағзидаги буюк поэзияни илғаб олиб, бошқа бир тилда улуг шеърлятга айлантириш жиҳатидан шоён диққатга сазовор. Пушкин бу туркумда боболари руҳи билан учрашганини ҳис қилган, эркин нафас олган. Шундан икки йил кейин ёзилган машҳур «Пайгамбар» асарда ҳозиргача ким ҳақида гап бораётганини устида бақе кетади, баъзилар уни фақат Библияга боғлашса, бошқа бировлар унда Курьон ва пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳақида сўз юритилган, деишсади. Бизнингча, иккинчи фикр ҳақиқатга яқин ва шоир ҳамма пайгамбарлар, аниқлик, бизнинг Муҳаммад алайҳиссаломга таяниб, одамларга эзгу хабар, ёшиқ сўз олиб келган пайгамбарнинг йиғма образини яратган дейиш мумкин.

Шеърйи вази ҳақида гап кетганда, тадқиқотчилар кўпинча бир нарсани унуттишсади, яъни уни қуруқ шакл деб ҳисоблашади. Вази аввало оҳанг дегани. Оҳанг эса одамнинг, шоирининг қалбидан чиқади, қолаверса, қони-жонидан тугиладди. Маълумки, Пушкин томларидан, жумладан, араб қони оққан. Унинг она томонидан катта бобоси буюк Петрининг тутинган ўгли асли ҳабашистонлик Иброҳим Ҳаннибал эдики, бу нарса Пушкин шеърлятининг оҳангига ҳам таъсир ўтказмай қолмагандир. Буюк Чўлпон бизнинг классик арузимизга солиб, санъаткорона ўтирган «Булбул ва гул» шеърйининг аслиятида ҳам арузга хос тўлқинлар, зарб-лар йўқ эмас. Кейинчалик кўйлаб шоирлар рус шеърлятига арузни қўллаганга уриндилар, лекин Пушкин бу вазифани анча илгари улдлагаган эди, чамасен, бу шеърйининг мавзун ҳам қадим шарқ шеърлятиининг жамғармасидан олишган. Оҳангга эътибор қилинг:

Нетак ли ты поешь для холодной красоты,
Опомнись, о поэт, и чему стремишься ты.
Она не слушает, не чувствует поэта,
Глядишь — она цветет; взывает — нет ответа.

Таржимаси.

Сени ҳеч севмаган бир гул учун, эй шоирим, сен ҳам
Ёнарсан, уртанарсан, дод этарсан тинмайин бир дам.
Кўи энди, беҳуда дод этма, оҳинг унга етмайди,
Қарайсан, яшнаган бир гул, фақат додинга етмайди.

Бу сатрлар она тилимизда шу қадар табиий жарангладики, худди Пушкин ўзбек тилида ёзгандек туюлади.

Пушкин тоғт кенг қиррали даҳо эди. У буюк лирик шоир бўлиши билан бирга драматургия ва проза соҳасида ҳам улкан ҳамда бебаҳо мерос қолдирди. «Борис Годунов» рус адабиётида илк драматик трагедия сифатида тап олинган. Унинг кичик трагедиялари «Тош меҳмон», «Моцарт ва Сальери», «Хасисе Ришар», «Ўлди чоғидаги базм» кичик воқеа ва оз сўз орқали улкан ижтимоий-фалсафий муаммоларни бадиий ифодалаш мумкиндигига ёрқин мисолдир. «Капитан кизи», «Дубровский», «Белкин қиссалари» каби асарлари рус насабининг кейинги тараққотида улкан рол ўйнади. Гогол, Достоевский, Лев Толстой каби жаҳонинг адибларининг адабиёт майдонига чиқишида туртки ва кўприк вазифасини ўтди.

Бизнинг Туркистонда Пушкин ижодига қизиқин ағма илгари бошланган. Бу жаҳода жадидларимиз, аниқса, жонбозлик кўрсатишган. Пушкиннинг адабий эртақ жанрида ёзилган асарлари шарқона фикрлаши, содда ва қизиқарли баён жихатидан халқимизга яқин бўлишидан, дастлаб шу эртақларнинг айримлари ўзбек тилига таржима қилинган. Кейинчалик Пушкинни таржима қилиш иши йил йилга кўйилди. Бу, бир жихатдан, уша давр сиёсатига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, энг муҳими, янги давр ўзбек адабиёти уз ривожига Пушкиннинг бадиий тажрибаларига эҳтиёж сезилганидан ҳам эди. Пушкиннинг қатор асарлари ўзбек тилига бир эмас, бир неча бор қайта-қайта таржима қилинди. «Евгений Онегин» шеърининг романини 30-йилларда Ойбек домла тилимизга ўтирди, таржима китобхон ва мутахассислар томонидан юксак баҳоланган эди. 80-йилларга келиб бу асарни шоир Мирза Кенжабек ўзбек тилига яна бир бор таржима қилди. Бу яхши. Зеро буюк асарлар тилимизга қайта-қайта ўтирилиши қўллаб-қувватланадиган ҳодисалар. Айталик, Пушкиннинг машҳур «Ҳайкал» шеърининг турли шнорлар томонидан ўнга яқин таржимаси бўлиб, уларнинг ҳар бири бу улғу шеърининг бошқа таржимада кўрилмаган янги қиррасини кўрсатиши билан қимматлидир.

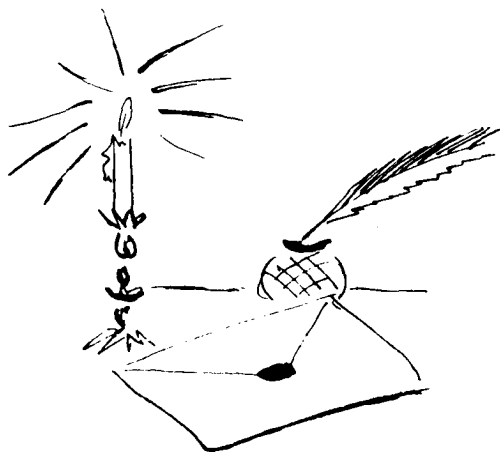
Пушкиннинг бир асарини яхшилаб таржима қилиш шеърин жихатдан бир поғона ўсиш демакдир, деган эди бир пайтлар Ҳамид Олимжон. Пушкин асарларини ўзбек китобхонага юксак савияда етказиш ишида бир неча авлод шоир ва ёзувчилар иштирок этдилар. Улар жуда кўп, лекин шу уришда Чулпон, Ойбек, Усмон Носир ва Миртемирлар номини алоҳида ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олишга ўзимни бурчли деб биламан. Миртемир домла ўтирган биргина «Атвидо, зўр қудрат, асов галаён» сатрининг ўзиёқ Пушкин шеъри ўзбек тилига қанчалик сингишиб, ўзлашиб кетганига гўзал мисолдир.

Хуллас, халқимизни олижаноб, гўзал гоёлари, эзгу ҳисларига ошно қилгани учун биз Пушкиндан миннатдоримиз. Лекин буюк Пушкин ҳам ўзбек халқидан миннатдор бўлса арзийди. Уни худди ўз фарзандидай бағрига олгани, ардоқлагани учун,

*Абдулла ОРННОВ,
Ўзбекистон қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири*

А.С. Пушкин

ШЕЪРЛАР

ЭРКИНЛИК¹

ОДА

Қоч, йўқол, кўринма — чекил кўзлардан.
Цитеранинг ожиз, эй маликаси!
Мағрур эрк куйчиси, қани, қайдасан,
Қайдасан шоҳларнинг зўр таҳликаси!
Кел, гултожим узиб ташла бир ёнга!
Инжиқ рубобимни парчала-синдир...
Эркин улуғлайин бутун жаҳонга,
Тахту тож қусурин топтайин бир-бир.

Шонли кулфат, офағ аро сен ўзинг
Дадил қасидалар илҳомин берган —
Ўша олижаноб, улуғ инсоннинг²
Атоқли изларин очгил менга сан!
Хавойи қисматнинг арзандалари,
Жаҳон золимлари! Титранг бу замон!
Сиз-чи, эй уларнинг хор бандалари,
Мардона-мардона бошланг кўзғолон!

Қай томонга назар ташламай, эвоҳ,
Темир кишанлару зулм қамчилари:

¹ «Эркинлик» шеърини Пушкин 1817—1819 йиллар орасида ёзган. Бу шеър XVIII асрда ўтган рус революцион шоири А. Н. Радищевнинг (1749—1802) машҳур «Эркинлик» одасига назирадир. Радищевнинг «Эркинлик» шеъри «Петербургдан Москвага саёҳат» номли асарига кирган ва жазоланишнинг сабабларидан бири бўлгандир. Радищев ўлим жазосига ҳукм этилган, сўнг бу жазо Сибирга сургун билан алмаштирилган.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, Пушкиннинг бу шеърисида подшо Александрнинг ўз отаси Павелни ўлдирганда бевосита иштироки борлигига киноя, ишора бордирким, бу 1820 йилда Пушкиннинг жанубга сургун қилинишининг асосий сабабларидан бири бўлгандир.

Пушкин ҳаёт чоғида бу шеър кўчирилиб, қўлма-қўл бўлиб кетган, фақат революциядан сўнггина «Эркинлик» шеъри тўла нашр этилди.

² Улуғ инсон — шоир бу ерда француз революцияси томонига ўтган француз қасидачиси Эдуар-Лебренани (1729—1807) кузда тутди.

Қонунлар хатарли, қонунлар расво,
Эркисизликнинг ночор ёш томчилари;
Ҳар ёнда ҳақсизлик, зўрлик ҳукмрон,
Уюган хурофот — қуюқ мавҳумот,
Куллиkning даҳоси қўрқинч ўлтирган,
Шонларни бўғади шум ҳирси, ҳайҳот!

Эзгу озодлик-ла қонун дўстлашса,
Айрилмас бир тусда жипслашса магар;
Содиқ қўллар қонун тигин ушласа,
Ҳаммани қўриси хайрлик сипар;
Бош устида адл қиличи ниҳоят —
Танламасдан келиб тушса аёвсиз —
Юқоридан барбод этилса бутун жиноят,
Қиличининг дамидан ўтса тўхтовсиз,

На очқўз, ноқаслик ва на қўрқув-ла
Сотилиб кетмаса қонун беомон —
Подшоҳ бошига хавф солмас шунда
Халқларнинг уволи фақат шу замон.
Ҳукмдорлар! Сизга тож-тахт берган
Қонундир! Наинки берсин табиат.
Сиз халқдан юқори турасиз, аммо,
Мангу қонун сиздан юксакдир, албат!

Халқ ўзи ёки шоҳ қонун қўлида
Билганин қилолса, бу халқнинг шўри,
Беҳабар мудраган қабилаларга
Алам! Ушаларга тушади зўри.
Сени гувоҳликка чақирдим букун
Нуқсонлар ўтида куйган подшоҳ¹,
Яқиндаги бўронда боболар учун
Шоҳона калласин қўйган подшоҳ.

Людовик ўлимга чиқиб боради,
Буни кузатади жим зурриёти,
Тожидан ажралган шоҳона бошин
Қонли, шум кундага муте уради.
Қонун жим туради — халқ туради жим,
Жиноят болтаси тушади оғир...
Ҳам ёвуз, қирмизи, ясоғлик кийим
Кишанбанд галларда ётади ахир.

¹ Шоир бу ерда 1793 йилда француз революцияси вақтида жазоланган фран-
цуз қироли Людовик XVI ни кўзда тутган.

Эй ёвуз ҳукмрон, бадкирдор, золим!
Нафратларим сенга, тожу тахтингга,
Сенга ва наслингга келаркан ўлим.
Қаттиқ севинч бўлиб кўринар менга
Сенинг пешанангда, эй зулм шоҳи!
Халқлар ўқир аниқ — лаънат тамғаси.
Сен жаҳон даҳшати, сен олам доғи,
Сен ерда тангрига халқлар таънаси!

Қоронғи ва ғамгин Невага боқиб,
Ярим тун юлдузи жилва қилганда,
Қайғусиз, ташвишсиз калласи оғиб,
Сокин уйқу малол келганда,
Ўйга толган шоир югуртади кўз:
Туман орасида мудҳиш уйқуда —
Хилватда золимнинг ҳайкали ёлғиз!
Унутилган сарой — турар қаршида.

Ҳам эшитар кўрқинч Клио² товушин —
Шу кўрқинчли девор, сарой ортида.
Ҳам Калигуланинг³ сўна олишин
Яққол кўради у кўзи олдида...
У кўради уқалар ҳам юлдузларда,
Шароб, аччиқ ғазаб — кин ила сархуш
Яширин қотиллар борар, юзларда —
Густоҳлик — юракда ваҳима-кўрқиш.

Турар сотқин посбон сассиз-садосиз,
Аста туширилган осма кўприк ҳам,
Дарвозалар очиқ кимсасиз тунда,
Ёлланган хиёнат қўлида шу дам.
О, номус! О, бизнинг кунлар даҳшати!
Янчарлар⁴ босиб кирди йиртқичга ўхшаб,

¹ Шоир бу ерда Михайловский саройини айтмоқчи: 1801 йил 11 март кечаси Павел I ни оқсуяк фитначилар тўдаси шунда ўлдирганлар. Пушкин замондошларининг айтишларича, Пушкин «Эркинлик» қасидасини ўз дўстлари — оғанини Тургеневлар уйида ёзганди. Бу уй деразасидан Михайловский саройи яққол кўриниб турар экан.

² Клио — тарих париси (юнон ривояти).

³ Калигула — энг золим ва қонхўр Рим жаҳонгирларидан бири; Павелдай у ҳам тўрт йилгина шоҳлик даврини суриб, ўз яқинлари томонидан саройида ўлдирилган.

⁴ Янчарлар — (асли «янги черик», «янги аскарлар») — XVIII асрда Туркияда имтиёзли ҳарбийлар.

Шарафсиз зарбалар бир-бир тушади...
Ҳам тождор ёвуз маҳв бўлади қақшаб.

Сизга ибрат бўлсин, эй шоҳлар, букуи:
На инъом, мукофот, на оғир жазо —
На хилват зиндонлар, на-да саждагоҳ
Бўлар сизга содиқ қалқон, ё паноҳ.

Шоҳлар, бошлаб ўзингиз бош эгингиз
Мустаҳкам қонуннинг остонасига,
Халқнинг эрки, тинчи шудир, билингиз,
Шудир тахтнинг кўриқчиси мангуга!

1817

* * *

Сибирь конларининг тагида
Мағрур сақланг сабот ва чидам.
Ғамгин заҳмат кетмас беҳуда —
Юксак хаёл, амалингиз ҳам.

Бахтсизликнинг содиқ синглиси —
Умид қора чуқурда, инон,
Қўзғар ғайрат, қувноқлик ҳиссин,
Келур орзу этилган замон.

Мушкул жазо инларингизга —
Эркин товшим етган сингари,
Пўлат қопқалардан ўгиб ичкари —
Севги, дўстлик этади сизга!

Парчаланур оғир кишанлар,
Зиндон қулар ва эрк шодумон
Пешвоз чиқар эшикда у он,
Қилич берур сизга ёронлар.

1827

ЦАРСКОЕ СЕЛО ХОТИРАЛАРИ

Ғуссали тун пардасин осмиш
Мудроқ осмон равоқларида,
Водийларни суқунат бағрига босмиш,
Ўрмон оппоқ туман кучоқларида.
Сал шилдирар эманзор соясига шoшган сой,
Сал пичирлар уйқучан шаббода барг-ўтларда,
Юзиб юрар каттакон оққуш янглиғ ой —
Кумуш ранг булутларда.

Юзиб юрар — ҳам сочар хира, оқиш нур,
Буюмларни ёритар нур доираси.
Юз яшар аргувонзор — хиёбонлар кўринур,
Йироқларда сабзозор ҳам тепалар сираси;
Бунда кўрдим сарвга чирмашибдир мажнунтол,
Соялари жимиллар сувнинг биллур мавжида;
Далалар маликаси нилуфар мағрур, хушҳол,
Даблабаси, зийнати, гўзаллиги авжида.

Ғадир-будур тоғлардан тушар бебош шаршара,
Марварид дарё бўлиб оқар, қайнашар.
У ёнда, соқит кўлда пари қизлар¹ шўх сара,
Эринчак тўлқинларни сачратишар, ўйнашар.
Бу ёнда, жимжитликда муҳташам саройлари,
Булутларга чўзмиш бўй, суяичиғи кўк тоқи,
Даврон сурмаганмиди бунда ер худолари?
Россия Минервасин шумасми саждагоҳи?²

Шу эмасми шимол жаннати,
Шоҳ қишлоғи, соз боғи эрам;

¹ Пари қизлар — паяллар, яъни сув парилари.

² Минерва — донишмандлик маъбудаси. Россия минерваси — Екатерина II Нарирокда шоир уин «буюк хотин» деб атаган.

Ҳалок этиб арслонни рус бургутин қудрати.
Тинчиб ором олмасмиди шу жойда хуррам?¹
Эвоҳ! У олтин пайтлар ўтдилар жадал,
У патла буюк хогин эди ҳукмрон,
Россиянинг шавкати гуркирарди у маҳал,
Бахтиёр, дориламон.

Бу ерларда ҳар қадам дилни уйғотар,
Ўтмишларни эслатар дарҳол;
Атрофга назар солиб рус бир оҳ тортар:
«Ғойиб бўлди бари, йўқ буюк аёл!»
Ҳам ҳаёлга фарқ бўлиб, ям-яшил қирғоқларда,
Қулоқ солиб елларга ўтиради лол,
Кечмиш йиллар жимиллар кўз қароқларда, —
Ва жимгина дил бўлар хушҳол.

У кўради, ҳайбатли қоя кўксида
Тўлқинлар ўргасида юксак ҳайкал бор.¹
Қанотларин кенг ёйиб унинг устида
Бир ёш бургут турар барқарор:
Оғир занжир ҳалқаси, ҳам ўқ, ҳам камон —
Баланд ҳайкал атрофин қуршамиш уч қат,
Оқ тўлқинлар шовуллаб этакларида бийрон,
Ярқироқ кўпикларда қилади роҳат,
Қалин қарағайларнинг қуёқ сояларида
Кўтарилган оддий ёдгор.²
Кагул қирғоғи, сенга ҳақорат бор барида,
Азиз ватанга эса шавкат пойидор!
Умрбод барҳаётсиз, эй рус паҳлавонлари,
Сиз жанг даҳшатларида топдингиз камол роса,
Сизнинг ҳақда, малика сафдоши-ёронлари
Наслдан наслга кетар овоза.

О, ҳарбий талашларнинг гурлаган асри
Россия шавкатининг гувоҳи бўлган замон!
Славянларнинг ўша мардона насли —
Улуғ саркардаларни кўргансан аён,
Зевс яшинларидай, қўлга олдилар зафар,
Шиддатларидан титраб жаҳон қолди танг,

¹ Ҳайкал — 1770 йил Чесма ёнидаги денгиз урушида русларнинг турклар устидан қозонган ғалабаси шарафига қурилган колонналар.

² Оддий ёдгор — Екатерина замонининг машҳур саркардаларидан бири ва Державин мақаб шеърлар ёзган Румянцев шайига колонна. 1770 йилги Кагул қирғоқларида турклар устидан қозонган ғалабаси шарафига қурилган.

Тўқидилар Державин ва Петров мадҳиялар —
Баҳодирлар шаънига куйлари жаранг!

Сен ҳам ўтиб кетдинг, унутилмас чоғ!
Ҳам дарров ўзга замон бўлди намудор;
Ҳам янги можаро, жанг даҳшатлари тўмтароқ;
Одамзод қисмати — азоб, оҳу зор.
Маккор ва беор шоҳнинг тийиқсиз панжасида
Ярқиради қонли бир қилич,
Турди жаҳон офати, шиддат алангасида —
Жадал отди жанг тонги мудҳиш ва қизғич.

Ҳовлиқма тошқинлардай Россия далаларида —
Оқди, оқди душманлар;
Йўлларида ғамнок чўл чуқур уйқу бағрида,
Ерда бурқийди қонлар;
Тинч қишлоқлар, шаҳарлар ёлқинланар тун бўйи,
Кўк гумбази ва уфқ кийди қизил ранг.
Мудроқ ўрмонлар қўйни — қочқинлар уйи,
Омочларни қирларда босиб ётди занг.

Келмақдалар — уларнинг зўрига йўқ бирон гов,
Хароб этар, ағдарар, кўтарар тўзон.
Беллона¹ фарзандлари руҳлари тузиб ясов,
Самовий лашкарсимон —
Қоронғи қабрларга инар бетўхтов,
Ё тун бўйи кезишар ўрмонларда саргардон...
Аммо, янгради овоз! Ийроқда алғов-далғов,
Совут, қилич шақирлаб келар оломон!

Эсингни йиғ, қалтира, ёт қабила лашкари,
Россия ўгиллари — бу кўзғалганлар;
Орсизларнинг устига учар бирдай ёш, қари,
Ўч қаҳрида диллари оловланганлар.
Қалтира, эй шаддод шоҳ! Ҳалокат яқин!
Ҳар аскар бир баҳодир, мардона келар.
Ё ғалаба қозонар дин ва шоҳ ҳаққи.
Ё жангда ўлар.

Аргумоқлар пишқирар, ўтар ўйноқлаб,
Водийлар тўлиқ лашкар;
Саф ортидан саф оқар ўч ва шон чоғлаб,
Севинчлари ошкор.

¹ Беллона — жанг маъбудаси.

Мудҳиш базмга шошар, қиличлар ўлжа қувлар
Ҳам жанг оловланади, гумбурлайди қир-довон.
Тўзонли ҳаволарда шамширлар, ўқлар ғувлар.
Қалқонларга сачрар қон.

Ҳалок бўлди душманлар жангда! Рус ғолиб!
Такаббур французлар орқага қочар,
Аммо, зўравонларга парвардигор ёр бўлиб
Сўнг қатла шуъла сочар;
Ёвни бунда янчмаган кекса саркарда,¹
Бородино даласи, о, қонли жанггоҳ!
Кутуришлар, кибрлар битмади бу сафарда!
Кремль тепасида француз, эвоҳ!

Москва ерлари, эй она юртим,
Гуллаган у йилларнинг эрталарида —
Бепарво олтин кунлар кечирган эдим,
Балолардан, ғамдан нарида...
Ватан душманларини кўрдингиз сиз ҳам,
Сизни ҳам қизартти, қон қақшатди олов беор.
Курбон қила олмадим жонимни мен ўша дам,
Фақат дил ғазаб билан ўртанди бекор.

Қани сен, эй юз қуббалик Москва чиройи?
Азиз мамлакатимнинг кўрки, қайласан?
Қани жилодор шаҳар, ҳашамат жойи?
Ҳозир фақат вайронадасан.
Москва! Бу манзаранг русга ғамгин шу қалар!
Йўқолмиш аъёнлару шоҳлар кошоналари.
Миноралар тожларин қорайтирмиш ёнғинлар,
Йиқилмиш боёнларнинг фароғатхоналари.

Зийнат, кўркамлик макон қурган жойларда,
Сояли дарахтзорда, яшил боғларда.
Арчазор хушҳид сочиб турган жойларда —
Кул, тўзон — бу чоқларда.
Сўлим ёз тунларининг соқит, соз дамларида
Учиб келмас бу ерга хушчақчақ шовқин.
Чароғонлик, жило йўқ қирғоқ чаманларида.
Ҳаммаси жимжит, сўлғун.

¹ Кекса саркарда — французларга қарши урушда рус армиясининг бош кўмондони бўлган Кутузов М. И. (1745—1813).

Ҳай рус шаҳри! Шаҳарлар онаси, юнан,
Келгинди ўлимига кўз ташлагил бир йўла.
Ёвнинг ўжар бўйнига тушди бу замон
Парвардингор ғазаби, ўч қўли бирағўла.
Кўз ташла, қочмоқдалар орқага боқмай бир зум,
Қонлари оқ қорларда оқмоқда дарёенмон.
Қирмоқда қора тунда уларни очлик, ўлим,
Орқадан рус қиличи қувар беомон.

Эй, уларни қалтиратган зўр — бардам
Европанинг қабилалари,
О, йиртқич французлар! Гўрга тушингиз сиз ҳам.
Эй, даҳшат! Эй, шиддат йиллари!
Ҳақиқат овозига, ҳам динга, қонунга ёв —
Бахт ва жанг арзандаси, қайлардасан бу замон?
Салтанатларни бузиш хаёлида солдинг дов!
Фойиб бўлдинг субҳидам қўрқинч тушсимон.

Парижга кирди руслар! Ўч машъали касқда?
Эй, француз, бошингни қуйи сол бу дам.
Аммо нима кўрдим мен? Илжайиб айни чоқда
Зар-зайтун шохин тутиб қаҳрамон ташлар қадам.
Ҳали овлоқ жойларда жанг чақмоғи чақарди,
Гўёки, чўл тунидай Москва ғамгин;
У ёвга ўлим эмас, нажот — сулҳ олиб борди,
Ҳам жаҳонда тотувлик сочди, сақламади кини.

Баҳодирлар шаънига қасидалар куйлаган
О, Россия куйчиси, илҳоми баланднаровоз,
Ёронлар даврасида алаиғали шавқ билан —
Жаранглатгил олтин сөз.
Титроқ торлар дилларга пуркайди олов,
Янграр богир шаънига хуш, ширин овоз,
Ҳам жанговар қўшиқни тинглаб кўзгалар дарров,
Жўшар навқирон шоввоз.

1814

ЎРТОҚЛАРИМГА

Учиб ўтиб кетди тутқунлик вақти:
Энди кўп қолмади, эй тенгқурларим,
Биз ташлаб кетамиз бу хор хилватни,
Царское Село дала-қирларин.
Бизни чорлар олис шовқин-сурон,
Жудолик кутади эшик ёнида,
Ҳар ким кўз тикади йўлга, навқирон
Ва мағрур хаёллар ҳаяжонида.
Биров бўрк остига ақлин беркитиб,
Ҳарбий либос кийиб шу маҳалданоқ,
Гусар қиличини ёнда силкитиб,
Чилла совуғида қотса ҳам, бироқ,
Сафда сиполикни бой бермай сира,
Сўнг соқчихонага иссиққа кирар:
Биров — мансаб учун тугилган азал,
Ишда виждон эмас, шуҳрат дардида,
Ўзин итоаткор мугтаҳам сезар
Машҳур мугтаҳамнинг эшик олдида;
Фақат мен, тақдирга буткул бериб тан,
Бахтли танбалликнинг содиқ фарзанди,
Кўнглим ҳар нарсага бефарқ ва беғам,
Танҳо мудрамоққа секин ястандим...
Бефарқман мирзолик ва уланликка,
Барибир қонунлар, гусар бўрклари,
Ўзимни урмайман капитанликка,
Ёки ассессорлик мансаби сари;
Дўстлар! Лекин ҳиммат қилингиз пича —
То катга гуноҳлар қилиб бир кун
Жанговар қалпоққа алмашгунимча,
То кутмай даҳшатли офат хавфини,
Июль кунларида танбал бемалол
Ечиб юроларкан жилет тугмасин —
Қизил қалпоғимга ҳеч ким тегмасин.

1817

ЧААДАЕВГА

Бу диёрда илк йиллар изтиробин унутдим,
Овидий мозорини холи ҳамсоя тутдим,
Бунда мен учун шуҳрат — арзимас бир машаққат,
Ҳорғин руҳим сени дер, сен камсан унга фақат.
Мен-ку: сиқиқ — танг ҳаёт, кишанга сақлайман кин.
Базмлардан воз кечмоқ бўлмади унча қийин.
Унда юрак ухларкан, жилваланур пуч ҳикмат,
Совуқ одоб қўйнида музлар ёниқ ҳақиқат,
Ёш дўстлар даврасидан айрилиб шу кунларда —
Сира афсусланмадим мен олис қувғинларда:
Тин олиб, ўзга озғур ўйдан қоча бошладим,
Ёвларимни гумдонлик лаънатига ташладим.
Узлим бандилик тўрин — азоб, надоматини.
Юрагим олур бунда янги ором тотини.
Тинч меҳнат ва тафаккур чанқовин, бу фурсатда
Англаб олди ҳўб ўжар фаросатим ғурбатда.
Ўз кунимга ҳокимман; ақлим тартибга иноқ,
Узун ўйлар ипини тугаман қўймай йироқ;
Ўтган исёнкор ёшлик йилларимни излайман,
Эрк қўйнида уларни тасдиқламоқ истайман.
Ҳам бўлай маърифатда асрим билан баравар,
Жаҳон маъбудалари, келди тагин музалар —
Ва қилдилар табассум мустақил, хур раёнимга,
Тўқнанди дудоқларим ташландиқ у найимга:
Кўнгилга севинч солди ўша қадимий овоз:

Куйлайман — орзуларим, табиат ва ишқни боз,
Содиқ, вафодор дўстлик мадҳин роса куйлайман,
Ёш чоқда мафтун этган ҳарна бўлса куйлайман,
У кунларда-ку, ҳали ҳеч кимга маълум бўлмай,
Ғам билмай, ташвиш билмай, тартибга амал қилмай

Куй таратдим, томоша — эрмак маконларида,
Шоҳ қишлоғин оғуши — салқин майдонларида.

Аммо, менга дўстлик йўқ, қайғуларда юраман,
Мен бунда бегона юрт уфқларини кураман;
На музалар, на ашбор, на эрк — севинч саросар:
Биргина сен дўстимга ҳечам келмас баравар.
Рухий кучларимнинг сен ҳокими эдинг, амир,
Эй ягона дўст, сенга маълум эди бутун сир,
Бағишлагандим бебахт қисқа умримни сенга,
Ва балки, ўзинг халос этган туйғумни сенга!

Юрагимни билардинг гул ёшлик кунларимда,
Сен кўрдингки: кейинроқ орзу тўлқинларимда,
Махфий сиқди дилимни унинг азоб, қийноғи:
Сирли тагсиз жарларда айни ҳалокат чоғи —
Мени сергак қўлинг-ла тутиб қололдинг, жўрам,
Сен бўлдинг менга умид, сен эдинг менга ором:
Пайқарди жилдий кўзинг терап дилимни аён,
Маслаҳат ё гинанг-ла берар эдинг унга жон,
Ишқим ялғини баланд ёнар ҳароратингдан,
Менда букилмас чидам пайдо бўлди янгидан;
Бўхтон шовқинларида ранжишни ҳам қўйганман,
Нафратда жирканишга улдабуро бўлганман.
Менга на дер у лақма, ўзи малайи золагон,
Бурун кўкси юлдузи, жоҳил ва қашқа полон,
Философ-ку¹, кўп озғур, чиққан фаҳишнинг уччига,
Овозаси таралган оламнинг тўрт бурчига,
Аммо, маърифат олиб, балномни ювган бир оз,

Шаробдан қайтди, лекин бўлди лақма қиморбоз,
Нотиқ Лужников² эса енг ичида иш бошлар,
Андак гашимга теккан зарарсиз вовиллашар,
Шикоят қилармидим, шўхларнинг қилмишидан,
Хонимлар ғужурлаши, фитначилар ишидан;
Шу ният, ғийбатларни таҳлилга фурсатми бор,
Мен сенинг дўстлигингдан қилганимда ифтихор?
Худога шукур: ўтдим қора йўллардан омон,
Бугунги ғуссалардан кўп сиқилар эди жон;
Қайғуларга кўникдим, толедан олдим ҳисоб;

¹ Шоир бу ерда «философ» лақабини киноявий тарзда граф Ф. И. Толстойга (1782—1846) таққандир.

² Нотиқ Лужников — Пушкин М. Т. Каченовскийни айтмоқчи. (1775—1842).

Яшарканман, чидайман — жонимда тоқату тоб...
Биргина орзум шуки, сен қол, мен билан қолғил!
Худойимдан ҳамиша шунигина тилар дил.
О, тезданми, дўстгинам, битар ҳижрон муддати,
Қачон қўшилар қўллар, икки дил муҳаббати?
Қачон мен эшитарман самимий саломингни?
Қучоқлардим! Кўрардим хонада мақомингни.

Унда сен доим зийрак, ўйчан философ гоҳо.
Ҳавойи оломонга кўз ташлайсан бепарво;
Тез ёнингга бораман, азиз дўсти меҳрибон,
Қадимий суҳбатларни ёдлашурмиз иқовлон:
Илк оқшомлар, талашлар — пайғамбарлар сингари,
Биз билган мурдаларнинг тирик ҳангамалари,
Санармиз, тергашармиз, суҳбату мунозара,
Эркесвар умидларни қўзғасак тагин зора,
Мен бахтиёр бўлурман; тангри ҳаққи, сен аммо —
Остонамиздан қувла, Шепингни¹ кўрмай асло!

1821

¹ Д. А. Шепинг (1790–1874) — Петербург офицерларидан. Таъқидчи.

ПУШЧИН АЛЬБОМИГА

Бу махфий вараққа кўз ташлаб бир чоқ
Менинг ёзганимни эсга олгайсан.
Ширин хаёлларга бирпас толгайсан,
Хаёлда лицейга учгайсан, ўртоқ!
Эсланар тез ўтган биринчи кунлар,
Ҳам бирга ўтказган тотув олти йил,
Қайғулар, шодликлар, қувноқ гурунлар
Ажралмас ўртоқлик қарор топган дил...
Ўтиб кетди бари, қайтмагай ортиқ...
Эсга тушганида юм-юм оқар ёш:
Эсга тушар илк бор бўлганинг ошиқ.
У ҳам ўтди... Лекин кетса ҳамки бош,
Ёшлик дўстларини унутиш оғир;
Шўх хаёл эмас-ку, узилмас асло.
Кўрқинч замоналар келсин, барибир.
Мангуликдир, бузилмас асло!

1817

* * *

Жонажон юртининг мовий осмони
Остида зориқди, сўлди сарвиноз...
Хазондек қовжираб ёшгина жони,
Соёси устимда этади парвоз;
Аммо орамизда мислсиз ғов бор,
Мен туйғу уйғотдим қалбда беҳуда:
Лоқайдлаб ўлимдан қилди хабардор,
Мен ҳам уни лоқайд тингладим жуда.
Уни бениҳоя севардим ахир;
Оташин юрак ва ҳис билан бутун,
Кўйида зориқиб бўлиб мунтазир,
Азоб-уқубатдан гўё бир мажнун!
Қани ғам, қани ишқ? Кўнглимдан, ҳайҳот,
Ўтган тотди кунни этиш учун ёд,
У шўрлик, соддадил бир соя учун
Сира тополмасман на кўз ёш, на ун.

1826

ШОИР

Қутлуғ қурбон бўл деб, шоирдан ҳали
Талаб этмас экан Аполлон,
У, ювошлик билан, ғавғоли
Дунё ташвишидан чиқолмас ҳамон;
Муқаддас лираси сукунатда, лол;
Руҳин муздай чулғайди уйқу,
Дунёда бенафлар ичра, эҳтимол,
Ҳаммасидан бенафроғи шу.

Лекин агар илоҳий бир сўз
Сезгир қулоғига урилса қитдай,
Худди уйқусидан турган бургутдай,
Шоир қалби титрар сабрсиз.
Ҳийин-кулги тегар ғашига,
Одамлар мишмишин ётсирар, севмас.
Халқнинг ҳукмдори қошида
Шоир мағрур бошини эгмас;
Нотинч қалбда оҳанглар тошар;
Ёввойи, шиддатли кўз қарашлари,
Сахро тўлқинлари бағрига шошар.
Шовулаган ўрмонлар сари...

1827

ТУМОР

Яланг қояларга сира тўхтамай
Денгиз ҳамишалик чайқалиб урган,
Илиққина порлаб кўкда тўлин ой
Туннинг ширин пайти жилмайиб турган,
Ҳарамда мусулмон, кайфини суриб,
Яшаган диёрда — кўзлари хумор
Жоду қиз эркалаб, нозланиб туриб
Кўлимга тутқизган эди бир тумор.

Эркаланиб туриб менга дедики:
«Менинг туморимни йўқотмай сақла.
Унда сирли куч бор, муҳаббатимки
Бағишлади сенга, сен уни оқла!
Бўронда, довулда, мудҳиш тўфонда --
Касалдан, ўлимдан, тўфондан, эй ёр,
Бошингни сақламас ҳеч бир маконда
Сенга мен бахш этган сеҳрли тумор.

Шарқнинг сон-саноксиз давлатларини
Бағишламас сенга бу тумор ҳеч ҳам,
Ҳамда пайғамбарнинг умматларини
Бош эгдириб сенга қилмайди қарам:
Ҳамда сени ғамгин бу узоқ юртдан
Дўстлар оғушига, ватанга, дилдор...
Шимол сари, она юртга жанубдан
Учириб еткизмас мен берган тумор...

Ва лекин макрли, ҳийлакор нигоҳ
Мафтун этиб қўйса сани дафъатан,
Ё зулмат кечада дудоқлар ногоҳ
Севмасдан бўсалар олса лабингдан,
Азиз дўст, ўшандай бир жиноятдан
Юракка янгидан қўймай дард, ғубор:
Хиёнат, унутиш каби ҳолатдан
Сақлаб қолар сени мен берган тумор».

1827

АРИОН

Биз кўпчилик эдик ўша қайиқда;
Елкан очдик зўр бериб бир қанчамиз.
Бир жон, бир тан бўлиб анчамиз,
Кучли ошкак урди, жимликда —
Қуйруққа суянган оқил дарғамиз
Ҳайдар эди оғир қайиқни.
Мен бўлса, бепарво ишонча тўлиқ,
Уларга куйлардим... Бирдан кўрқувдик
Тўлқинлар қуюни — босқинчи довул,
Шовқин-ла келди-ю, босди барчамиз...
Чўкли дарға, чўкли бариси.
Фақат мен уларнинг сирли куйчиен
Отилганман қирғоқ томон даҳшат чоғида;
Ўша кўшиқларни ҳамон айтаман,
Хўл жандамни қуешда қуритаман —
Қия тоғда, қирра қоя тағида.

1827

КАВКАЗ

Кўз ўнгимда Кавказ. Ўзим юксакда,
Қорли қояларнинг ёқасиламан;
Бургут кўтарилиб олис чўққидан
Мен билан тенглашиб аста сузмакда.
Бу ердан кўраман илк сел тошқинин,
Қорларнинг дастлабки кўрқинч босқинин.
Тагимда булутлар оқади аста;
Булут аро гувлаб шалола тошар;
Остида баҳайбат қоқ қоятошлар;
Нимжон ўт, қуриган чангалзор наstda;
Кейин дарахтзорлар, салқин ўтлоқлар;
Қушлар тинмай сайрар, кийик ўйноқлар.
Одамлар маконин кўрмиш тоғ аро.
Бўлиқ қияликда ўтлайди пода,
Чўпон ўрлаб борар қувноқ воҳала,
Арагва шошали кўк қирғоқ аро,
Даралар пана жой юпун отликка,
Терек ўйноқлайди бебош шолликда;
Ўйноқлару, гўё қафас тутқуни,
Ем кўрган ёш йиртқич каби пишқирар;
Беҳуда қаҳр-ла қирғоққа урар.
Қояларни ялар очкўз тўлқини...
Ҳайҳот! На қувонч бор унга, на ем бор;
Уни дол қоялар сиқар шилдатқор.

1829

ЖИНЛАР

Сур булут айланар, учар,
Ой юзар бутун хира —
Оқаради соврилиб қор;
Осмон хира, тун хира.

Йўл бепоён, чўл бепоён;
Кўнгироқ ҳам қилур зор...
Кўрқинч, кўрқинч — қирда сарсон
Кезмаклик беихтиёр.

— «Қани, чу де». — «Илож йўқ, тўрам.
Отларга қийин бу йўл;
Қор ёпишар кўзимга ҳам,
Қор остида ўнгу сўл;
Минг тикилсанг кўринмас из,
Аданибмиз, не чора!
Жин оздирган ўхшар, эсиз;
Қуршаб, қилар оввора...

Қара: ана бири юрар,
Пуфлар, туфлар мен томон;
Хурккан отин, ана, судрар,
Жарга судрар беомон;
Саногн йўқ, кўз ўнгимда
Қаққайишар йўл бўйи;
Милтирашар унда-бунда,
Ғойиб бўлар шу кўйи;.

Сур булут айланар, учар,
Ой юзар бутун хира —
Оқаради соврилиб қор;
Осмон хира, тун хира.
Жилиннга ҳам йўқдир мадор;

Қўнғироқ бирдан жимжит,
Отлар тўхтар... «Йўлда не бор?» —
«Қайдам, тўнғак, бўри, ит?»

Бўрон гувлар, бўрон бўзлар,
Пишқирар сергак отлар;
Қоронғуда ёнар кўзлар,
Мана жин сакрар, ҳатлар;
Торта кетди отлар тагин,
Жиринг-жиринг қўнғироқ...
Кўрдим: руҳлар тўпланганин
Мажлис қилар; туз — авлоқ...

Жинлар ҳалсиз, балбашара;
Хира шуъла сочар ой —
Учар, уйнар хил-хил давра,
Куздаги япроқлардай...
Эҳа: қанча! Қасён ҳайдар?
Нечун мунгли кўшиқлар?
Қазинарми девга мазор,
Ё алвасти тўни бор?

Сур булут айланар, учар,
Ой юзар бутун хира —
Оқаради соврилиб қор;
Осмон хира, тун хира.
Жинлар кўчар, кўч-кўч учар —
Ипроқ кўкда пайдар-пай;
Увлар, гувлар, чийлар зор-зор,
Юрагимни узгудай...

1830

АНОНИМГА¹ ЖАВОБ

Оҳ, сен ким бўлсанг ҳам ширин сўз билан
Табриклаб, иқболга мени уйғотдин,
Кўринмас қўлларинг тутиб қўлимдан,
Менга асо бердинг ва йўл кўрсатдинг.

Оҳ, сен ким бўлсанг ҳам: илҳомбахш бир чол,
Ёки, ёшлигимнинг олис мухлис,
Ёки, сирли илҳом дўсти -- ёш ниҳол,
Ёки гўзалликнинг маъсума қизи --
Шодликдан маст бўлган қалбим миннатдор,
Заррача диққатга бўлмайд сазовор,
Ҳеч кимдан илтифот кўрмаган элим,
Саломинг эшитиб ҳайратда қолдим.

Кибордан марҳамат кутиш қулгилди!
Бағритош оломон шоирга худди
Ўткинчи фигляр² деб ташлайди нигоҳ;
Агар у юракдан чекса оғир оҳ,
Агар у ўқиса маънос шеърини,
Моҳирона чертса юрак торини.--
Чапак чалиб, мақтаб қўяр оломон.
Ёки сал бошини чайҳар. Ногаҳон
Куйчининг бошига тушса зўр кулфат,
Қувғин, қамоқ ёки оғир мусибат.--
«Соз бўпти!» -- дейдилар санъатсеварлар, --
«Соз бўпти! Янги ўй, ҳисларни тўнлар
Ва бизга етказар». Лекин улар жим,
Шоирни қўлламас улардан ҳеч ким,
Кўрқув ичра сукут сақлаб ётса бахт...

1830

¹ Аноним -- номини яшириб хат ёзган киши.

² Фигляр -- дўттибоз, фокусчи, ўйин кўрсатувчи.

Д. В. ДАВИДОВГА

Сенгадир бу шеърим, куйчи қахрамон!
Ортингдан асов от миниб, қадрлон,
Жавлон уролмадим ўтли майдонда,
Тўплар гумбурлаган жанговар онда.
Сен, ювош Пегасда эпчил чавандоз,
Тингла, мен Парнаснинг қадим вақтга хос
Эски мундирини кийдим то шу дам;
Аммо эй, ажойиб чавандозим сан,
Машаққатли, оғир бу хизматда ҳам
Менинг отам, командиримсан!
Менинг Пугачимга бир қур боқ, дарров ---
Пайқайсан: у ҳушёр ўжар бир казак!
У сенинг олдинги отрядингда дов
Эпчил уряднигинг бўларди бешак.

1836

САРКАРДА

Рус шоҳи саройида битта улкан хона бор:
На бахмал, на олтиндан унда бир нишона бор,
На тождаги олмослар сақланар бу уйида;
Лекин, эни-узунни, юқорида-қуйида —
Эркин, тўкис қаламлик, ўткир кўзлик санъаткор —
Нукул сурат чизинги — қандай ёрқин ва рангдор!
Қишлоқ парилари-ю, ё тамтам отинлармас,
Дайди жишлармас, ёки кўкракдор хотинлармас,
Рақсу ов тасвиримас — бари қилич, қалқонлар!
Бари юзида мардлик барқ урган паҳлавонлар!

Рассом бир-бирига зич, ёндош ўрин беришти,
Халқимиз қудратининг бошлиқларинг тершти,
Бунда — шонли юришда шон олган талай сардор
Ва ўн иккинчи йилдан бизга мангулик ёдгор!

Кўн маҳал бу хонада мен авайлаб юраман,
Таниш бу суратларга кўзим тикиб тураман;
Жанговар наъралари гўёки янграр ҳамон,
Кўпчилиги йўқ ҳозир; баъзилари навқирон
Кўринса ҳам ёрқинроқ тасвирда, ҳозир қари,
Тинчлик, сукут қуйнида мункиллаб яшар бари,
Ҳам гултожли бошлари қуйи...

Жазб этар фақат —

Бу ҳайбатли, жанговар сафда мени бир сурат,
Мен унинг қаршисида ҳар гал тўхтаб қоламан,
Янги фикрлар чулғаб, узоқ назар соламан,
Мен узоқ боққан сари дилни бир ғусса ёқар,
Бир ғусса ёққан сари кўзларим тикка боқар!

У тик турар. Манглайи худди яланғоч чанок,
Чексиз ҳасрат бекинган каби — юксак, ярқироқ,
Атрофи — қоронғулик. Лашкаргоҳ — орқа томон.

Кўзларда ўйчан нафрат, сиёқида мунг аён.
Расминин чизар экан шу тарзда, шу сиймода.
Рассом ўз фикрин дангал этдимикин ифода,
Ёки жушқин илҳомнинг қудратими, ажабо,
Ҳар нечук унга Доу берипти шундоқ сиймо...

Бебахт сардор! Тақдиринг қандай оғир беомон!
Сенга ёг ўлка учун бор-йўгинг бўлди қурбон,
Ваҳший оломон сени англай олмали гарчанд,
Тек йўл ошдинг сен фақат буюк фикрларга банл,
Номингдаги ёт садо кўриниб ёт ва ёмон,
Ғавво солиб, кетинга тушиб олди беомон,
Сен ўзинг у кез пинҳон қутқариб қолган бу халқ,
Булғади сочларингнинг эзгу оқини бефарқ.
Қийматингни тушунган зийрак-чи, эди айёр,
Нодонларга ёқай деб, сенга берди кўп озор...
Ишончинг кучли эди, тебранмайин қанча йил,
Адашганлар ўнгида туролдинг тетик, дадил;
Оқибат ёрти йўлда, ғинг демай — чиқармай ун,
Лозим эли, тан бердинг, гултождан кечдинг бутун,
Кечдинг сардорликдан ҳам, теран хаёлардан ҳам,
Лашкарда махфий қолиш орзунг ҳам топти барҳам!
У ерда сен навқирон аскардай, кекса сардор! —
Ўқларнинг шўх садосин эшитган каби илк бор,
Ўзингни ўтга урдинг, ўлиминг этиб орзу,
Эсиз!.....

О, тубан зот, аянч қавм, о, ярамас инсонлар!
Бир лаҳзалик омадга қурбон бўлган паст жонлар!
Кўз ўнгингиздан тез-тез ўтади шундоқ инсон,
Уни мазах қилади сўқир, ёввойи замон,
Лекин у юксак сиймо танилажак жаҳонга,
Келажак насл шоирин солажак ҳаяжонга!

1835

СУВГА ЧҮККАН ОДАМ

Чонқиллашиб кириб уйга,
Гўдақлар шовқин солди:
«Дада! Дада! Бизнинг тўрга
Ўлик илиниб қолди!»
Ёлғон, ёлғон, жинқарчалар,—
Вайсар ота: — Кўргулик!
Бола эмас — бир дардисар!
Адабинг берар ўлик!

Суд ҳам келар, бошлар тергов,
Қани, қутулиб кўр-чи!
Иложим йўқ, бораи дарров,
Кампир, чакмонни бер-чи!
«Қани ўлик?» — «Қаранг бу ён!»
Қарасаки, қирғоқда —
Ётар росидан битта бежон,
Тўр ёзиғлиқ қумлоқда.

Кўқарган ҳам шишган мурда,
Хунук, кўрқинч ва ёмон,
Шўрлик жондан кечмиш сувда,
Ғарибмикан сарғардон;
Балиқчими сувга чўккан,
Маст йиғитми дарбадар;
Йўлбосарлар талаб кетган
Ё бефаҳм савдогар?

Апил-танил қараб олди,
Нима ҳам қилсин деҳқон?
Ўликни судраб қолди
Оёғидан сув томон;
Сувга отди қирғоқдан тез,
Эшкак билан итариб;
Ўлик юзди тагин шу кез
Гўр ва крест ахтариб.

Тирик каби кўп чайқалиб,
Юзди у оқим томон,
Кўз узмайин узоқ қолиб,
Уйна жўнали деҳқон.
«Юришлар, ҳой итваччалар,
Бераман ширин кулча.
Айтиб қўйсанг биринг агар,
Калтаклайман ўлгунча!»

Тунда бўрон шовқин солиди,
Дарё ҳам урди тўлқин.
Жинчироғ ҳам ёниб бўлди.
Мужик кулбаси тутун.
Бари ухлар, мудрар кампир,
Сўрсенда ётар у,
Увлар бўрон, бирдан кимдир
Деразани урди-ку.

«Ким у?» -- «Очгин, ҳой, хўжайин!»
«Хўш, тагин қандоқ бало?
Тун дайдисен, саёқ, Каин!
Жин боплаб келдими ё,
Танишинга вақт борми бирон,
Уинм тор ҳам қоронғу!»
Ҳам уришиб, турди деҳқон,
Деразани очди у.

Будуғлардан юмалар ой,
Ким денг? Яланғоч ўзи:
Соқолдан сув оқар сой-сой,
Бежону очик кўзи,
Бори йўли карахт, мудҳиш,
Тани шишган сар-басар,
Ҳам ёнишган тишлари нини
Қора қисқичбақалар!

Таниш-ди яланғоч меҳмон,
Тез ёпди деразани,
«Қуриб кет!»— дер титраб деҳқон
Пичирлар бир нимани.
Кўрқинч ўйлар чувалади,
Қалт-қалт титрар тинмайини,
Тонг отгунча ун солади
Эшикда у дам сайин.

Халқда бордир қўрқинч хабар:
Ҳар йил, ўшандан буён,
Шўрлик деҳқон, шу муқаррар.
Тагин кун кутар меҳмон,
Ҳаво ғазаб чақар эмиш.
Бўрон солармиш шовқин,
Тинмай эшик қоқар эмиш
Сувга чўккан — ўша тун.

1828

РОМАНС

Булутли куз, оқшом палласи,
Тенгир жувон дала йўлида.
Бахтсиз ишқнинг сирли меваси —
Чақалоғи титроқ кўлида.
Ҳарён жимжит: ўрмонлар, тоғлар
Бари ухлар, кеча қоронғу.
Диққат билан атрофга қарар —
Бир кўрқувда, ваҳимада у.

Ухлар маъсум, жон чақалоғи,
Кўзларини тикиб чекар оҳ...
«Сен ухлайсан, жоннинг қийноғи...
Сен билмайсан қайғумни, эвоҳ.
Кўз очарсан ва қўмсаб лекин
Кўкрагимни изларсан бекор;
Эрта бахтсиз онанг ўпишини
Тополмайин йиғларсан зор-зор.

Орзу этма, бекор, онангни!
Мангу уят бўлди гуноҳим.
Унутарсан умрбод мени,
Унутмасман сени, чироғим!
Ўзга бўлур сизинчоқ — паноҳ.
Дерлар: «Ётсан, бизга ўгайсан».
«Қайда, — дерсан, — отам ва онам?»
Бир меҳрибон тополмагайсан.

Ёт болалар аро, бечора,
Ғамгин ўйда азоб чекарсан,
Юрагингда мангулик яра;
Оналарга кўзинг тикарсан.
Ҳар ерда сен ёлғиз, дарбадар,
Тақдирингга ўқирсан лаънат;
Эшитарсан аччиқ пичинглар,
Шунда мени кечиргин фақат...

Эҳдимолки, шўрлик етимчам,
Оганг учрар, кучарсан бир кун,
Эвоҳ! Қайда бевафо эркам,
Эсдан чиқмас, улгунча дил хун,
Учрар бўлсанг, бергин тасалло,
Дегин: «У йўқ, жаҳонда бугун,
Лаурага ҳажр бўлди бало,
Бу оламин тарк этли бутун!»

Нелар дедим?.. Балки, бир замон
Шўрлик онанг дуч бўлур яна,
Мунгли кўзинг солгай ҳаяжон!
Танимасми ўз ўғлин она?
Кошки эди, беаёв қисмат
Таъсирланса менинг ноламдан...
Балки, четлаб ўтарсан фақат,
Айриларман мангу боламдан!..

Сен ухлайсан – бахтсиз болам,
Оғунимда сўнг бор ўнайин,
Ҳақсиз, мудҳиш қонун – бу алам,
Жудоликка солар, нетайин.
Ҳали маъсум қувончларингни
Қувмагандин омонсиз йиллар,
Ухла, кўзим, тинч кунларингни
Бузмас ҳозир аччиқ гам-селлар!»

Ўрмонзордан ногоҳ ой қалқиб,
Ой нурида кўринди кана,—
Туси ўчиб, титраб, толиқиб
Ёндошди у эшикка хафа...
Энгашидио жим ташлаш қолди
Гўдагини ёт остонага.
Кўрқиб, кўзин ўгира қолди,
Яширинди тун — зулматхонага.

1814

ҚУШЧА

Ватаним одатин бегона элда
Мен муқаддас билиб бажармоқдаман:
Баҳор байрамида — гўзал сайилда
Қушчага эрк бериб учирмоқдаман.

Кўнглим шундан топар тасалли — ором:
Худодан нолишим ўринли эмас,
Ахир, мен озодлик эголдим инъом
Ақалли биргина жонга бу нафас!

1823

—
—

ДЕМОН

Сирли олам қошида илк бор
Ҳайратларга тушган кунларим,—
Қиз нигоҳи, шовқин ўрмонзор,
Тунда оққан булбул унлари,
Баландпарвоз олий туйғулар,
Ҳурлик, шараф, ишқий аланга,
Дурри санъат, илҳом, ёғдулар
Ўт солганда жон ила танга —
Умид, роҳат — барига ногоҳ
Соя солиб фами ва нолон,
Қандайдир бир ёвуз руҳ тоҳ-тоҳ
Келар эди қошимга пинҳон.
Фами эди бизнинг мулоқот:
Табассумдан то нигоҳ қалар,
Аччиқ-аччиқ сўзлари бедод
Қуяр қалбга мисли муз захар.
Бўхтонлари беҳад, бемисол,
Келажакни синаб кўрарди:
Гўзалликни атарди хаёл;
«Илҳом — ирганч», деб наҳс урарди;
Ишонмасди эрк, ишққа буткул,
«Яшаш — кулги», лерди доимо.
Табиатда ҳеч нарсага ул
Эзгуликни кўрмади раво.

1823

ДЕНГИЗГА

Алвидо, зўр қудрат — асов ғалаён!
Яшил тўлқинларинг сўнг дафъа суриб —
Кўзларим олдида қайнайсан чунон,
Мағрур гўзаллигинг билан барқ уриб.

Ундовинг ғавғоли, шовқининг ғамли,
Қулоғим соламан сўнг қатла мен ҳам,
Гўёки пичирлар, чорлар аламли,
Хайрлашув пайти яқин дўст, ҳамдам.

Орзули бу кўнглим истаган қирғоқ,
Сенинг соҳилингда кезардим сарсон,
Кезар эдим соқит, туманли, чарчоқ,
Эзгу ниятларим қийнар эди жон!

Нақадар ёқарди: бўғиқ овозинг
Ва теран садоли чақириқларинг,
Кечқурунги сукут ва ўжар нозинг,
Хаяжон, ғазабинг — бақириқларинг!

Балиқчининг енгил елкан кемаси —
Истасанг кўксингда сақланар омон,
Юзар тўлқинларда, йўқдек ваҳмаси,
Лекин сен бошласанг улкан ғалаён —
Фарқ бўлар кеманинг ғала-ғаласи.

Мангу кетай девдим, бўлмади имкон:
Фамгин, ҳаракатсиз, кўнгилсиз қирғоқ,
Сени шодиёна қутлай олмадим,
Тизма тоғларингдан ҳатлай олмадим,
Шоирона қочмоқ бўлгандим йироқ!

Сен кутдинг, чорладинг... мен кишандайдим.
Руҳим қанотланди беҳуда, бекор.
Қудратли орзуга мафтун бандайдим.
Шу сабаб мен қолдим қирғоқларда зор.

Нимани аяйман! Қайга бу замон —
Мен йўл солар эдим бепарво, беғам?
Битта илинж сенинг гўшангда ҳамон
Кўнглимга ҳайратлар солар дам-бадам...

У битта қоядир, шон сағанаси...
У ерда ухлайди совуқ уйқуда —
Улкан хотиралар ҳаммаси.
Наполеон ҳаёти сўнган ер шу-да!

У ерда азобла бўлди у ҳалок.
Унинг орқасидан довул сингари —
Ўзга даҳо учди, дилни айлаб чок,
Ақлимизнинг ўзга бир ҳукмдори.

Кетди, эркинлик-чи, йиғлади йўқлаб,
Қолдирди тожини жаҳонга, эсиз!—
Шовқин сол, пўртана, уни улуғлаб,
У сенинг қўшиқчинг эди-ку, денгиз!

Унда барқ урарди тимсолинг аён,
Руҳан худди сендай яралган эди.
Сендай теран, ғамгин, сендай паҳлавон,
Сендай бўйинсунмас, зўр инсон эди.

Дунё бўшаб қолди... энди сен мени
Қаён олиб чиқар эдинг, океан?
Инсонлар тақдири ҳар ерда бирдир,
Қайда фароғат бор бўлса, посбон —
Маърифат ё золим у ерда, аён...

Яхши қолғил, денгиз! Унутмайман ҳеч
Сенинг тантанали бу жамолингни,
Қулоғимда турар, жаранглар ҳар кеч,
Ҳамиша тинглайман ғалаёнингни.

Ўрмонлар ва жимжит саҳролар томон —
Ёрқин хотиралар ола кетаман.
Қоялар, кўрфазлар, тўлқин ва сурон,
Соя, жилоларинг эсда тутаман.

БУЛБУЛ ВА ГУЛ

Баҳор чогида холи боғда бир зулматли тун эрди,
Ғариб булбул фиғон айлаб, «Гулим, раҳм айлагил», дерди.

Бироқ ул гул қулоқ солмас эди фарёду афғона,
Фақат ором оларди ноладин тўлғона-тўлғона.

Сени ҳеч севмаган бир гул учун, эй шоирим, сен ҳам,
Ёнарсан, ўртанарсан, дод этарсан тинмайинг бир дам.

Қуй энди, беҳуда дод этма, оҳинг унга етмайди,
Қарайсан, яшнаган бир гул, фақат додингга етмайди.

ЧОЛ

Киборлар олами танг қолган
Серзавқ ошиқ энди мен эмас.
Баҳор, ёзим, оҳ, ўтиб бўлган,
Излари ҳам энди кўринмас.
Ёшлик йиллар тангриси Амур,
Сенинг содиқ мухлисинг эдим.
Агар қайта туғилсам, билур —
Эдим қандай хизмат қилмоғим!

1815

ЭРТАКЛАР

NOEL

Кўчманчи золим, ҳайҳот!
Келар Россия томон.
Нажоткор солади дод,
Бутун халқ йиғлайди қон
Биби Марям ҳай-ҳайлаб, нажоткорни кўрқитар.
«Йиғлама, болам, асло,
Мана, бўжи — рус пошшо!»
Шоҳ келиб, берар хабар:

«Россия халқи, билгил,
Бутун дунёга аён:
Мундир кийдим хилма-хил,
Прусс, австрсимон.
О, хурсанд бўла бер халқ: даҳшатли, тўқман, соғлом:
Газетчи мақтаганда:
Еб-ичиб, бердим ваъда —
Ишдан ҳормадим тамом.

Кўшимча, солинг қулоқ,
Сўнгра қиламан бундоқ:
Лавров берар истеъфо.
Сариқ уйга Соц раво;
Горголининг ўрнига чиқараман бир қонун,
Инсонга инсон ҳаққин
Шоҳона сийлаш-ла мен
Тортиқ этаман бутун».
Шодлигидан ўрнида
Гўдак тўкар кўз ёш дув:
«Наҳот ёлғон йўқ бунда?
Наҳот чиндан бўлса бу?»
Она унга айтади: «Алла, кўз юмгин андак:
Ухлаш вақти бемалол,
Шоҳ-отага қулоқ сол,
Сўйлаб бермоқда эртак».

ҚЎШИҚЧИ

Севги, ҳасрат куйчисин тунги садосин
Эшитганмисиз гужум ўрмон ортида?
Дала жимжит мудраркан саҳар пайтида.
Найнинг солда-ю, лекин мунгли навосин –
Эшитганмисиз?

Учратганмисиз холи қора ўрмонда
Ишқ ва ўз қайғусининг қўшиқчисини?
Табассум ё юзида кўз ёш изини,
Ё ҳасрат тўлган кўз-да қараб турганла,
Учратганмисиз?

Оҳ тортиб қўйганмисиз тинглаб товшини,
Севги, ҳасрат куйчиси тинч куйлаганда?
Йиғит дуч келганида қалин ўрмонда,
Кўриб сўшик кўзию жим боқишини,
Оҳ тортганмисиз?

1816

ИСТАК

Кунларим оҳишта судралиб ўтар;
Мунгул кўнглим учун ҳар зум беомон,
Бевақт севги дардин орттириб кетар,
Тентак хаёлларим кўзғар ҳаяжон.

Аммо сукутдаман, чиқмас фиғоним;
Йиғлайман, кўз ёшим менга овунчоқ,
Қайғу панжасида қолган бу жоним
Шундан аччиқ нашъа топади ҳар чоқ.

Ҳаёт дақиқаси! Уча бер, майли,
Беҳуда хаёллар, йўқ бўл зулматда!
Азиздир ишқимнинг азобли йўли,
Майли ўлсам ўлай шу муҳаббатда.

1816

ЭЛЕГИЯ

Мен яна сизники, эй ёш дўст-ёр,
Туманли айрилиқ кунлари адоқ,
Оғангизга такрор очдингиз кучоқ;
Яна шўх даврада кўришдик дийдор.
Сиз ҳамон бояги, дил бошқа бироқ;
Қадрдон эмассиз унга сиз бу чоқ.
Мен ҳам ўзгарганман... Шодлик палласи
Ўтди кўз илғамас тор йўлдан бот-бот,
Бутунлай: тепамда бу тезоб ҳаёт
Тонгларининг турар ғира-шираси.
Хушчақчақлик бўлди кўнгилдан йироқ.
Қизғанчиқ қисматда бўлиб дарбадар
Дилшодлик, қаҳқаҳа, ором — ҳаммаси
Унутилди: қолди дилимда кадар.
Ёш бошимда ғамнинг сукут пардаси.
Беҳуда, сиз менга ҳазил сўз ташлаб,
Мулойим ва дилкаш суҳбатлар бошлаб —
Бўлмоқчисиз оғир уйқумни, бекор,
Бари тамом, дилим ғам билан лиққа,
Бахтиёр шўхликнинг муҳри ҳам сийқа,
Оғир азобларни таратмоқ учун —
Чакки келтирасиз менга тагин соз,
Кечмиш орзулари сўндилар бутун.
Туйғусиз торларда бўғилди овоз.
Бари тамом бўлди: қолди фақат ғам!
Менга кенг жаҳон тор. ёруғ кун қора,
Кимсасиз, қоронғи ўрмонлар ора —
Бораман; хуррамлик ёт менга бу дам;
Музлади лаҳзалик қувонч изи ҳам.
Куйдингиз, кечаги гул япроқларим!
Гуллай олмадингиз бир ой ҳам тўлиб,
Чопқиллаб ўтдингиз, шодлик чоқларим!

Кетдингиз, кўз ёшим эркисиз тўкилиб,
Тонг қоронғисида қоларман сўлиб...

Эй дўстлик! Сен мени унут, унутгил,
Жимгина берайин тақдиримга тан,
Қўй, қолсин изтироб, аламларда дил,
Қўй, майли, хилватда йиғлай танҳо ман.

1817

КНЯЗЬ А. М. ГОРЧАКОВГА¹

Ўн саккиз баҳорни кутиб оламан,
Сен билан учрашув, эҳтимол, сўнг йўл.
Эманзор шовқинини тинглаб қоламан.
Кўл бўйлаб бораман кўлга бериб кўл.
Қайдасиз, кечаги йиллар, бепарво
Ёшлик умминини тулга фарқ, кўркам?
Азиз дўстим, янги дунёга қадам
Кўямиз - қисматлар ўхшашмас аммо,
Ҳаётда ўзга хос қолдирамиз из.
Сен учун у уچار тақдир чўзиб кўл
Кўрсатгини ҳам бахтли, ҳам шонли бир йўл, -
Менин йўлим тамгин, қоронғу, нурсиз;
Сенга бахш энзимини нафис бир чирой,
Табиат тухфаси хуш келмиш ёрқин,
Ўткир ақл, сен вафо, яхши хулққа бой,
Дунёга келгансан тоғли эрк учун,
Ҳам шонлик, ҳам нуҳрат, ҳам эркилик дея,
Мана сенинг бахтли йилларинг келди.
Ажойиб ўтли шиқ оиларинг елди.
Сенин учун шонил - бугун ҳам авжи,
Кечагидан бахтли, бўл эҳтиёткор;
Амур дер — эрта ҳам, бўлса иложи,
Боз кийини гузалга мирдан² гулчамбар...
О, қанча кўз ён-чун бўларсан айбдор!
Вафо билмаган дўст, ошиқ беқарор,
Барчага содиқ бўл, топил эътибор!

Князь А. М. Горчаков (1798- 1883) — Пушкиннинг лицендани ўртоғи. Лицендан сўнг уларнинг йўли, ҳақиқатан, ажралиб кетди. Пушкин сиёсий сургун ҳолатида бўлди. Горчаков тезлик билан дабдабали чиновник мансабини эриша бошладди, кейинчалик олми давлат давозими (ташқи ишлар министри, кашпелер) даражасигача кутарилди.

² Мирт — мангу яшвл дарахт, сенин маъбудаси Венерага худодар инъоми.

Менинг қисматим-чи... Туман-ла, наҳот,
Истиқболимни мен яширай нечун?
Мангу яшолмайман алданиб, ҳайҳот!
Унут бўлган бахтга суяниб бутун.
Менинг умрим бари намгин, бутунлай.
Балки, ёшлигимда икки-уч баҳор —
Бахтли бўлгандирман, уни англамай;
Улар ўтди, ёддан чиқарми зинҳор?
Улар ўтди шундай бир боқиб йўлга —
Аламли кўз билан ва қолди абад
Қисқа йўл банд бўлиб сочилган гулга,
Мен эса шод эдим у билан беҳад,
Уқубатли ҳавас ўртади мени,
Кўз ёшим нашқатор, умрим сарсари.

Гўзал баҳор тонги — тонгингдир сенинг,
Дўстим, меники бу — куз тонготари.
Ишққа дуч келдиму қилмалим умид,
Ёлғиз азоб чекдим, севги этди дол.
Телба уйқулардан воз кечдим беҳол,
Аммо машъум ҳаёт бўлмади унут.
Кўнглим тутқун, оғир ўйларга макон,
Ҳаёт базмида мен бир ўзим, гўё —
Хўмрайиб тураман, ҳасратли меҳмон.
Бир лаҳза бўларман — ўларман таъхо.
Унутилмас дилкаш дўст келмас сира
Кўзимни юмғали сўнги дамда ҳам,

Ишқ оҳин тортгани охириги бора
Хилват бир қояга қўймайди қадам!
Наҳотки, ўтади дарбадар ёшлик?
Ё бахтли муҳаббат — севги менга ёт?
Наҳотки, ўламан кўрмасдан шодлик!
Нечун, тангри менга бергандир ҳаёт?
Не кутаман? Сафда унутилган аскар,
Йўқолган куйчиман оломон аро,
Менга қандай тухфа бўлади раво,
Бахтимга кияман қандай гулчамбар?

Не ҳол?... Уяламан... Хўрлик — чекмоқ зор.
Йўқ! Тангрининг берган бу тақдири ҳақ!
Наҳот, ёруғ кунлар кўрмайман зинҳор?
Йўқ, кўз ёшларнинг ҳам бордир роҳати,
Ҳаётда мен учун бўлур овунчоқ;
Арзимас ижодим, дўстларнинг бахти!

ҚИШЛОҚ

Қутлайман, хувиллаб турган ошиён,
Сен эй, ором, меҳнат, илҳом булоғи,
Кунларим оқими қуюлар пинҳон,
Жазм этар унутиш ва бахт қучоғи.

Мен сеники — ўзим алмаштирдим шу
Базму эрмак, жирканч дабдаба кўшқин.
Фикрдошим, эркин бекорчилиғу,
Эманзор шовқини, қир тинчи учун.

Мен сеники — елга ва гулга макон
Соя-салқин боғни севаман жуда.
Чакалакзордаги шилдироқ сувда.
Хушбўй ўтлоқларда қўнглим ҳар қачон.
Кўз олдимда жонли лавҳалар буткул:
Бу ерда ложувард кафтдай икки кўл.
Олисдан оқариб кўринар баъзан,
Сузиб бораётган балиқчи елкан,
Ортида экинзор, адир-тепалар,
Узоқ-узоқларда тарқоқ кулбалар,
Туман босган омбор, шамол тегирмон,
Салқин соҳилларда юрар подалар,—
Ҳар ёнда барака, меҳнатдан нишон...
Ташвиш кишанидан бунда қутулиб,
Бунда ҳақиқатда бахтга интилиб,
Қонунни ҳар қалб-ла эътибор қилдим,
Нодон ғийбатига бепарво бўлдим.
Уятчан ёлвориш бўлса мен тайёр,
Чексиз ноҳақликда золим ё аҳмоқ
Тақдирига ҳавас этмайман зинҳор.

Ўтмиш бузруклари, илтимос шундоқ!
Чексиз танҳоликда сизнинг хуш овоз

Менга етиб келар, эшитилар соз;
У ҳайдар танбаллик уйқусини тез,
Менда тугдиради меҳнатга ғайрат,
Ва сизнинг ижодий хаёлларингиз
Қалб чуқурлигида етилар қат-қат.

Кўнгил хира мудҳиш фикрдан лекин:
Яшнаган майсазор ва тоғлар аро
Инсоният дўсти пайқайди ғамгин —
Ҳар ёнда жаҳолат келтирган жафо.
Кўрмайин кўз ёшни, эшитмай фарёд.
Одамлар бошига тушган кўргулик,
Ваҳший хўжайинлик бунда — қонун ёт,
Туйғусиз ўзига зўрлик билан мулк.
Меҳнат ва деҳқонни тортқилаб олган,
Қамчига бўйсуниб, бош солиб қуйи,
Хўжайин ерида бир умр бўйи
Оч қуллар энг оғир азобда қолган.
Бунда то ўлгунча бўйинтуруқ бор,
Гуркирамас қалбда орзу ва истак,
Бунда бадкор ёвуз нафси-чун дилдор,
Соҳибжамол қизлар яшнайти гулдак,
Кексайган оталар — орқа-пушtlари,
Навқирон ўғиллар, меҳнат дўстлари,
Жонажон кулбадан борар оломон
Жафокаш қулларнинг орттириб сафин:
О, менинг овозим қалбга ҳаяжон
Сололса кошкийди! Билмайман нафин
Кўксимда ёнган ўт — аланганинг бу,
Тақдир мени нотик яратмаган-ку?
Шоҳ амри-ла, дўстлар, хору зор, тутқун
Ҳалқни кўраманми озод ва бардам,
Ватаним устида балқирми бир кун
Маърифатли эркнинг тонготари ҳам?

1819

РУСАЛКА

Кўл устида эманзор ичра
Паноҳ топган роҳиб қай бир вақт,
Ибодатдан бўшамас сира,
Емас-ичмас, чекарди заҳмат.
Мана олиб белкуракни чол,
Ўзи учун гўр ковлаб қолди,
Ва ўлимни ўйларкан, дарҳол —
Ёдга эзгу номларни олди.

Кекса роҳиб ёз санасида
Худовандга ибодат этди —
Ғариб кулба остонасида
Эманзорлар унниқиб кетди;
Кўл устида бурқиди туман,
Осмон бўйлаб аста ой сузар
Оқ булутлар аро. Дафъатан —
Роҳиб сувга ташлади назар.

Тикилди-ю, қўрқиб кетди у;
Не гап, ўзи англай олмас ҳеч...
Бир қараса, кўпирарди сув,
Бир қараса, яна бирдан тинч.
Бирдан... Тунги соядек енгил,
Чўққидаги қор каби оппоқ
Жувон чиқди, яланғоч соҳил —
Ёқасида ўлтирди шундоқ,

Роҳибга у ташлайди назар
Ва жиққа ҳўл сочин тарайди.
Кекса роҳиб қўрқиб қалтирар
Ва гўзалга тўймай қарайди.
Уни жувон ўзга чорлаб тек,
Бош силкитиб қилдию имо,

Ғойиб бўлди учган юлдузлек,
Мудроқ босган тўлқинлар аро.

Туни бўйи ухломмади чол,
Ибодатга турмади кундуз:
Кўз олдини босиб ўй-хаёл,
Қиз сояси намоён ҳануз.
Яна қора кийди эманзор,
Ой сузади булутлар аро,
Сув бўйида жувон беозор
Ултиради рангсиз ва зебо.

Назар ташлар, бошини чайқар,
Олислардан ўпар ҳазилкаш,
Тўлқин билан ўйнар ва қалқар,
Кулар, йиғлар болага ўхшаш,
Ва роҳибни чорлар, урар оҳ...
«Роҳиб, роҳиб! Келгил мен томон!..»
Шаффоф мавжга чўкади ногоҳ;
Сукунатга тўлар ер-осмон.

Учинчи кун ошиқ беқарор
Келиб дилбар соҳилга яқин,
Паривашни кутди у такрор,
Эманзорга тушгунча салқин...
Тун зулматин қувди тонг, бироқ —
Роҳибни ҳеч топмадилар, рост,
Фақат сувда болалар ошноқ
Бир соқолни кўрдилар, холос.

1819

ТИКЛАНИШ

Ваҳший рассом мудроқ беизм,
Гений суратини бузади
Ва у сурат устига ўзин
Бебурд суратини чизади.

Лекин, у ёт бўёқлар бир-бир
Кўчиб тушар йил сайин, аён;
Ва гений ижоди беқусур
Аввалгидек бўлур намоён.

Ана шундай кетар эзилган —
Юрагимдан сохта тугунлар,
Ва шубҳасиз тикланур ўтган —
Илк ва тоза-мусаффо кунлар.

1819

* * *

Мен сизга ачинмайман, вафосиз севгиларда
Беҳуда оқиб ўтган баҳоримнинг йиллари!
Мен сизга ачинмайман у оташин найларда
Эҳтирос-ла куйланган, эй тунларнинг сирлари!

Мен сизга ачинмайман, бевафо дўст, жўралар.
Базмларнинг тожлари, даврада айланган жом.
Мен сизга ачинмайман, хиёнаткор гўзаллар,
Мени хаёл банд этган, хурсандчилик қилмас ром.

Қайда, қайда қолдингиз, ёшликдаги орзулар,
Ва қалбнинг соқитлиги эркататган кезлари!
Қани аввалги оташ, илҳом бахш этган завқлар.
Келинг, келинг, муштоқман, баҳоримнинг йиллари.

1820

ҚОРА ШОЛ

Қора шолга мажнунона боқаман,
Сўник дилни ғам ўтида ёқаман.

Гўл йигитлик чоғи — ишқда куйгандим,
Ёш ва сулув грек қизин суйгандим.

Соҳибжамол эркаларди ҳар замон,
Келди бироқ қора куним беомон.

Бир кун диякаш меҳмонларим бор эди,
Эшигимни қоқди жирканч яҳудий:

— «Зиёфатда, (деди пичирлаб) баринг,
Вафосизлик қилди сенга дилбаринг».

Кўлига мен олтин бердим, қарғадим,
Сўнгра содиқ қулимни тез чорладим.

Бирга чиқдик: отда учдим мен жадал,
Раҳмдиллик йўқди асло шу маҳал.

Грек қизин бўсағасин кўрган чоқ
Кўзим тинди, мадор кетди, тоқат тоқ.

Йироқ хилват уйга кирдим мен танҳо.
Арман ўлар, қучоғида бевафо.

Қора босди: садо берди ханжарим...
Бўса битмай у ёвуз ҳам ўлди жим.

Бошсиз танни тепкиладим беармон,
Рангим ўчиб, дол боқардим қиз томон.

Ҳали эсла — ёлворишлар... оққан қон...
Ўлди қиз ҳам, битди севги ўртаб жон!

Ўлик бошдан қора шолни тортдим мен,
Қонли тиғни ўшанга жим артдим мен.

Қулим, зулмат ёйганда тун дунёга,
Мурдаларни отди жўшқин дарёга.

Шундан бери ўпмадим кўз ундай шўх,
Шундан бери хурсанд ўтган кечам йўқ.

Қора шолга мажнунона боқаман,
Сўник дилни ғам ўтида ёқаман.

1820

НАПОЛЕОН

Келиб етди кўргулик они;
Буюк инсон кўзини юмди.
Наполеоннинг мудҳиш даврини
Эркисизликда зулматга чўмди.
Шон тантиғи, маҳкум ҳукмрон
Бу жаҳондан юзтубан кетди.
Ва у қувғин насли навқирон —
Янги авлод улғайиб етди.

Сенинг қонли хотирангни, о!
Жаҳон сақлар кўп, бениҳоя.
Ҳеч кимсасиз тўлқинлар аро
Шон-шуҳратинг ташламини соя.
Мана сенинг ажойиб қабринг!
Унда сенинг жасадинг ётар,
Унда халқнинг ғазаби-қаҳри
Ва мангулик шуъласи ёнар.

Донги ўчган юрт осмонида
Бургутларинг учди, кўпданми?
Манъум кучлар зўр тўфонида
Шоҳликлар ер кучди, кўпданми?
Тинглаб ўжар ирода амрин
Шумлик билан елди байроқлар.
Сен ҳокимлик бўйинтуруғин
Авлодларга солдинг у чоқлар.

Умид нури ёришган олам
Тутқунликдан уйғонган замон,
Галлнинг қаҳри тошиб ўша дам
Чирик тахтни этаркан яксон:
Исёнкор кенг майдонда ўлик

Шоҳ жасади ерда ётган дам,
Балқиб чиқди муқаррар, буюк
Эркинликнинг ёрқин куни ҳам,—

Халқ бўрони тўлқини кўмиб,
Кўриб гўзал қисматингни боғ,
Эзгу умид кўйига чўмиб,
Одамзодга келтирдинг иснод.
Инқирозга юзин тутган бахт —
Толеингга ишонч боғладинг,
Мафгун бўлдинг, ихлос қайтган тахт —
Салтанатга ўзни чоғладинг.

Янги бир халқ касб этган ёшлик
Фурурини жиловладинг сан,
Янгигина бунёд бўлган эрк
Кучсиз, тилсиз қолди дафъатан.
Қуллар ичра ҳокимлик нафсинг
Қондирдинг-да, ўзни маст этдинг,
Жангга бошлаб, қуллар кишанин
Гулчамбарлар билан беркитдинг.

Франция шон қозонди-ю,
Истикболин унутди ногоҳ.
Дабдабали иснодига у
Мафгун бўлиб ташлади нигоҳ,
Босиб кирдинг зиёфат тўкин —
Бир маконга қилич-ла, ғаддор.
Ҳалок бўлди. Европа шу кун
Ва ҳувиллаб қолди, бир мозор.

Европанинг кўксига қадам
Кўйиб, чиқди девкорнинг чанги.
Тильзит!.. (бу сўз даҳшат солса ҳам,
Энди руснинг ўчмайди ранги.)
Тильзит кибрли қаҳрамонни, о! —
Сўнгни марта шонга этди ёр,
Лекин бефайз, бенаво дунё
Бахтли қалбни қилди беқарор.

Баттол! Сени кўтарганлар ким?
Ким ажойиб ақлингни олди?
Кибрланиб, қандай қилиб сен —
Рус қалбини пайқамай қолдинг?
Билолмадинг улуғ ёнгинни,

Ўйладингки, сулҳга биз муштоқ,
Тортиқ каби қутамиз уни,
Кеч англадинг русларни бироқ...

О Россия, жанговар ватан,
Қадим ҳаққинг билан тикла қад,
Аустерлин қуёши, сўн сан,
Порла улуг Москва абал!
Етиб келди ўзга пайт, мана!
Йўқол, бизнинг ўткинчи иснод!
Москванн олқа, Россия!
Бўлсин деймиз урушни барбол!

Темир тожин чангаллаб шу дам,
Қалтираган қўли билан у
Кўз олдида кўрар жаҳаннам,
Ҳалок бўлар ниҳоят мангу!
Европанинг лашкари яқсон!
Ошиқ қорнинг қон босган юзи
Улар таслим бўлгандан нишон,
Қорлар эриб, учар ёв изи.

Борлиқ даҳшат солди бўрондек,
Тутқунликдан Европа озол,
Чақмоқ каби ўзин олди тик --
Зодим сари хўрланган авлод,
Ғолиб халқнинг Немезидасин --
Балаид қўлини кўрди Бонапарт,
Зодим! Жабру зулмнинг қасосин --
Олди сендан майдон ичра мард.

У кўрсатган ҳарбий мўъжиза --
Балолари ювилиб кетди,
Уларни ёт осмон тагида
Қувғинди қалб охи беркитди,
Жазирама сургун ороли,
Унга келар саҳарлаб елкан,
Сулҳ сўзини йўловчи холи --
Бирор тошга аста чизаркан, --

Қувғун, мавжга тикиб кўзини,
Эларди у қиличлар сасин,
Ғоят даҳшат саҳар кезини,
Франция арзи-самосин,
Ҳеч кимсасиз маконда гоҳо

Унутиб у тахт, уруш, авлод,
Фақат ўелин ўйларди танҳо,
Чекиб аччиқ алам ва фарёл.

Ким бемаъини тавналар билан
Ғариб руҳни этса безовта,
Шармандаси чиқиб дафъатан,
Юзи қаро бўлур, албатта,
Офаринлар! Рус халқига у
Аён этди олий бир қисмат
Ва сургундан жаҳонга мангу
Эркинликни қилди васият.

1821

* * *

Садоқатли грек қизи, йиғлама, ёринг
Душман ўқи кўксин тешиб, шон билан ўлган.
Сен эмасми, кузатаркан ўз баҳодиринг,
Қонли шуҳрат жангларига йўлланма берган?
Дил сезаркан айрилиқнинг огир ҳижронин,
Сўнгбор очди ёринг сенга иссиқ кучогин,
Гўдагига бахт тилади тиёлмай ёшин,
Лекин, қора ялов эрк-ла ҳилпираб кетди.
Худди Аристокитондай қилич ўйнатиб,
Жангга ўзин отди — мардинг йиқила туриб
Жуда буюк ва муқаддас иш қилиб кетди.

1821

КАРОМАТЛИ ОЛЕГ ҲАҚИДА ҚҰШИҚ

Кароматли Олег йўл жабдуғин тузар,
У беидрок хазарлар¹ қилавергач дов –
Ўч олиб, тиг дамидан кўймай ўткизар,
Қишлоғу даласида бурқутар олов,
Цареград совутида келади ланкар,
Князь вафодор отда чўллардан кечар.

Қора ўрмон ичида келди рўбарў –
Князга кароматли битга фолбин мол,
Ёлғиз Перун² мухлисн – – кекса худож,
Ғойиб хабарларини айтар очиб фол,
Ибодату фол билан қариб қолган тек,
Шу пийри бузрукворга ёнданар Олег.

«Тангри ярлақатган қул, фол кўргил, қани,
Хабар бер –– пенонамга нелар ёзилган?
Ёвни шод этиб, ажал оларми мени,
Қабрим ҳам алақачон, балки, қазилган?
Тўғрисини айтавер, мендан кўркмасёқ,
Фолнинг учун оласан сайлаб арғумоқ».

«Сехргарлар чўчимас қодир ҳукмронлардан,
Князь хайри эҳсони керакмас ҳеч ҳам!
Улар доим ҳақ сўзлар, сўзламас ёлғон,
Самовий ҳикматларга иноқ ва ҳамдам,
Келгусини фол тугал этолмас баён,
Нуроний пенонангда толенни аён.

Ҳарна десам ҳозирдан тутгил эсингда:
Сардорларга шон-шуҳрат –– шодлик келтирар;

¹ Хазарлар – бир вақтлар Киев Русининг жанубига чегаралови вилоятларда яшagan қабилалар; Олег уларга қарши жанг қилган.

² Перун – момақалдироқ ва чақмоқ худоси (*Славян ривояти*).

Қалқонинг Царград дарвозасида;
Қанча зафар ва шонлар номинга келур;
Сенга қарам бўлгуси денгиз ва тупроқ;
Бахтинга ҳасад қилар душманинг кўпроқ.

Зангори денгизларда алдоқчи тўлқин,
Машъум пўртаналарда қолгайсан омон,
Ғолибга мадад берур, келгач ёмон кун —
Ҳам палахмон, ҳам маккор ханжар, ҳам камон.
Бу совутда бўлмайсан сира ярадор,
Баҳодирга тангрининг қўриқчиси бор.

Арғумоғинг чекинмас зўр хатарлардан,
Соҳибининг амрига у фармонбардор;
Ғоҳи жим зарба олар ёв қаторидан,
Ғоҳи жанг майдонида ирғишлар тулпор,
Қаҳрагон ҳам, қамчи ҳам беписанд бўлгай,
Лекин, ажалинг ушбу отингдан келгай».

Олег кулиб кўйди-ю, аммо шу замон —
Бурушди пешонаси, кўзларда хаёл...
Эгар қошини тутиб, арғумоғидан —
Ерга тунди ғамгин ҳол, хаёлларда лол,
Қайғу босиб, дўстининг тикка бўйинини —
Силар-сийпар сўнг дафъа чўзиб қўлини.

«Хуш қол, вафодор човкар, дўсти меҳрибон,
Келди ҳар иккимизга айрилиқ чоғи.
Фароғатда бўл! Ортиқ босмас ҳеч қачон —
Заррин узангиларга эганг оёғи,
Алвидо, хафа бўлма — мени ёд этгил.
Эй навкар, арғумоқни тез олиб кетгил.

Қирмизи пат гиламдан ёпуқлар ёшинг,
Етаклаб олиб боринг чаманзоримга.
Ювинг, таранг, ем учун сара дон топинг,
Булоқдан сув ичиринг жониворимга».
Арғумоқни етаклаб олиб кетдилар.
Дарров князга бошқа бир от тутдилар.

Лашкарига тўй берар билағон Олег,
Келар тўлиқ жомларнинг шод жаранглаши...
Шонли қалъа бошида саҳар қоридек —
Ялтирашар оқарган ботирлар сочи...
Ёдга тушарди жанглар кечган замонлар,
Эсланар бирга қилич чопган майдонлар...

«Қайда у вафодорим, — дер шунда Олег, —
Аргумоги қаёқда, айтингиз ёрон?
Саломатми? Ҳали ҳам учарми елдек,
Асовми, доғуд каби хитожми ҳамон?»
Дарров жавоб ҳам бўлмади: жар устида у,
Аллақачон чулпаган мануллик уйку.

Ботир Олег бош эгар тагин ҳайрон-лод,
Ва тагин у ўйланар: «Нима булди фол?
Сенми авлиё, оvsар, жинни, лақма чол,
Сохта ўгинларинга даънат, эй бағто!
Аргумоғим то ҳануз йўлдош бўлурди».
Шу дам от устихонини кўрмакка турди.

Мана баҳодир Олег, оғлашиб келар,
Ёнида бирга Игорь, кекса меҳмонлар:
Тик Днепр қирғонда барчаси кўрар,
Ёлар эди мўътабар ул устихонлар:
Ёмир ювган, чағи бостан, кўрдилар равшан;
Елди елқинар уни қуришган ёшпан.

Князь секин чаноққа тегизар оёқ,
Дели: «Ухла, сўққабон, ухла, қарлон!
Сендан сўни ҳам янади эгани анча чоқ,
Узоқмас аза ошим берилур зимон
Ойболга тегмас сента, ёшпан қизармас,
Аҳкимни сенинг иссиқ қовнинг сўғормас.

Мана менга ҳалоқат қарла ёкан!
Ажал бўлиб дўқ қилди менга устихон»,
Қоқ чаноқдан ўрмалаб шунда дафъатан —
Виниллаб чиқа келди захкан бир илон;
Оёққа қора уқа бўлиб ўралди,
Заҳарланган князь ҳам бир фарёд солди.

Давра қалаҳлари ҳам кўнтриб тошар:
Мард Олег азасида инглашар ёрон,
Дарё бўйида базм қуради лашкар,
Турди ўтирар Одьга, Игорь иковлон,
Ёшига тушар жанглар кечган замонлар,
Ёеланар: бирга қилди чоған майдонлар.

Я. Н. ТОЛСТОЙГА ЁЗИЛГАН ХАТДАН

Шовқин-сурон, базмлар қадрдони сен,
Чароғимиз, ёниб парпирайсанми?
Аскиябозларнинг қўлида, заррин —
Қадаҳ, кўпик сочиб ялтирайсанми?

Киприда, шеърият ошнолари сиз.
Хушчақчақ жўралар, бормисиз ҳамон?
Муҳаббат ва сархуш соатлари тез
Учишиб келдими эскича равон --
Эркинлик, танбаллик ундаб қолган кез?
Қувғинда соғиниб, ҳар соат, ҳар он,
Армонлар ўтида ўзни ёқаман,
Сизни эслаиману, қанот қоқаман,
Тасаввур эгаман, кўраман аён:
Мана, у қадрдон меҳмондўст хона,
Ҳур илҳом париси, севгига макон,
Бунда биз қасамёд этиб дўстона,
Улар билан тоғув бўлдик ҳар қачон.

Бунда биз дўстликни англадик иқбол.
Бунда давра қуриб столни қуршаб
Тенгдонлар ўлтирар эдик бемалол;
Бунда ўжарликлар ўз ишин бошлаб,
Шўхлик кўшиқлари, шица ва суҳбат,
Гап-сузнинг белига тегиб турарди.
Баҳсларимиз ҳазил, шароб, ҳарорат —
Важдан ўт олиб, нақ гуркирарди.

Вафодор шоирлар, мафтун этувчи
Сизнинг тилингизга соламан қулоқ...
Комета майидан менга қўйинг-чи,
Сиҳат-саломатлик тила, эй қалмоқ!

1822

* * *

Шундай эди, шундай бўлар ҳали ҳам,
Бу қадимдан қолган ибрат, йўл-йўриг.
Билимдон кўп, лекин оқил, доно кам,
Таниш-билиш саноқсиздир, дўст-чи, йўқ!

1822

ҲАЁТ АРАВАСИ

Баъзида юк оғир бўлса ҳам
Учиб кетар арава қушдай;
Эпчил ямшиқ қини фасли шаҳдам
Ҳайдаб борар устидан тушмай.

Эрталабдан аравада биз,
Эринчаклик, роҳатдан бешиб,
Бош ёртудай елдирамиз тез,
Қичқирамиз: чу!

Кун ярмида қолмас бу шилдаг;
Толиқамиз, қурқини кўринар –
Қия тоғлар, жарликлар гоёг;
Қичқирамиз: секинроқ, хумлар!

Аввалгича олиб борар у,
Қуникамиз оқшомга яқин,
Ёгоққача болади уйқу,
Отларни вақт қувланди доқин.

1823

БОҚЧАСАРОЙ ФОНТАНИГА

Ишқ фонтани, эй ўлмас фонтан,
Сенга икки қизил гул совғам!
Шилдирашинг ёқимли чунон,
Шоирона кўз ёшларинг ҳам.

Сачрар менга кумуш тўзонинг,
Эсар салқин шабнам нафаси,
Тинмайин оқ, юпанч чашмаси!
Шилдир-шилдир сўйла достонинг...

Ишқ фонтани, қайғули фонтан,
Мармарингдан айладим сўроқ,
Мен эшитдим йироқ элга шон;
Мариядан айтмадинг бироқ...

Унут бўлдинг наҳотки мангу —
Сен, эй сўлгин ҳарам юлдузи?
Ё Мария, Зарема бону —
Наҳот ширин ҳаёлнинг ўзи?

Ёки бари ширин бир уйқу,
Бу қоронғи хилватда ҳаёл,
Ё бир дамлик тинсолмиди у,
Ё қалбдаги мажҳул идеал?

1824

КУЙДИРИЛГАН МАКТУБ

Алвидо, эй ишқ мактуби! Амр этди дилдор,
Кўзим қиймади-ю, қўлим бормади зинҳор
Кувончимни ташлаш учун ўтга кўп замон...
Вақт-соати етиб келди: ишқ мактуби, ён!
Шайланганман: таъсир этмас ҳеч нарса менга,
Варақларинг емирмоқда очкўз аланга...
Бир нафасда!.. Ловуллайди... тўзғиган тутун,
Кутарилиб, оҳ-зорим-ла йўқолур бутун,
Вафодордан жудо бўлгандаги таассурот,
Ўтга тушган сургуч қайнаб биқиллар... ҳайҳот!
Шундай бўлди! Варақланди қора саҳифа,
Енгил кулда мактубдаги эзу қиёфа —
Оқарди... юрак қисар. Эй муътабар кўл,
Ғам-ғуссали тақдиримнинг севинчи буткул
Қайнуди шу кўксимда қол мен билан мангу...

1825

...ГА

Йўқ, йўқ, муҳаббатнинг жўшқин раёйига
Энди мен бўлмасман телбаларча қул.
Озор ҳам бермайман дил оромига,
Ёниш, ўртанишга ҳеч қўймайман йўл;
Бас энди, шайдолик етар! Ва аммо,
Не учун ҳаёлга толмайин бир зум,
Ногаҳон самовий, нозли, мусаффо
Қиз кўзим олдидан ўтаркан маъсум?..
Томоша қилмоққа тотли шавқ билан
Наҳотки, қолмади зарра ижозат?
Сукутда кузатмоқ нигор изидан,
Тиламоқ мумкинмас бахту саодат?
Наҳот, тилаб бўлмас ҳаёт неъматин;
Унга ҳаловату ором ва шодлик?
Ҳаттоки, барнонинг қалбига яқин
Рафиқа атовчи кимсага толе?

1832

КУЁВ

Уч кун бўлди — савдогар қизи
Наташадан йўқ эди дарак,
Учинчи кун ҳовлига ўзи
Ақл-ҳушсиз келди жонсарак.
Ота-она ёндашиб шу чоқ,
Наташани қилишди сўроқ.
Улар сўзин эшитмайди қиз,
Қалтирайди, энтикар ҳолсиз.

Ота-она жуда куйдилар,
Суриштириб кўришди узоқ.
Кейинчалик сўрмай қўйдилар,
Сирни эса билишмас бироқ.
Аввалгидек Наташа тагин
Шод кўринар, юзлари гулгун,
Опа-сингил билан чиқди-ку
Бўсағада ўлтиргани у.

Дарвозанинг ёнида яна
Дугоналар билан гўзал қиз
Ўлтирарди, тўсатдан мана
Кўз олдидан учиб ўтди тез
Бир тройка абжир ва кўркам:
Отларининг ёпиғи гилам.
Чана ичра тик туриб ўғлон.
Саваб ҳайдар ўзи ўша он.
У тикилди келиб рўбару,
Наташа ҳам ташлади нигоҳ.
Елдай учиб ўтар экан у,
Ҳушдан кетди Наташа ногоҳ.
Уйга чолиб борарди шоша,
«Ўша! — деди, — танидим, ўша!
Ҳудди ўша! Ўшалиги рост!
Тутинг, дўстлар, этинг тез халос!»

Олдаси чекиб ташвиш, ғам,
Кулоқ солар бош чайқаб такрор.
Ота унга дейди: «Жонгинам,
Сир-асрорни менга эт ошкор.
Айттид, сени ким хафа қилди.
Фақатгина кўрсатсанг бўлди».
Бирор сўз ҳам айтмай жимгина,
Юм-юм йиелар Наташа яна.

Ховлисига эрта тонготар
Совчи хотин келди ногаҳон.
Наташани аввал у мақтар,
Отаси-ла сўзлашар чунон:
«Моя сизники, биз-чи, харидор.
Йигитимиз ҳар нарсада бор;
Ҳам хушбичим, ҳам чаққон, ёвқир,
Ор-номусли, ҳар ишга қодир.

Бой, ақли ва соҳибкамол,
Таъзим қилмас ҳеч кимсага ҳам.
Бояриндек ўзи бамисол,
Ташвиш билмай яшар хотиржам.
Келинчакка қилмоқчи совға:
Почапўстин, марварид, тилла --
Узуклардан кўнгилдагидак,
Ҳам кимхобу зарбофдан кўйлак.

Куни кеча сайр қилиб юрса,
Дарвозада дуч келибли қиз;
Черков бориб, никоҳ ўқилса,
Жуда яхши бўларди шу кез?»
Совчи пирог еб ўлтираркан,
Гапирарди киноя билан,
Бечора қиз, шўрлик келинчак,
Ўзни қўяр жой топмас андак.

«Розиман, — дер ота баногоҳ, —
Қани, ишлар бўлсин бахаїр.
Наташага ўқилсин никоҳ,
Уйда ёлғиз ўзи ҳам дилгир.
Қиз қизликча ўтмас умрбод,
Фақат кўйлаб кечирмас ҳаёт,
Пайти, ахир, қурғали ошён,
Гўдакларга бир ором макон».

Қиз деворга ёпишиб тақир,
Аланима айтмоқчи бўлар;
Бирдан хўнграр, қалтирар дир-дир,
Ҳам йиғлайди. ҳам бирдан кулар.
Совчи гапгиб, тез югурди-ю,
Ва ичирди унга музлек сув.
Косадаги қолганин дарҳол
Қиз бошидан қуйди бемалол.

Оила оҳ урар, парвона,
Эс-ҳушига келди Наташа,
Дер: «Сўзингиз эзгу, дурдона,
Измингизда бўлай ҳамиша.
Зиёфатга чорланг куёвни,
Нон ёпиш-чун қаланг оловни.
Қайнатингиз таърифи йўқ май,
Таклиф этинг судни ҳам атай».

«Эй фариштам, рухсат эт, рухсат!
Мен жонимни беришга тайёр —
Хурсанд бўлсанг!» Катта зиёфат.
Ноз-неъматлар пишмоқда бисёр.
Меҳмонлар ҳам келиб қолишди,
Қизни стол томон олишди.
Куйлар-йиғлар ёр-дугоналар.

Мана учиб борар чаналар.
Мана куёв — ҳамма жамулжам.
Стаканлар жаранглар пайваст.
Оқ урилар соғлик учун ҳам,
Шовқин-сурон ва меҳмонлар маст.

К у ё в

«Эй муҳтарам дўсту ёр, нечун,
Емас-ичмас гўзал қайлигим,
Меҳмонларни кутмайди мамнун,
Қайгуради, ўлтиради жим?»
Келин берар куёвга жавоб:
«Вақти келди — этайин аён,
Менинг кўнглим беором, хароб,
Кеча-кундуз кўз ёшим маржон.
Ёмон бир туш этади нохуш».
Ота унга дейди: «Қандай туш?
Не гап ўзи. Бизга қил баён.
Жигарбағрим, азиз меҳрибон?»

«Бир туш кўрдим, — деб сўзлайди у, —
Юрганмишман хилват ўрмонда.
Қора булут остидан ёғду
Сочарминн ой хира осмонда.
Йўл адашдим: ичкари томон —
Борган билан кўринмас ипсон,
Фақат арча, қарағай — шулар
Тепаларда тинмай шовуллар.

Бирданига, туш эмас гўё —
Кўз олдимда бир уй намоён.
Тақиллатдим, чиқмайди садо,
Жавоб бермас чақирсам бир жон.
Дуо ўқиб эшикни шу дам —
Очиб кирдим, уйда ёнар шам.
Боқсам: ҳарён кумуш билан зар,
Муҳташам ва ёниб ярқирар».

Куёв

«Айт, тушингнинг нимаси ёмон?
Яшаркансан, демак, бадавлат».

Келин

«Тўхта, тўрам, бўлмади тамом,
Олтин, кумуш, мовутлар қат-қат,
Ҳисоби йўқ кимхоб ва гилам,
Новгород матосига ҳам
Хавас билан жим назар солдим,
Ажабландим, ҳайратла қолдим.

Туёқ сасин шу чоқ эшитдим,
Келишдилар зинага томон.
Мен эшикни тезда беркитдим,
Ва бўлдим печь ортига ниҳон...
Мана, товуш янграр кетма-кет...
Кириб келди ўн икки йигит.
Улар билан бир париваш қиз,
Соҳибжамол, чиройда тенгсиз.

Сажда этмай, пайқамай бутни
Оломондек кириб келишди.
Ўлтираркан столга бўркни —
На олди, на дуо қилишди.

Оға тұрга ўтиб ўлтирди.
Ўнг қўлида иниси турди.
Чап ёнида у париваш қиз.
Соҳибжамол, чиройда тенгеиз.

Қушиқ, қулги, шовқин ва сурон,
Айш-ширатнинг кайфи шу қадар...»

Куёв

«Айт, тушингнинг нимаси ёмон?
Хурсандликдан беради хабар».

Келин

«Тўхта, тўрам, бўлмади тамом,
Кайфу сафо этмоқда давом,
Қизимоқда базму зиёфат,
Ўрганмоқда париваш фақат.
Емай-ичмай ўлтирар сокин,
Қузидан ёш оқадн юм-юм.
Оға эса олиб шичонини,
Шир-шир чархлар дамнин бир зум,
Ўзгал қизга ташлайди нигоҳ,
Ўрим сочин ушлайди ногоҳ:
Ўша онда қиз ҳалок тонди,
Ўвуз унинг ўнг қўлини чопди».

«Бу-чи, — деди куёв ўша чоқ, —
Бўлмаган гап, чиндан афеона!
Кўрган тушинг ёмонмас, бироқ,
Хафа бўлма, инсон, жонона!»
Юзларига қиз қарайли тик.
«Қайси қўлдан мана бу узук?»—
Шундай деди бирдан келинчак,
Ҳамма жойдан қўзғалди бирдак.

Жиринг этиб узук билдирар,
Қути ўчиб, қалтирар куёв,
Меҳмонлар таажжуб қилдилар,
Суд буюрар: «Ўвузни дарров
Тутинг, боғлан!» Фош бўлди хунрез,
Кишанланди, жазоланди тез.
Наташанинг доврўғи кетди,
Қўшигимиз шу ерда битди.

19 ОКТЯБРЬ¹

Арғувон либосин ташлайди ўрмон,
Қуриган далада совуқдан нуқра,
Тоғларнинг ортига беркинар хира
Қуёш беихтиёр бир боққансимон.
Алангалан, камин², бўм-бўш кулбамда.
Шароб, сен совуқ куз дўсти, ҳамроҳи,
Қуй кўксимга шодлик кайфини ҳамда
Ғуссанинг бир нафас унутилган оҳин.

Ғамгинман! Мен билан эмас дўст-ёрон,
Ҳижрон аламида ичардик узоқ,
Чин қалбдан, қўл сиқиб, очардим кучоқ,
Кўп йиллар тилардим севинч беармон,
Бир ўзим ичаман, сокин тасаввур —
Дўстларни атрофдан чорлар дилрабо,
Азизин кутмас қалб, тепмас у масрур,
Яқиндан эшитилмас таниш бир нидо.

Бир ўзим ичаман, дўстларим бугун
Мени эслар Нева бўйларида ҳам...
Сиздан кўпчиликми у базмда жам?
Кимни йўқотдингиз санокдан тагин?
Ким дилхуш одатни тарк этмиш дарҳол?
Мангуга кўз юмди орангиздан ким?
Дўстларча йўқловда кимнинг тили лол?

Кимлар кўринмайди? Кимсиз бу базм?

¹ Бу шеър лицейнинг ҳар йилги байрамига бағишланади.

² Камин — олди очиқ печь.

Куйчимиз келмади — сочи жингалак¹.
Кўзларин чақнатиб, гитарни олиб:
Гўзал Италияда уйқуга толиб —
Мирг тагида ётар; ўз тилда анлак —
Рус қабри устига бирор дўсту ёр
На чизди сўзларнинг давҳайи бандин.
Мунгли саломимга бир вақт сазовор —
Бўлсин деб, гурбатда шимол фарзанди.

Дўстлар даврасида бормисан ҳамон,
Сен, ёт осмонларга ошиқ-беқарор².
Ёки жазирама элда сен такрор,
Ё муз денгизда сузасан равон?
Оқ йўл сенга... Лицей бағридан тезда
Кемага ҳатладинг ўйнашгансимон,
Шундан бери сенинг йўлинг денгизда,
О, тўлқин, бўронлар ўғли, жонажон!

Алашган тақдирда сақладинг мангу
Энг яхши йилларнинг илк ҳулқ-атворин;
Кучли тўлқин аро эслайсан барин:
Лицей шовқинлари, эрмак ва кулгу.
Денгизлар ортидан бизга чўздинг кўл,
Бизни олиб юрдинг қалбингда фақат,
Делинг: «Балки, узоқ дижронга бир йўл
Бизни ҳукм эгган сирли шу қисмаг!»

Дўстлар, бизнинг гуруҳ нақалар кўркам!
У юрак сингари ажралмас абад.
Оғинмас, эркин ва бепарво, беҳад —
Дўстлик илҳоми-да бўлган мустаҳкам.
Бизни ташламасин қайларга тақдир,
Қайга бошламасин иқбол чароғи,
Жаҳон бизга ёғдир, ҳамон барибир,
Бизнинг ваганимиз Подшо Қишлоғи.

Элма-эл юрдим мен қувгандек яшин.
Шафқатсиз тақдирнинг измида қолиб,
Янги дўстларимнинг кўксига толиб,

¹ Куйчимиз келмади — сочи жингалак — Пушкиннинг лицейдан ўртоғи Н. А. Корсаков (1800—1820), ҳаваскор композитор, йилгирма ёшида енг қаслдан Италияда ўлган.

² Ёт осмонларга ошиқ-беқарор — Ф. Ф. Матюшин (1799—1872) лицейни тамомлагандан сўнг флотда хизмат қилади.

Ҳорғин, эркаланиб кўйдим мен бошим...
Ғамгин ва исёнкор ёлвориб ҳарчанд
Илк йилларнинг содда армони билан
Мен баъзи дўстларга боқдим ихлосманд.
Лекин ёвуз саломи кўп аччиқ экан.

Бунда, унутилган хилватда, ҳозир
Совуқ ва бўронли даштда нақадар
Менга хушчақчақлик бўлди муяссар:
Сиздан уч кишини, дўстлар, бирма-бир
Бағримга босдим мен. О, дўстим Пушчин¹,
Бадарға қулбага сен келдинг илк бор,
Ғамгин қувгин кунни сен этдинг ширин,
Сен лицей кунларин келтирдинг тақдор.

Горчаков², бахтлисан илк кундан буён,
Мақтовлар — тасодиф дабдабалари
Ўзгартмади эркин қалбингни бари:
Сен шаъну дўстларга бирдайсан ҳамон.
Турли йўл кўрсатди беомон қисмат.
Ажрашдик ҳаётга қўйганда қалам:
Лекин сўқмоқ йўлда кутмаган фурсат
Учрашдик, қондошдек қучоқлашдик ҳам.
Тақдир ғазабига бўлганда дучор,
Етимдек дарбалар, барчага мен ёт.
Бўронлардан бошим ҳам бўлиб, ҳайҳот,
Илҳом жарчисига кўз тутдим бедор.
Сен келдинг илҳомнинг эринчак ўғли,
О, менинг Дельвигим³ қалб ҳароратин
Узоқ уйқусидан уйғотдинг, балли.
Ташаккурга кўмдим бутун қисматим.
Ёшлиқдан қўшиқ-ла ёндик яширин,
Ажиб ҳаяжонга берилдик тезда.
Шунда икки муза келарди бизга,
Эркалаб тақдирни этарли ширин:
Мен олқиш-қарсақлар завқини севдим,
Сен, мағрур, куйладинг илҳом, қалб учун:
Умримдан беҳуда кетди санъатим,
Даҳонгни парвариш этдинг сен соқин.

¹ И. И. Пушчин (1798—1859) — Пушкиннинг лицейдаги энг яқин ўртоқлари-
дан бири, декабрист.

² Князь А. Н. Горчаков (1798—1883) — Пушкиннинг лицейдаги ўртоғи.

³ А. А. Дельвиг (1798—1883) — шоир.

Майда машмашани ёқтирмас илҳом;
Гўзаллик бўлиши керак улуғвор,
Ёшлик ўғитлари, аммо кўп маккор,
Ҳовлиқма орзулар этади хуррам...
Бир кун ўзимизга келармиз, бироқ —
Кечдир. Ортада из йўқ қарасак шу пайт.
Вильгельм¹, ҳамқисмат ва куйчи ўртоқ,
Биз ҳам ана шундай бўлмадикми, айт?
Пайтидир! Арзимас бутун бир жаҳон
Биз чеккан азобга; тарк бўлсин хато!

Сояга яшириниб яшайлик танҳо!
Кечиккан дўст, сенга кўзим нигорон,
Кел, сеҳрли ҳикоянг оташи билан
Чин кўнгил нақлини жонлантир шу чоқ;
Сўзлашайлик Шиллер, шараф ва ишқдан,
Кавказ кунларини эслайлик узоқ.

Менга ҳам пайтидир... дўстлар, базм этинг!
Хурсанд учрашувни сезяпман, рости.
Шоир башоратин унутманг асти:
Йил ўтар, сиз билан бўларман тагин,
Орзу-армонларим топади қарор;
Йил ўтар, сиз билан бўларман тагин,
О қанча ҳайқирик, кўз ёш шашқатор.
Қадаҳлар кўкларга кўтарилар шод!

Илк қадаҳ, лим тўлсин, ошналарим, ҳей!
Дўстлар шарафига оқ урилсин, оқ!
Сен, илҳом париси, димоғлари чоғ,
Бахт-саодат тила: яшасин лицей!
Ёшлигимиз дўсти, пуштипаноҳи,
Тирикми, ўликми — бариси учун
Аламни унутиб, олсак қадаҳни
Яхшилик, фароғат янграр бус-бутун.

Лим-лим тўлдирилсин! Шавқдансин кўнгил,
Яна томчи қўймай оқ урингиз, оқ!
Бу ким учун? Дўстларим, ўйлангиз бироқ...
Ура, шоҳимизга! Шундай! Ичамиз бир йўл.
У инсон! Ҳокимдир унга бир нафас,

¹ Вильгельм — В. К. Кюхельбекер (1799—1846) — Пушкиннинг лицейдаги ўртоғи, шоир, декабрист.

У шубҳа, эҳгирос, миш мишларга қул,
Ноҳақ қувғин учун афв этайлик бас,
Парижни забт этди, лицей қурди ул.

Ичингиз, жўралар, ҳамон буида биз!
Даврамиз соатлаб нурайди, эвоҳ!
Биров тобутдадир, биров етим, оҳ!
Тақдир шу, сўламиз, кунлар ўтар тез;
Букчайиб, ҳарорат йўқолиб секин,
Яқинлашмоқдадир ҳаёт қирғоғи...
Байрам эгар экан ким лицей кунин
Ўзи ёлғиз қолиб кексайган чоғи!

Бахтсиз ошно! Янги авлодлар аро
Бегона, ортиқча, ҳасратли меҳмон,
Қўллари қалтираб кўз юмиб чунон,
Бизни, бу кунларни эслар бенаво...
У қадаҳ кўтариб, майли, бу куни
Роҳатда ўтказсин мунгли бўлса ҳам,
Худди мен қувғинди, бир тутқун уни
Ўтказганим каби беташвиш, беғам.

1825

ҚИШ ОҚШОМИ

Бўрон, зулмат осмонни тутар,
Қор-қуюнни қилади ўйин.
Дам ҳайвондай бўкириб ўтар,
Дам гўдаклай йиғлар, берар ун.
Эски томдан похол тортади —
Гувлаб, бирдан солади шовқин.
Дарчамизни келиб қоқди —
Дам кеч қолган йўлчидай юпун.

Кўҳна кулбам, кичкина уйим
Ҳам ғамгин, ҳам зулмат қўйнида.
Сен нимага, бечора бувим¹,
Жимжит қолдинг ойнак ёнида?
Чарчатдими бўрон увлаши,
Зерикдингми, бувим, ё эса?
Ё, мудратган дугинг товуши,
Ҳоридингми ёки бўлмаса?

Кел, ичайлик, меҳрибонгинам,
Шўрлик ёшлигимнинг ҳамроҳи,
Қадаҳ қани, ёндиради ғам,
Кел, ичайлик, кетсин дил оҳи.
Куйла менга, қушча ташвишсиз
Нечук яшар денгиз ортида?

Куйла, нечук соҳибжамол қиз
Сувга келар саҳар пайтида?
Бўрон, зулмат кўк юзин тутар,

¹ Бувим — шоирнинг энагаси — Арина Родионовна.

Қор-қуюнни қилади ўйин.
Дам ҳайвондай бўкириб ўгар.
Дам гўдакдай йиғлаб чекар ун.
Кел, ичайлик, меҳрибонгинам,
Шўрлик ёшлик чоғлар ҳамроҳи,
Қани, қадаҳ, ёндиради ғам,
Кел, ичайлик, кетсин дил оҳи.

1825

БЎРОН

Ҳайқирган бўронда, зулмат ичида,
Қиргоқлар-ла ўйнаб ётганда денгиз,
Оппоқ либос кийган, тўлқин устида
Қоятош учида кўрдингми бир қиз;
Кўрдингми, чақмоқлар ярқираб туриб,
Ҳардам ёритганда уни қизғишроқ,
Шамол тинмай, ўзин ҳарёнга уриб,
Унинг ўртуғи-ла уча кетган чоқ!
Бўрон зулматида кўркамдир денгиз,
Ҳам зангор жилосиз ярқирар осмон;
Аммо, ўша қоя устидаги қиз
Тўлқиндан, осмондан ҳам,
Даҳшатли бўрондан ҳам —
Чиройли, инон!

1825 .

СТЕНЫКА РАЗИН' ҲАҚИДА ҚҰШИҚЛАР

1

Волга кўз илғамас, оқади ёйиқ,
Юзиб борар унда тик тумшуқ қайиқ,
Қайиқнинг ичида эшкакчилари —
Казак йигитлари — мард, ёвқур бари,
Учида хўжайин ўзи ўлтирар,
Баҳодир Стенька Разин ўзи бор.
Унинг қаршисида чиройли бир қиз.
Эрон маликаси, кўркам асир қиз.
Боқмас маликага Стенька Разин,
Она-Волга томон қадаган кўзин:
«О, сен, бор бўл, Волга — меҳрибон она!
Гўдакликдан ичдим сув қона-қона,
Аллалаб ухлатдинг узун тунларда,
Қанчалар тебратдинг шўх тўлқинларда,
Мен йигит учунми мудрамадинг сен,
Элимга яхшилик аямадинг сен.
Сенга биз қилмадик ҳали ҳеч сийлов».
Шунда сакраб турди Разин — кўрқинч дов.
Эрон маликасин даст кўтарди-ю —
Тўлқинларга отди. Ботди у сулув,
Шу билан бош эгди она дарёга.

2

Юрди Разин у замон —
Астрахань шаҳри томон,
Юргизар савдо-сотик,
Талаб қила бошлади
Воевода кўп тортиқ,
Берди Разин аямай

¹ Стенька Разин — Степан Тимофеевич Разин — XVIII асрдаги деҳқонлар кўзғолонининг бошлиғи.

Шилдираган кимхоблар,
Парча гулли кўп мато,
Ҳам ялтироқ зарбофлар.
Воевола унамас.
Талаб қилар пўстинлар.
Пўстини қимматбаҳо:
Яп-янги этаклари,
Биттаси қундуз ёқа,
Биттаси нуқул савсар.
Унга Стенька Разин
Бермади пўстинларин.
«Бер, Стенька Разин, бер,
Яхшиликча ечавер.
Берсанг, берганинг — қуллук;
Бермасанг, нақ кўрасан.
Ҳайдайман тақир чўлга.
Осгайман яшил толга,
Осиларсан ўларсан —
Ит пўстини киярсан».
Шунда Стенька Разин
Ботди чуқур хаёлга:
«Хўп, майли, воевола.
Ола қол пўстинимни —
Пасайтир шовқинингни».

3

Бу — на от дупури, олам гавғоси.
На овлоқ даштларда карнай садоси.
Бўкирган, ўшқирган — бу ҳаво, довул.
Гуркирар тўлқинлар, қопланар ўнг-сўл.
У мени, Разинни чорлар қошига,
Чақирар кўк денгиз томошасига:
«Сен, танги эр йигит, абжир йўлбосар.
Сен, сарсон қароқчи, кайфи чоғ қайсар.
Сен учқур қайиққа дарров ўтиргин,
Ёйиб бўз елканни ел томон бургин,
Сен жадал юр яшил денгиз оралаб,
Мен ҳайдаб келаман уч кичик корабль:
Биринчи кемада олтин тўладир,
Иккинчида нуқул кумуш бўлади.
Учинчисида жонон бир қиз келади».

ПАЙҒАМБАР

Рухий ташналикда ҳорғин, саргардон,
Зулмат саҳросида кўп санқиб юрдим.
Ҳам олти қанотлик фаришта кўрдим —
Икки йўл устида бўлди намоён.

Енгил бармоқлари — енгил туш каби
Кўзу кинригимга тўқиниб ўтди,
Башорат нури-ла чарақлаб кетди —
Сесканиб, кўз очган бургут қуш каби.
Қулоқларимга ҳам тегиб ўтди у,
Тўлди қулоқларга садо ва шов-шув;
Туйдим мен — ларзада эди осмон,
Малакларнинг баланд учишин кўрдим.
Денгиз махлуқлари юзишар чунон,
Водийларда кўкат сўлишин кўрдим.

У менинг оғзимга ёпишди шу дам,
Гуноҳкор тилимни суғуриб олди,
Каззоб, сафсатабоз эди тилим ҳам.
Жонсиз оғзим очиб, ўрната қолди —
Ҳикматли илондан олиб заҳар тил.
Қонли қўли билан дарров исрофил.
Қилич-ла сийнамни этиб чоку чок,
Титроқ юрагимни юлиб олди у,
Ёлқинланган кўмир чўғини шу чоқ
Сийнайи порамга жойлай қолди у.

Дангда ётар эдим мурда мисоли,
Ваҳий тушди кўкдан — тангри мақоли:
«Кўзгал, эй пайғамбар, менга қулоқ сол,
Иродам-ла тўлиб ҳақлик таратгил,
Денгизда, тупроқда айлан, айт мақол,
Сўз айтиб инсонлар қалбин ёқа бил».

ЭНАГАМГА¹

Оғир кунлардаги ягона ҳамдам,
Эй менинг суюкли, кекса энагам!
Хилват қарагайзор гўшасидасан,
Қўлдан буён мени ёлғиз кутасан.
Ўз уйинг ойнаси ёнида ҳамон —
Куйиб-ўртанасан вақт ўтган сайин.
Ажин босган қўллар қимирлар бийрон,
Оҳиста тўқийсан сира қўймайин.
Унутилган эшик сари қарайсан,
Йироқ, хилват йўлга тикасан кўзинг.
Ғусса, андишага дилни ўрайсан,
Кукралнингни эзар, сарғаяр юзинг,
Кўзингга кўрннар, ноғохон.

1826

¹ Бу тугалланмаган шеърни Пушкин ўзининг энагасига — Арина Родионовнага бағишлаган.

* * *

Арзанда сипоҳлар ичида шоир
Шоҳларнинг фикрини ўзга жалб этиб --
Кулги, кўз ёшларни эгаллаб моҳир,
Аччиқ ҳақиқатга ёлғонни чатиб,
Ўтмасланган дидни қитиқлар, излар,
Боярни шон-шуҳрат сари гизгизлар.
Уларнинг базмига ўзи бир савлат,
Баланд мақтовларга этади диққат.
Тишда зиналарда халқ, у оломон
Вазмин эшикларнинг ортига келиб,
Малайлар итарган ҳолда тикилиб,
Нарида куйчини тинглайди шу ош.

1827

ЗАР БИЛАН ХАНЖАР

«Ҳамма нарса меникидир», — деди зар;
«Ҳамма нарса меники», — деди ханжар.
Зар делики: — «Барин сотиб оламан»;
Ханжар деди: — «Барин тортиб оламан».

1827–1836

* * *

Куйлама ёнимда, о, соҳибжамол,
Грузиянинг ғамгин кўшигин, ҳайҳот,
Куйласанг, ёдимга тушади дарҳол
Йироқ соҳил ва ўзга ҳаёт.

Ҳайҳот, ҳеч шафқат йўқ бу кўшигингда,
Хотиримга солар олис саҳрони,
Ҳам ойдин кечада — ой ёруғида
Йироқдаги қизни — шўрлик сиймони...

Азиз, манъум хаёл чиқар ёдимдан,
Унутилар сени кўрганда, дилдор,
Сен куйлайсан, тагин мен кўз олдимда
Тасаввур этаман ўшани такрор.

Куйлама ёнимда, о, соҳибжамол,
Грузиянинг ғамгин кўшигин, ҳайҳот,
Куйласанг, ёдимга тушади дарҳол
Йироқ соҳил ва ўзга ҳаёт.

1828

АНЧАР¹

Хасис тупроқ, намсиз, гиёҳсиз,
Кунда қовжираган биёбон,
Шунда турар, ер узра ёлғиз,
Анчар — гўё даҳшатли посбон.

Ташна чўлда табиат уни
Ғазабли бир кунда тугаркан,
Шоҳлардаги ўлик баргини,
Томирин заҳр ила суғорган.

Заҳар силқиб томиб пўстлоғидан,
Кун таптида эриб оқали,
Қуюлиб кунботар чоғида
Мусаффо мум бўлиб қотали.

Яқинида қуш қоқмас қанот,
Ундан ҳатто йўлбарс ҳам қочар,
Гоҳ дуч келиб қора гирдибол
Ажал ҳилин таратиб учар.

Намлаб ўтса бир лайли булут
Унинг нурсиз қора япроғин,
Шоҳларидан заҳардай бўлиб
Ўтли қумга сачрайди ёғин.

Аммо унга одамни одам
Йўллади ҳукмрон назар-ла,
Итоат-ла йўл олди у ҳам,
Эргасига қайтди заҳар-ла.

¹ Анчар — заҳар дарахти.

Ажал мумин келтирди одам,
Хам барглари сўлган бир булоқ,
Рангиз, совуқ пешонасидан
Тер оқарди, гўёки булоқ.

Келтирди-ю, бўлди бемажол.
Чайладаги хасга ётди-да,
Бечора қул шунда берди жон
Ҳукмдорнинг оёқ остида.

Князь эса ўқлар нишига
Бу заҳарни суркаб бир маҳал.
Шу ўқ билан ўз қўшнисига —
Ёт элларга ёғдирди ажал.

1828

ГУЛ

Қуриган, ҳиди йўқ, унутилган гул —
Китобни очаркан кўриб қолдим мен.
Ғалати хаёлга тўлди-да кўнғил,
Паришон термулиб, туриб қолдим мен:

Қаерда ва қачон, қайси баҳорда —
Гуллаган? Узоқми? Ким узди экан?
Ёт қўлми, танишми узган наҳорда?
Нима учун бу ерга қўйилди экан?

Нозик бир висоянинг эсдалигими,
Ёки шум айрилиқ — фироқ ёдгори?
Ёки тинч саҳрода, ўрмон соясида
Ёлғиз сайр, томоша хотиралари?

Тирикмикан йигит, тирикмикан қиз?
Шу пайтда уларнинг қайда гўшаси?
Ёки шу қуриган — сўлғин, белгисиз
Гул каби сўлдимиз ҳар иккаласи?

1828

ҚИШ ЭРТАСИ

Нақадар ажойиб кун; аёз ва офтоб!
Ҳали сен уйқуда, гўзал моҳитоб —
Латофатли дўстим, пайтидир, уйғон;
Очғил нозли сузук кўзларинг секин,
Шимол Аврораси қаршисида сен
Шимол юдузидек бўлғил намоён!

Ёдингдами, ўтган оқшомги қуюн,
Хира кўкни зулмат қопловди бутун;
Осмонда нимранг доғ ой каби сузар,
Сарғайиб боқарди булутлар аро,
Сен ҳам ўлтирардинг ғамгин, бенаво —
Бугун эса... ойнадан ташлагил назар;

Қуёш нурларидан товланиб минг бор,
Серҳанам гиламдай ётар оппоқ қор,
Чексиз мовий осмон остида кўркам,
Қорайиб кўринар шаффоф бир ўрмон,
Ям-яшил арчалар унда бепоён,
Музларнинг тагида ярқирар сув ҳам.

Ёп-ёруғ турарди бутун бир хона,
Каҳрабо нуридан бериб ницона.
Чарсиялаб ёнарди печданг ўтин,
Мазза ҳасил суриш ётиб ўринда,
Аммо биласанми: чанага шунда
Бўз отни кўшинини амр этаймикин?

Эрталабки қорда сирғаниб, тоғиб,
Учқур от жилловин жуда бўш кўйиб,
Азиз дўстим, елиб борамиз шаҳдам,
Кезамиз бўшаган дала — ҳар ённи,
Кун-кеча барглари қуюқ ўрмонни,
Мен учун қалрдон соҳилларни ҳам.

ВИДОЛАШУВ

Хаёлимда дилкаш қиёфанг
Эркалайман букун сўнгги бор.
Қалбда умид уйғотиб аранг,
Қўрқоқ, ғамли ҳузур-ла севгинг
Эсламоқни қилдим ихтиёр.

Ўтиб борар умримиз, йиллар —
Ўзгаргириб ҳар иккимизни,
Эндиликда шоирга сендан
Совуқ қабр эпкини елар,
Ва сен учун шоир ҳам сўнган.

Юрагимнинг сўнгги видосин
Қабул этгин, э йироқ жонон:
Гўё бева қолган бир хотин,
Жўнатаркан қувғинга дўстин,
Сукут ичра кучган дўстсимон.

1830

ЎСМИРГА

Совуқ денгиз соҳилида тўр ёймоқда балиқчи;
Бола унга қарашмоқда. Балиқчини қўй, ўсмир,
Сени ўзга истиқболлар, ўзга ташвишлар кутар;
Сен ақллар овлагайсан, қарашгайсан шоҳларга.

1830

ШОИРГА

Шоир! Халқнинг меҳрига ҳеч тикиб юрма кўз!
Мақтовларнинг ўтажақдир оний шовқини,
Эшитарсан галварс тўда ҳукмини маънос,
Қоим бўлу, осуда тут кўнгил лавҳини.

Сен подшосан: танҳо яша. Эрка буриб юз,
Ҳур идрок-ла топа билгил ҳурлик завқини,
Ардоқлагил ҳуш ўйларнинг самар-шавқини,
Мардлинг-чун эҳсон кутма, очма бунадан сўз.

Ўзингдадир эҳсон бори. Сен олий ҳакам,
Қаттиққўлсан ўз-ўзинга сен барчадан ҳам,
Кўнглинг тўқми ёзганингдан, эй соҳибкамол?

Кўнглинг тўқми? Майли, авом койиса уни,
Булғаса-ю, шамъинг ёнган меҳроб юзини,
Минбарингни ўйин қилса болалар мисол.

1830

АКС САДО

Ўқирарми ўрмонда ҳайвон,
Чалинарми бурғу ногаҳон,
Гулдуарми момақалди роқ,
Куйларми қиз адирда ногоҳ,
Майли, қандай ун,—
Сен қўшасан жавоб. акс садо,
Ҳавода тўлқин.

Гулдураклар гулдурашига,
Тўлқинларнинг гуркирашига,
Бўронларга соласан кулоқ,
Ҳам чўпонлар ҳой-ҳой товшига
Жавоб ҳозир:
Сенга жавоб — ун йўқ... Ўшандоқ
Сен ҳам, эй шоир!

1831

КУЗ

Парча

Нималар келмас шунда мудраган ўнга?

Державин

I

Октябрь ҳам бошланди — мана қоқмоқда
Қоқ шохларидан сўнгги баргларин ўрмон;
Эсмоқда куз еллари — йўл ҳам қотмоқда,
Тегирмон орқасида сой шовлар ҳамон.
Аммо ҳовуз музлаган; қўшим шошмоқда
Ўз овининг дардида далага томон.
Атроф кўнгилди шошқин кузак ишидан,
Тўқайзор уйғонади ит ҳуришидан.

II

Мен севган фуруат шудир! Лойди, дим баҳор. —
Бетобу бетоқатман лой-ботқонидан.
Қон тонар; танг қилар мунг дилни чор-ночор,
Розиман шилдаг тўла оқ қиш чоғидан.
Ойдин қиш кечалари ёнингда дилдор,
Чана елгил учали эркин ва чаққон.
Савсар нўстин қўйнида қизиб-товланиб,
Қўлларининг сикар ёр тулганиб-ёшиб.

III

Қандай ҳузурдир коньки боғлиқ оёқлар,
Сирпанса сизлик, турғун сув кўзгисида.
Ҳали у, қиш тўйлари — у машаққатлар...
Аммо, ўйлаш ҳам керак, қор устига қор,
Ўнгирдаги айиқ ҳам бўлар-ку безор.
Ахир биз учун токай чана устида —
Дилбар армидалар-ла сайру томоша
Ё ойнабанд уйларда токай хархаша.

IV

Оҳ, сўлим ёз, сўлим ёз! Севардим сени,
Лекин бўлмаса пашшанг, ҳарорат ва чанг;

Бўғасан кўнглимизнинг шўх ҳавасини,
Қақраган дала каби аҳвол бўлур танг,
Ҳар ким салқинга судрар қоқ танасини,
Ўзга ўй йўқ, кампир — қиш ўтди-да, аттанг,
Уни узадлик чалнак ҳам вино билан,
Ёзда эслаймиз музу мороженое билан.

V

Куз кунларин сўкишар бизда одатан,
Аммо, азиз ўқувчим, менга суюмли,
Сўлим сукути, ғариб жилваси билан —
Оилада суюмсиз боладай мунгли,
Кўнглимни жазб этади. Айттайин равшан:
Йилнинг фаслларидан севаман шуни.
Унда яхши жиҳат кўп, мен унга хушгор.
Нимадир топар ундан ўжар хаёллар...

VI

Қандай аниқтасам экан? Хуш келар менга.
Эҳгимол, баъзан сизга ёққандай сил қиз.
Бечора ҳукм этилган ўзи ўлимга,
Оғайтир ғазабсиз ва надоматсиз,
Сўлгин дудоқларида табассум яна ---
Қабр учуримини сезмайди, эсиз;
Юзида ҳали ўйнар, кўринар ол ранг,
Бу кун тирик, эртага етади аранг.

VII

Мунгли дамлар! Кўзларни мафтун этасан
Кетаётган чиройинг менга хуш келур
Шукуҳли табиатнинг хазонини ман
Севаман, ўрмонларинг зарга ўралур.
Соясида соф ҳаво, ел шовқинларкан,
Кўк юзи тўлқин-тўлқин булутга тўлур,
Кўёшнинг сийрак нури, биринчи совуқ,
Оқ қиш пўнисалари кўнгилга ёвуқ.

VIII

Гул каби очиламан ҳар куз янгидан,
Рус совуғи ёқади менинг жонимга;
Ҳис эгаман ҳаётга севги тағин ман,
Гал билан келар уйқу, иштаҳа менга,

Юракда қон оқди енгил ва хурсанд,
Орзу тошар, ёшартар, қувнатар мени,
Ҳаётга тўлиб кетдим, ўзим шунақа.
(Кечиринг, лузуми йўқ ёзган назмимни.)

IX

Менга от келтиралар — очиқ водийда,
Ёлларин ҳилпиллатиб, чопар чавандоз,
Учқун учар туёғи остидан шунда,
Тўнган водий жаранглар, муз чатнар, аёз,
Қисқа кун дарров сўнар танҳо бу уйда,
Яна олов ёнади — баъзан ёруғ — соз,
Баъзан бурқсар секин, китоб ўқийман;
Ё сўнгсиз хаёлларда дил бўлади банд.

X

Жаҳонни унутаман: тотли сукунат,
Ширин тасаввурларга хаёлни бошлар.
Ҳам шеър тугилади мана шу фурсат:
Лирик тўлқинлар билан қалб тўлиб-тошар,
Уйқуда каби титрар, излар ниҳоят,
Озод зухур этади, оқади шеърлар.
Шундай келар соядай бир гала меҳмон...
Бари хаёл туғдирган эски қадрдон...

XI

Фикрларим бошимда журъатли тўлқинланур,
Қофиялар чошишар уларга пешвоз.
Бармоқлар қалам истар, қалам дер қоғоз.
Бир зумда шеърларим оқишади ҳур.
Шундай, қадимий сувда мудрайди кема,
Аммо, жим бўлинг — бирдан ҳар тушга қараб
Магрослар интилади. Ел ёзар елкан,
Қўзғалди тўлқин ёриб бир кема улкан.

XII

Юзаётир. Биз эса юзамиз қайга?..

1833

БУЛУТ

Бўронда тарқалган, эй сўнгги булут!
Ёлғиз сен чопасан кўкла шу минут;
Ёлғиз сен ташлайсан мунгли кўланка,
Шодмон кунда ғамгин ёлғиз сенгина.

Боя сен қуршовдинг осмон юзини,
Ўровли даҳшатли чақин ўзингни;
Сен — сирли, ваҳмали гулдирадингу,
Ташна ер қўйнига тўлди ёмғир-сув.

Бас, бўлди, тарқалгин! Фурсатинг ўтди,
Ер салқин ва тоза; бўрон ҳам кетди.
Шамол ҳам эркалар тол баргларини,
Тинч кўклан нарига ҳайдашди сени...

1835

* * *

...Яна келдим
Ёруғликнинг бу гўшасига, —
Сезилмаган у икки йилни
Қувғинликда кечирган жойга.
Ўн йил ўтди ўшандан бери,
Менинг учун ушбу ҳаётда
Кўп ўзгариш бўлди. Ўзим ҳам
Бўйсуниб бу умум қонунга,
Ўзгаргандим, — бу ерда тагин
Ўтмиш қучар дафъатан мени.
Кеча юрдим шекилли сарсон
Бу толзорда...
Мана ғариб уй —
Энагам-ла бунда яшардим.
У йўқ энди, девор ортида
Эшитилмас оғир қадамлар,
Кечалари бошим устида
Ўтирмайди бўлиб парвона...

Мана толзор тепа, кўпинча
Қимирламай ўтирардим мен.
Боқар эдим кўлга шу ердан —
Эслар эдим ҳасратга чўмиб,
Ўзга қирғоқ ва тўлқинлар...
Олтин дала, яшил сайхонлар;
Ўртасида ёйиқ, кўм-кўк кўл;
Ажиб суви узра балиқчи
Судраб юзар тўзган тўрини.
Ён бағрида, кўл қирғоғида
Кўринади тарқоқ қишлоқлар.
Ундан нари қийшиқ тегирмон —
Қанотини зўрға кўтарган,
Айланади шамол зарбида.

Бобо мулки чегарасида.
Тоққа томон йўл чиққан жойда
Ёмғир ювган учта қарағай,
Бири турар танҳо нарида.
Иккисининг ораси яқин;
Ойдин, ёруғ кеча қўйнида
Мен ўтганда булар ёнидан,
Баргларининг шитирлашлари,
Таниш садо қутлаган мени...

Ўша йўлдан ўтдим яна мен.
Яна кўрдим қарағайларни.
Кўз олдимда... ҳамон ўшалар,
Ўшаларнинг ошна шарпаси.
Аммо, кўҳна иллизларининг
Ён-вериди яйдоқ ерларда
Ёш новдалар ўсипти ҳозир,
Тўп яшиллик; қалин шохлари --
Соясида чўзишибди бўй.
Гўё унинг болаларидай...
Нарида бу қарағайларнинг
Битта дўсти хўмрайиб турар,
Эски бўйдоқ, сўққабош, танҳо --
Илгари бир кўрганам каби
Айланаси бўш.

Салом, салом --
Эй, нотаниш навқирон насл!
Мен кўрмасман сенинг қудратли
Камолотинг сўнгги замонда
Менга ошна қарағайлардан
Юксалганда, ўзиб ўтганда;
Менга ошна қарағайларнинг
Бошларига соя тўкканда,
Ўтганлардан беркитганинда,
Мен кўрмасман. Бироқ неварам
Дўстона бир суҳбатдан қайтиб,
Хурсанд, ширин фикрга тўлиб --
Ёнингиздан тунда ўтганда,
Саломлаган шовқинингизни
Эшитар ва хотирлар мени...

1835

ПЕТР БИРИНЧИНИНГ БАЗМИ

Кемаларнинг ранг-баранг туғи,
Ҳилпирайди Невада узоқ;
Эшкакчилар аҳл қўшиғи
Қайиқлардан тарқалар янгроқ,
Шоҳ қасрида катта зиёфат;
Меҳмонлар маст, сўзда шов-шув бор.
Тўп отишдан Нева ҳам беҳад
Зилзилага келди шиддаткор.

Нега бундай базму зиёфат
Берар экан Питербургда ноҳ?
Тўп ўкирар жамулжам улфат,
Эскадра дарёда ногоҳ?
Янги шон-ла нурга тўлдими,
Рус найзаси, руснинг ялови?
Ғалдор швед мағлуб бўлдими?
Сулҳ сўрарми қаттол бир ёви?

Ё шведни қувлаган элга
Брант қурган кўҳна бот келди,
Бобосини кутгали йўлга —
Бир оила ёш флот елди,
Ва жанговар набиралар ҳам
Шу кексанинг ёнида турди,
Фан шарафи учунми шу дам
Қўшиқ янграб, тўплар ўкирди?

Ё Полтава шонли йиллигин
Зўр тантана қиларми шодон,
Рус подшоси давлатин, элин
Шу кун Карлдан сақлаган омон;
Ё туғдими Екатерина?
Ё қора қош, сулув хотини,
Мўъжизалар кашф этган сийна,
Тугилганми ўзи шу куни?

Йўқ! Афв этар у фуқарони;
Гуноҳкорга қўйиб зўр гуноҳ,
Хурсандчилик этар бу они;
Кўпиради у билан қадаҳ,
Қалб ва юзи сочар эли нур,
Манглайдан ўпади мана;
Ёвни мағлуб этгандек мағрур,
Афв этганин қилар тантана.

Шунинг учун бу улфат, шовқин,
Питербургда шоҳ базм қураб,
Тўп ўқираб, музыка бутун,
Эскадра дарёда турар,
Шунинг-чун бу қувончли соат
Шоҳона жом тўла, жарангдор,
Тўп отишдан Нева ҳам беҳад
Зилзилага келди шиддаткор.

1835

* * *

Exedi monumentum¹

Қўл билан тиклаб бўлмас ҳайкал қўйлим ўзимга.
Халқнинг келар йўлини майса-ўтлар қилмас банд.
У мағрур қад кўтарди бош эгмасдан таъзимга.
Александр куббасидан ҳам баланд.

Йўқ, бутунлай ўлмайман — қалбим яшар лирамда,
Тупроғим-ла чиримай, яшайди у то абад.
То бирон шоир-поир қолар экан оламда,
Мени сира тарк этмайди шон-шуҳрат.

Овозим-ла чулғанур поёни йўқ улуг Русь,
Ундаги барча эллар мени ёллайди ҳар дам.
Мағрур славян насли, бугунги авом тунгус,
Фин халқию даштлар дўсти қалмоқ ҳам.

Узоқ замон халқ меҳрига бўлажакман мушарраф,
Чунки, рубобим билан эзгу ҳислар туғдирдим.
Шу ёвуз замонамда куйладим эркни мақтаб,
Хор-зорларга ачинмоққа чақирдим.

Тангри ҳукмидан чиқма, эй илҳомим парисси,
Ранжида хотир бўлма, тожу гулчамбардан кеч,
Лоқайд қабул эта бер малҳу тухмат барисини.
Аҳмоқ билан эса ўчакишма ҳеч.

1836

¹Мен ҳайкал тикладим.

САНЪАТКОРГА

Ҳам ҳазин, ҳам шод кираман корхонангга, санъаткор:
Мармар сенга итоатчан, гипсга жон берасан:
Қанча худо, малак, ботир... Зевс — чақмоқ тангриси
Мана Сатир най чалади ер тагидан тикилиб.
Ишни бошлаб берган Барклай, шон келтирган Кутузов.
Бу Аполлон — орзу-умид, Ниобея — ғам-ғусса...
Шодман. Аммо шунча жонсиз мўътабарлар ичида
Хафаҳолман: ёнгинамда йўқдир меҳрибон Дельвиг;
Санъат дўсти, кенгашчиси қора гўрда ётипти.
Бўлса Сени қучар эди! Фахр этарди сен билан!

1836

ШЕЪР ТЎҚУВЧИ ДЎСТИМГА

Арист! Сен ҳам кўплардай топинибсан Парнасга!
Тез эгар урмоқчисан асов, қайсар Пегасга!¹
Гултож учун шошасан хавф-хатарга боқмасдан,
Беаёв танқид билан жанг бошлайсан қўрқмасдан!
Арист, менга ишону, қоғоз, қаламдан воз кеч;
Сой, ўрмон, мозорларни олмагин ёдинга ҳеч;
Шумшук тизмалар тўқиб, ишқда ёнмай қўя қол;
Тоғдан қуламай туриб, тезроқ пастга тушиб ол!
Сенсиз ҳам шоирлар кўп, тагин чиқар, бўлмас кам,
Шеърлари нашр этилару дарров унутар олам.
Эҳтимол, шу топда ҳам шовқин-сурондан йироқ,
Тентак бир ҳавас билан умрбол бўлиб иноқ,
Мактабнинг панасида яширингандир биронга,
Янги «Телемахнома» улғайтар ўзга ота...
Бемаъни тизмачилар тақдиридан кўрқ зинҳор,
Бемаза шеърлар тўқиб беришар бизга озор!
Авлодлар ҳурматиға шоирлардир сазовор:
Пиндда гултож мўл, лекин чақиртиканак ҳам бор.
Шарманда бўлишдан кўрқ! Гап етиб Аполлонга,
Маълум бўлса сенинг ҳам чиққанинг Геликонга,
Жингалак сочли бошин чайқаб туриб, дарғазаб,
Сенинг даҳонига калтак сийлов қилса, не ажаб?
Қалай? Қовоғинг солиқ, жавоб айтишга шайсан,
Биламанки: «Ортиқ гап не ҳам даркор.— дегайсан,
Мен раъйдан, сўзидан қайтувчилардан эмас.
Билгил, бахтим ёр бўлиб, рубоб танладимми, бас;
Олам, майли, дейверсин мен тўғримда не деса,
Аччиғлан, койи, бақир,— ёзаман шеър мен эса».

Арист! Қофиябоз — бу шоир деган гап эмас,
Тинмай ёзганинг билан биров уни шеър демас.
Яхши шеър яратмоқдик осон эмас унчалик,

¹ Пегас — шеърят илҳами, у қанотли от тарзида тасаввур қилинади.

Яъни французларни Витгенштейн енгунчалик!
Аммо рус элин фахри — уч санъаткор, уч устоз,
Дмитриев, Державин, Ломоносов — уч шоввоз —
Кўп донишманд бўлишган ва бизга қилган хитоб;
Дунёга келар-келмас ўлади қанча китоб!
Қофиябозлар талай, сафсата яратади,
Китоб дўконларида бари чириб ётади;
Пуч гапларни ким ўқир, қолиб кетар ҳаммаси,
Ҳаммасига босибдиқ Фебнинг лаънат тамғаси!

Фараз қилайлик, Пиндга чиқиб оларсан хушбахт.
Шоир аталишга ҳам ҳақли бўларсан у вақт,
Завқ билан ўқимоққа тушар сени эл бутун.
Лекин сен ўйлайсанки, шоир бўлганинг учун
Оқиб кела беради бойликлар дарё-дарё,
Мамлакат сенга қарам бойлик зўридан гўё,
Пўлат сандиқларингда сақланар олтин, кумуш,
Еб-ичасан, ухлайсан, осойишта — кўнгил хуш!
Шундайми?! Йўқ, азизим! Шундаймас, бари бекор;
Ёзувчи манглайида на мармар кошона бор,
На олтин тўла сандиқ!.. Шоир бой бўлмас бундоқ;
Ер тагида ертўла, баланд ташландиқ чорлоқ --
Мана ёзувчиларда кошона, ёруғ заллар,
Шоирни ҳамма мақтар, лекин боқар журналлар;
Фортуна филдираги ёндошмайди бутунлай,
Дунёга юнун келиб, Руссо ўлди юнунлай.
Гадолар кўналғаси Камоэнс ётоғида,
Костров ўлиб кетган аллаким чордоғида,
Аллакимлар кўмдилар: улар кечирган турмуш --
Қайғулардан иборат; юксак донглари — бир туш!

Чамамда сен шу маҳал ботдинг андак ҳаёлга:
«Ўзи нима гап, — дейсан, — ўхшаб нақ Ювеналга, --
Жиддий ҳукмлар айтдинг, ном-баном, бўлак-бўлак,
Поэзия ҳақида фикр юргиздинг андак;
Парнас ҳамшираларин гапга уноталмайин,
Шеърый ваъз айтиш учун келибсан-да атайин?
Жиннимисан, соғмисан? Нима бўлди ўзингга?»
Арист, кўп гап не ҳожат, жавобим шу сўзингга:

Эсга тушди, қишлоқда яшар эди битта чол,
Ўзи художўй эди, оқарганли соч-соқол,
Кўни-кўшниси билан тотув эди, тўқ эди,
Ундан ўтар донишманд шу атрофда йўқ эди,
Бир кун никоҳ тўйидан келар эди кеч оқшом,

Андаккина маст эди, бўшатганди талай жом,
Йўл-йўлакай дуч келди бир талай содда деҳқон:
«Гуноҳкор бандалармиз, йўл кўрсатгин, тақсиржон.
Гап шуки, бизга-ку сен ичгани йўл бермайсан.
Ҳушёрликка ундайсан, буюрасан, тергайсан,
Биз сенга ишонамиз; бугун сен ўзинг, лекин...»
«Тўхтанг, — дели художўй қишлоқиларга секин, —
Умр кўринг, черковда айтганимдан жилманг ҳеч,
Айтганимни қилингу, қилганимни қилманг ҳеч!»

Сенга ҳам мана шундай жавоб беришим даркор,
Ўзимни оқламоқчи эмасман зинҳор, зинҳор:
Бахтлидир шеър тўқишга ҳаваси йўқ ҳар киши,
Умрини ўтказар тинч, бўлмас ғами ташвиши,
Кетма-кет ода ёзиб, журналларга қилмас жабр,
Бадиҳа устида ойлаб ўтирмас, бесабр,
Сайр қилишни ёқтирмас у юксак Парназда ҳам,
Изламас пок музалар, учмас шўх Пегасда ҳам,
Қалам тутган Рамаков унга мудҳиш сўз демас,
У — тинч ҳам хушвақт. Арист, чунки у шоир эмас!

Лекин гап чўзилди-ку, зериктирмайин, лейман,
Сагирик қалам билан азоб бермайин дейман,
Азизим, гапим адоқ, кенгаш бердим сен учун,
Найингни чаласанми, ё йўқ — ҳал этгин бугун?..
Ўйлаб кўр, қайси маъқул, ўзинг сайлагин, бироқ:
Довруқ олмоқ яхши-ку, тинч яшамоқ яхшироқ!

1814

ЖУДОЛИК

Соя-салқин лицей хилватгоҳи,
Улфатимиз шеърларимни тинглар сўнгги бор.
Лицей ҳаётининг дилкаш ҳамроҳи,
Бу — сен билан сўнгги лаҳза кўришмоқ дийдор,
Биргалик йиллари қолди орқада:
Аҳил улфатимиз тарқалар.
Хайр! Омонда асрагай худо,
Ўз эркингдан бўлмагин жудо,
Фебдан ҳам ажрама, азиз биродар!
Умидли, қувончли, тотли муҳаббат,
Мен кўрмаган севги маҳрингга тушсин:
Умрингнинг кунлари осойиш ва бахт
Қўйнида туш каби учиб ўтишсин!
Хайр! Қайда бўлсам: қонли жангдами,
Азиз дарё бўйи, тинч ялангдами,
Муқаддас дўстликка содиқман ҳар вақт,
Барча (тақдир эшитарми тилакларимни?)
Барча дўстларингга йўлдош бўлсин бахт!

1817

* * *

Яхши қол, қадрдон яшил ўрмонзор!
Яхши қол, қайғусиз дала қучоғи!
Сиз ҳам, эй тез учган хушвақт бахтиёр
Кунлар — енгил қанот эрмаклар чоғи!
Хайр, Тригорское, шодмон ҳаётим,
Мудом хушвақт кутган севикли диёр!
Сизга ўргандим мен, тузингиз тотдим,
Наҳот, айриламан мангуға такрор?
Сиздан эсдаликлар олиб кетаман,
Лекин қолдираман сизга бу қалбим.
Бир кун (ширин ҳаёл!) — тағин қайтарман
Оромбахш далангиз қўйнига, балким.
Юрарман жўказор сояларида,
Мен дўстона эркака бош эғувчиман,
Қия тепаларнинг ораларида —
Ақл, гўзалликни хўп севгувчиман.

1817

ЧААДАЕВГА АТАБ

Севги, умид, жимжит шон алдоқлари
Эрмак бўлолмади бизга кўп замон,
Ўтди ёшлигимиз овунчоқлари
Гўёки туш, гўё тонгдаги туман:
Аммо ёнар ҳали бизда иштиёқ,
Ёвуз бу салтанат қилса ҳамки жабр,
Қалбимиз талпинар бетоқат, бесабр,
Ватан даъватига соламиз қулоқ.
Ошиқ йигит ширин висол дамиңи
Зориқиб кутгандай, бўлиб нигорон —
Муқаддас озодлик минутларини
Ишонч-ла қутамиз энтикиб ҳамон.
Ҳали эрк майлида ёнар эканмиз,
Юрак ҳаёт экан номуста-шонга:
Дўстгинам, ватанга жонни тикканмиз,
Кўнгиш орзулари фидо ўшанга!
Ишон, шубҳа қилма, келар у замон,
Балқар бахт юлдузи — дилбар ва норлоқ!
Россия уйқудан уйғонар, инон,
Шоҳлик вайронаси устига, ўртоқ,
Ёзилажак бизнинг номлар бегумон.

1818

N. N.

В. В. Энгельгардтга

Эскулапга¹ чап бериб қолдим,
Ориқман, тақирбош, лекин саломат;
Азоб панжасидан қутулиб олдим,
Бошгинамдан кетди оғир маломат;
Приапнинг кувноқ ҳамроҳи соғлиқ
Ҳам уйку, ҳам фароғатли дам
Яна худди илгаригидек,
Оддий, тор кулбамга қўйдилар қадам.
Кел, чала беморни юпатгин сен ҳам!
У сени кўрмакка жуда интизор,
Сени, қонунлардан холис, бахтиёр,
Пинднинг танбал фуқаросини.
Озодлик ва Ваххнинг содиқ фарзанди.
Венеранинг мухлис дилбанди,
Айши фароғатнинг соҳиби, сени!
Пойтахтнинг бекорчи ташвишларию
Неванинг соп-совуқ гўзаллигидан,
Нодонларнинг чиркин миш мишларию
Шунча хил зиқналик безорлигидан
Кўрғонлар, ўтлоқлар чорлайди мени.
Боқчаларнинг яшил салқини,
Дала-дашғда дарё соҳили
Ва эркин қишлоқлар чорлайди мени.
Кўлингни бер. Бораман ўзим
Ғамгин сентябрнинг аввалларида:
Яна биргалашиб қурамиз базм,
Бу ернинг патталиқ малайларидан,
Тентагидан, амалдоридан
Очиқ кўнгил билан сўзлаб қолармиз.
Сўзларимиз осмон ҳукмдоридан,
Гоҳо ердагисин тилга олармиз.

1819

¹ В. В. Энгельгардт (1785—1837) — «Зеленая лампа» тўғарагининг аъзоси. Пушкиннинг дўсти.

² Эскулап — юнонларда тиббиёт тангриси, умуман, врачларнинг ҳазил лакабига айланиб қолган.

* * *

Кундуз машъаласи секин сўнаркан,
Зангор денгизга тушар кечалик туман.
Шовқин сол, шовқинлар сол, итоатли оқ елкан,
Тўлқинлар от тагимда, ғазабнок океан.
Кўзимга кўринади олис у қиргоқ,
Жануб далалари — сеҳрли диёр:
Фуссалиман, жўшқинман, шошаман бу чоқ,
Мени сархуш этгулик хотиралар бор...
Пайқайман: кўзларимда яна ёш кўринади;
Ошна хаёлларим учишар айланамда;
Қалбим бир тугён этиб яна дарров сўнади.
Кечмиш, у тентак севги эсга тушар бу дамда —
Саёқ йиллар, бутун ғам, суюкли ҳар не боркан,
Орзулар, умидларим алдагани беомон...
Шовқин сол, шовқинлар сол, итоатли оқ елкан,
Тўлқинлар от тагимда, ғазабнок океан.
Кема, уч, етказ мени тезроқ у олис ёққа;
Алдоқчи зўр денгизнинг таҳликали майлича,
Ёндашакўрма фақат гамгин — таниш қиргоққа,
Туманли ватанимга ёндашакўрма нича, —
Қайноқ ҳирсим даставвал ёлқинлар ила тўлган,
Сезгим ва орзуларим ўтдай ёнган ерларга.
Нозли музалар сирли ва юмшоқ кулган,
Сузук боқишларини бағишлаган ерларга. —
Яқинлашма, ёндашма ёшлигим тор-мор қилган,
Бўронларда эртароқ сўлган, сўнган ерларга.
Енгил қанот севинчим менга вафосиз бўлган,
Юрагим совуқ ҳасрат-ғамда қолган ерларга...
Мен янги таассурот излаган йўловчиман.
Сиздан қочдим ватаним — суюкли аймақларим;
Сиздан қочдим, эй, фақат завқ-шавқ аллалаган,
Бир дамлик ёшликдаги бир дамлик ўртоқларим,

Сиз ҳам эй, муҳаббатсиз ўзимни қурбон этган.
Шошқин хаёлларимнинг, эй, озғин сирдошлари,
Тинчлигим, шоним, эрким, юрагим эгаллаган
Ёшлигимнинг вафосиз, минутлик туюшлари.
Барчангизни унутдим... Олтин баҳорларимнинг
Сирли эй, сирдошлари, сизни-да унутганман.
Аmmo юрагимдаги ўша эски ярамга,
Чуқур севги дардимга ҳеч нарса бўлмас дармон...
Шовқин сол, шовқинлар сол, итоатли оқ елкан.
Тўлқинлар от тагимда, хўмрайган океан...

1820

* * *

Учишган булутлардан бўшаб қолди кўк юзи;
Эй сен қайғули юлдуз, Эй сен оқшом юлдузи,
Сўлғин дала, биёбон шуълангдан қумуш бўлди,
Қора қоя, мудраган кўрфаз ҳам нурга тўлди;
Милтиллаган нурунингни севаман ҳақиқатан,
Ухлаган ўйларимни уйғотди у қайтадан.
Водийлар адил-бўйчан тераклар билан тўлган,
Нозик, умрбод яшил дарахтлар мудраб турган.
Жанубнинг тўлқинлари дардли шовқинлар солган,
Ҳар нима кўнгилларга ёқимли ва хуш бўлган —
Тинч ва сокин ўлкада — суюмли, ёруғ юлдуз,
Порлашингни ёдимда сақлаб юраман ҳануз.
У ерларда бир кезлар самимий ўй сулардим,
Эринчак хаёлларда денгиз бўйлаб юардим,
Қулбаларни қучганда кечанинг сояси жим,
Қоронғида изларди соҳибжамол қиз сени,
Қизларга кўрсатарди сенга тақиб исмини.

1820

ХАНЖАР

Ўлмас Немезиданинг¹ қўли учун яратмиш
Сени Лемносс² худоси,

Эркнинг махфий посбони — қасоскор ханжар
мудҳиш —
Хўрлик ва ҳақоратнинг сўнги ҳукмфармоси.

Зевс яшинлари жим, қонун қиличи мудроқ
Ерларда лаънатлар, умидлар яратасан.
Сени асрар шоҳона у сарполар панароқ,
Сен тахт кўланкасида яшириниб ётасан.

Ёвузнинг кўзларига ярқирар бу тилсиз тиг,
Жаҳаннамнинг шуъласи, тагри чақмоғи янглиг,
Ҳам ёвуз титраб кетар, аланглар ҳарён
Ўз базмида ногаҳон.

Кутилмаган зарбаларинг уни топар ҳар жойда,
Черковда-ю, чодирда, қуруқликда ва сувда,
Сирли қулфлар урилган сирли уйда — ҳар
қайда,

Оилада ёки ширин уйқуда.

Эзгу Рубикон шовлар Руми Қайсар³ остида,
Олампаноҳ Рим кулаб, қонун эгди бошини,
Аммо эрк севган Брут қўзғайи исён:
Ханжар, яна қон тўкдинг — у ҳам ўлик тусида —

¹ Немезида — тақдир ва қасос маъбудаси.

² Лемносс — вулқон, темирчилик таңгриси (грек ривояти).

³ Қайсар — Юлий Цезарь — машҳур Рим саркардаси, давлат арбоби ҳам ёвузчи. Давлат ҳокимиятига тўла эга бўлиш ниётида 49 йилда ўз аскарли билан Италия чегарасидаги Рубикон наҳрдан ўтган ҳам қаттиқ ички урушлар натижасида императорликка кўтарилган. Шунга қарамай, унга қарши республикачилар фитнаси ташкил этилганки, унинг ўғли санаяган Брут ҳам шуларга қўшилган.

Кучоқлайди виқорли Помпей мармар тошини.
Исён насли кўтарар қаҳр-ғазаб фулғуласи,
Лаънати, қарғиш теккан қонли — бадшамо —
Эркиндикнинг у бошсиз қолган танаси
Устида бадбашара бир жаллод бўлди пайдо.
Ўлимлар пайғамбари¹ чарчаган дўзахларга
Бармоқлари-ла қурбон белгиламишдир.
Сени ва Эвменида бибини нақ уларга
Тангрининг ўзи тўғри юбормиш — йўлламишдир.
Эй ёш ҳақиқатпарвар, шумлик сайлаган одам,
Эй, Занд, сенинг асринг ҳам жазонинг
сиртмоғида —
Сўнди, аммо муқаддас, фазилатли, шан одам,
Товуши қолиб кетди бу жазо тупроғида.
Германиянда мангу шарпа бўлиб қолдинг сен,
Жиноий қувватларга офату хатар.
Карл Занднинг тантанали қабрида —
Ёнади бехат-беёзув ханжар.

1821

¹ Ўлимлар пайғамбари деб шоир буюк француз революцияси даврининг революционер майда буржуазиясининг улкан етакчиларидан бирини — «халқ дўсти» — Жан Поль Маратни айтмоқчи (1743— 1793). Марат контрреволюционер Шарлот Корде томонидан ўлдирилган. Шоир уни «Эвменида» деб, яъни қасос тапириси деб атайди. Пушкин француз революциясининг биринчи қадамларини сўюниб қарши олган эди.

АЛОМАТЛАР

Турли-туман аломатни кузат ҳар қачон,
Ёш болалик йилларидан подачи, деҳқон,
Кўк ғарбида кўланкага кўз ташлаб бир дам,
Олдан айтар шамолни ҳам, очиқ кунни ҳам;
Айтар дала баҳрин очар ёмғир шарросни.
Узумларга хавfli бўлган эрта аёзни.
Агар оқшом оққуш сузиб тинч сувда юрса,
Келишингдан хабар бериб, қичқириб турса,
Ёки ғамгин булутларга ботса қуёш-нур,
Билки, эрта уйғотади қизларни ёмғир,
Ё урилар дарчага дўл тонгда қишлоқи —
Шайланаркан ўриш учун бўлиқ бошоқни.
Бўронларни эшитиб у чиқмайди ишга,
Яна қайта ялқовланиб бошлар мудранга.

1821

* * *

Кечирармикансан, орзумдаги рашк,
Ишқдаги бу сифат телба ёнишни?
Содиқсан! Не учун севасан, яккаш —
Фикру хаёлимга қўрқув солишни.
Жазманлар қуршаган сенинг атрофинг,
Кўринмак истайсан барчага дилбар.
Гоҳ мунис, гоҳ маъюс сенинг нигоҳинг
Ҳаммага нечун пуч умид бахш этар?
Ақлимни банд этиб, ўзимни мафтун,
Бу бахтсиз севгимга ишончинг комил,
Кўрмайсан, шовқинли гурунгда бутун
Сухбатга бегона, изтиробда дил, —
Танҳолик ҳасратин чекаман толиб,
Маҳрумман илтифот ва шафқатингдан...
Келмоқчи бўламан: қўрқиб, ёлвориб
Кўзларинг қидирмас менинг изимдан.
Ишвали сўзлар-ла қилмоқ бўлиб ром,
Мени гапга тутиб қолса бир жонон, —
Сен беғам, осуда; қувноқсан мулом,
Бу таънанг мен учун ўлимдан ёмон!
Танбир-чи, не учун менинг рақибим,
Мену сен -- пикковни кўраркан хилват,
Сенга нечун сирли қилади таъзим?..
Айт-чи, ким берипти бунга ижозат?
Сўйла-чи! Не учун тўлғанар рашқда,
Не учун оқарар жамолинг кўриб?
Не учун кун ва тун ўртаси пайтда
Онангсиз, сен танҳо оласан кутиб?!
Лекин мен севимли... Мен-ла қолганда
Шу қадар муниссан, шу қадар дилдор!
Бўсанг ўт! Сен ишқдан суҳбат очганда
Самимий юрагинг этилар изҳор!
Сенга кулгилидир мендаги азоб
Ва лекин севасан, етали ақлим.
Азизим, қийнама, ҳеч қолмади тоб.
Билмайсан, нақадар кучлидир ишқим,
Билмайсан, қандай зўр менда изтироб.

1823

* * *

Булутли оқшом эди: кўк юзи ғира-шира,
Қопламоқда кечанинг либосин қўрғошин ранг.
Қарағайзор ортидан кўринади ой хира,
Тушдагидай туманли, илғайсан аранг...

Юрагимни эзади нукул қора қайғулар.
У ёқда, узоқларда ой қалқади ярқирок,
Кечқурунлар ҳавоси илиқ у ёнда қандоқ.
У ёқда гўзал денгиз, ўйнар тўлқинли сувлар —
Яшил осмон тагида...

Худди шу пайт у ёқда, тоғ устига қалқар у.
Суронли тўлқин босмиш қирғоқларга боқар у;
Кейин, эзгу-қадрдон қоянинг этагида,
Худди шу пайт ўтирар сўлғин ва танҳо...

Танҳо... Ҳеч ким ёлвормас, йиғламас ва оҳ чекмас,
Ҳеч ким оёгин ўпмас ва олдида бош эгмас,
Танҳо... Ҳеч ким учун ҳам бўсани кўрмас раво,
На елка, на дудоғи, на қордек оқ сийнаси...

.....

.....

.....

Самовий севгисига лойиқ эмас ҳеч ким ҳам.
Тўғри-да: сен танҳосан. Йиғлайсан... мен хотиржам.

.....

Ва лекин.....

1824

* * *

Тун ели ғир-ғир
Таратур сеҳр.
Келар,
Елар
Водиул Кабир¹.

Зар тусли ой чиқди кўк аро,
Сукунат... О... гитара янграр...
Ёш испан қиз балконда танҳо
Панжарага суяниб қарар.

Тун ели ғир-ғир
Таратур сеҳр.
Келар,
Елар
Водиул Кабир.

Рўмолингни ташлаб бу чоғда
Кун мисли кел, ҳой қизгина, қиз!
Панжарани қолдириб доғда
Нозиккина оёғинг ўтқиз!
Тун ели ғир-ғир
Таратур сеҳр.
Келар,
Елар
Водиул Кабир.

1824

¹ Испанияда бир дарё номи.

ЧААДАЕВГА

Ахир, бу бачкана гумонлар нечүн?
Ишондим бутун:
Бу жой кўрқинч эҳром бўлмин бир замон,
Бунда қонга ташна тангрилар учун —
Тутундай бурқиган қурбонлик ва қон:
Ёвуз Эвменида хусуматлари
Шу ерда тугалиб — бўлмиш хотиржам:
Кўлини узатмиш оғаси сари —
Шу ерда Таврида даракчиси ҳам:
Дўстликнинг муқаддас аҳди, шукуҳи —
Вафо расмин қурмиш бу вайронада,
Фурурланмиш улуғ тангрилар руҳи —
Ўз ижодларидан шу бутхонада.

.....
Чаадаев, ўтмиш хотирингдами?
Яқиндайдн ёшлик шавқлари билан
Ўйлардимки машъум — мудҳиш исмини
Ўзга хароботга топширмоқни ман.
Бўронлари тинган қалбимда, бироқ,
Танбаллигу сукут топибди қарор,
Дилим жўшқин меҳру илҳомга иноқ,
Эзгу дўстлигимиз топишга такрор
Исмларимизни ёзаман, ўртоқ.

1824

ШОН-ШУҲРАТ ОРЗУСИ

Тиз чўкиб қошингда тилсиз бир нафас
Фароғат, ишқ билан бўлганимда маст,
Кўз ташлаб ўйладим: севгим жонон,
Шуҳрат истадимми, бу сенга аён;
Биласан, беқарор дунёдан кетиб,
Ҳовлиқма шоирлик номин тарк этиб,
Бўронлардан чарчаб солмадим қулоқ,
Гўнғиллаган мақтов, ғийбатга бироқ,
Миш мишлар соларми қалбга ҳаяжон,
Қиё боққанида бўлиб нигорон,
Бўйнимга чирмашиб, шивирлаган пайт:
Севасанми, жоним, бахтлимисан, айт?
Севмайсанми ўзга ёрни менсимон?
Унутмайсанми, айт, дўстим, ҳеч қачон?
Мен эса, уялиб турар эдим лол,
Завқларга фарқ бўлиб, сурардим хаёл,
Келгуси даҳшатли жудолик дамлар —
Булмайди... қандай ҳол? Кўз ёши, ғамлар,
Бўхтон, бевафолик бошимга бари
Бирдан ёпирилди... қайдаман? Қани?
Чўлда яшин урган йўлчидай шу вақт —
Тураман, кўз олдим зим-зиё беҳад.
Ҳозир менда янги орзу азоби:
Шон-шуҳрат истайман, истайман, токи —
Номимни эшитиб қол таажжубда,
Сенга дуч келай мен ҳамма тарафда.
Баланд овоз билан бутун нарса ҳам
Мен ҳақда сўйласин, куйласин кўркам,
Вафодор оҳангни куйлаб осуда,
Богчала, кечаси тим қоронғуда,
Ҳижрон пайти сўнгги ёлворишим у,
Сенинг хотирангдан чиқмасин мангу.

1825

... ГА

Эсимдадир ажиб дам ҳали:
Кўз олдимда бўлдинг намоеън,
Пок гузаллик даҳоси каби,
Бир лаҳзалик хаёл, тушсимон.

Ғам-аламдан дилим ёнганда
Тушларимда кўрдим чеҳрангни,
Ҳаётдаги бўм-бўш суронда
Келиб турди товшинг жаранги.

Йиллар ўтди. Исён бўрони
Хаёлларим совурди дилдан.
Ва унутдим дилбар садонгни,
Ўчди азиз чеҳранг ёдимдан.

Қувғунликнинг чангида нурсиз
Ғамга тўлиб кунларим ботди;
Худо, илҳом ва кўз ёшисиз,
Ишқ, изгироб, ҳаётсиз оқди.

Мана, қалбга ошно бўлди най,
Кўз олдимда бўлдинг намоеън,
Гузалликнинг соф парисидай,
Бир лаҳзалик ажиб тушсимон.

Руҳим яна уйғонди бу дам,
Яна унда тирилди нажот;
Яна дилда худо ва илҳом,
Кўз ёшию муҳаббат, ҳаёт.

1825

* * *

Агар сени алдаса ҳаёт
Сен ноумид бўлма ҳеч қачон.
Ғамли кунга қилгин итоат,
Хушнуд кунлар келади, ишон!

Қалб келажак ишқи-ла яшар;
Бу кунимиз қайғу ва доғли;
Бари оний, ўтишга шовбар,
Ўтган эса, ҳаминва тоғли.

1825

БОХУС ҚҰШИҒИ

Нимадан тинди, ҳей шодумон овоз?
Янгра, бохусона¹ кўшиқ, янгроқ саз!
Бор бўлсин сарвиноз қизлар, жононлар!
Бизни назокат-ла севган жувонлар.
Қани, қадаҳларни тўлдира бошланг!
Жаранглаб турсин,
Бода кўпирсин —
Ноёб узукларни тагига ташланг!
Кўтаринг бир йўла, сипқарайлик оқ,
Бор бўлсин музалар, бор бўлсин идрок!
Сен, эй эзгу офтоб, порла ёрқинроқ!
Ёруғ тонг отганда, мана бу чироғ,
Ранги ўчиб, лип-лип сўнганисинмон,
Сохта донишмандлик сўнар беомон —
Порлоқ ақл қуёши олдида албат.
Бор бўл, эй офтоб, йўқол, эй зулмат.

1825

¹ Бохус — май ва хурсандчилик тангриси (*юнон ривояти*).

* * *

Қонимда ёнади орзу оташи,
Сен менинг дилимга солдинг жароҳат;
Бўса ол: шаробу болдан ҳам ширин
Сенинг бўсаларинг, бағишлар роҳат.
Кел, меҳру севги-ла бошимга эгил,
Беисён, оромда тин олсин жоним:
Қувноқ кун ботгунча уфққа енгил,
Қуюлгунча туннинг туманлари жим.

1825

ВЯЗЕМСКИЙГА

Қадим жон офати — денгиз шунчалик
Оловлантирдими даҳонгни сенинг?
Мадҳ этдинг сен олтин лирангни чалиб
Нептуннинг даҳшатли паншаҳасини.

Мадҳ этма. Бу бизнинг балбин даврда
Ерга иттифоқдош у кекса Нептун.
Одам — барча бебош олағовурда
Ё золим, ё хоин ва ёки тутқун.

1826

ЯЗИКОВГА

Язиков, сенга ким бахш этди илҳом
Бу шўхчан номани ёзмоқлик учун?
Бунча ҳазилкашсан, бунча меҳрибон,
Бу қадар тошибди ҳисларинг, кучинг,
Жўш урган ғайратинг бунча навқирон!
Йўқ, сен ўз созингни қониб суғорган
Касталь чашмасининг сувлари эмас;
Сенга бошқа ердан туёғи билан
Иппокрен чашмасин очибди Пегас.
Сизилиб оқмайди ундан муздай сув,
Ачиган шаробдай кўнирмайди у;
Яроқсиз сувлардан холи, озода,
Ром билан винонинг аралашмаси --
Гуё Тригорскда, бизнинг замонда
Эркин гашналикнинг очган чашмаси --
Соф ва олижаноб ичимликдай у,
Маст қилар, уйғотар бесабр туйғу.

1826

* * *

Аччиқ сатиранинг оташ музаси!
Кел, менинг оташин даъватимга кел!
Менга керак эмас мақтов лираси,
Менга Ювеналнинг қамчисини бер!
Лекин, бу бадҳазм эпиграммам
Нодон тақлидчилар, асти сизгамас,
Эй, баднафс таржимон, қофияпараст —
Бечора нўноқлар, бўлинг хотиржам!
Хотиржам бўлингиз, шўрлик шоирлар!
Журнал муридлари — юраги кирлар!
Омон бўлинг сиз ҳам, тентаклар! Бироқ,
Эй, сиз муттаҳамлар, чиқинг яқинроқ!
Сизнинг ҳаммангизни, разил, аблаҳлар,
Виждон қийноғига оламан ёмон!
Қайси бирингизни унутсам агар,
Сўрайман, жаноблар, айтинг шу замон.
О, қанча мис манглай — қовоққаллалар,
О, қанча беномус, орсиз афт-ангор,
Буларнинг ҳаммаси мендан баробар —
Учмайдиган тамға олишга тайёр!

1820—1826

1827 ЙИЛ 19 ОКТЯБРДА

Тангри ёр бўлсин, жўралар, сизга —
Шоҳ хизматию ҳаёт ғамида.
Дўстона ишрат базмлари ҳам
Севгининг сирли, ширин дамида.

Тангри ёр бўлсин, жўралар, сизга —
Бўронлардаю тириклик дардида,
Ёт диёрда ҳам олис денгизда,
Ҳам у қоронғи ернинг қаърида...¹

1827

¹ Бу шеър декабристларга, Пушкиннинг лицейда бирга ўқиган ва кейин Сибирга сургун қилинган дўстларига (Кюхельбекер ва Пушчинга) бағишланган.

ШОИР ВА АВОМ

Procul este, profani ¹

Шоир қалбин ёндириб илҳом
Паришонҳол чертар лирасин.
У куйларди — теграда авом
Қулоқ солар кибрли, худком,
Англаб етмай гапнинг сирасин.

Бефаросат қора халқ сўйлар:
«Ёригудай бўлмоқда қулоқ,
Намунча у ҳуш сас-ла куйлар?
Қасқларга бошлайди бу чоқ?
Не ўргатар, куйлар не ҳақда,
Қўнғилларни тутиб қийноқда
Ўзбошимча жодугар мисол?
Қўшиғи ҳур бамисли шамол.
Аммо шамол янглиғ бесамар:
Унда бизга не наф, не зарар?»

Ш о и р

Тилингни тий, муҳтожликка фарқ,
Ақли қосир, фаросатсиз халқ!
Фигон этма манфур ва нолон,
Сен — чувалчанг, кўк ўғлимас, йўқ.
Наф бўлса бас, нафдан кўнглинг тўқ,
Нима сенга ахир Аполлон?²
Унда наф йўқ, хулласи калом.
О, мрамар-ку бу тангри!.. Бироқ
Сенинг учун мўнди яхшироқ:
Бўлур унда пиширса таом.

¹ Кетинг нари, бесаводлар! (*Лот.*)

² А п о л л о н — юнон афсоналарида офтоб тангриси, санъат ҳомийси. Бу ерда қадимги юнон ҳайкаттароши Леохарес (эрдан аввалги IV аср) яратган ва Ватикандаги Бельведер музейида сақланаётган Аполлон ҳайкалига ишора. Ҳайкал санъатнинг юксак намунаси саналади. (*Тарж.*)

Эй, фалаклар эркаси, бил-чи;
 Заковатинг, илоҳий элчи,
 Сарф этмоғинг лозим бизни деб,
 Дилларимиз покла-ю, бер зеб.
 Журьатсизмиз, айёрмиз жуда,
 Шукур қилмас беормиз жуда,
 Юрак эмас бизлаги — кесак.
 Биз — тухматчи, биз — қул, биз — тентак;
 Бижғиб ётар иллатлар тоғ-тоғ,
 Яқинингни ардоқлаб, сийлаб
 Берсанг мумкин ибратли сабоқ,
 Тинглар эдик бор вужуд ила.

Ш о и р

Бас, шоирга эканми ҳавас,
 Эй, сиз билан нима иши бор?
 Фаҳш лойига ботмайсизми! Бас!
 Лира саси қила олмас кор!
 Сиз тобутдек кўзга ёмонсиз,
 Тентакликда хўп беомонсиз.
 Измингизда бор ахир ҳануз,
 Дарра, болта, зиндон, бу не сўз?
 Етар энди, эй телба қуллар!
 Шаҳарларда сунирилу р йўллар, —
 Воҳ-воҳ, жуда нафли иш-ку бу! —
 Истайсизки, ибодатин ҳам,
 Саждагоҳин ҳам, тоатин ҳам
 Унут этиб қоҳинлар бу дам
 Йўл супурсин, шундоқми?.. Ёҳу!..

Тирикчилик икир-чикири,
 Ва ё ғараз, ё саваш эмас,
 Биз туғилдик илҳом сурури,
 Ширин сасу ибодат деб, бас!

1828

* * *

Грузия қирларида тун қоронғиси,
Кўз олдимда Арагва шовқин солади.
Ғамгинман ва енгилман, дилим қайғуси
Равшан; соғиниш мунги дилга тўлади.
Фақат соғиниш мунги... Менинг мунгимни —
Ҳеч нима азобламас, ташвишга солмас.
Янгидан севгим ўти олар кўнгилни,
Чунки у севмай турмас, севмай туролмас.

1829

* * *

Шовқинли кўчада сарсон юрсам-да,
Халқ тўла черковга бориб кирсам-да,
Шўх йигитлар билан бир ўтирсам-да,
Мени хаёл босар, ўй босар ҳамон.

Мен дейман: бу йиллар шошиб ўгади,
Сон-саноксиз одам бир-бир кетади,
Дунёда кимки бор — бори битади,
Кимнингдир сўнг дами яқин шу замон.

Сўққабош чинорни ҳар кўрганимда —
Ўрмонлар бобоси, дейман, дилимда —
Оталарим асрин кўрдинг умрингда —
Мендан сўнг ҳам қолиб, сурасан даврон.

Гўдакни эркалаб турганда хушҳол,
Дарров ўйлаб дейман: эркам, яхши қол,
Менинг ўрнимни бос, кўрмагил завол,
Мен тутоқдим, сўлдим, сен гулла омон!

Ҳар кун, ҳар йилимни ўтказиб шундоқ,
Одатим — хаёлга ботаман узоқ,
Ҳар йил сўнг нафасдан оламан сўроқ,
Ҳар соат топаман ўлимдан гумон.

Билмайман, ажалим дуч келар қайда,
Жангдами, сафарда ё тошқин сойда,
Ёки гўрим анов водий, тўқайда,
Совуқ хоким олар оғуши томон!

Ўликка ҳамма ер бирдак ҳар қалай,
Туйғусиз тан гўрда қолмас чиримай,
Ҳар нечук истагим: Ватанда ўлай,
Азиз тупроқ бўлсин сўнгги ошиён.

Қабрим теграсида ёш ҳаёт кулсин,
Қушлар бош устимда сайрашиб турсин,
Бепарво табиат доим барқ урсин —
Мангулик чиройда яшнаб беармон.

1829

МЕҲНАТ

Тотли дам бу: неча йиллик меҳнатимни тугатдим,
Нега тагин сирли ҳасрат нотинч қилар кўнглимни?
Ё, улкан иш бажарилгач, турибман ҳаққин олиб —
Бекор қолган мардикордек, бўлак ишга бегона?
Ё муқаддас куйчиларнинг, олтин тонгнинг дўстини,
Туннинг тилсиз ҳамроҳини — меҳнатимни кўз
қиймас?

1830

* * *

Қирмизи юз танқидчим, бўрдоқи аскиябоз,
Доим мазах ва эрмак сенга бизнинг толғин саз,
Кел, бир нафас ёнимда ўтиришга унагин,
Лаънати ғам-ғуссага чидармизми, синагин.

Қара, қандоқ манзара: қатор бу ғариб кана,
У ёни қора тупроқ ёнбағир, ясси тена,
Устларида қуйилган сур булутлар, туманлар.
Қани ёруғ далалар? Қани қалин ўрмонлар?

Қайда анҳор? Боқ, анов пастак кўра ичига —
Икки шўрлик тол турар кўзларнинг қувончига,
Икки, холос... Унинг ҳам бири яйдоқ-яланғоч,
Куз ёмғири дастидан қуп-қуруқ қолган ёғоч.
У бирида сап-сариқ увиб қолган япроқлар,
Кўлмакни булғаш учун елга фақат интизор,
Шугина! Кўрасида йўқ тирик бирон кучук.
Ростдан ҳам, ана деҳқон, яланг бош элгар ўлик.
Чақалоқнинг тобути, изма-из икки аёл.
Эринчак поп боласин узоқ ҳай-ҳайлар деҳқон:
Отангни чақир-чи, — дер, — черковни очсин дарҳол.
Жадалроқ! Ҳеч фурсат йўқ! — Кўмардим аллақачон.
Нега хўмрайдинг? — Қани, тентакликни ташласанг.
Бизни юпантиргали бир хиргойи бошласанг?

Сен қаёққа? — Москвага! Бу ерда юрмай бекор,
Граф тўйдан қолмай! — Тўхта, ҳай, карантин бор,
Ахир бизнинг ўлкада ҳозир ҳинду вабоси.
Ўтир, бир чоқ муҳташам Кавказнинг дарвозаси —
Ёнида итоаткор навқаринг ўтиргандай.
Шўхлик қани, оғайни? Ҳа! Ғусса босди — ҳай, ҳай!

1830

ЁЛВОРИШ

О, агар бу рост бўлса, тунда —
Битганида одамнинг умри,
Қабрларнинг тошига шунда
Ялт-ялт тушса кўкдан ой нури,
О, агар бу рост бўлса, шундоқ
Бўш қолса тинч мазорнинг бари —
Мен Лайлига бўлиб кўп муштоқ;
Чорлайман: кел, дўстим, мен сари!

Авваллари кўринганиндай
Маҳбуб руҳи, бўлгил намоён,
Сўнгги ғамдан ўзгариб чирой
Рангсиз, ҳолсиз, қиш кунисимон.
Кел, энгил куй ёки шамол, ё —
Олисдаги юлдуз сингари,
Кел, мисоли даҳшатли сиймо,
Менга фарқсиз: келгил мен сари!

О, сени мен чақиришим бу,
Севгилимни кек билан хазон —
Этганларга таъна эмас-ку,
Ёки мени аҳён ва аҳён —
Қийнагандан шубҳалар қаҳри,
Тобут сириш фаш этиш эмас...
Ғамгин дейман: севаман пайваст,
Сеникиман, келгил мен сари!

1830

* * *

Мери учун ичаман,
Меригинам дилрабо,
Жим эшик беркитаман,
Меҳмоним йўқ, мен танҳо,
Мери учун ичаман.

Меримдан чиройлироқ,
Бўлса бўлар, эҳтимол,
Бундай парининг бироқ, —
Бўлишлиги кўп маҳол,
Бундай меҳрибон, қувноқ!

Бахтиёр бўлгин, Мери.
Ҳаётимнинг қуёши.
Ғам, ҳижрон кўрма, пари,
Яша, билмай кўз ёши,
Бахтиёр бўлгин, Мери.

1830

НАСЛ-НАСАБИМ

Гала-гала рус қаламкашлар
Ҳамкорини қилиб масхара,
Мени зодагон деб аташар,
Бу бемаъни гапларни қара!
На офицер ва на ассессор,
На зоти-насабим дворян,
Академик ва на профессор;
Мен анчайин рус мешчанман.

Давр иллоти менга тушунарли,
Унга қарши турмайман бироқ;
Бизда янги — туғма номдорлик,
Янги бўлган сари номдорроқ.
Қақшаб битган уруғлар ёди
(Бахтга қарши, ёлғиз эмасман),
Мен қадимги бояр авлоди;
Биродарлар, мен майда мешчан.

Менинг бобом куймоқ сотмаган,
Бўёқчилик қилиб шоҳларга
Қулдан князликка ўзин отмаган,
Жўр бўлмаган у маддоҳларга,
Австриянинг упа суркаган
Қўшинидан қочган солдатмас.
Мен оқсуяк эмишманми? Бас.
Мен, худога шукур, мешчанман.

Жангда эзгу Невский учун
Хизмат қилган Раца — аждодим;
Тождор зодим — Иван IV
Раҳми шафқат қилган авлодин.
Шоҳлар-ла эл бўлган Пушкинлар;
Кўпларининг таралган шони

Поляклар-ла олишган кунлар
Ниженевгород мешчани.

Бархам бериб макру адоват
Ҳам шиддатли уруш-хавфларни,
Ёрлиқ тутиб, Романовларни
Халқ тахтга қилганда даъват,
Шу ёрлиққа имзо чекканмиз,
Жафокашнинг ўғли раҳм этган.
Бир вақт биз ҳам бўлганмиз азиз;
Ҳа, бўлганмиз... лекин мен — мешчан.
Ўжарликдир бизни хор қилган:
Опоқ бобом бир сўзли эди,
Петр билан чиқишмай диди,
Шунинг учун дорга осилган.
Бу бизларга сабоқ бўлсинки,
Подшоҳ баҳсни ёқтирмас экан.
Бахтли — князь Яков Долгорукий
Ақлидир у ювош мешчан.

Менинг бобом Петергоф қасри
Ичра бўлган исён пайтида
Содиқ қолди Миних сингари,
Петр III нинг ҳалокатига.

Шунда бўлди Орловлар азиз,
Бобом эса тушии зиндонга,
Бош эгди шиддатли наслимиз,
Ва мен, мешчан, келдим жаҳонга.

Гербли муҳрим остига кўмдим
Қўлимдаги тўп-тўп ёрлиқни,
Киборлар-ла йўқ борди-келдим,
Тийдим қонда исёнкорликни.
Мен бир саводхонман, бир нозим,
Мусин эмас, фақат Пушкинман,
На бойу саройда мулозим.
Ўзим катта одам: мен — мешчан.

Post scriptum

Фиглярин тўқипти уйда ўлтириб:
Менинг қора танли бобом Ганнибал
Гўёки бир шиша ромга сотилиб,
Шкипер қўлига тушганмиш тугал.

У шкипер шонли ва бизнинг элни
Ҳаракатга солган бир дарға эди,
Жонажон кемада тугганда рулни
Унга кучли давлат суръатин берди.

Дарға бетакаллуф эди бобомга,
Арзон тушган араб бардошли эди,
Силқидиллик билан чиқди довонга,
Шоҳнинг қули эмас, сирдоши эди.

Ганцибал бобомнинг машҳур фарзанди,
Чесменда у бошлиқ бўлган жангларда
Азим корабллар ловуллаб ёнди,
Қулади Наварин биринчи марта.

Фиглярин илҳомнинг жазавасида
Дворян мешчани деб атапти мени.
Ўзи ким мўътабар оиласида?
Уми?.. Мешчан кўчасининг дворяни.

1830

БУДРИС ВА УНИНГ ЎФИЛЛАРИ

(Адам Мицкевичдан)

Будрисда бор уч ўғлон, литвалик уч навқирон,
Келди улар қошига чол маслаҳат солгани.
«Эгарларни қилинг тахт, от шай бўлсин ҳаммавақт.
Чархлаб кўйинг, болалар, қилични, ойболтани.

Ҳақиқатдир шу хабар: уч томонга баробар
Юриш қилиш нияти Вильнода туғилипти.
Ҳоким Кестут русларга, Ольгерд эса прусларга,
Паз полякларга қарши юриш қилмоқ бўлипти.

Сиз ҳали навқиронсиз ва абжир паҳлавонсиз,
(Ҳамманг Литва худосин паноҳида омон бўл!),
Чиқолмайман сафарга, сизни йўллай зафарга;
Учовлонсиз, учингизга мана учта очиқ йўл.

Ҳаммангга улуш катта: биринг Новеградда
Руслардан ўлжа олиб, яшай берсин бадавлат.
Рус хотинлар хушбичим, эгнида қиммат кийим,
Рўзғорида мўлчилик, сахийлик расм-одат.

Бирингиз пруслардан, лаънати иблислардан
Қимматбаҳо нарсалар тола олар бир талай,
Дунё-дунё пул унда, мовутлар гул-гул унда,
Кахрабо-чи, беҳисоб, денгиздаги қумлардай.

Паз билан учинчингиз ляхни урсин кўркувсиз:
Польшада моли давлат, зеби зийнат кўп эмас,
Олса арзир шамширин; аммо у ердан биринг,
Аминманки, уйимга келинсиз қайтиб келмас.

Поляк қизидан гўзал малика йўқдир азал,
Печь ёнида ўйнаган мушукчадай хушчақчақ —
Йилтиллер кўзлари ҳам, худди ёнар икки шам,
Атиргулдай қирмизи, юзлари момоқаймоқ.

Ҳали йигит эканман, қаллиғ олиб келганман,
Ҳай болалар, ўзим ҳам шу Польшага борганда.
Мана, қариб қолсам ҳам уни эслайман ҳар дам
Ҳамон ўша томонга кўзим тушиб қолганда».

Ўғиллар қўл сиқишди ва сафарга чиқишди.
Кўз тикар йўллариға уйдан жиловмаган чол.
Қунлар ўтар басма-бас, биронтаси ҳам келмас,
Ўлдирдилар шекилли, деб Будрис қилди хаёл!

Қор ёғади гупиллаб, отлиқ келар дукурлаб,
Чакмонининг тагида каттагина бир тугун.
«Ўғлим, совғами? Нима? Оббо, сен-ей, пулми-а?»
«Йўқ, отажон, пул эмас, поляк қизин келтирдим».

Паға-паға қор тушар, отлиқ шамолдай учар.
Қора чакмон остига яширипти бир тугун.
«Чакмонингда нима бор? Мовут эмасми гулдор?»
«Йўқ, ота, мовут эмас, поляк қизин келтирдим».

Қор ёғади гупиллаб, сўнгги отлиқ дукурлаб,
Қора чакмон остида олиб келар бир тугун.
Чол Будрис тиним билмас, сўрагиси ҳам келмас,
Бирданига уч тўйга меҳмон чақирар бугун.

1833

* * *

Ақлдан оздирма, худо таоло;
Йўқ! Таёқ ва хуржун баридан аъло,
Меҳнат, заҳмат чекишлик осон.
Ақлу идрокнинг қадру қиммати,
Ундан ажралишнинг ёмон иллоти
Шундагина эмас, бу аён:

Мени эркинликда қўйсалар танҳо
Чақмоқ тезлигида учардим гўё
Қоп-қоронғу ўрмонзор сари!
Ўртаниб, алаҳлаб куйлардим шунда,
Ажиб хаёлотдан чиққан тутунда
Кўринмасдан бўлиб сарсари.

Мен ҳам тўлқинларга солардим қулоқ,
Бахту саодатга тўлиб ўша чоқ,—
Очиқ кўкка қарардим секин.
Ўзимни сезардим, даштни учирган,
Ўрмонни жойидан йиқиб кўчирган
Қуюн каби қудратли, эркин.

Ақлдан оздингми, бу ёмон кулфат.
Кўрқинчли бўласан, мисоли офат,
Устингдан кулф солинур худди.
Аҳмоқни занжирбанд этарлар дарров.
Қафасдаги йиртқич сингари биров
Сени ўйнаб қилади кулги.

Мен бўлсам тинглайман қоронғу кеча:
На булбулнинг янгроқ овозин пича,
На эманзор гувиллашини,
Тинглайман дўстларнинг чақириқларин,
Тунги соқчиларнинг сўкинишларин
Ва кишанлар шалдирашини.

1833

* * *

Бас, етар, бас, жон дўстим! Тинчлик сўрайди юрак,
Кун кетидан кун учар — умримиздан бир бўлак —
Ҳар соат узиб кетар; биз бўлса иккаламиз
Яшамоқчи бўламиз, аммо рости — ўламиз.
Ёруғликда бахт йўқ, аммо тинчлик ва эрк бор,
Кўп замонки, бир ҳавас келади ҳаёлимга,
Кўпдан чарчаган қулинг қочишни ўйлаб юрар
Пок меҳнат, роҳат юрти — у узоқ маконига...

1834

ҒАРБИЙ СЛАВЯН КҰШИҚЛАРИ

ГАЙДУК ХРИЗИЧ

Ғор ичида, чақир тошлар аро
Дадил гайдук Хризич беркинди.
Катерина — унинг хотини
Икки ўғилчаси билан ёнида.
Чиқолмайди улар бу ғордан.—
Ёвуз душман пойлаб турибди,
Агар жиндак бош кўтарсалар
Қирқ милтиққа бўларлар нишон.
Таом кўрмадилар уч кеча-кундуз.
Тошлар чуқурида тўпланган
Ёмғир сувин ичдилар фақат.
Тўртинчи кун балқиди қуёш.
Чуқурликда сув қуриб битди.
Катерина оқ тортди шунда:
«Раҳм-шафқат қил, парвардигор!»
Шундаёқ йиқилиб жон берди.
Хризич унга қараб юм-юм йиғлади:
Ўғиллар йиғлашга қилмади журъат.
Хризич юзин четга бурганда
Кўз ёшларин артдилар, холос.
Бешинчи кун, ақлдан озиб,
Ухлаган кийикка боққан бўридай.
Она жасадига тикилди ўғил.
Буни кўриб қўрққан кичиги
Акасига қараб қичқирди:
«Жонингни қийнама, акажон!
Ичгин менинг иссиқ қонимни,
Бунда агар очликдан ўлсак,
Кечалари чиқиб қабрдан
Ухлаган душманнынг қонин сўрармиз».
Хризич туриб, дер уларга: «Бас!
Очлик, ташналикдан ўқ афзал».
Шунда учови ҳам қоядан пастга

Кутурган бўридай сакраб чопдилар.
Ҳар бири ўлдирди етти душманни
Ва ҳар бири еди етти ўқ;
Душман қирқиб уларнинг бошини,
Найзаларга санчиб кўтарди.
Аммо ёв уларга боқолмади тик —
Хризичлар душманга шу қадар даҳшат.

ИАКИНФ МАГЛАНОВИЧНИНГ
МОТАМ КЎШИФИ

Оқ йўл, узоқ сафарга тушгин!
Йўл топарсан, худога шукур.
Кеча ойдин; чарақлайди ой;
Тагигача сипқарилди май.

Ўқ афзалдир ётгандан бемор;
Эркин яшаб ва эркин ўлдинг.
Ёвинг қочди бўлиб тор-мор;
Аммо уни ўлдирди ўғлинг.

У дунёда бизни эсга ол,
Дийдор кўришсанглар, эҳтимол.
Унутмагин, укам, азизим,
Огамизга мендан ҳам таъзим!

Учрашганда отамга айтгил:
Ярам битди, бўлсин хотиржам,
Саломатман. Ян деган ўғил
Туғиб берди менга рафиқам.

Бобо ҳурматига, исми — Ян,
Ақли расо йигит бўлади.
Найза ушлашни ҳам ўрганган,
Милтиқ отишни ҳам билади.

Қизим менинг Лизгорда яшар,
Эри билан тотув ва хурсанд.
Тварк қилди денгизга сафар,
Тирикми, йўқ — ўзинг биларсан.

Оқ йўл, узоқ сафарга тушгин!
Йўл топарсан, худога шукур.
Кеча ойдин; чарақлайди ой;
Тагигача сипқарилди май.

БУЛБУЛ

Булбулим, эй булбулгинам,
Ўрмонларда кезган қушча.
Сен қушчада ширин бирам
Тенгсиз, ноёб уч қўшиқча.
Менда-чи, мен мард ўғлонда —
Уч зўр қайғу-машаққат бор!
Биринчисин айтсам агар —
Ўйлантирган ёш чоғимда;
Иккинчисин айтсам агар —
Тулпор отим ҳорғин, чарчоқ.
Учинчисин айтсам агар —
Гўзал қиздан тушдим йироқ,
Айирдилар шум одамлар.
Менинг учун гўр қазинглар
Кенг далада, кенг далада,
Бош ёғимни этинг гўлзор,
Яшнаб турсин қизил гуллар,
Оёғимда оқсин булоқ,
Ариқчада муздек сувлар.
Гўзал қизлар ўтган чоқда
Боғлаб олар чамбар гулдан.
Чол боболар ўтган чоқда,
Ховуч-ҳовуч ичар сувдан.

ВУРДАЛАК

Ваня шўрлик ўзи кўрқоқроқ:
Қабристонда, бир кун бемаҳал.
Терга ботган кўрқувдан оппоқ,
Уйга қайтиб борарди жадал.

Қоқинади Ваня бечора,
Гўр оралаб борар жонсарақ,
Бирдан қулоқ солса — қабр ора
Кимдир увлаб кемирар суяк.

Қотди, жилолмади жойидан.
Худовандо! — деб ўйлади у,—
Гўристонда суяк ғажиган
Оғзи қизил вурдалак-ку бу.

Нима қилдим! Қувватим камроқ;
Бу алвасти ейди-ку мени,

Агар ўзим дуо ўқибоқ
Еб олмасам гўр тупроғини.

Қарасаки, қайда вурдалак —
(Жаҳлин кўрсанг Ванянинг шунда!)
Гўрлар орасида бир кўппак
Суюк ғажиб ётипти тунда.

СИНГИЛ ВА АКАЛАР

Икки эман дарахт ўсганди қатор,
Булар ўртасида бир нозик арча.
Ўсган эман эмас — икки оғайни,
Ўсиб-улгайишиб бирга яшарди:
Бири Павел эди, бири Радула,
Булар ўртасида — сингил Елица.
Акалар севарди ёлғиз сингилни,
Унга чин юракдан бўлиб меҳрибон:
Бир куни бир пичоқ тақдим этдилар,
Ўзи зарҳалланган, қини кумушдан.
Ранжийди янгаси — у ёш Павлиха,
Қайин эгачига қилади ҳасад.
«Овсин, менга қара, қадрдон сингил,
Дейди Радуланинг хотинига у:
Эшитмаганмисан шундай бир ўтни:
Уни эзиб ичган киши дафъатан —
Ўз туғишганига кўринсин ёмон?»
Радула хотини беради жавоб:
«Худо ҳаққи, она, қадрдон овсин,
Билмайман бундайин иримли ўтни,
Билганда ҳам сенга айтмасдим асло.
Акаларим шундай мени ҳам севган,
Менга ҳам хилма-хил совга беришган».
Мана, отхонага борди Павлиха,
Тўриқ отни сўйиб қонин оқизди,
Қайтиб келиб деди ўз эрига у:
«Синглингни севишинг ўзинга бало.
Совғалар берасан унга беҳуда:
Ўлдирипти сенинг тўриқ отингни».
Павел Елицани қилади сўроқ:
«Бу нега? Айт менга, айт, худо ҳаққи».
Синглиси ёш тўкиб, жавоб беради:
«Мен эмас, акажон, жувонмарг бўлай,
Ва ёш ҳаётимиз ҳаққи қасамёд!»
Ишонар, ҳеч нарса демас акаси.

Мана кўм-кўк боққа кирди Павлиха,
 Шартта кўк лочиннинг бошини узди,
 Қайтиб келиб деди ўз хўжасига:
 «Синглингни севишинг ўзингга бало,
 Совғалар берасан унга беҳуда:
 Мана ўлдирипти кўк лочинингни».
 Павел Елицани қилади сўроқ:
 «Бу нега? Айт менга, айт, худо ҳаққи?»
 Синглиси ёш тўкиб жавоб беради:
 «Мен эмас, акажон, жувонмарг бўлай,
 Ва ёш ҳаётимиз ҳаққи, қасамёд!..»
 Бу гал ҳам ишонар акаси яна.
 Қоронғи кечада Павлиха секин
 Қайин эгачисин пичоғин олди,
 Ўзининг нораства ёлғиз ўғлини
 Олтин бешигида сўйиб ўлдирди.
 Эрталаб югуриб борди эрига,
 Йиғлаб, фарёд солиб сочларин юлди:
 «Синглингни севишинг ўзингга бало,
 Совғалар берасан унга беҳуда:
 Мана, ўлдирипти ўғлимизни у,
 Агар ишонмасанг бу гал ҳам менга,
 Бориб кўргил унинг зарҳал пичоғин».
 Сакраб турди Павел шу замон,
 Елица уйига югуриб борди:
 Синглиси тўшакда ухлаб ётарди,
 Бошида осифлиқ зарҳал пичоғи.
 Қинидан суғуриб қаради Павел —
 Пичоқ бўялганди қип-қизил қонга.
 Силтаб тортди қизнинг оипоқ кўлидан:
 «Худо ургур сингил, бу нега, айтгин,
 Отхонада тўриқ отни ўлдирдинг,
 Боғда кўк лочиннинг уздинг бошини,
 Энди боламизни сўйибсан, нега?»
 Синглиси зор йиғлаб жавоб беради:
 «Мен эмас, акажон, жувонмарг бўлай,
 Ва ёш ҳаётимиз ҳаққи, қасамёд!..
 Агар ишонмасанг менинг онтимга,
 Олиб чиқ майлига тақир далага,
 Боғлагин югурик отлар думига,
 Улар судрасинлар оипоқ танимни,
 Садпора қилсинлар, розиман, майли».
 Синглисига энди ишонмас ака:
 Олиб чиқди уни тақир далага,
 Югурик отларнинг думига боғлаб,

Судратиб ҳайдади отларни қувиб.
Унинг томчи қони томган ҳар ердан
Қирмизи лолалар, чечаклар унди.
Бегуноҳ ва оппоқ тани устида
Катта черков бўлипти пайдо.
Шундан бир оз фурсат ўтгач Павлиха
Бир оғир касалга бўлди мубтало.
Тўққиз йилча давом этди шу касал,
Бутун суягидан ўтлар кўкарди,
Бу ўтга ин қўйиб ёвуз илонлар
Кундуз кўзин сўриб, тунда ётарди,
Илон Павлихани қийнади шундай.
Охири эрига ялиниб деди:
«Арзим эшит, тўрам, мени олиб бор —
Қайин эгачимнинг черқови томон:
Зора шифо топсам мей ўша жойдан».
Эри етаклади черковга томон.
Яқинлашар экан оқ уйга улар,
Бирдан у черковдан чиқди бир овоз:
«Келма бу томонга, э ёш Павлиха,
Бўлмайди сен учун бу жойда шифо»
Овозни эшитгач бу ёш Павлиха,
Ялиниб-ёлворди ўз хўжасига:
«Тўрам, худо ҳаққи, сўрайман сендан,
Олиб борма мени оқ уйга, тўхта!
Югурик отларнинг думига боғлаб,
Кенг, тақир далада судрат мени ҳам!»
Хотиннинг арзини тинглади Павел,
Югурик отларнинг думига боғлаб
Кенг, тақир далага қўйиб юборди.
Унинг томчи қони томган ҳар ердан
Тикан, қичитқонлар ўсиб чиқарди.
Унинг оппоқ тани қолган ўринда
Ажойиб, катта бир кўл бўлди пайдо.
Тўриқ от шу кўлда сузиб юрипти,
Унинг орқасидан зарҳал бешик ҳам;
Бешикнинг устига кўк лочин қўнган,
Унда норасида гўдак ётипти;
Боланинг бўғзида онанинг қўли
Ҳамда аммасининг зарҳал пичоғи.

ОТ

«Тулпорим, не учун кишнамакдасан,
Не учун бўйнингни сен эгиб олдинг,

Не учун ёлларингни тўлқинлатмайсан,
Не учун сувлигингни чайнамай қолдинг?
Ёки, ўйнатолмай қолдимми сани?
Ёки, емадингни тўйиб арпани?
Ё эгар-жабдуғинг гўзал эмасми?
Жиловинг ипакдан тўқилмаганми,
Ё, тақанг қумушдан қуйилмаганми,
Узангинг қип-қизил зарҳал эмасми?»

Жавоб қайтаради қайғули тулпор:
«Маъюс бўлганимнинг сабаблари бор,
Эшитдим узоқда тўёқлар сасин.
Ўқларнинг товушин, карнай садосин:
Кишнашимга сабаб шуки, майдонда
Узоқ кезолмайман ёлим ўйнатиб,
Узоқ яшолмайман яшнаб оромда,
Гўзал жабдуғимни мақтаб кўрсатиб,
Чунки, тез орада бешафқат душман
Эгар-жабдуғимни ечиб олади.
Шамол каби енгил оёқларимдан
Кумуш тақамни ҳам тортиб олади:
Қайғум бежиз эмас, эгаримни ёв —
Устимдан тортқилаб олиб кетади
Ва сенинг терингни шилиб бсаёв,
Терлаган яғриним ёпиб кетади».

1834

* * *

Орамизда яшаганди ул¹,
Унга ёт қавм аро; кўнглида зарра
Йўқ эди бизларга кину адоват.
Биз уни севардик. Ювош, беозор —
Бари суҳбатларга қўшилар эди,
Баҳам кўришардик тиниқ орзулар.
Кўшиқларни бизлар (илҳоми кўкдан,
Ҳаётга ҳам кўкдан боқарди). Тез-тез
Сўйларди келажак замонлар ҳақда,
Дердики: «Низони унутиб халқлар
Улуғ оилага бирлашажаклар!»
Очиқиб тинглардик шоирни. Фарбга
Жўнаб кетди шоир — тилашиб оқ йўл.
Хўшлашиб қолдик биз. Бироқ-чи энди.
Ювош меҳмонимиз ёвлиқ қилмоқда —
Бевош оломоннинг раъйига қараб,
Шеърый пардаларга жойлабон нафрат,
Заҳар қуймоқдадир каломларига.
Қаҳрвор шоирнинг саси олисдан
Эшитилиб турар!.. О, тангри, ўзинг
Дарғазаб қалбига тинчлик ато эт.
Ва унга қайтаргил...

1834

¹ Шеър буюк поляк шоири Адам Мицкевичга бағишланган. (Тарж.)

* * *

Ўйладимки, юрак унутди
Муҳаббатнинг эзгу азобин,
Дедим: ўтган бариси ўтди,
Ўтди! Қайтиб келмайди тагин.

Ўтиб кетди завқ-да, қайғу-да
Ва ҳавойи енгил умидлар...
Аммо ўткир ҳусн олдида
Тушди яна ларзага улар.

1835

* * *

Ёшлик байрамимиз бизнинг бир вақтлар
Шод эди, яшнарди гулчамбар кийиб,
Қадаҳлар жаранглар куйга жўр бўлиб,
Тигиз ўлтирарди даврада сафлар.
Беғам ва бепарво қалб-ла у замон —
Яшардик мушкулни этиб бартираф,
Қадаҳ кўтарардик умид ва армон,
Ёшлик — ҳаммасига рўшнолик тилаб.

Энди ўзгачадир: суронли байрам,
Йиллар ўтиш билан биз каби абгор,
Тийилди, тинчланди, унда йўқ виқор.
Жаранги бўғилди қадаҳларнинг ҳам.
Давраимизда сўзлар оқмайди шўхчан,
Сийрак ўлтирамиз ғамгин, бемажол.
Кулги кам, кўшиқлар оралаб баъзан,
Кўпроқ оҳ тортамиз ва қоламиз дол.

Мана пайти келди: йигирма беш бор
Эзгу лицей кунин этамиз байрам.
Сездирмай қувлашиб ўтди йиллар ҳам,
Бизни ўзгартириб юбормиш зинҳор!
Беҳуда эмас — йўқ! Ўтди чорак аср!

Зорланманг: тақдирда қонуният шу;
Инсон атрофида дунё айланур,
Наҳот, ҳаракатсиз қолар у мангу?
Эслайсизми, дўстлар, давраимизни нақ
Тақдир қовуштирган у кун, у замон.

Биз нелар гувоҳи бўлдик, бу аён!
Сирли бир ўйинда мисли ўйинчоқ,
Халқлар қаҳр-ғазабдан қилди ғалаён,
Шоҳлар тахтга чиқди ва кунпаякун,

Инсон қонларидан қизарди майдон,
Гоҳ шараф, гоҳ эрклик, гоҳ ғурур учун.

Эслайсизми: лицей бўлганда бино,
Биз учун шоҳ очди шоҳона бир кўшк,
Биз келдик. Кунинин кутиб олди хуш,
Табриклаб шоҳона меҳмонлар аро.
У чоқ ўн иккинчи йил гулдурраги
Ҳали мизғир эди. Ҳали Наполеон
Улуғ халқ кучини синамагани —
Таҳдид, иккиланиш қалбида ҳамон.

Эслайсизми: ўтди кетма-кет кўшини,
Оғаларимиз-ла видолашдик биз.
Маърифатга қайтдик — аламлар чексиз,
Хаваас-ла қарадик биз улим учун —
Кетаётганларга... наслилар жанг қилди,
Рус халқига олди мақтанчоқ ёвни,
Москва ёнғини ёритди унинг —
Полклари йўлида қор ва қировни.

Эслайсизми: бизнинг ғолиб Агамемнон,
У гутқун Париждан бизга келганин,
Унинг кўз олдига севинч елганин!
У қандай улуғвор, кўркем, паҳлавон.

Халқлар дўсти эди, эркига посбон,
Ёдингизда бордир — шунда нақалар
Сувлар тўлқин урди, гуллаб боғ-бўстон,
У ҳорлиқ чиқарган ерда, жилвагар.

У энди йўқ! — этиб бошларни осмон,
Ҳайратда қолдирган Ғусни тарк этмиш,
Унутилган қувғун умр қояда ўтмиш,
Барчага бегона, сўнди Наполеон,
Ва янги даҳшатли, қудратли подшо
Еврона юртида тахтдадир тетик,
Ер устида янги булутлар пайдо,
Ва уларнинг бўрони...

1836

ЭЛЕГИЯ

Бепарво йилларнинг сўнган шўх дами
Сархуш бош оғриғи каби азобли.
Худди шароб каби у кунлар ғами
Қанчалик эскирса, шунча зардобли.
Йўл оғир. Истиқбол бўронли уммон:
Меҳнат, қайғу ваъда қилади ҳамон.

Аммо, истамайман, дўстлар, ўлишни,
Истайман қийналиш, фикр қилишни.
Кўраман — зўр ғавғо, ғамлар ичрадир.
Ташвишлар ичрадир мен учун ҳузур.
Гоҳ бўлиб куйларга мафтун, осуда,
Хаёлларим узра мен тўкаман ёш.
Балки, ишқ умримнинг ғамли сўнгида --
Кўринар алвидо табассуми-ла.

1830

A.C. Tynickov

ДОСТОНЛАР

БОҒЧАСАРОЙ ФОНТАНИ

Қовоқ солиб ўтирар Гарой,
Лабларида қаҳрабо чилим.
Даҳшатли хон атрофида жим
Бош эгиб тек турарди сарой.

Жимжит эди бутун кошона:
Ҳамма хоннинг хафа юзидан,
Ғам ва ўгли ғазаб изидан
Пайқар эди мубҳам нишона.
Аммо мағрур соҳиби фармон,
Қўлларини бир силтаб солди:
Барча секин тарқали ҳар ён.

Кўшқлар аро бир ўзи қолди:
Эркин нафас олди сийнаси,
Тўлқинланиб билмай сукутини
Ўшаб турган кўрғаз ойнаси
Акс этгандай қора булутни
Унинг жиддий манглави аён
Дил тўлқинин айларди баён.

У мағрур дил не ғам-да тўлмиш,
Қандай фикр билан банд бўлмиш,
Яна Рус-да жанг қилмоқчими,
Ё Польшани танг қилмоқчими,
Нега хафа, не у сандирар,
Ва ё қонли ўчми ёндирар,
Ёки қўшин айламиш исён,
Ёки тоғли халқ жангларидан,
Гиноянинг найрангларидан
Таъвиш тортиб ўйлапарми хон?
Йўқ, энди у чарчаб қолмишдир,
Зерикмишдир шуҳрат, зафардан,
Бераҳм қўл ортиқ толмишдир.

Хаёл узоқ қонли сафардан.
Наҳот, ҳарам ичра хиёнат,
Наҳот, елга учиб диёнат,
Асира қиз жиноят қилмиш,
Қофирга дил иноят қилмиш?
Йўқ, Гаройнинг хотинлари ҳеч
Бундай ишга журъат қилмаслар,
Мунгли нола чекиб эрта-кеч,
Ёмонликни асти билмаслар.
Ойна уйда ўсар гул каби,
Ой юзлари зиндон ичра берк,
Зулм остида гўё қул каби
Уларда ҳад йўқдир, йўқдир эрк,
Ою йиллар навбатма-навбат
Ғамгин оқин билан ўталар.
Билдирмасдан ёшлик, муҳаббат
Барчасини олиб кеталар.
Кунлар бирдай кечадир ғамда,
Битта-битта имиллар соат.
Ялқовлик амр этар ҳарамда,
Кам кўринар сафо-фароғат.
Ёш жувонлар қайғуга тўлиб,
Бир иш қилиб овунмоқ бўлиб,
Зеб беришиб кийим кийишар,
Ғаплашишар, ўйнаб ёйишар.
Ёки ўйноқ сувлар сасида,
Тоза, шаффоф замзамасида
Тўп-тўп бўлиб сайр эгишадир
Чинорларнинг зич соясида.
Оргларида уларни пойлаб,
Ёвуз оға¹ юрар ҳай-ҳайлаб,
Ундан қочиш, беркиниш бекор:
Ҳасадли кўз, динг қулоғи бор.
У ҳийлакор, у лаганбардор.
Ҳар бир ишдан воқиф, хабардор.
Унга ўла ўрнашмиш мангу
Абадий бир тартиб саройда,
Унга хоннинг изми ҳар жойда
Ягона бир қонундирки, у
Уни қуръон фарзидек билар;
Дилда сақлар ва бажо қилар.
Унинг кўнгли севги истамас,

¹ Оға — ҳарамда сақланадиган бичилган қул.

У бут каби сезгидан маҳрум,
У ҳиссизлик домида маҳкум,
На кўз ёши, на юмшоқ нафас,
На таънага бермас эъгибор;
Асиралар чеккан оҳу зор
Унга асти қилмайди таъсир;
Пинагини бузмайди тақир;
Ёлворишга қулоқ солмайди;
Ҳақоратни қилмайди писанд.
Ҳеч на уни юмшатолмайдди,
Тош қалби-ла мағрур ва хурсанд.
Унга хотин одати маълум,
У кўп кўрмиш, ҳар ерда ҳар зум.
Ҳурликда ҳам, эркисизликда ҳам
Юмшоқ нигоҳ, кўзлардаги нам
Кўнглига ҳеч ҳоким бўлолмас.
У уларга ортиқ ишонмас.

Соч ёзишиб ҳарам қизлари —
Асиралар чўмилар экан,
Сеҳр сочган гўзал юзлари
Чашмаларда кўмилар экан,
Қип-яланғоч қизларга лоқайд,
Беъъгибор термилиб, шу пайт
У пойлоқчи ҳозирдир яна,
Тутқунларга нозирдир яна.
Кечалари барг ҳам мизғиру,
У ухламас. Оҳиста босиб,
Ҳар эшикка бир қулоқ осиб,
Ҳарам ичра танҳо изғир у:
Ким дам олар, ким тушда инграр,
Ким оҳ тортар— ҳаммасин тинглар.
Уйдан уйга билдирмай кўчиб
Кенг ташлайди у маккор домни:
Биронтаси сандираб, чўчиб
Тилга олса бегона номни,
Ё мабодо дўстига бир оз
Тақдиридан койиб, қилиб роз
Дилдагини айласа изҳор,
Балоларга бўлар гирифтор!

Гарой нега тинмай чекар ғам?
Чилим ўчиб қолмиш қўлида.
Ботинолмай дам олгани ҳам
Остонада, хоннинг йўлида

Имо кутиб турадир оға,
Ибо тутиб турадир оға.
Ўйга ботган ҳукмдор турар:
Олдидаги дарча очиқ, у —
Кўнгли чексиз қайғуга тўлган.
Индамасдан оҳиста юрар
Кечагина севимли бўлган
Хотинларин қабрига тўғри.

Ҳонни кутиб, кўриш кўйида,
Ўйнаб турган фонтан бўйида
Ипак гилам узра ўйнашиб,
Бир тўда шўх қизлар осуда
Ўлтиришар эди яйрашиб:
Болалардай шодланиб, сувда
Мармар тубда кўринган ликқа
Гир-гир юзиб юрган балиққа
Термилишар эди яйрашиб.
Гоҳилари унга атайлаб
Олтин сирға ташларди бойлаб.
Жориялар атрофда хушбўй
Шарбат ташиб юрарди. Ногоҳ,
Ширин кўшиқ, жаранглаган куй
Бор ҳарамни айлади огоҳ:

Татар кўшиғи

I

Йиғи, жафоларни бошдан кўтариб
Тангри ўзи берар эҳсон:
Бахтиёрдир, йиллар сўнггида қариб
Макка бориб зиёрат қилган инсон.

II

Бахтиёрдир Дунай соҳилларини
Қони билан тақдис этган баҳодир.
Жаннат қизи ёзиб кокилларини
Унга ширин кулги билан боқадир.

III

Аммо, Зарема, эшитгил тағи-да.
Дунё ва роҳатга бермай эътибор.

Худди гулдай сени ўз қучоғида
Эркалатган ҳаммасидан бахтиёр.
Улар куйлар. Аммо қани у,
Муҳаббатнинг юлдузи қани.
Ҳарам кўрки — кундузи қани.
Қайда қолди Зарема бону?

Ҳайҳот, унинг гул ранги сўлмиш.
Ҳайҳот дили қайғуга тўлмиш,
Мақтовларга солмайди кулоқ,
Кўзларида ёш булоқ-булоқ,
Яшин урган хурмодек қалди
Букилмишдир, йўқ энди ҳадди.
Ҳеч на унга ёқмасдан қолди,
Чунки, Гарой боқмасдан қолди.

Вафосизлик қилди хон... Аммо,
Эй гуржи қиз, сен-ла чиройда
Ким тенглашар? Ҳаттоки ой-да
Даъво қилса, бўлур муаммо.
Чамбар қилган сочинг, эй пари,
Илон каби юрак ёрадир.
Ярқираган кўзинг жавҳари
Кундан ёруғ, тундан қорадир.
Дил дардини кимларнинг саси
Сендан кучли баёнлай билар?
Кимнинг ширин-шакар бўсаси
Сеникидан жонлилик қилар?
Сенга бир йўл кўнгли тушган эр
Қандай қилиб бошқа кўркни дер?
Лекин, лоқайд, золим Гаройхон
Ҳарамига Польша қизини
Асир қилиб олгандан буён,
Сендан нари тутиб ўзини,
Хўрлаб сени ташлаб қўйди-ю,
Ўзи ғамгин, тунлар беуйқу
Танҳоликни айлади одат.
Қўлларингдан кетди саодат!..
Ёш Мария яқиндагина
Ўзга диёр кўкини кўрди:
Гулдай кўрки билан қизгина
Ўз юртида гуллаб юрурди.
Фахрланар эди у билан
Қариб қолган отаси ҳар он,
Лобарим, — деб, мақтанув билан
Эркалатар эди беармон.

Унинг бола эрки чол учун
Қонун эди, тингларди бутун...
Чолни қийнар эди бир тилак:
Истарлики, баҳор кунидак
Очиқ бўлсин қизининг бахти,
Хушнуд кечсин умрбод вақти,
Заррагина қайғу ҳам уни
Ранжитмасин,— дер эди у чол.
Хеч бир нарса бирон дам уни
Ланж этмасин,— дер эди у чол.
Ҳатто эрга чиққанида ҳам
Хотирласин,— дерди,— туш каби
Ўтиб кетган, ғунчадай сабий
Беташвишу беозор, беғам
Яшнаб юрган қизлик чоғини,
Осмондай кенг эрк кучоғини.

Унинг юмшоқ севимли нози,
Табиати, лазиз овози,
Ёниб турган мовий кўзлари,
Дона-дона ширин сўзлари
Бир-биридан жозибадорди:
Ҳаммасида ажиб куч борди.
Очиқ кўлли, саҳий табиат
Аямаган эди борини;
Санъат билан у нажиб хилқат
Безар эди гул дийдорини.

Сеҳр тўла арфа билан қиз
Уй базмини жонлантирарди.
Амалдорлар, бойлар изма-из
Орқасидан излаб юрарди.
Йигит-яланг «Оҳ...» деб ўйида,
Азоб чекар эди кўйида.
Лекин, гўдак бола эди у,
Кўнгли ишқни билмасди асло.
На каму кўст, на ғам, на қайғу,
Юрагини тилмасди асло.
Отасининг қасрида озод
Ўртоқлари билан ўйнаб шод,
Учар қушдай ҳур ва хурсандди.

У кўпданми бу ерда банди?
Бир вақт татар тўплари маҳкам
Дарё каби Польшани босди;

Хирмонларга тушган ёнгин ҳам
Бу қадар тез ёйилолмасди.
Кунпаякун бўлиб урушда
Етим қолди гуллаб ётган юрт,
Бу бераҳм ёвуз юришда
Фарёд солди қонга ботган юрт.
Бутун атроф қайғуга толди:
У кулгилар, ўйинлар битиб,
Эркалатган қўйинлар битиб,
Ҳашаматли сарой бўш қолди.

Мариянинг уйи жимжит, бўш...
Уй маъбади ичра бир тўда
Мумияланган ўликлар хомуш
Роҳат қилиб, совуқ уйқуда
Князликка махсус нишон-ла,
Олтин тож-ла, ҳайбатли шон-ла
Ётар экан, у ерда яна
Пайдо бўлмиш янги сағана...
Ота гўрда, асоратда қиз.
Кошонада бахил бир ворис
Амри фармон бериб юрадир,
Тавқи лаънат остида, беор
Хароб бўлган юртни айлаб хор
Бадном этиб, ерга урадир.

Ҳайҳот! Сақлар қўйнида қулдек
Боғчасарой ёш князь қизин,
Эркисизликда ёш тўкар, гулдек
Сарғайтириб Мария юзин.
Аяйди у бахтсизни хон:
Унинг мунгги, у чеккан фиғон
Уйқусини безовта қилиб,
Гаройга ҳеч бермайди омон.
Бечорага хон раҳми келиб,
Қатъий ҳарам қонунларини
Юмшоқ тутар унга атайлаб.
Тунд пойлоқчи на кун, на туни
Қиз олдига кирмайди пойлаб;
Ётар пайтда жойига уни
Унинг ғамхўр, парволи дасти
Олиб чиқиб ётқизмас асти;
Марияга нигоҳ тикмакка
Ботинолмас унинг кир кўзи;
Жорияси билан қиз якка

Хилват уйда чўмилар ўзи;
Асиранинг ғамгин оромин
Бузиб қўймай, бўлмай, деб зомин
Хон ўзи ҳам қўрқар ичида:
Ҳарамнинг бир йироқ бурчида
Унга яшаш ижозат этган,
Гўё, унда самовий бир жон
Яширинган, узлатга кетган.
У ерда ҳеч тинмасдан ҳамон
Азиз қизнинг олдида бутун
Чироқ ёниб турар куну тун.
У ерда қиз кўнглин юпатиб
Масъуд кечган ўтган замон-ла
Ўз юртини дилга эслатиб,
Умид яшар ювош имон-ла.
У ерда ёш тўкар тинмай қиз
Кундошлардан нарида, ёлғиз.
Лекин агроф ғарқ бўлмиш яксар
Тентакларча бир ишрат ичра.
Мўъжиза-ла ажралган ҳужра
Ёш санамни беркитиб асрар.
Озгин ўйлар қурбони у дил,
Бузуқ кайфлар орасида ҳам,
Бир гаровни сақлайди ҳар дам
Бир илоҳий ҳисни муттасил...

Тун қорайди, босди қоронғу
Тавриданнинг гул боғларини;
Бор оламни маст қилди уйқу,
Гуллар эгди япроқларини,
Узоқлардан булбул зорини
Эшитаман: ой дийдорини —
Кўрсатадир юлдуз кетидан;
Кўм-кўк, тоза осмон бетидан
Нур тўкадир гулзор боғларга,
Водийларга, ўрмон, тоғларга.
Боғчасарой кўчаларида
Кечки пайтлар оқ рўмол ўраб,
Оппоқ ойдин кечаларида
Бир-биридан ҳоя-аҳвол сўраб,
Гаплашишиб ўтириш учун
Оддий татар хотинлари тек
Липиллашиб енгил соядек
Уйдан уйга кезишар бутун
Сарой тинчган, ухлаган ҳарам

Тинч роҳатга чўмиб парвосиз:
Тун тинчлигин бирон нарса ҳам
Бузолмайди. содиқ муҳофиз
Ўзи кезиб чиқиб бор-йўқни,
Ётмиш; аммо тинч қўймас ташвиш
Ҳатто унда ухлаган руҳни.
Хиёнатни қутиб хавфланиш
Ором бермас асти ҳам бунга:
Гоҳ кимнингдир шитирлагани,
Гоҳ бировнинг личирлагани,
Гоҳ қичқириқ эшитилар унга.
Бекорларга алданиб бирдан
Сапчиб турар, қалтироқ босар;
Атрофига тинч қулоқ осар...
Ҳамма соқит, сас йўқ бир ердан:
Мармар ҳовуз ичра ўйнашар
Фақат булбул дили поралар,
Фақат ширин куй фавворалар
Севимли гул узра куйлашар...
Булар уни узоқ банд этар,
Яна такрор уйқуга кетар.

Қандай хушдир билгувчиларга
Шарқ кечасин қора чиройи!
Пайғамбарни севгувчиларга
Қандай ширин боқадир ойи!
Уларнинг уй-ўчоқларида,
Мафтун этар гул боғларида,
Ой остида сирларга тўлган,
Тинчлик билан ҳамсуҳбат бўлган.
Шаҳват билан дарду фароғат
Ташиб ётган ҳарамларида,
Кечаларнинг тинч дамларида
Қандай кўрк бор, қандайин роҳат!
Хоннинг ҳамма хотинлари тинч
Ухлар эди, битгаси нотинч,
Ухлай олмай, ўрнидан туриб,
Эшигини очди-ю, аста,
Битта-битта оҳиста юриб
Ташқарига чиқди бирпасда...
Қушдай мудраб, кўзи илиниб
Қари оға олдида ётар.
Агар бу иш унга билиниб
Қолса, умри қайғуга ботар...
Оҳ, у чолнинг қаттиқдир қалби.

Ялинганга бермас эътибор:
Уйқуси ҳам алдамчи, айёр!

Ёнбошидан секин, руҳ каби
Сездирмасдан ўтиб кетди у.

Бир эшикка бориб етди-ю,
Титраб секин очди қулфини...
Ичкарига кирди, ҳам уни
Сирли ваҳм босди шу замон.
Ажабланиб боқди тўрт томон:
Шамдон ёнар, тўкар сўник нур,
Ялтирайди бурчакда бир бут,
Қиз ётадир, юзида сукут,
Кўксида хоч порлаб кўринур.
Эй гуржи қиз, булар ҳаммаси
Эслатдилар сенга мозийни,
Гўё ўтган кунларнинг саси
Айтган каби бўлди розини.
Кўз ўнгида тинч роҳат билан
Ухлаб ётар у князь қизи,
Қизликка хос ҳарорат билан
Анор каби қизариб юзи.
Ошкор экан сарин ёш изи,
Заиф қулги остида ёнар:
Ёмғир ювиб, ўчиб кетган ранг
Ойнинг хира нурида аранг.
Худди шунга ўхшаб товланар.
Гўё, жаннат ўғли осмондан
Учиб тушиб, ухлаб ётгандай.
Асирага ачиниб жондан
Уйқусида йиғлаб ётгандай...
А, Зарема, не бўлди сенга!
Чидолмади, қалби сиқилди,
Беихтиёр ерга йиқилди.
Ва ялиниб: «Ачингил менга.
Рад этмагин арзимни!» — деди,
Унинг сўзи, у чеккан фиғон
Ухлоқ қизни чўчитиб шу он
Тинч уйқудан уйғотган эди.
Князь қизи туриб, олдида
Бегона бир хотинни кўрди;
Кўрқиб, унга қараб олди-да,
Ҳаяжон-ла қалтираб сўрди;
«Кимсен? Тунда, танҳо нечун сен

Бу ердасен?» — «Сенга келдим мен:
Мени сақла; тақдирим учун
Менга фақат қолди бир чора...
Раҳм айласанг, йўқолса зора
Умрим уфқин қоплаган тутун.
Бахт кўйнида кўп ҳузур қилдим,
На қайғуни, на ғамни билдим...
Ўтди ором берган у соя,
Тингла, ҳалок бўлмайин зое,
Мен бу ерда туғилганим йўқ,
Менинг юртим йироқдир, йироқ...
Ўтган кунлар, у дардли фироқ,
Ёдимдадир ҳали ҳам тўлиқ,
Ёдимдадир гуллаган боғлар,
Осмон билан ўпишган тоғлар,
Тоғдан оққан ирмоқлар, сойлар,
Ўтиб бўлмас ўрмон-тўқайлар;
Ёдимдадир кечган саодат,
Ўзга қонун, ўзга бир одат.
Аммо, қандай тақдир-ла нечун
Ўз юртимдан айрилганимни,
Бу ёқларга қайрилганимни
Билмайман мен; фақат, қора тун
Елкан узра турган оламу
Ҳамда денгиз эсимда холос...
Шу чоққача кўрқинч ва қайғу,
Аламлардан мен эдим халос.
Ғавғодан чет тинчликда хандон
Ҳарам ичра гуллаб юардим,
Итоатли кўнгил-ла ҳар он
Ишқ дарсини кутиб турардим;
Бу яширин орзуларим тез
Ушалдилар. Қонли урушдан
Чарчаб даҳшат сочган юришдан
Қайтиб келди ҳарамга хунрез.
Таъзим қилиб, хоннинг олдига
Биз ҳаммамиз чиқдик. У менга
Диққат билан индамай, сўзсиз
Очиқ, нурли назарин солди,
Сўнгра, мени чақириб олди...
Шундан берли биз камии кўстсиз
Тиним билмай, роҳатда масрур
Нафас олдик бахт билан ҳар дам;
Бирон йўл ҳам на фитна, на дам;
На тухмату на шубҳа, қусур,

На азобли рашкнинг ситами,
На хафалик ва на алами
Бизга ташвиш соллмагани,
Вақтимизни ололмагани.
Мария, сен дуч келдинг унга,
Бир кўришда хуш келдинг унга...
Шундан берли кўнгли торайди,
Жиноятли ўй-ла қарайди!
Хиёнат-ла етказиб озор
Эшитмайди ҳеч итобимни,
Сўрамайди асти тобимни.
У ноладан, фиғондан безор;
У, эскидай менга топинмас,
Менда энди эскидай нафис
На ширин сўз унга ва на ҳис
Гўё битган, гўё топилмас.
Жиноятга бедахисан сен,
Мен биламан, айб сенда эмас...
Тингла мени: чиройлиман мен,
Менга ҳеч ким тенглашай демас.
Бир сенгина ҳарамда бутун
Рақиб бўла оларнинг менга:
Аммо, айтиб қўяй мен сенга,
Туғилганман эҳгирас учун,
Сен мен каби сева олмайсан;
Совуқ кўркинг билан сен нечун
У бир ожиз дилини қийнайсан?
На ҳақинг бор, на ҳаддинг сенинг,
Қўй Гаройни менга: у менинг.
Бўсалари ёнар бетимда,
Иссиғи бор ҳали этимда,
Менга қатъий қасамёд этган.
Борлиғим-ла кўпдан армонинг,
Ўй ва хоҳиш, бутун фармонинг
Бирга қўшган, иттиҳод этган:
Хиёнати мени ўлдирар,
Хазон этар, гулдай сўлдирар...
Мен йиғлайман: кўргин, тизимни
Букдим энди қаршингда мана,
Сарғайтирма менинг юзимни,
Ялинаман, қайтариб яна
Севинчимни, оромимни бер.
Ул бурунги Гаройимни бер...
Менга зарра этма эътироз:
У меники: сенга асирдир,

Йўлларингда кўзи басирдир.
Хоҳ таҳқир-ла, хоҳи қилиб роз,
Не истасанг, айлагил шуни,
Аммо, бездир ўзингдан уни.
Онт ич... (гарчи, мен қуръонни деб,
Муҳаббатни ҳамда хонни деб,
Ўз динимни отган бўлсам ҳам,
Аммо, менинг онаминг дини
Сенинг дининг эди) кел, мени
Ҳалос айла, ёд этки қасам,
Ўша дил-ла онт ич Гаройни
Заремага қайтармоқ учун...
Аммо тингла: эсла худойни,
Гар, йўқ десанг, ханжарнинг кучин
Кўрсатмоққа қодирман оз-моз,
Зеро, менинг ватаним Кавказ».

Шу сўзларни айтди-да, бирдан
Ғойиб бўлди дарров у ердан,
Таъқиб этмоқ учун изма-из
Ботинолмай, дов қилмай дили,
Орқасидан чиқолмади қиз,
У азобли эҳтирос тили
Беайиб қизга асти маълуммас:
Аммо, унинг овози, у сас
Сал аниғу ажойиб эди,
Қўрқинч эди, ғаройиб эди.
Қандай ёшлар, қандайдир фарёд
Бу хўрликдан айлайди озод?
Не кутадир уни? Наҳот, у
Қолган аччиқ ёш кунларин, бу —
Асоратда ўтказадир хор?
Эй худойим, эй парвардигор!
Агар Гарой бахтсизни мангу
У маҳбасда унутса эди,
Ё, ғамлардан халос айлаб у,
Тез ўлимга юз тутса эди,
Қандай шодлик билан ғам тўлган
Бу жаҳонни отар эди қиз!
Кўпдан ўтган ҳаётнинг лазиз
Лаҳзалари, кўпдан йўқ бўлган!
Не бор энди унга дунёда!
Вақти етди, куталар уни:
Катта очиб тинчлик қўйинини
Чақирарлар уни самода.

Кунлар ўтди, кетди Мария,
Тарки умр этди Мария.
Кўндан орзу этган оламни
Янги малак каби ёритди.
Аммо, уни, гўзал санамни
Нелар сиқди? Нелар ҳоритди?
Нечун, нечун даф этди тобут?
Нелар уни айлади нобуд?
Асоратми, ҳасратми, ғамми,
Эркисизликда тортган ситамми,
Касалликми ё бошқа бир сир,
Ким биледи? Ўлмиш беҳабар...
Латофатли Мария ўлмиш...
У ёш ғунча очилмай сўлмиш!..
Бўшаб қолмиш тумрайган сарой;
Уни яна қолдирмиш Гарой;
Яна ўзга қирғоқлар томон,
Ёвуз юриш бошламиш ёмон,
Тагин тўфон, бўронлар аро
Ғамгин учар қон қусар хунрез.
Аммо, унинг юраги қора,
Оловланар унда бошқа ҳис.
У кўн чоқлар тўқинишларда
Қиличини тикка ушлар-да,
Яна бирдан қотиб қоларди,
Жинниларча назар соларди
Атрофига бўзариб, гўё
Ваҳимага тўлгандай дили,
Аллanelар гўлдираб тили
Ёш тўкарди бамисли дарё,

Унутилган у содиқ ҳарам
Хон юзини кўрмайди бу дам;
Унда, азоб қўйнида маҳкум.
Совуқ муҳсий қўлида мазлум.
Қаримоқда хотинлар ғамда.
Кўндан улар ичра ҳарамда
Гуржи хотин кўринмас; уни
Муҳофизлар дарёга отган,
Бечора сув остига ботган...
Князь қизи маҳв ўлган туни
Бажарилиб бу қонли сазо
Кўзин юмган Зарема... Эвоҳ,

Қандайгина бўлмасин гуноҳ,
Кўп даҳшатли бўлган бу жазо!

Кавказ олди тупроқларини,
Русиянинг тинч қишлоқларини
Уруш билан қилиб минг вайрон
Тавридага қайтиб келди хон.
Саройнинг чет бурчини сайлаб,
Марияга эсдалик айлаб
Мармарлардан ясади фонтан.
Тепасига хоч ўрнатилмай,
Мусулмонлар ойи осилмиш.
(Бу албатта, бўлмагур бир иш:
Нодошликнинг айби бутунлай).
Ёвузлар бор, кечиб кўп йиллар
Ҳали учиб кетмаган улар
Ҳали мармар ҳовуздан сувлар
Қирғоқлардан тошиб сувиллар,
Тиним билмай, тўхтамай бир он
Дона-дона ёш тўкар фонтан:
Ўғли ҳарбда жон берган она
Худди шундай йиғлайди яна...
Ўтмишнинг бу ривоятини
У ёқларда қизлар билишган,
Сўнгра ғамгин ҳайкал отини
«Ёш фонтани», бўлсин дейишган.
Мен шимолни ташлаб ниҳоят,
Базмларни кўпга унутиб,
Боғчасарой томон йўл тутиб,
Мудроқ кўшкни қилдим зиёрат;
Халқ офати, жангари татар
Ишрат қилиб, базмлар қурган
Урушлардан сўнгра бехатар
Беками кўст фароғат сурган
Тинч уйларда, боғларда сездим --
Ҳамон роҳат яшар куну тун;
Сувлар ўйнар, гул чечак отар,
Ток занглари товланиб ётар,
Деворларда ярқирар олтин.
Мен у ерда тинмай оҳ уриб,
Йиғлаб, ҳақиқ тасбеҳ ўгириб,
Баҳорида яшнамай сўлган
Хотинларнинг макони бўлган
Панжарали дарчалар кўрдим,

Кунгурали парчалар кўрдим.
Кўрдим хонлар қабристонини;
Хўжаларнинг сўнг маконини.
Гўрлардаги мрамор устунлар
Гуё тақдир ҳақида секин
Ҳазин-ҳазин таратиб унлар
Сўзлагандай туюлди... лекин,
Хонлар қани? Қайда у ҳарам?
Бутун атроф мукаддар ва жим,
Узгармишдир... аммоки, у дам
Бу билан банд эмасди дилим:
Оқ гулларнинг майин нафаси,
Фонтанларнинг куйлаган саси
Жазб айлади, қилди фаромуш,
Ихтиёрсиз, менда ақли ҳуш
Номуайян тўлқинга тушиди.
Шунда сарой ичида бир қиз
Соя каби сирли ва изсиз
Кўз олдимда липиллаб учди!..

Дўстлар, кимнинг соясин кўрдим?
Айтинг менга, мен сиздан сўрдим:
Даф маҳал бўлган у юмшоқ
Кимнинг шакли мени ўша чоғ
Таъқиб этган эди? Ким эди?
Ҳайҳот! Бутун атроф жим эди.
Мариянинг тоза жоними,
Ё, Зарема рашк билан тўлиб
Бўш ҳарамда бир кўлка бўлиб
Кўз олдимда ўтган оними?

Эсимдадир шундай бир чирой,
Худди шундай сеvimли нигоҳ...
Дил ўшанга кетар бутунлай,
Сургунда ҳам ғуссаси, эвоҳ,
Қалбимдадир, тилларимда — оҳ...
Эй ақлсиз! Бўлди! Энди бас,
Ғусса чекма, ҳеч фойда бермас.
Бебахт ишқнинг нотинч, ноилож
Оромига бермишсан хирож.
Ҳушингни йиғ, тўсиқларни буз,
Токайгача сен ожиз маҳбус
Кишанларни ўпиб ётасан?
Токайгача енгил тор билан,
Бу оламда оҳу зор билан

Жунунингни ошкор этасан?
Мен музанинг мухлиси, ёри,
Мен тинчликнинг мурид, хуштори.
Тезда бутун шуҳрат ўйлари
Ҳам севгини тамом унутиб,
Яна сизга томон йўл тутиб
Кўраман, эй Солғир бўйлари!
Хотиралар асири бўлиб,
Мен бораман ўша ёқларга,
Денгиз бўйи баланд тоғларга.
Яна Таврид сувлари тўлиб
Хурсанд этар ҳарис кўзимни,
Ҳур сезарман яна ўзимни.
Сеҳрли юрт, дийда юпанчли!
Юрагимнинг эрка қувончи!
У ерларда ҳарна жонлидир:
Ўрмон, водий, гулистонлик қир,
Узумларки, ёкут, қаҳрабо,
Тераклару сувлар салқини;
Эрта билан қуёш ёлқини
Таралганда, эсганда сабо,
Айиқ тоғнинг айланасида
Зангор ҳаво ярқирай экан,
Тиниқ, кўм-кўк сувнинг пастида
Қизил нурлар барқ урар экан,
Тоғлар ошиб, қирғоқ йўллардан
Учар экан йўлчининг тойи,
Унинг ҳиссин ўнгу сўллардан
Жазб этади бу ер чиройи!..

КАВКАЗ АСИРИ

Н. Н. Раевскийга

БАҒИШЛОВ

*Табассум-ла қабул этгил, азиз дўстгинам,
Бу эркинлик музасининг ҳадиясини:
Бағишладим сенга қувғин сознинг сасини
Ва илҳомда ширин ўтган дамларимни ҳам.
Мен бегуноҳ, қайғуларда бўларкан ҳалок.
Чор атрофда кезар экан гийбат ва бўҳтон,
Ҳиёнатнинг ханжарлари дилни этиб чок,
Муҳаббатнинг оғир туши мени беомон
Ҳалокатга судраб қийнаб сўраганда жсон,
Мен ёнингда ором топиб яшардим бедод;
Биз дўст эдик— топиб қалбим сендан тасалло:
Узоқлашар эди бошда қутурган бало,
Этдим нажот соҳилида тангириларни ёд.
Ҳижронзада ўтар экан кунларим ғамда,
Уйга толган товушларим шу оғир дамда
Кавказ юртин туширдилар менинг эсимга.
Улуғ танҳо у Бештовнинг¹ бошлари туман,
Овули ва чўллар ҳокими беш бошли султон
Янги парнасим бўлди-ю, руҳ берди менга.
Дўстим, кавказ қояларин унутарманми?
У шарқироқ булоқларни, сўлгин чўлларни,
Қайноқ даштлар, ўлкаларки, сирдош иқовлон
Кезмиш эдик, гар унутсам бўларман осий.
У тоғларки, қароқчилар санқир, сақлар жсон
Ва Илҳомнинг у ёввойи асов даҳоси
Сукунатнинг қучоғида топмишдир макон!
Балки юрак учун ошно севимли дамлар,
Ҳуш кунларнинг топилажак унда асар
Ва ҳирсларнинг зид, беомон ором, озори,
Учрар таниш ўй, хаёлар, ошно ситамлар
Ҳамда менинг бу руҳимнинг сир тўла зори.*

¹ Бештов — Бештоғ. Кавказ тоғларидан бири.

*Ҳар хил йўллар билан кетдик биз бу ҳаётда,
Сен фароғат қучоғида сал топиб камол,
Яшнадинг-ку— ботир отанг изидан дарҳол
Ёв ўқининг булутлари остида парвоз
Эта кичикнинг қон чўллари ичра, эй шовғовз,
Сен орзулар вафодори ва азиз қурбон;
Мен ёш экан хиёнат, жаҳл ила бўҳтон
Қувғиндиллик бошга етди, ёпишди бало.
Лекин бардош ва ҳурликни дилга этиб жо
Кутар эдим мен хайрли кунларни фақат
Дўстларимнинг бошларига келиб қўнган бахт
Менга доим бўлар эди ширин тасалло.*

БИРИНЧИ БЎЛИМ

Давра қуриб бўсағаларда,
Лақиллашар бир талай черкас,
Кавказнинг эр ўғилларига
Бўлмиш эди букун мавзу баҳс:
Жанглардаги таҳлика, ғавғо,
Арғумоқ от, ҳаёт ва жўшқин
Ҳирс кечирган ишрат ва савдо,
Мозийдаги даҳшатли босқин,
Қишлоқларки, талонда буткул,
Яксон бўлган, ёниб бўлган кул,
Алдов билан кун кўрган виждон,
Жинояткор маккор улуғлар,
Қиличидан тирқираган қон;
Сўз бўлади бари ҳаққида
Ва шаҳло кўз асира дилбар,
Ҳикояга монанддир жуда.

Жимжитликда ўтарди суҳбат
Ой сузарди тун туманида,
Отлиқ черкас улар ёнида
Ҳозир бўлди тўсатдан шул вақт;
Арқонланган битга ўспирин —
Судраб келди, этибди тутқун;

«Мана ўрус!» дея у бутун
Йиргичларча кўтарди шовқун.
Товушига овул шул замон
Чопиб келди мисли оломон.

Лекин асир беҳол ва бесас
Чавақланган бошдан оқиб қон,

Мурда каби ётарди бежон,
Душманларнинг тусини кўрмас,
Хиддатларин эшитмас асло,
Чарх ураркан бошича бало,
Нимжон, совуқ оларди нафас.

Ва ёш асир беҳуш ва танҳо,
Ётиб қолди узоқ бир замон.
Қизгин қуёш унинг бошида
Лахчаланиб ётарди жавлон,
Ҳаёт ҳисси уйғониб унда,
Кўкка учди аччиқ бир садо;
Офтоб нури иситиб шунда
Бош кўтарди бу бахтга гадо,
Ва ташлади заиф бир нигоҳ;
Буюк тоғлар кўрди баногоҳ.
Юксак тоғлар, унда йўл босар
Қабилалар ини, уяси,
Черкаслар эркининг қалъаси
Юксалмишдир қаторма-қатор.
Ва мудҳиш бир тушнинг ваҳмаси ---
Симон хотирлади: у тутқун;
Кишанланган оёқлар бирдан
Шақирлашар кўтариб шовқин...
Воқиф этди уни ҳар сирдан.
Хираланди кўзига дунё.
Эй муқаддас ҳурлик, алвидо!
У қул.

Овул жим. Якка тутқун
Бостирма кетида узун кун
Тикан говлар олдида ётди.
Пойлоқчи йўқ, черкаслар барн
Чўлда эди; асир назари
Узоқдаги йўлларга ботди.
Яшил парда каби ўнгида
Ястанганди теп-текис ерлар,
Ва бир ёнда бўлиб силсила
Ётар эди қирлар, адирлар;
Олисларда оралиқдаги
Йўл туманлик ичра йўқолур;
Ва тутқуннинг йигит кўкраги
Оғир хаёл билан ўртанур...

Русияга элтар узоқ йўл,
Шўх ёшлигин унда бахтиёр

Ва беташвиш бошлаганди ул:
У илк шодлик беролган диёр,
Унда севган бор назокатни.
Изгиробдан кўкес бўлган чок.
Бутун исгак, армон, шодликни
Саёқ турмуш этмишдир ҳалок.
У хуш кунлар эсдаликларин
Синиқ қалбга кўмишдир барин.

.....
.....
Тотди кибор ҳаётни, аммо,
Англадиким, жирканч, беҳаё
Дўстларида кўрди хиёнат,
Ва муҳаббат, ишқ ҳаёлида
Бир алдоқчи туш бордир фақат,
Нафратланган фоний ҳаётнинг
Бир қурбони бўлишдан қочиб,
Адоватлар, фитна ва бесўнг
Оддий тухматлардан ўртаниб,
Киборликдан пушаймон бўлди.
Юрак-багри лахта қон бўлди.
Табиатнинг отақини дўсти
Ташлаб кетди она ўлкасин,
Узоқ элга ахтариб кетди
Озодликнинг хушбахт кўлкасин

· Эй озодлик! У ёлғиз сени
Излаб кетди бўм-бўш дунёдан.
Эҳтирос-ла топтаб сезгини
Кўнгли совиб рубоб, хаёлдан
Сенинг номинг билан жонланиб,
Куйламакни билмишди савоб:
Имон, эътиқод-ла ул ёниб...
Санамингни этганди тавоф...

Ҳамма битди... Тутқун бенаво
Ҳеч томондан изламас паноҳ,
Сўнг хаёллар, мана, ҳатто сиз,
Ҳатто сиз ҳам ташлаб кетдингиз.
Кул энди ул, эрки кетган, хор,
Кўяр экан бошини тошга,
Ғамгин ҳаёт ажалига зор,
Кўзни тикар кечки қуёшга,
Мозор кўлкасига интизор.

Тоғ ортида қуёш милтирар,
Эшитилар узоқдан довриқ,
Қир, даладан қайтар халойиқ,
Чолғилари кунда ялтирар,
Хонадонларда ёнди чироғ,
Довриқ тинди, оҳиста-секин,
Тун қўйнида ҳаммани бу чоқ
Бир юмшоқлик қуршади сокин.
Қоялардан учиб олисда
Ярқирарди жўшқин шаршара,
Мудроқ чўққилар ҳам бир тусда
Ёпинмишди булутдан парда...
Лекин, кимдир бу ойдинликда
Шунча қалин, жонсиз тинликда
Қадам ташлар оҳиста, ёлғиз?
Зийракланиб кўз очса тутқун
Қаршисида юз берли шу ҳол:
Таъзим қилиб кулимсираб, лол
Турар эди гўзал черкас қиз.
Тутқун тилсиз, қизга қарайди.
Алдамчи бир туш деб ўйлайди.
Жилва қилур ҳолсиз ҳисларим,
Дея, қизга тикилади жим.
Оппоқ ой нурига беланиб,
Қиз энгашли ва букди тизни.
Шафқат билан нафис жилмайиб,
Муздай салқин, даво қимизни
Секин тутди: титради қўллар;
Унутилди қимиз, бетоқат
Жонсўз, ширин сўзнинг сеҳргар
Жарангини ютоқиб тинглар,
Ва кўзларин излайди фақат
Англамайди, сўзлар унга ёт,
Тотли нигоҳ ва яқин ораз.
Яша,— дейди жон фидо нафас.
Ва асирда тирилар ҳаёт:
Асир йиғиб сўнги мажолин,
Итоат-ла турди ўрнидан
Ва марҳамат пиёласидан
Сероб этди чанқаган ҳолин.
Оғир бошин тошга қўйди-ю,
Яна беҳол сизди ўзини,
Черкас қизга сўник тўнди-ю,
Узолмади ундан кўзини.
Қиз ҳам унга ғамгин термилиб,

Хаёл ичра ўтирди узоқ,
Ва гўёки хомуш, тек туриб,
Бўлар эди уни юпатмоқ,
Недур айтиб лаблар ҳар нафас
Беихтиёр очилар эди;
Оҳ урарди сиққандай қафас,
Кўзлардан ёш сочилар эди.

Кунлар ўтар кўлка сингари...
Пода боқиб ўтар тоғларда
Кишанланган асир кунлари.
Намкаш ва зах, салқин мағора
Уни асрар ёз қуёшидан.
Кумушдай ой камон сингари
Ярқираркан тоғнинг бошидан.
Йўлга чиқар у соҳибжамол,
Олиб келар асирга шароб,
Зоғора нон ва хуш ҳидли бол.
Қимиз билан қиларди сероб,
Тутқун билан яширин ейишар;
Жонсўз қараш, нафис бир нигоҳ,
Мубҳам сўзлар ва ишоралар
Билан қилар истақдин огоҳ;
Кўмиб ташлар тоғ қўшиғига,
Бахтли Грузия куйларин
Айтар эди, асов хотирга
Ёт бир тилни сингдирар дарин.

Маъсум юрак кўз очиб энди
Севган эди, бахтни дўст тутган;
Лекин тутқун қачонлар эди
Эҳгиросни унутиб кетган;
У, ошкора маъсум севгига
Жавоб беролмайди юракдан —
Унутилган севги тушини
Қўрқар балки хотирламакдан.

Ёшлик бўлмас ноҳосдан хазон,
Завқлар бирдан кетмас беасар,
Ҳали қанча саодатли он
Яна бўлар бизга муяссар:
Лекин, сиз-чи, жонли хотирот,
Сиз дастлабки, эй, пок муҳаббат,
Эй, осмоний жўшқин бир ҳаёт,
Қайтиб учиб келмассиз албат.

Кўниккандай кўринар эди
Ожиз асир мунгли ҳаётга:
Куллик гами, исён дардини
Яширин тутар, ёрмас ҳеч зотга.
Сариндикда илк-эрта саҳар
Қояларда танҳо судралар,
Ёш тутқуннинг мафтун нигоҳи
Чўзиларди оқ ва зангори,
Ол тоғларнинг учига қадар.
Ажойбдир бу манзаралар!
Қорликларнинг мангу тахтгоҳи,
Булутларнинг жонсиз ҳалқаси —
Каби кўринарди зирвалар¹.
Муз тожи ярқирар бир диёр,
Икки бошли дов бу қаторда —
Эльбруски, буюк, улуғвор,
Оқаради кўм-кўк самода.
Зўр ғовурга қўшилиб бўрон
Хабарчиси момақалдироқ,
Даҳшатида гурларкан ҳар ёқ
Асир огли бу танҳо инсон
Ўлтирарди тоғликда ҳар чоқ!
Қуюқлашса пастда туманлар,
Сакраб ўйнар эди қуёнлар,
Хурккан оҳу қояликларда
Излар эди жонга нарварда;
Учишаркан бургутлар ҳар ён
Қийқиришар эди ҳавода,
Йилқиларнинг кишнаши, пола
Маъраштини кўмарди бўрон...
Қора булут қуяр шул замон
Чақмоқ билан дўл, сел водийга,
Тўлқинларда тиккаликларни
Ағдаради ва асир дийда
Харсанглиарни қулагиб йўлда
Сел беомон босарди жарни.
Асир эса тоғ чўққисиди
Турар эди якка-ю, танҳо,
Қора булутларнинг кетидан
Кутар эди чиқар деб офтоб.
Довул етмас жойларда ҳамон
У бўроннинг кучсиз ва бетоб
Увлашини тингларди шодон.

¹ Зирвалар — чўққилар.

Лекин, овруполик диққатин
Бу ажиб эл этган эди жалб,
Тоғликларда тарбия мазҳаб,
Одатларни кузатар тутқун;
Содда ҳаётлари хуш келар,
Меҳмондўстлик, жанговар сифат,
Билак кучи ва елдай кўчар
Чаққонликни севмишди беҳад;
Учқур черкас гоҳи-гоҳида
Хўп ясаниб, шайланиб жуда
Қора чакмон кийиб, шалдираб
Папоқ кийиб олиб бошига,
Узангига оёқни тираб
Кўкрак бериб эгар қошига,
Сўнгсиз саҳро, қия тоғларда
Зўр ишқ билан ёшликдан жангни
Машқ қилишиб чопаркан отда,
Соатларча асир нигоҳи
Бўлар эди учган қанотда.
Ёқар эди унга бежирым
Жуда оддий ҳарбий бу кийим.
Черкас яроқ билан кўмилган;
Шунга мағрур ва кўнгил тўлган!
Кўҳна милтиқ, салоқ, зирҳ бир,
Кўбон ёйи, ханжар ва чилвир
Ва қилички, мангу йўлдоши,
Юпанчиги, олтин қуёши,
Ҳеч бир нарса бузмас кўнглини,
Жаранг чиқиб қойитмас уни.
Унга доим ёрдир шу сифат:
Яёвмидир, минганмидир от,
Ҳамон ўша, ўша кайфият,
Уша голиб ва енгилмас зот.
Унинг бутун кўрки, давлати,
Беғам казакларнинг офати,
Тоғ йилқиси наслидан бир от.
Бу вафодор, чидамли, учқур
Унинг дўсти.— шу унга қанот.
Маворада, ўтлар ичинда
Маккор, йиртқич бирга топар жой.
Йўловчини кўрибоқ шунда
Отилади гўёки ўқ-ёй.
Қудратли зарб ва тўғри нишон
Ишни дарҳол қилар саранжом,
Шу лаҳзада учувчи арқон

Йўловчини судрар жар томон.
От учади чўлда қуюндай,
Бир ўт уни элтар илгари.
Унга йўлдир; ботқоқлик, тўқай,
Қояларнинг, горларнинг бари;
Қонли излар чопар кетида,
Фовур билан тўлади саҳро.
У сув ичра кирган кезида
Шағиллайди шўх, кекса дарё.
Ва дарёга ташланган йўлчи
Юта бошлар лойқа тўлқинни.
Ҳолдан кетиб тилайди ўлим,
Ўтмай туриб бир лаҳза, бир зум
У ажални кўради пешвоз...
Қудратли от эгасин олиб
Қирғоқликда қилади парвоз.

Ё қора тун мисли бир парда
Ётар экан адирликларда,
Черкас келар қирғоққа якка.
Ва дуч келиб, қаттиқ довулда
Дарёга қулаган тўнғакка,
Енгсиз чакмон, совут, қалқонни,
Жиҳозларки, бисотида бор,
Темир қалпоқ, садоқ, камонни
Бутоқларга илар беқарор.
Сўнгра жимжит, чиқармай нафас.
Уни излаб нишаб тўлқинга
Ўзни ташлар бу тиним билмас.
Жимжит кеча. Шағирлар дарё
Бўйлаб ёлғиз, хилват қирғоқлар,
Тўлқин элтар уни узоққа,
Найзага суяниб казаклар
Тепаликдан қараган ёққа:
Казаклар тим дарёга қарар,
Шу лаҳзада бадкор яроғи
Туннинг шу тим, қоп-қора чоғи
Сув юзида чайқалиб борар...
Казак, ўйга чулғандинг нега?
Ўлим чўлидаги ўрдугоҳ,
Жангларингми тушди эсингга,
Полклар айтган мадҳия — дуо,
Ё ватанми?.. Йўл бўлгай сенга
Ҳийлагар туш, ёлғончи рўё!
Алвидо эй, эркин манзиллар,

Ота юрти, сокин Дон — дарё,
Сиз ҳам эй жанг, чиройли қизлар!
Қирғоқларда бир сирли душман —
Пайдо бўли, ўқ визиллайди.
Қонга ботган тешаниклардан
Ўққа учган казак қулайди.
Ёнингар дамларда оила
Билан ота хонадонида
Ўлтираркан черкас ва уини
Босар экан кўмир тутуни.
Тоғликларда кезиб кечиккан
Йўлчи тушиб вафодор отдан
Ҳориққанча кирар ичкари
Ва толнинар шу гулхан сари;
Уй эгаси пешвоз бўлиб
Олқини, ҳурмат билан туради
Ва меҳмонга хўшбўй косада
Чоғир-қирмиз шароб тутали.
Ҳеч тинмайин бурқирар тутун.
Йўлчи қўнар хонада бир тун.
Ва ёпиниб нам чакмонини,
Бошин қўяр ширин уйқуга;
Азон пайти меҳмондўст уини
Бўш қолдириб, у тушар йўлга.
Ҳайит куни йигит-жувоңлар
Тўнланишар яйрашар жонлар;
Ҳар қачонки, ўйин-қулги бор
Барчасини этарлар такрор:
Бўм-бўш қолар ён тўла салоқ,
Осмон сари йўл очиб шу чоқ
Қанотли ўқ учар камондан,
Булутлардан бургутни урар,
Гоҳ тик қия ён бағирлардан
Сабрсизча қаторма-қатор
Бир имо-ла қулайдилар дув,
Бамисоли бир тўла оҳу,
Ёрни топиб этарлар поймол.
Чанг бостириб далани, — хушҳол
Гуррос-гуррос, овуллар сари
Тапиллашиб чонарлар бари.

Бироқ жангга туғилган қалбни
Зериктирар якнасақ дунё,
Кўп вақтлар ялла кайфини
Хароб этар қаттиқ бир ғавго.

Қайф чағитар бошларни қушод
Ярқирайди қилич шиддатда.
Қулар боши кетган бир пайтда
Ёш яланг тар ўйнашди шод.

Аммо қонди овулчоқларга
Ўрус асло қилмасди парво.
Донг ўйинин севминди аввал,
Ўлим чаңқоғига мубтало.
Ёнар эди ожиз ҳар маҳал.
У бенафқат шарафга банд.
Қўрар эди ўлимин яқин.
Мағрур туриб якка жангларда
Қариниларди ҳалокат ўқин.
Ва балки у, ботиб ҳаслга,
Бир вақтлар қалрдон дўстлар
Ва ёронлар аҳли-ла бирга
Сафо сурган кунларни ёслар...
Ёслар экан тутқунда энди
Ўмигларни бўйига чиқарган
У кунларга ачирми дили?
Ё тоғликлар солда эрмагин
Иштиёқ-ла қилиб тамошо,
Ваҳший халқинин урф-одагларин
Ойиқада оларми ишио. –
У қалбининг талишиниларин
Яширин тутмоқ курарди раво;
Манлайида бирорта ажин
Шунча утиб бўлмабди найло.
Унинг сио жасоратига
Қошиқчилар черкаслар ҳайрон,
Раҳм отилар бағинидаб ҳаёт,
Ғурурланиб ўз ўлжаси-ла
Шивирланиб ва бўлишар шод.

ИККИНЧИ БЎЛИМ

Янган завқи, жўшиб қайнашлар
Тоғ мадаги, сенга бўли ёр.
Ва муҳаббат, шодлик бағишлар
Ёник, маъсум куларини, нигор,
Тун қўйида севганинг сени
Улар экан, бесўз, беозор,
Орзуларга тўлиб тўлғанар,
Унутардинг тамом дунёни,

Ва дер эдинг: «Эркесим, жоним,
Чиройингни очгил жаҳоним.
Бошингни кўй, кўксим сенга юрт,
Озолликни, ватанни унут!
Жон деб қочай сен-ла чўлларга,
Ёлғиз сен-ла, руҳимнинг шоҳи!
Севгил мени, ҳали бокира,
Ҳилмаган қизнинг ёноғи;
Ва қора кўз черкас тун чоғи
Менинг танҳо ёлғиз ва якка
Ётоғимга кирмаган тикка.
Омонсиз деб бўлдим овоза.
Гузалигим, номусим тоза.
Фақат битган қисматим маҳкам,
Мени отам, раҳмсиз акам
Ёт овулга — олиб олтин-зар,
Бир ёмонга сотмоқни истар.
Ёлвораман отам, акамга,
Ҳеч бўлмаса, у вақт менга
Топилар-ку, оғу ё ханжар.
Бейхтиёр бир қодир қувват
Сенга тортди, солди савдога,
Эркесиз дўстим, сенга бўлдим банд,
Сен-ла етар жон муддаога...

Ва лекин у, сокин қизғониб,
Эҳтироскор қизга тўнарди;
Оғир уйлар ичида ёниб,
Севгувчининг сўзин тингларди.
Ҳотиралар бир-бир жонланар,
Ўлтирарди сузгун, паришон
Ва ҳағтоки кўзлардан ёшлар
Тирқираб кетмишди бир замон.
Севги дарди кўрғошиндайин
Қалбда ётар, қийнади ғоят
Ва ёш қизга изтиробларин
Тука кетди бир-бир ниҳоят.

«Унут мени: мен арзимаيمان
Қувончларинг, муҳаббатингга.
Маҳв этма кунларни мен билан:
Ошино бўл ўзингга тенгга.
Сўзлардаги ёлқин, аланга,
Лаблардаги оташ, ҳарорат,

Гўзалигинг, жон қарашингга
Этар вафо, қилмас хиёнат;
Менинг ғамгин, сўник руҳимдан
Ишқи унинг бўлар минг аъло:
Мен эҳтирос ичра сўларман
Беорзу ва бетасалло.
Ёнган қалбнинг мудҳиш асари,
Мен севги, ки қули соврилган,
Мени тарк эт ва лекин, шўрли –
Қисматимга озгина қизғон.
Бояқниш ёр, нега бурунлар
Бўлмаганиднинг кўзга намоеи,
Мен умидга ишонган кунлар,
Хаёлларга тошинган замон!
Мен бахт учун бўлганман олош,
Умид қуши бош олиб кетган;
Инжалшқлар учун бўлиб тош,
Севги нима, дўстинг унутган...

Тирик бўсаларга ўлик лаб
Жавоб этса оғир нақалар,
Ёшли кўзлар боқса жавлираб,
Қаршиласа совуқ хандалар!
Ва ўрнатиб беҳуда ғавда
Бир тош бўлиб уйқуга кетмак,
Эҳтироскор қиз олунида
Унга ёриш оғир ёлғизмак!..

Шунча назик ва шунча секин,
Мени ушиб, тинч, бежавотир,
Севги соатлари сен учун
Ўгар экан осудаҳотир;
Сукунатда ёни тўкиб шунда
Ўлтирарканман паринтон ҳол,
Жонланади менинг қаршимда
Мангу дилдор бир ёри тимсол;
Юрак унинг сари толиннар,
Эшитмасман, кўрмае ва хомун,
Руҳим сени унутган бўлар
Ва хаёлга очаман оғуш;
Мен уни деб чўлларда якка
Ёш тўкаман... У менда яшар,
Бугун ерда бирга адашар,
Қайғу солар етим юракка.

Мени тарк эт, танҳо хаёллар.
Кишанларим қолсин ўзимга,
Хотиралар, кўз ёш. аламлар,
Бўдолмассан шерик сен унга.
Қалб арзини тингладинг, вило!
Қўлингни бер... кечир... алvido!
Узоқ эмас ва йиғлатмас зор
Қизни совуқ ғуссали ҳижрон.
Унутилар севги, хафақон
Бўлар, қайта ёр топар дилдор».

Кўз ёшисиз, маъюсча йиғлаб,
Қиз ўлтирар бағрини тиглаб:
Туман тўла, ботган нигоҳи
Сукут ичра гина ташларди;
Кўлка каби сўникди, титрар:
Қўли ётар ошиқ кўлида.
Совуқ эди, худди муз қадар:
Ва ниҳоят, севгининг доди
Тилга келди, ёнди фарёди:

«Ўрус, ўрус, оҳ, бу не бало,
Мен кўнглингни билмасдан асло,
Нега севдим сени умрбод!
Қучоғида сенинг кўп кунлар
Яшнолмадим ғамдан беҳабар.
Ва саноқли бахтиёр тунлар,
Тақдир этди менга муяссар!
У қайтмасми ҳеч қачон энди?
Маҳв бўлдими севинч умрбод?
Ва сен, тутқун, бу содда дилни
Аллаб қила олар эдинг шод,
Ҳеч бўлмаса, муруватпарвар
Сукут сақлаб, эркалаб ёлғон:
Қисматингни мен ҳам овулар,
Бўлар эдим ғамхўр меҳрибон
Ва тунларда жафодийда ёр
Фароғатин сақлар беозор;
Истамадинг... Қани эт изҳор.
Ким экан у севлигинг дилдор?
Севасанми? Сен севгилими?
Азобларинг равиқандир менга...
Сен ҳам кулма ёнишларимга,
Ёшларимни кечир бир йўла».

Тинди. Фарёд ва кўз ёшлари
Қиз кўксига бўлмишди қафас.
Пичирларди лаблар шикоят,
Асир тизин кучиб ниҳоят
Беҳуш зўра оларди нафас.
Қиз шўрликни кўтариб аста
Сўз бошлади тутқун жавобан:
«Қувғиндиман мен ҳам, йиғлама;
Қалб азобин татиб кўрганман.
Йўқ, севгили этмаган ёзмиш;
Севдим ёлғиз, ўртандим танҳо.
Дудли ёлқинсимон, шу бўм-бўш
Водийларда бўларман адо.
Азиз қиргоқлардан кўп узоқ
Ўлиб кетиб, қоларман чўлда.
Занглаб кетар бу оғир тузоқ,
Қузғун еган устихонимла...»

Хираланар кўкла юлдузлар,
Шаффоф олисликда кўринар
Қор тоғларнинг юксакликлари:
Бошлар кўйи, ер санаб кўзлар
Жимжит ажралдилар иккови.

Шундан бери қайғули тутқун
Овул сиртин дарбадар, сокин,
Кезар эди танҳо узун кун.
Тонг тунларнинг ортидан кунни
Ва тунларни ҳар тонг кетма-кет
Кўтарарди қайноқ уфққа,
Ўтар эди тунлар бирма-бир
Ва ғамзада бечора асир
Қутулишни кутарди йўққа:
Милтирарми бугоқлар аро
Тоғ эчкисин шарпа-қораси.
Қоронғида сакрарми сайғоқ,
Чўчир янграб кишаннинг саси.
Кўз тутади: кирарми казак —
Кечаларнинг омонсиз шўри,
Қулларнинг халоскор ғамхўри.
Чақиради... Жимжитдир ҳар ён,
Ҳайқиради фақат тўлқинлар,
Ва инсонни ёввойи ҳайвон
Сезиб қолиб ўзини урар
Қора саҳро, тунликка томон.

Асир үрүс нохос бир кунн
Қий-чувларни эшитиб қолди:
Янграр эди ҳарбий бир нидо
Тоғлиқларда ҳар ёқда сало:
«Ишқига!» дер югурар, янграр
Мис сўлиқлар жаранг-жаранглар.
Чакмонлар тим, совутлар яшнар.
Эгарланган айғирлар кишнар.
Бутун овул босқинга тайёр.
Ва урушнинг ваҳший авлоди
Адилардан дарёдай ёғар.
Йўртиб борар бўйлаб Кубани.
Ўлжа олмоқ нияти — ёди.

Овул тинди. Қўёнда кушол
Пишиб ухлар пойлоқчи итлар
Ва яланоч сабзак тўдақлар
Эркишликда ўйнашади шол:
Давра қуриб ўлтирар ажлод;
Найдан чиқар мовий бир тутун,
Қизлар қуйлар, соқит кексалар
Таниш, онна қўшиқни гишлар,
Кўнгиллари яшарар бутун.

Черкас қўшиғи

1

Дарёда чопар тўлқин,
Тоғлиқларга тун қўймиш,
Казак ҳормишлар оутун,
Найзага бошин қўймиш.
Казак, сен ухлама: тун,
Дарё ортида чечен.

2

Қайиқда сузар казак,
Тўрини судраб сувда.
Казак, ботишинг бешак,
Тўдақлар иссиқ кунда
Чўмилиб ботгандайин:
Дарё ортида чечен.

Муқаддас қирғоқларда
 Бўла қишлоқлар гуллар;
 Уйнарлар тудатуда.
 Рус куйчилар, қочинлар,
 Уйга, аҳли нозанин.
 Дарё ортида чечен.

Қизлар куйлар. Қирғоқда бу ҳол
 Ўрус қилар қочмоқни хаёл;
 Лекин, эрксиз, кишани оғир,
 Дарё тошқин, телба ва чукур...
 Қояларнинг бошлари сиёҳ,
 Сахрога ҳам чўкди қора тун.
 Оқ томларнинг устида сузгун
 Ойдин тушган, кучсиз бир зиё;
 Сув устида мудрар охулар,
 Бургуларнинг сўнгги нилоси
 Тиниб кетди. Тоғларда ҳурар
 Узоқдаги йилқи салоси.

Шунда кимдир кела бошлади,
 Қиз рўмоли жилва ташлади;
 Мана — гамгин, сўник ва ало
 Қаршисида у бўлди пайдо.
 Гўзал лаблар калима излар,
 Босмиш эди гам кўзларини,
 Сиёҳ тўлқин каби кокили
 Кўкрак, кифтин ёниб ёзилар.
 Бир қўлида ярқирар арра,
 Бир қўлида бор пўлат ханжар
 Ва тўёки, қиз махфий жангга.
 Бир ҳарб сари этминди сафар.

Асир сари ташларкан нигоҳ,
 «Қоч,— деб берди тоғ қизи нило.—
 Дуч келмагай ҳеч қайда черкас,
 Тезроқ, шошил, тун ўтмасин, тун!
 Ол ханжарни, ҳамма ёқ тим-тин,
 Изларингни кимса пайқамас».
 Арра тутган қўллари титрар —
 Чўкди тутқун оёғига тиз...
 Арра тирнар, темир чийиллар,
 Дув тўкилди ёш ихтиёрсиз.—

Парчаланди кишан шарақлаб,
«Бўлдинг озод.— дер унга қараб,—
Қоч!» — дер, лекин шайдо қараши
Ичра ёнар севги оташи.
Азобланар, лек дайди еллар
Уртигини учириб ўйнар.
Ўрус деди: «Ёрим, мен сени,
Сени дедим, абад, умрбод,
Мудҳиш юртдан кетайлик, ҳайҳот!
Қочайлик кел!..»

«Йўқ, ўрус, тамом!
Ҳаёт завқи битди бенишон:
Мен шодликни билардим, иншон,
Бари битди ва кетди беном.
Энди бўлмас! Бордур севганинг!
Ахтариб топ, сев ва овунтир;
Яна недан аламим менинг?
Маъюсликнинг боиси надир?..
Ҳайр! Севгим хайрихоҳлиги
Ҳар қаерда ёр бўлар сенга.
Ҳайр! — унут азобларимни
Қўлингни бер... сўнг дафъа... менга».

Ва у қизга қўлин узатди,
Қалб жон топиб бўлди парвона.
Ва ҳижроннинг узоқ бўсаси
Ишқ аҳидан берди нишона.
Қўл ушлашиб, маъюсча, шунда
Қирғоқ сари силжидилар жим,
Ана, ўрус нишоб оқинда
Сузиб борар, тўлқинлар гажим;
Ортиқ етти ўзга қирғоққа
Ва бошлади тирмашинмоққа...
Чалғиб кетди тўлқинлар шу чоқ,
Ва олисда чиқди бир фиғон...
Ўрус чиқиб қирғоққа шу он
Кетга бокди... Ёрирди қирғоқ,
Фақат тошлар қубба-қубба, оқ,
На соҳилу, на ён бағирда
Қиздан асар йўқ эди сира.
Ҳамма бежон... Ёлғиз шаббода
Кезар ухлоқ қирғоқларида
Ой нурида, чалқиган сувда
Битар эди чўзиқ доира.

Бари аён...

Тутқун сўнги бор
Нигоҳини отди видода.
Жилваланди: бўш овул, девор.
Далаларки, боқмишиди пода.
Ва омонсиз черкас тоғма-тоғ
Эрк кўшигин куйлаган онлар,
Кун ярмида дам олган булоқ,
Кишанини судраб ўтган жар.

Кенг осмонда зулмат тарқалар,
Водийлардан тунни ҳайдар кун,
Тонг ярқирар, узоқ сўқмоқлар
Буйлаб борар эрк олган тутқун;
Кўз ўнгида унинг туманда
Рус найзалар ярқирар эди,
Посбон казак кўҳна қўрғонда
Овоз бериб ҳайқирар эди.

ЭПИЛОГ

Хаёл дўсти муза тинмайин
Осиёга отарди қулоч.
Кавказнинг ёввойи чечагин
Узар эди этгали гултож.
Жангда ўсган бу тоифалар
Зийнатлари этарли шайдо,
Шу янги либосда сеҳргар
Булар эди қаршимда пайдо:
Кимсасиз овуллар гирдидан,
Қояларда танҳо, дарбалар
Кезар эди ва ўша ердан
Егим қизлар кўшигин тинглар:
Ўқмишиди жанговар манзиллар,
Дов казаклар кўтарган сурон,
Йилқилар кишнаши, шов-шувлар,
Жимжит мақбаралар ва қўрғон
Ҳикоятлар, куйлар илоҳи!
Хотиралар унга бўлмиш ёр,
Омонсиз Кавказнинг у балки,
Қиссаларин этажак такрор;
Узоқ эллар эртагин сўйлар.
Мстиславдан¹ қадим жангнома

¹ Мстислав — Боғир номини қозонган ва Кавказда уруш қилганлардан.
Яккама-якка курашда князь Радедьюни енгган одам.

Ва русларки, грузин дилбарлар
 Оғушида ботмишлар қонга:
 Куйлай у онники: шон йўлдош,
 Қонли жангни сезар экан бот,
 Исёнкор Кавказда икки бош
 Бургутимиз¹ ёзганин қанот:
 Оқсоч Терек узра илк аввал
 Буюк жанглар гурлаган маҳал,
 Ва ўруслар довул чалган он,
 Жимиб манглай, қирғинда ҳар гал
 Жўшқин Сициандир² намоён
 О, Котляревский³ баҳодир
 Кавказ боши узра бир бало!
 Сен яшиндай учаркан қодир,
 Наслларни, йўлларинг вабо
 Бўлиб қилди яксон, бенаво...
 Уруш энди бермас тасалло.
 Ўч қиличин сен эгдинг қанда,
 Доли дунё, шуҳратга банда,
 Ўз жимжит юртингда тинч, кушод
 Ётмоқдасан айшларга толиб...
 Лекин мана — шарқ чекар фарёд!
 Қор бошингни эг, энди эй зот.
 Тонин Кавказ: келар Ермолов¹.
 Ўчди жангнинг даҳшатли доди,
 Рус қиличи қолди ҳукмрон.
 Эй Кавказнинг кибор авлоди,
 Тортишдингиз, бўлдингиз яксон;
 На ваҳший эрк ишқи: бизнинг қон,
 На ярқироқ зирху қанотлар,
 На-да тоғлар, на учар оғлар
 Сақдолмади сизларни омон!
 Кавказ, Боту³ қавмидай беор,
 Аждолига келгирар иснод,
 Унутар тамакор жангни бот,
 Ўқ-ёйини ташлар, этар хор,
 Йўлчи келар сизлар яшаган
 Далаларга бежавф-бехатар.
 Ривоятлар, мубҳам эртақлар
 Сўйлар сизнинг қора қисматдан.

¹ Икки бошли бургут — рус императорлиги маъносида.

^{2,3} Сицианов (1754—1806), Котляревский (1782—1852), Ермолов (1772—1861) — Кавказни олишда иштирок этган ва тоғликларга нисбатан қилган ваҳшийликлари билан машҳур бўлган генераллар.

³ Боту — Ботухон, XIII асрда Русияни олган мўғул хони.

МИС ОТЛИҚ

Петербург қиссаси

СЎЗ БОШИ

Бу қиссада тасвир этилган воқеа айни ҳақиқатга асосланган-дир. Тошқинга доир тафсилотлар ўша вақтдаги журналлардан олинди. Қизиқувчилар В. Н. Берх тузган ахборотни кўриб чиқишлари мумкин.

КИРИШ

У, яйдоқ тўлқинлар соҳилида жим
Улуғвор ўйларга толиб турарди;
Узоқларга қарар. Қаршида лим-лим
Дарё тўлиб-тошиб тўлқин урарди;
Дарёда бир қайиқ ёлғиз, погавон
Сузарди. Мох¹ боған ботқоқ қирғоқда
Фақир чухондилар қўрминди-ди ошён,
Кулбалар кўринар яқин-йироқда;
Туманлар ортига яширишган кунда —
Офтоб нурларидан бебаҳра ўрмон
Тинмай шовулларди.

У ўйлар ҳамон:

Шведга биз таҳдил қиламиз бундан.
Такаббур қўшинининг жиғига тегиб,
Биз бунда бир шаҳар эгамиз барпо.
Денгиз қирғоғига тирар оёқни,
Бунда Европага дарча очмоқни
Табиат бизларга кўрмишдир раво.
Биз томон, бу янги тўлқинлар сари
Барча давлатларнинг корабллари
Меҳмон бўлиш учун қилажакдир жазм.
Яйраб кенгликларда қуражакмиз базм.
Ўз йил ўтди, мана, навқирон шаҳар —
Шимол юртларининг фаҳри ва кўрки,
Сизот ва ботқоқлар, қора ўрмонлар

¹ Моҳ — йўсин.

Бағридан юксалмиш мағрур ва дуркун.
Бунда табиатнинг ўгай ва ўксиз
Ўғли — балиқчи фин кўп маҳал бурун
Асов сувга ташлаб увода тўрин
Пастак соҳилларда юрарди ёлғиз;
Энди-чи, серқатнов бу соҳилларда
Юксалмиш муҳташам қасру бинолар;
Энди жаҳондаги барча эллардан
Гавжум пристанга шошар кемалар.
Нева узра осма кўприклар метин;
Метин либос кийган тикка қирғоқлар;
Буркаб Невадаги ороллар бетин
Гуркираб ётибди ям-яшил боғлар.
Ёш пойтахт олдида, шон борасида
Хиралашиб қолди кекса Москва,
Гўё шаҳзода қиз рупарасида
Шоҳона ясанган кекса бир бева.

Севаман, эй Пётр яратган шаҳар,
Севаман улғувор, кўркам қаддингни.
Эй қудратли Нева, метин соҳиллар,
Сизга бағишлайман муҳаббатимни.
Севаман панжаранг чўян гулларин,
Севаман шуъладор оқшомларинг ҳам,
Ойсиз чароқлаган ўйчан тунларинг.
Ўқийман, ёзаман уйда ёқмай шам.
Бўм-бўш кўчаларда уйқуга толган
Басавлат бинолар кўринар аниқ,
Адмиралитетнинг баланд юксалган —
Қиррали найзаси кундуздай ёруғ.
Олтин уфқларга тунги зулматни
Яқин йўлатмасдан ва қора тунга
Ярим соатгина бериб фурсатни,
Тонглар бир-бирига уланар бунда¹.
Севаман шиддатли қиш кунларида
Қаҳратон ҳавонгни, қору музларинг.
Ченалар учганда Нева бағрида
Қизларнинг лоладай ёниқ юзларин,
Шавқли базмларнинг шов-шув сасини,
Улфат йигитларнинг ўлтиришларин,
Қадаҳнинг вижирлаб кўпиришларин,
Шаробнинг кўкимтир алангасини.

¹ Князь Вяземскийнинг графиня Завадовскаяга бағишланган шеърига қарал-
син.

Севаман кўнгилли Марс майдонида
Машқларнинг жанговар қувноқлигини,
Кўннинлар, отличлар сафланганида
Уларнинг чиройли йиғноқлигини,
Шу кўркам, бузилмас сафда подларнинг
Ғолиб байроқлари ҳилпирашини,
Жангларда ўқ тешган мис қалпоқларнинг
Қуёшда чарақлаб йилтирашини.
Шамол маликаси туғиб ўстирган
Ўғлин шоҳ тахтига бахш этар чоғи,
Ё зафар қозониб душман устидан
Россия тантана қиларкан тағин,
Ё Нева кўкимтир муз парчаларин
Денгиз томонларга қувлаган пайтда,
Истиқболни сезиб, қувнаган пайтда,
Севаман, жанговар пойтахт, сени,
Қалъанг тутунини, дабдабасини.

Яшнаибер, Пётрнинг улуғвор шаҳри,
Турабер Россия каби мустақкам,
Табиатнинг мағлуб офати-қаҳри
Қудратинг олдида бошин қилсин ҳам;
Бутунлай унутсин фин тўлқинлари
Қадим хусуматин, эски аламин,
Ёвликнинг беҳуда аччиғ-кинлари
Бузмасин Пётрнинг мангу оромин.

Даҳнатлийдди замонлар ғоят,
Жонли хотираси ёдимда ҳали...
Шу ҳақда сиз учун бошлай ривоят,
Дўстлар, бу ҳикоям бўлар ғуссали.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Хўмрайган Петроград кўкида ҳали
Изғир ноябрнинг совуқ шамоли.
Нева шовуллайди тўлқин сачратиб
Тик, кўркам тўсиқли қирғоқлар сари,
Тўлғанар ўзини ҳар ёнга отиб
Тўшакда безовта бемор сингари.
Вақт кеч, қоронғу; кузнинг ёмғири
Жаҳл билан ойнани савалар сатта,
Мунгли ғувиллайди аччиғ изғирин.
Меҳмондорчиликдан нақ шу фурсатда
Ёш йигит Евгений қайтди ётоққа...

Шундай деб аталсин бизнинг қаҳрамон,
Ўқимли эшитилар бу ном қулоққа.
Қаламим у билан эски қадрдон.
Бизга ҳожаг эмас зоти-насаби,
Гарчи, балки бир вақт донг таратган у.
Уни Карамзиннинг сози — қаламим
Сеvimли мадҳларда жаранглатгану
Лекин эндиликда кибор ва авом
Унутиб юборган уни батамом.
Қоломнада турар бизнинг қаҳрамон;
Қайдадир хизматда; киборларга ёт.
Парвойнга келмас на марҳум аждод
Ва на унутилган у ўтмиш замон.

Хўп, хуллас, Евгений уйга келибоқ,
Шинелини қоқиб, ечинди, ётди.
Аммо кўзга уйқу ололмаи узоқ,
Ҳар хил ҳаяжонли ўйларга ботди.
Ўйлар: яшаганин бир маҳал қашшоқ,
Заҳмат чекиб топган қадр-эътиборин,
Ўйлар у: хоҳласа, менга ақл, ё
Пул-мул бахш этарди парвардигорим;
Ахир фирт бекорчи, ақли норасо,
Танбал бахтиёрлар бор-ку дунёда,
Аммо ҳаётлари мендан зиёда!
Ўйлар у икки йил хизмат қилганин,
Ўйлар об-ҳаво ёмон келганин;
Тулиб-тошаётган дарёни ўйлар;
Нева кўприклари кўтарилгандир, —
Энди Парашадан ололмаи хабар,
Икки-уч кунгача кўролмасман, дەر.
Евгений қалбидан бир уҳ тортдию,
Шоирдай ўй суриб кетди шу тоғда:

«Ўйлансамми? Мен-а? Ҳеч гап эмас-ку?
Бу иш анчагина мушкул албатта;
Лекин, нима бўпти, соғ, навқиронман,
Туну кун ишлашга тайёрман мана,
Амал-тақал қилиб ахир қуларман
Ўзимга тинчгина, оддий бошпана.
Унда Парашанинг кўнглин олардим.
Бир ёки икки йил ўтганда борми. —
Бирор уй-жойлик ҳам бўлиб қолардим,
Хотинга юқлардим бутун рўзғорни.
Бола-чақаларнинг тарбиясин ҳам...

Тотув яшар эдик умрбод бирга,
Қўлга қўл беришиб, доимо ҳамдам,
Ўлсак, неваралар элтарди гўрга...»

У шундай хаёллар сурарди ҳамон,
Юрагин эзарди бу ғамгин кеча.
Шу мунгли изғирин тинсайди пича,
Ёмғир деразани бунча беомон
Савалай бермаса...

Мана ниҳоят
Юмди уйқу босган кўзларин бутун.
Намгарчилик тунда тарқалиб зулмат,
Тонг хира, ёришиб, туғилмоқда кун...
Мудҳиш кун!

Нева ҳам тун бўйи бетин
Денгиз довулига қарши талпинди.
Аммо бўронларнинг бебош хуружин
Енголмай, бу баҳсда мадори синди...
Унинг соҳилига тонгда шу кунни
Тўда-тўда бўлиб тўпланди киши,
Бир томоша бўлди дарғазаб сувнинг
Тоғ-тоғ кўпириб кўкка сапчиши.
Юролмай денгизнинг кўрфази сари
Довул зўри билан тўсилган Нева
Ғазаб билан қайтиб, оқиб тескари
Йўлда оролларни ғарқ этар сувга.
Ҳаво борган сари бўлди дарғазаб,
Нева гоҳ кўпирди, гоҳо пишқирди,
Қозондек буғланиб, шақиллаб, қайнаб,
Кутурган йиртқичдай тинмай ўшқирди
Ва шаҳар устига отилди бирдан.
Йўлида ҳеч нарса беролмай бардош,
Атроф бўм-бўш бўлиб қолди дафъатан.
Қазноқларга кирди ўпириб бебош,
Вориллаб отилди панжаралардан.
Худди тритондай белдан сув кечиб
Сузарди Петрополь ўрнидан кўчиб.
Қамал! Босқин! Қаҳрли тўлқин
Ўғридай, уйларга қараб ўрмалар,
Тўлқин зарби билан келиб кемалар
Дераза ойнасин қилар чилпарчин.
Елкани чирмашган пачоқ қайиқлар,
Вайрон қулбаларнинг синчлари, томи,
Савдонинг нақдина мулки-анжоми,
Сел ювган мозордан оққан тобутлар,

Тошқинлар ўпирган кўприк ҳариси,
Ожиз қашшоқларнинг юки, бариси —
Кўчалар тўлдириб оқар!

Халоник

Тангри қаҳрин кўриб, жазосин кутар.
Бари хароб бўлди; уй нуқ, озиқ нуқ,
Эвоҳ, тирикчилик қай хилда утар?⁹
Россияда марҳум шоҳ бу мудҳин кез
Ҳали доврўқ солиб сурарди ҳукмин:
У балконга чиқди, лафа ва тамин.
«Худо офат солса, шоҳлар ҳам ожиз».
Ўлтирди, кўзида алам ва қанғу,
Ёвуз бахтсизликка оқар эли у.
Кўл-кўл бўлиб турар ҳар яланглик жой,
Кўчалар кенг оқин даре сингари:
Ҳазин орол каби турарди сарой.
Подшо буйруқ берди — генераллари
Узоқ-яқиндаги кўчалар сари
Гангиб, уйи билан гарқ булганларга
Тошқин-тўлқин аро мадал бергали
Чиқиб жўнадилар лавфли сафарга.

Пётр Майлонида, худди шу чоқда,
Янги бир иморат тунган бурчакда,
Юксак зина узра, гўё посбон,
Олди оёқларин баланд кўтариб,
Тирикдай турарди иккита арслон;
Шу мрамор йиртқичча нақ миниб олиб
Кўлларин кўксига қўйиб, бошяланг,
Беҳаракат, қолмай юзларида ранг,
Евгений ўлтирар. Шўрлик лаҳнатга,
Ўзи учун эмас албатга.
Оёқ учларида, ялаб ношнасин
Очкўз тўлқинларнинг ҳар ён танлансин.
Ёмғир юзларини саваб ўтганин,
Атрофида шамол изгириб гув-гув,
Бирдан шляпасин юлиб кетганин —
Ҳамма-ҳаммасини сезмас эли у,
Қаҳру алам тўла кўзлари унинг
Жонсиз тикилганди фақат бир томон;
Қалқарди дарғазаб қаъридан сувнинг
Тоғ каби баҳайбат тўлқинлар ҳамон,
Тўлқинлар баджаҳд, ўшқирар довул,
Тахта парчаларин оқизар тошқин,
Ё раббий! Ё раббий! Нима кўрар у!

Ана, тўлқин урган кўрфазга яқин
Ёлғиз тол туришти, бир фақир кулба,
Бўёқ ҳам кўрмаган тахта девори,
Бир тул хотин билан қиз турар шунда.
Унинг Паранаси, унинг дилдори...
Ё бари тушмикан? Ё бор умримиз
Бекорчи бир тушдай маънисиз, пучак?
Ё ерни масхара қилмоқда фалак?
Жонидан тушолмас Евгений ҳаргиз,
Макр-жоду билан ухлаган каби,
Худди шу мрамарга миҳланган каби!..
Ҳаммаёқ фақат сув, атроф кимсасиз!
Унга орқасини ўгирган ҳолда,
Дарғазаб Неванинг устида ёлғиз
Турар бир кўлини узатиб олга
Юксак мақомида маҳкам, улғувор,
Мис от миниб олган буюк ҳукмдор!

ИККИНЧИ ҚИСМ

Мана, кўнгли тўлиб вайронликдан,
Оренз қутуришдан ўзи ҳам толиб,
Қаҳру ғазабига ўзи танг қолиб,
Олган ўлжасини ташлаб, беписанд,
Нева орқасига қайтмоқда. Баъзан
Худди мана шундай, қароқчи ғалдор
Ўзининг қутурган тўдаси билан
Қишлоққа бостириб кирди беор,
Бузди, талайди, сўяди: фарёд,
Таҳқир, зўравонлик, тўнолон ва дол!..
Сўнг зўрға кўтариб талон мулкини,
Кувғиндан хавотир олиб, бедармон,
Қароқчилар шошар уйига томон,
Йўлда тўкиб-сочиб ўлжа юкини.

Сув қайтди, очилди тошкўчалар ҳам;
Евгений, тешишдан тингандай қалби,
Кўзларида кўрқув, умид ва ситам,
Тинган дарё томон югуриб қолди.
Тўлқинлар ғалаба завқига тўлиб,
Ҳали ғазаб билан қайнар бетиним,
Тагида ўт-олов ёнгандай бўлиб,

¹ Петербурдаги Пётр майдонига (ҳозирги декабристлар майдонига) қўйилган Пётр I ҳайкали.

Кўпик қоплаганди сувнинг бетини.
Жангдан жадал қайтган арғумоқсумон
Евгений қараса: ёлғиз бир кема;
Оғир нафас олар, ҳансирар Нева.
Хазина тошгандай, чоғли шу томон.
Дарҳол чақирали у қайиқчини —
Беғам қайиқчи ҳам шуни кутарди,
Бир танга кирага жон-жон деб уни
Кўркинч тўлқинлардан олиб ўтади.

Кўп кўрган қайиқчи ўз ишин билар,
Асов тўлқинлар-да олишди узоқ,
Қайиқ бу довюррак йўлчилар билан
Ғарқ бўлиб кетшига сал қолди. Бироқ
Ниҳоят қирғоққа етди.

Бечора

Таниш кўчалардан таниш жой томон
Югурар, аланлар: муҳим манзара!
Ҳеч таниб ололмас, ҳаммаёқ вайрон;
Бир ёни ўширилган, тошқин маҳв этган.
Бир ёнда қийшайган кулбалар нимжон,
Баъзисин бутунлай ер билан яксон,
Баъзисин тўлқинлар шипириб кетган;
Гўё жанг майдони — ҳар ёнда жасад.
Евгений эс-ҳушини йўқотди тамом;
Азобдан эпгикиб толиққан асаб;
У ўқдай учарди, чоларди ҳамон.
Унда уни, гўё муҳрланган хат,
Сирли хабар билан кутарди қисмат.
У таниш жойлардан борарди энди,
Кулба ҳам яқиндир, кўрфаз кўринди...
Аммо бу нимаси?..

У тўхтаб қолди.

Орқасига қайтди, қайрилди яна.
Боқди... қадам кўйдил... тагин кўз солди.
Уларнинг кулбаси шундайди, мана;
Мана тол. Бор эди бунда дарвоза —
Сел ювиб кетипти. Уй-чи, уй қани?
Машъум қайғу билан ўртаниб тоза,
Тинмай айланарди у вайронани;
Қаттиқ-қаттиқ сўзлаб ўзига-ўзи.
Бирдан манглайига уриб беҳосдан
Қаҳ-қаҳ отиб қолди.

Тун қоронғуси
Дарди шаҳар узра тушди бирпасда.

Аммо ухлай олмай шу тун фуқаро.
Ўтган кун ҳақида сўзлаб ўзаро
Узоқ гурунглашди.

Тонг нури оппоқ
Сўлгин булутлардан кўрсатиб юзин
Жимжит пойтахт узра чарақлаган чоқ
Топмади кечаги офатнинг изин;
Мудҳиш ёвузликни қоплади шуъла.
Ҳар ерда эскича тартиб жобажо.
Офатдан қутулган кўчалар бўйлаб
Халойиқ кезарди совуқ, бепарво;
Тунги ётоғини тарк этиб ҳозир
Амалдор тоифа хизматга шошар.
Эпчил савдогар ҳам бамайлихотир
Нева талаб кетган подвалин очар,
Кўрган зиёнини ёр-жўралардан
Ундиришни чоғлар. Буг қўралардан
Қайиқ тўплашарди.

Граф Хвостов ҳам,
Само эъзозига сазовор шоир,
Нева соҳилининг дардига доир
Ўлмас мисраларни тизарди шу дам.

Аммо Евгенийим, шўрлик, бечора...
Афсус! Изгиробда карахт бўлган бош
Мудҳиш туғёнларга бермади бардон!
Нева изгирини, исёнкор наъра
Унинг қулоғида ҳали ҳам ғувлар.
Мудҳиш уйлар билан тентирар хомуш.
Унга азоб берар ноаниқ бир туш.
Вақт ўтар, ҳафталар ойларни қувлар,
Уйда Евгенийдан дарак йўқ эди.
Унинг хувиллаган бўм-бўш хужрасин,
Муҳлат тамом бўлгач, уйнинг хўжаси
Ғариб бир шоирга баҳолаб берди.
Ёдига тушмади уйдаги бисот,
Тезда одамларга бўлиб қолди ёт.
Пиёда тентираб ўтарди кунлар,
Пристанга бориб ухларди тунлар.
Ҳар чоқ деразадан эҳсон этилган
Нон билан қорнини тўйғазиб олар,
Эгнида уст-боши жулдур, титилган,
Ортидан тош отар ёмон болалар,
Баъзан кучерларнинг қамчиси тушиб
Жизиллатар эди унинг елкасин,

Чунки энди ҳеч вақт унинг эс-ҳуши
Фарқ қилмас кўчанинг йўлин-йўлкасин,
Қамчи зарбин сезмас. Ички ҳаяжон
Шов-шуви вужудин қилганди қарахт.
Шундай ўтказарди умрини бебахт,
На инсон эди у, на ийртқич ҳайвон,
На ўлик арвоҳдир ва на тирик жон...
Нева пристанида ухларди бир кун.
Ёз ойлари тугаб кирганди кузак.
Нам ёмғир шамоли эсарди муздак:
Пристанда чайқалиб қорамтир тўлқин,
Бенарво судьянинг остонасига
Арзу дод-ла келган фуқародайин,
Силлиқ зиналарга урар манглайин.
Бечора уйғонди. Ғамгин, осуда,
Ёмғир томчиларди, ел шитирларди
Қора тун, узоқдан эшитиларди —
Қоровул хуштаги ел-ла басма-бас.
Евгений бир сапчиб турди-да ердан,
Ўша кун даҳшатин эслади бирдан:
Шошиб жўнаб кетди, тентиди бирпас.
Яна бирданига тўхтаб қолди-да,
Атрофга кўз солди, юзида қўрқув.
Қараса, каттакон уйнинг олдида,
Стунлар тагида турар эди у.
Зинапоя узра, гўё посбон,
Олди оёқларин кўтариб тикка
Тирикдай турарди икки арслон.
Тўғрида, қоронғу бир баландликда.
Қалғабанд қоятош узра улугвор
Бир қўлини чўзиб тўғрига тикка
Турарди Мис Отлиқ — буюк ҳукмдор.

Евгений сесканиб кетди. Онгида
Даҳшатли хаёллар чақнади ногоҳ;
Тўфон босган жойдан у бўлди огоҳ;
Ёвуз исён қилиб унинг ёнида
Ваҳший тўлқинлар ҳам шунда қугурган.
Таниди иккита шерни, отни ҳам;
Ана, юксакликда жимжит ўтирган
Қоронғу тун аро мис бошли одам.
У зўр ҳукм билан денгиз бўйида
Шу улуг шаҳарга солган пойдевор...
Нақадар баҳайбат зулмат қўйнида!
Унинг манглайида не хаёллар бор!

Нақадар яширин куч-қудрат унда!
От-чи, от оловдай товланар тунда!
Қайларга учасан, мағрур арғумоқ,
Қаерларга бориб босарсан туёқ?
Тақдирнинг қудратли ҳукмдори, айт,
Сенмасми, жарликка келиб қолган пайт,
Темир тизгин билан, бу юксакликда
Россияни шундай кўтарган тикка?

Улуғ ҳукмдорнинг оёқ остидан
Шўрлик савдойи бир айланиб чиқди.
Ярим олам шоҳин бўйи-бастига
Ваҳшат-ла олайган кўзларин тикди
Ва кўкрак қафаси сиқилди бирдан,
Совуқ панжарага босди манглайин,
Хира кўзларини қоплади туман,
Қалбига аланга чирмашгандайин
Қони қайнаб кетди. Ҳазабли эди
Бу мағрур, безабон қоя остида,
Мушт қисиб, тишини тишга босди-да,
Изтироб ичида, шивирлаб деди:
«Майли, сени қара!.. Муъжиз бинокор!»
Машъум васвасада нақ девонавор,
Бирдан ўқдай учиб югурди ўзи.
Унинг назарида, бу даҳшатли шоҳ
Бир зум ғазаб билан ловуллаб юзи
Секин бу томонга қайрилди ногоҳ...
Бўм-бўш майдон бўйлаб чопарди тинмай.
Ортдан чалинар қулоқларига:
Момақалдироқнинг гумбурлашидай.
Чопаётган отнинг туёқларидан
Жаранглаб титрарди тошкўча, майдон.
Қўлини узатиб олдинга томон,
Юксакда, сўлғин ой нурида йилт-йилт
Мис Отлиқ келарди унинг ортидан
Жарангли дукурлаб чопган отида;
Тун бўйи, шу хилда, ҳушсиз бечора
Тентираб қаерга босмасин қадам.
Мис Отлиқ изидан қолмади сира,
Гурс-гурс туёқ товши келди орқадан.

Шу бўлди-бўлдию ўшандан буёқ
У майдондан ўтиб қолса башарти,
Юзига қалқарди изтироб, титроқ,
Шошиб юрагига қўлин босарди,

Шу билан тингандай қалбида дарди,
Бошидан оларди эски қалпоғин,
Чўчиган кўзларин кўтармай, тагин
Четлаб ўтар эли.

Соҳилга яқин
Бир кичик орол бор. Баъзан у жойда
Кеч қолган балиқчи бўларди пайдо,
Шунда қайнатарди оби-ёвғонин.
Ё бўм-бўш оролга якшанба кунлар
Кемада сайр этиб келар амалдор.
Бунда на бир кўкат, на бир гиёҳ бор.
Бунда тошқин вақти ўйнаб тўлқинлар
Кўҳна бир қулбани суриб келтирган.
Сув узра соядай қаққайиб турган
Шу ўйни ўтган йил баҳор фаслида
Баркада қирғоққа судрашди. Бироқ
Қулба бўм-бўш эди, абгор ва пачоқ,
Телбамни топдилар остонасида.
Совуқ жасадини шу заҳотиёқ
Дарров дафн этдилар баҳаққи-худо.

1833

А.С. Пушкин

НАСРИЙ АСАРЛАР

ДУБРОВСКИЙ

БИРИНЧИ ТОМ

I БОБ

Бундан бир неча йил илгари, ўз мулкларининг бирида, қашим-қи рус барини Кирила Петрович Троекуров яшар эди. Бонини, асизодалиги ва ошна-билишларининг кўнлиги туфайли. Троекуров мулклари мавжуд вилоятларда катта обрўга эга эди. Қуни-қўшнилари унинг арзимас бир орзусини ўринлатсалар бонлари кўкка етар: вилоят чиновниклари унинг номини эшитганда тир-дир титрар эди. Кирила Петрович одамларнинг у-бу иззат икромига ўзига мўносиб хурмат деб қарарди: уйи ҳаммавақт шовқин-сурон, баъзан ўса тўс-тўполон билан ўтадиган базмларига шитти-рок этиб, унинг баринларга хос шўхликларини қондиришга татер меҳмонлар билан тўла бўларди. У таклиф этганда кетмасликка еки маълум кунларда Покровское қишлоғига келиб унга савом бериб кетмасликка ҳеч ким ботина олмас эди. Онда ҳаётинда ўса Кирила Петрович билимсиз одамларга хос бўлган ҳамма нуқсонларини яққол кўрсатиб турарди. Ўз мавқеидан талтайиб кетган бу одам, бебош хулқи ва калтабин ақлнинг ҳамма хоҳишларига тўла эрк беришга одагланган эди. У, жисмоний бақувват бўлишига қарамай, ҳафтада икки марта мечкайликдан дард тортар ва ҳар оқшом ичмасдан туrolмас эди. Ҳовлидаги уйларнинг бирида аёлларга хос кўл хўнари билан шуғулланиб, ўн олти нафар чўри қиз янгарди. Бу уйнинг деразалари ёғоч панжаралар билан тўсилган. эишлари қулиф бўлиб, калитлари Кирила Петровичда сақланарди. Ёш рохи-балар руҳсат этилган соатлардагина, икки камширнинг назорати остида, боққа сайр қилгани чиқиншарди. Вақти-вақти билан Кирила Петрович уларнинг баъзиларини эрга берар ва булар урнида янгиларни келар эди. У деҳқонлар билан хизмагкорларни жуда қаттиқ тутар ва истаганича жазолар эди; шундан булса-да, улар Кирила Петровичга садоқатли эдилар; улар хўжаларининг давлати ва шўхрати билан фахрланар ҳамда унинг давлати соясида қуни-қўшниларга нисбатан анчагина номаъқулчиликлар ҳам қилар эдилар.

Троекуровнинг бор-йўғи қиладиган иши — муяллари атрофини айланишдан, алламаҳалларгача чўзиладиган базмлар ҳам маишатбозликларда иштирок этишдан иборат эди; у кун сайин янги нағмалар уйлаб толар ва бунда одатда бирорта янги таниш жабрланар эди. Андрей Гаврилович Дубровскийдан бошқа ҳеч ким, ҳатто унинг эски ошналари ҳам, бу тўқликка шўхлик бемазагарчиликлардан қутулиб қололмасди. Истеъфодаги гвардия поручиги¹ Дубровский Кирила Петровичнинг яқин қўшиниси бўлиб, етмиш жоннинг² эгаси эди. Энг юқори мартабали одамларга ҳам кибр билан муомала қиладиган Троекуров бечораҳол Дубровскийни ҳурмат қилар эди. Бир вақтлар иккаласи битта аскарни қисмда хизмат қилганларида ҳам ўртоқ эдилар, шунинг учун Дубровскийнинг ганкўтармас ва чўрткесар бир одам эканини Троекуров билар эди. Шароит уларни узоқ вақт бир-биридан жудо этди. Дубровский камбағаллашиб қолгач, истеъфога чиққинча ва уз кўлида қолган қиншоққа кўчиб келиб яшашга мажбур бўлди. Кирила Петрович ўртоғининг аҳволидан хабардор бўлиб, унга ўз ҳомийлигини таклиф этди, бироқ Дубровский унга миннатдорлик билдириб, фақирликда бўлса ҳам, лекин ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Бир неча йил ўтгач, Троекуров генерал-аншеф³ мансабида ишдан бўшаб, ўз мулкига қайтиб келди ва икки дўст бир-бирларини кўриб, хурсанд бўлишди. Ушандан бери улар ҳар кунни бирга бўлар ва бир умр бировиникига бормайдиган Кирила Петрович бу эски ошнанининг қўрғончасига бемалол кириб бораверар эди. Улар тенгқур бўлганлари, бир табақадан чиққанларини, бир хилда тарбияланганлари туфайли, феъл-атворлари ва майиллари ҳам бир-бирларига ўхшаб кетарди. Баъзи жиҳатдан уларнинг тақдирлари ҳам бир хил эди: иккови ҳам севиб уйланган, иккови ҳам кўп ўтмасдан бева қолган, икковининг ҳам кўлида биттадан бола қолганди. Дубровскийнинг ўғли Петербурда тарбияланар, Кирила Петровичнинг қизи эса ўз уйида яшар эди. Кўпинча Кирила Петрович дўсти Дубровскийга: «Менга қара, оғайни, Андрей Гаврилович, Володьканг йўлини топиб кетса, унга қизим Машани бераман. Ҳеч нарсаи йўқлигига ҳам қарамайман», — деяр эди. Андрей Гаврилович эса, бошини чайқаб туриб, одатда: «Йўқ, Кирила Петрович, Володькам Марья Кириловнага муносиб эмас. Ўғлим ўзига ўхшаган камбағал дворяннинг қизига уйлангани тузук. Эрка-тантиқ бир бойвуччага гумашта бўлгандан кўра, ўз уйида бошлиқ бўлгани маъқул», — деб жавоб қилгатарар эди.

¹ Кичик офицер.

² Поменчикларда қул қатори хизмат қиладиган деҳқонлар.

³ Генерал-аншеф — XVIII асрда рус армиясидаги энг юқори мансаб.

Такаббур Троекуров билан унинг камбағал қўшниси ўртасидаги бу тотувликка ҳамманинг ҳаваси келар. Кириша Петровичнинг дастурхони устида ўтирган чоғларида, мезбоннинг фикрига тўғри келмаслигига қарамасдан, Дубровский ўз фикрини тўппа-тўғри айтиверишини кўриб, ҳамма унинг журъатига таажубланар эди. Баъзи бировлар Дубровскийдан ўрнак олиб, итоат доирасидан чиқишга уриниб кўрганларида, Кириша Петрович уларнинг шундай ҳам адабини берар эдики, улар қайтиб бундай ҳаракатга ҳеч қачон журъат қилмайдиган бўлиб кетар ва Ёлғиз Дубровскийгина бу маломатлардан холи эди. Аммо кутилмаган бир ҳодиса ҳамма ишини бузиб, ўзгартириб юборди.

Илк куз кунларининг бирида Кириша Петрович узоқроқ бир далаенга чиқмоқчи бўлди. Бир кун илгари итбоқарлари ва жилвдорларига эрталаб соат бешда тайёр бўлиш тўғрисида буйруқ берилди. Чодир ва қозон-товоқлар Кириша Петрович овқатланадиган жойга аввалроқ жўнатилган эди. Хўжайин билан меҳмонлар итхонага қараб юришди, у ерда беш юздан ортиқ исковуч ва този итлар, ўз итларида, Кириша Петровичнинг сахийлигини мақтаб, нозу неъмат тўла несикқина жойда яйраб яшар эди. Шу жойнинг ўзида касал итлар учун алоҳида ажратилган бир хона бўлиб, уларни Тимошка деган бош табиб назорат қилиб турар эди, бундан ташқари, яна, зотдор итларнинг болалари ва ўз болаларини эмизиши учун ҳам алоҳида хона ажратилган эди. Кириша Петрович мудом ўзининг бу ажойиб иши билан фахрланиб юрар ва ҳар бир меҳмон бу ерни камил таъғирма марта кўрганига қарамай, қудай пайғ келди дегунча, у итхонасини мақташга тушарди. Кириша Петрович атрофини меҳмонлар қуршаган ҳолда итхонани айлана бошлади. Тимошка билан бош итбоқар унинг кетидан борар эди. У, баъзи итхоналар олдида тўхтаб, гоҳ касал итларнинг соғлигини суриштирар, гоҳ бирмунча қаттиқ ва ҳақли танбеҳлар қилар, гоҳо таниш итларни чақириб олиб эркалатар ва улар билан гаплашган бўлар эди. Меҳмонлар Кириша Петровичнинг итхонасидан завқланишни ўзларининг бурчлари деб билардилар. Ёлғиз Дубровскийгина даммини чиқармас ва қовоғи солиқ эди. У овга жуда ишқибоз бўлса ҳам, давлати фақат бир жуфт овчи ит билан бир гала този ит сақлашгагина имкон берарди; у, бу ажойиб итхонани кўргач, салгина кўзгалган рашкини яширолмади. «Нега қовоғингни солдинг, биродар,— деб сўради Кириша Петрович,— ё менинг итхонам сенга ёқмадимми?» — «Йўқ,— деб жавоб берди у жиддий равишда,— итхонангиз жуда яхши, аммо одамларингизнинг аҳволи итларингизникига қараганда анча оғир бўлса керак». Бу гапга итбоқарлардан бири хафа бўлди. «Аввало худо, қолаверса бариннинг давлатлари соясида,—

деди у, — биз ўз турмушимиздан нолимаймиз, лекин, яширишнинг ҳожати йўқ, ҳақиқатан ҳам ҳагто баъзи бир дворянлар ўзларининг қўраларини шу итхоналардан битта-яримтасига олиштира ҳам ҳақи кетмайди. Негаки, бу ерда тўқроқ ва пессикроқ янайдн». Кирила Петрович ўз малайининг бу одобсизлигига қаттиқ қулди, меҳмонлар ҳам, гарчи бу таибеҳнинг қисман ўзларига ҳам тегишини сезганлари ҳолда, ҳаричук унга эргашиб, қулиниги. Дубровскийнинг рағби оқарди, лекин дамини чиқармади. Ўша тонда Кирила Петровичга бир сават янги тувилган кучукларни олиб келишди; у кучук сараланга киришди ва иккитасини таилаб, қолганларини сувга ташлаб юборишга буюрди. Бу орада Андрей Гаврилович секингина чиқиб кетди ва буни ҳеч ким сезмай қолди.

Кирила Петрович меҳмонлар билан бирга итхонадан келиб, кечки овқатга ўтирди ва шундагина Дубровскийнинг йўқлигини билди. Хизматкорлар уйига кетиб қолганини айтдилар. Троекуров унинг орқасидан дарҳол етиб бориб, қайтариб келишни буюрди. Кирила Петрович бир умр Дубровскийсиз овга чиқмаган эди, чунки Андрей Гаврилович итларнинг хусусиятини яхши билар ва ҳар қандай ов можароларини беҳато ҳал қилар эди. Дубровскийга юборилган хизматкор, меҳмонлар дастурхондан турмасданоқ қайтиб келиб, Троекуровга, Андрей Гавриловичнинг гапга кўнмаганини, қайтишга унамаганини айтди. Ўз одатича ичкилик билан бир оз қизиб олган Кирила Петрович бу хабарни эшитиб аччиеланди ва ўша хизматкорнинг ўзини яна изинча қайтариб юбориб, агарда Андрей Гаврилович дарҳол Покровскога қайтиб келиб, шу ерда ётиб қолмаса, бир умр у билан юзкўрмас бўламан, деган гапни бориб айтишни буюрди. Хизматкор яна чоғиб кетди. Кирила Петрович бўлса, дастурхондан туриб, меҳмонларига руҳсат берди-да, ўзи ухлагани кириб кетди.

Эртаси кунн эрталаб унинг биринчи саволи: «Андрей Гаврилович шу ердами?» — деган сўз бўлди. Жавоб ўрнига, унга учбурчак бир даг тутқазилди. Кирила Петрович хағни мирзасига бериб, баланд овоз билан ўқиниши буюрди ва мана бу сўзларни эшитди:

«Марҳаматли афандим!

Сиз, то ўша итбоқар Парамошкани кечирим сўрамоқ учун менинг ёнимга юбормагунигизча мен Покровскога бормоқчи эмасман; унинг гуноҳини кечинг ёки унга жазо бериш менинг ихтиёримда бўлади. Мен сизнинг малайларингиз у ёқда турсин, ҳагто ўзингизнинг ҳазилларингизни ҳам кўтаролмайман — чунки мен

масхарабоз эмасман, тагли-тугли эски дворянман. Шунинг билан сизга содиқ камина:

Андрей Дубровский».

Ҳозирги ахлоқ қоидасига мувофиқ бу хат анчагина беодоблик билан ёзилган бўлиб, у ўзининг ажойиб услуби ва иншоси билан эмас, балки моҳияти билан Кирила Петровичнинг аччиғини келтирди: «Нима!— деб бақирди Кирила Петрович, ётган ўрнидан яланг оёқ пастга тушиб.— Мен одамларимни унинг олдига кечирим сўрагани юборар эмишман, кечириш ё жазолаш унинг ихтиёрида бўлар эмиш! Қандай хом хаёллари ўйлайди. Ким билан ўйнашаётганини биладими ўзи? Ҳали у қараб турсин... Бир таъзирини есин, Троекуров билан олишишнинг нималигини билиб кўйсин!»

Кирила Петрович кийимларини кийди-да, одатлаги даблаба билан овга чиқиб кетди. Лекин ов ўнгидан келмади. Кун бўйи биргина куён кўришди, уни ҳам қочириб юборишди. Далада, чодир ичида берилган овқатнинг ҳам мазаси бўлмади, ҳар ҳолда Кирила Петровичга ёқмади. У ошпазни тутиб олиб урди, меҳмонларни суқди ва қайтишда бутун ошналари билан жўртгага Дубровскийнинг ерларини босиб ўтди.

Бир неча кундан кейин ҳам икки қўшни ўртасидаги адоват кўтарилмади. Покровское қишлоғига Андрей Гаврилович келмас, Кирила Петрович усиз зерикар, хуноби ошиб, оғзидан боли кириб, шоди чиқар эди. Ўша ерли дворянларнинг саъйи ҳаракатлари билан бу гаплар пишитилган ва тўлагилган ҳолда Дубровскийнинг қулоғига ҳам етиб турар эди. Шу орада рўй берган бир ҳодиса сўнгги ярашув умидини ҳам барбод қилди.

Бир куни Дубровский ўзининг кичкинагина мулкини айла-ниб юрган эди; қайинзорга яқинлашганда болта товушини, бир ондан кейин эса қулаган дарахт овозини эшитди. У югурганича қайинзорга кириб борди ва дарахтларини баҳузур ўғирлаётган Покровское мужиклари устидан чиқиб қолди. Мужиклар қочмоқчи бўлган эди, Дубровский кучери билан бирга улардан иккитасини тутиб олди ва қўлларини орқасига боғлаб ҳовлига олиб келди. Душманга қарашли отлардан учтаси ғолибнинг қўлига тушди. Дубровский ниҳоятда ғазабланди, негаки, Троекуровнинг одамлари, учига чиққан қароқчи бўлишларига қарамай, хўжайинлари билан унинг ўртасидаги қалин дўстликни билганлари учун бундан илгари Дубровскийга қарашли ерларда бебошлик қилишга сира ҳам ботинолмас эдилар. Энди бўлса, улар орадаги совуқчиликдан фойдаланиш пайига тушиб қолибдилар. Шунинг учун у уруш қоидалари тўғрисидаги тушунчаларнинг ҳеч

бирига риоя қилмай, ушланган асирларини қайинзорда ўзлари кесган новдалар билан яхшилаб савалашга ва отларини эса ўз йилқиларига қўшиб ишлатишга жазм қилди.

Бу тўғридаги овоза ўша кунидеқ Кирила Петровичнинг қулоғига етди. Унинг қони қайнаб кетди ва у ғазаби жўш урган дастлабки пайтда ҳамма хизматкорлари билан бирга Кистеневкага (қўшинининг қишлоғи шундай деб аталар эди) ҳужум қилмоқчи, уни ер билан яксон этмоқчи, помещикни эса ўз қўрғониди қамал қилмоқчи бўлди. Бундай ботирликлар унга бегона эмас эди. Аммо кўп ўтмай унинг фикри ўзгарди.

У залда вазмин қадам ташлаб, у ёқдан-бу ёққа юриб турар экан, беҳосдан назари деразага тушди ва у уч от қўшилган бир араваннинг дарвоза олдига келиб тўхтаганини кўрди; бошига чарм шапка, эгнига дағал юнг матодан тикилган шинель кийган кичкина бир одам аравадан тушиб, гумашта турадиган уйга томон юрди. Троекуров бу одамнинг маслаҳатчи Шабашкин эканини билиб, уни ўз ёнига чақиртирди. Бирпасдан кейин Шабашкин Кирила Петровичнинг олдига кириб келди ва қайта-қайта унга таъзим қилиб, Троекуровнинг буйруғини эшитиш учун иззат-ҳурматин бажо келтириб турди.

— Омонмисан, ҳа, отинг нимаиди? — деди Троекуров. — Хўш, нима юмуш билан келдинг?

— Шаҳарга кетаётган эдим, жаноби олийлари, — деди Шабашкин, — жаноби олийларидан бирорта буйруқ йўқмикин деб Иван Демьяновга учраган эдим.

— Хўш вақтида келдинг-да, ҳа, отинг нимаиди? Менга жуда керак эдинг. Ароқдан ичиб, гапимга қулоқ сол.

Бундай хушмуомала маслаҳатчини жуда ҳайратга солди. У, ароқ ичмай, Кирила Петровичнинг сўзларига астойдил қулоқ сола бошлади.

— Менинг бир қўшним бор, — деди Кирила Петрович, — мулки кичик, ўзи дағал бир одам; мен ўшанинг мулкини ўзимга ўтказсам дейман, сен нима дейсан шунга?

— Агарда жаноби олийларининг қўлларида биронта ҳужжат ёки...

— Э-э, қўйсанг-чи, биродар, ҳужжатинг нимаси. Гап шундаки, агар қўлингдан келса, бутунлай ҳужжат-пужжатсиз торғиб олиш керак — билдингми! Шошма, бир оз сабр қил. Бир замонлар бу мулк бизники эди. Спицин деган аллақандай бир одамдан сотиб олиниб, кейин Дубровскийнинг отасига сотилган эди. Шундан чатоқ чиқарилса бўлмасмикин?

— Қийинроқ бўлар, мўътабар жаноби олийлари, ҳар ҳолда ўша олди-сотди қонуний йўл билан қилинган бўлса керак.

— Яхшироқ ўйлаб кўр, биродар, бирор йўлини топ.
— Агар сиз, жаноби олийлари, бир амаллаб қўшнингиздан мулкни тасарруф қилиш тўғрисидаги рўйхат ёки васиқасини қўлга киритиб осангиз, унда албатта...

— Биламан, лекин ҳамма бало шундаки, унинг қургонига у тушган вақтда барча қоғозлари ёниб кетган.

— Нима дедингиз, жаноби олийлари, қоғозлари ёниб кетган дейсизми? Ундай бўлса жуда яхши! Агар рухсат этсангиз, қонунга мувофиқ иш тутамиз ва шубҳасиз, муродингиз ҳосил бўлади.

— Рост айтасанми? Хўп, ҳаракат қилиб кўр. Қўлингдан келганча ғайрат қил, мукофот ҳусусида эса кўнглинг туқ бўлсин.

Шабашкин, ергача эгилиб таъзим қилди-да, чиқиб келиш ва ўша кундан бошлабоқ у қасд қилган ишига кирибди. Шабашкининг ғайраги орқасида, роса икки ҳафтадан кейин, Дубровский шаҳардан бир қоғоз олди. Бу қоғозда Дубровскийнинг Кистеневка қишлоғига эгаллигини тасдиқлайдиган ҳуқуқлари тўғрисида дарҳол изоҳот бериш талаб қилинган эди.

Бу кутилмаган сўровдан ҳайрон бўлган Андрей Гаврилович ўша кўшнинг ўзидаёқ жавоб ўрнида анчагина қўноқ хат ёзиб юборди ва ўзининг бу жавобида: Кистеневка қишлоғи марҳум отасидан мерос қолганини, Троекуровнинг бунга ҳеч қандай дахли йўқлигини, кимки унинг бу ҳусусий мулкига даъвогар бўлса, бу даъво фақат ифвогарлик ва муттаҳамликдан бошқа нарса эмас эканлигини билдирди.

Мазкур жавоб сул маслаҳатчиси Шабашкинга жуда ёқиб тушди. Чунки у, биринчидан, Дубровскийнинг иш билмаслигини, иккинчидан эса, унинг орқа-олдини сурини тирмайдиган жиҳазки одам эканлини шу хатнинг мазмунидан билиб олди ва шунинг учун ҳам бундай одамни осонгина қўлга туширишга унинг ҳеч қандай шубҳаси қолмади.

Андрей Гаврилович маслаҳатчининг саволларини совуққонлик билан ўқиб чиққач, батафсил жавоб ёзиш кераклигини англади. У, анчагина пухта жавоб ёзиб юборди, лекин кейинчалик бунинг фойдаси бўлмади.

Иш чўзилиб кетди. Ўзининг ҳақлигига ишонган Андрей Гаврилович бу тўғрида ортиқ ташвиш тортмади, теварак-атрофга пул сочишга унда на истак ва на имкон бор эди, шунингдек, у қалам аҳлларининг сотқин виждонини ҳаммадан кўра кўпроқ мазах қилиб келган одам бўлса ҳам, аммо арзимаган бир ифвоининг қурбони бўлиш каби фикр унинг ҳатто ҳаёлига ҳам келмас эди. Иккинчи томондан, Троекуровнинг ўзи ҳам қўзғаб қўйган бу ишнинг ютиб чиқиши устида ортиқ уринмади, бал-

ки унинг номидан у ёқда Шабашкин зўр бериб ишлар, судьяларни қўрқитар ва пора билан қўлга олар ҳамда турли-туман қонунларни ўз фойдасига буриб, қинғир-қийинқ изоҳотлар ясар эди. Ҳар қалай, 18... йил февраль ойининг 9-кунинда Дубровский шаҳар полицияси орқали бир қоғоз олинди: бу қоғозда, у поручик Дубровский билан генерал-аншеф Троекуров ўртасидаги мулк жанжали тўғрисида ** земство судининг ҳукмини эшитмоқ ҳамда ўзининг ўша ҳукмдан рози ёки норози эканлигини билдирмоқ учун мазкур суд маҳкамасига чақирилган эди. Дубровский ўша кунидеҳ шаҳарга жўнаб кетди. Йўлда уни Троекуров қувиб етиб, ўтиб кетди. Улар бир-бирларига кибр билан қараб қўйиндил, шунда Дубровский ўз рақибининг юзидеҳ ёвуз бир илжайиш қўлди.

II БОБ

Андрей Гаврилович шаҳарга келиб бир савдогар ошinasини киға тушди, у ерда тунаб, эрталаб уези суди маҳкамасига кирди. Унга ҳеч ким эътибор қилмади. Ундан кейин Кирида Петрович ҳам етиб келди. Мирзалар ўрниларидан туриб, қаламларини қуроқларига қистирдилар. Суд аъзолари уни ёвуз шкром билан қарши олиб, мартабаси, ёни ва насли-насабига ҳурмат юзасидан унга курси қўйиб беришди; у очик эшик ёнига ўтирди. Андрей Гаврилович бўлса деворга суяниб тик турди, бу вақт орада чуқур жимлик чўкди-да, суд котиби шағиллаб суд ҳукмини ўқий бошлади.

Биз, бу рус тушроғида бизнинг ҳар биримиз, муздақ ўзимники деб юрган даҳсиз мулкимиздан қандай қилиб ажраб қолганимиз мумкинлигини небот қиладиган йўллардан бирини билиб қўйиш ҳамма учун қизик бўлар, деган умид билан ҳукномани бу ерда тўла келтирамиз.

18... йил октябрь ойининг 27 дамчи кўни эдиким, ** уезининг суд маҳкамаси ** вилояти Кистеневка кишлогидеҳ ** жон эркак, ҳам ** десатина экин ери ўтлоқ ва бошқалардан иборат бўлган ва генерал-аншеф Кирида Петр угли Троекуровга қарашли мулкнинг гвардия поручици Андрей Гаврила угли Дубровский томонидан нотўғри тасарруф қилиниши хусусидеҳ ишни кўради. Мазкур ишдан маълум бўлишича, мазкур генерал-аншеф Троекуров ўтган 18... дамчи йил июнь ойининг 9 дамчи кўни ушбу суд маҳкамасига ариға бериб маълум қилдики, мазкурнинг марҳум отаси коллеж асессори ва кавалери Петр Ефим угли Троекуров 17... дамчи йил, август ойининг 14 дамчи кўнида ** маҳаллин маҳкамда провинция котиби мансабидеҳ турган чоғидеҳ, дворянлардан ва мирзахона хизматчиларидан бўлмиш Фалей Егор угли Синицидан бир қитъа ер сотиб олган экан, мазкур ер эса ** вилоятидаги юқоридеҳ зикр этилган Кистеневка кишлогидеҳ экан (у кишлоқ бир замонлар ** тлағиш бўйичеҳ Кистенев

висилкалари деб аталган экан), тўртинчи тафтиш бўйича мазкур қишлоқда эркак жинсидан ** жон мавжуд экан, мазкурларнинг ҳамма рувзорлари, уи-жондари, экиладиган ва экилмайдиган ерлар, ўрмонлар, пичанзорлар, Кистеневка деб номланган дарёга балиқ овланганидан жойлар ҳамда мазкур мулкка қараган ҳамма ерлар, мулк соҳибининг узига ҳос егач иморати, хушбӯ, мазкур дворянга ўз марҳум отаси дворян ва урядник Егор Терентий ўгли Сивинининг мерос тариқасида қолмиш ва мазкур вориснинг тасарруфида бўлмиш мол-мулкнинг ҳаммаси, одамлардан бир жон ва ерлардан бир қарич ҳам қолдирилмай, 2500 сум бараварига кавалер Троєкуровга сотилиб, ўша кунининг узига ** суди палатасида олди-соғди муомаласи ва мустаҳкам васиқа қондалари бажо келтирилиб, мазкур мулкнинг тасарруфи ** шаҳарининг уезд суд маҳкамаси томонидан ушбу генерал-аншеф Троєкуровнинг отасига утқазилиб, мазкур мулк аввалги эгасининг тасарруфидан чиқарилган экан. Ниҳоят, 17... йил сентябрь онининг 6 йил кунини ушбу генерал-аншеф Троєкуровнинг отаси худонинг ҳукми билан жон баҳаққи таслим қилади, аммо унинг угли, ҳозирда ариза берувчи генерал-аншеф Троєкуров эса 17... йилдан, яъни қариб боладик чоғидан бери ҳарбий хизматда бўлиб, кўп вақтини хорижий мамлакатларда, жангларда ўтказибдир, шу сабабдан у ўз отасининг вафоти ва унинг вафотидан сунг қанча мулк қолгани ҳусусида маълумот ололмайдир. Эндиликда, мазкур генерал-аншеф ҳарбий хизматдан тамом озод бўлиб, ўз отасининг ** ва вилоятлари ҳамда ** уездларининг турли қишлоқларидан 3000 жондан иборат мулкка қайтиб келиб кўрадиким, мазкур мулклардан юқорида кўрсатилмиш * қишлоғидаги бир қитъа мулкнинг ҳозирги тафтишга кура (бу қишлоқда ҳаммаси бўлиб ** жон ҳисобла туради) ерларини барча мулклари билан ҳеч бир асоссиз ва ҳужжатсиз юқорида зикр қилинган мазкур гвардия поручиги Андрей Дубровский тасарруф қилар экан. Шу сабабдан у, генерал-аншеф Троєкуров, ушбу ариза бараварида, мазкур бир қитъа мулкни сотувчи Сивининг томонидан ушбу аризани берувчининг отасига берилмиш мустаҳкам васиқани тошириб, суд маҳкамасидан мазкур мулкка ноҳақ эгаллик қилувчи Дубровскийдан уни олиб ўз эгасига, яъни мазкур Троєкуровнинг тасарруфига утқазилишини ҳамда Дубровский уша мулкни ҳақсиз эгаллаб олиб, шунча замон тасарруф қилиб, кўп даромад олгани сабабидан тегишли текширувлар сунгида мазкур Дубровскийдан ариза берувчининг, яъни Троєкуровнинг фойдасига қонуи бўйича тегадиган ҳақларини ҳам ундириб берилишини сўрайди.

** земский судининг бутун олиб берган тафтишларида маълум бўлдики: мана шу жанжалга сабаб булган мулкнинг эгаси гвардия поручиги Дубровский, ҳозирги пайтда ўз тасарруфида бўлмиш мулк ҳақида дворян маслаҳатчисига қунидагича илоҳот берган: Кистеневка қишлоғидаги, яъни ҳозирги чоқда ўз тасарруфида бўлмиш мулк ** жон ва барча ерлари билан отаси, артиллерия подпоручиги Гаврила Евграф ўгли Дубровский томонидан, айни замонда даъвогар бўлган соёбик провинция котибини ва сунгроқ коллеж ассессори Троєкуровдан сотиб олинган бўлиб, бу ҳақда ** уезд суди томонидан 17... йил август онининг 30 йил кунини берилган ишонч васиқаси бўйича унга, Андрей Гаврила ўгли Дубровскийга ме-

рос тариқасида қолган. Бу васиқа титулярний советник¹ Григорий Василий ўгли Соболевга ўтказилган бўлиб, мана шу васиқада айтилишича, у, Троекуров. Спичиндан олинган бутун мулк ** жон ери билан унинг отасига, Дубровскийга сотганини, шунингдек, шартнома бўйича кўрсатилган ақчани. 3200 сўмини, қайтармаслик шарт билан отасидан олиб, ўртада турмиш Соболев орқали юқорида зикр қилинган тилхатни топширишга буйруқ қилган. Бироқ ана шу ишонч қоғози билан бутун ақчани тўлагандан кейин, ўша сотиб олинган мулкнинг эгаси уни ўз тасарруфига олгани сотувчи Троекуровга ҳамда ҳозирги мулк эгасига маълум эмас. Боз устига: ишонч қоғози сақланмиш Соболевдан қачон ва қимнинг олдида унинг отасига ана шундай васиқа топширилгани ҳам унга — Андрей Дубровскийга маълум эмас, негаки ўша чоқда у ҳали жуда ёш бўлиб, отасининг вафотидан кейин ҳам мазкур васиқани ахтариб тополмаган. Аксинча, у бу ишга оид бўлган барча ҳужжатларни бошқа бир қатор қоғозлар билан бирга, 17... йилда буларнинг ҳовлисига ўт кетганда қуйиб кетган бўлса керак, деб фараз қилади: зотан бу ҳол бутун қишлоқ аҳлига ҳам маълум экан. Троекуров томонидан сотилган ҳамда Соболевга ишонч ваенқаси ўтказилган 17... йилдан, яъни Дубровскийнинг отаси вафот қилган 17... йилдан буён, қишлоқ аҳолисидан 52 кишининг қасамёд қилиб терговда берган жавобларига кўра, бу жанжалли мулкни 70 йилдан буён улар — Дубровскийлар ўз тасарруфида сақлаб келганлар, ammo бу ҳақда акт ёки васиқа борлиги уларга маълум эмас. Юқорида қайд этилган бу мулкни сотиб олувчи собиқ провинция котиби Пётр Троекуров томонидан эғалик қилган-қилмаганлиги ҳақида улар бир нарсга дея олмайдилар. Дубровский жанобларининг бундан 30 йил муқаддам кечаси ўт кетиб бутунлай ёниб кетган кўраси, ўртадаги хотис кишиларнинг гувоҳлик беришича, мана шу жанжалли мулк, ўша замоннинг қийинчилигини эътиборга олганда ҳам, ҳар йили камда 2000 сўмдан даромад келтирган.

Аксинча, шу йил 3 январь куни суд маҳкамасига генерал-аншеф Кирилла Пётр ўгли Троекуров кириб, яъни юқорида зикр қилинмиш гвардия поручики Андрей Дубровскийдан терговда марҳум отаси Гаврила Дубровский томонидан сотиб олинган мулкнинг титулярний советник Соболевга қолдирилган ишонч қоғозини олиб келишини талаб қилгани, мазкур Дубровский, ҳақиқий васиқа у ёқда турсин, ҳатто 1752 йилги фармойиш ва генерал регламентнинг 29 ламчи бобида эслатилган кўрсатмаларга мос келарли бирорта далил ҳам тополмаган. Бундан маълум бўладики, ўша ишонч қоғози, ҳозирги чоғда, яъни ишонч қоғозини бевачининг вафотидан кейин, 1818 йил... ламчи майда чиққан фармойиш натижасида ўз-ўзидан бекор бўлган ҳисобланади. Шундай қилиб, бу иш юзасидан қимда старли ҳужжат бўлса, мазкур жанжалли мулк ана шу ҳужжат эгасининг тасарруфига топширилади.

Генерал-аншеф Троекуров эса, мазкур жанжалли мулк ўзининг отасига қарашли эканлиги ҳақида, исбот сифатида, қонуний васиқани кўрсатгани сабабли, уни, қонун кучига эга бўлган маълумотларга асосланган ҳолда, юқорида зикр қилинган ва ноҳақ тасарруф қилиб келган Дубровскийдан олиб, мазкур мулкнинг ҳақиқий

¹ Титулярний советник — подшо Русияда давлат идораларида хизмат қилувчи чиновникларга бериладиган мансабларининг энг пасты.

меросхўри бўлмиш Троекуровга берилсин. Ўз тасарруфида бўлмаган ва ҳеч қандай васиқаси йўқ мулкдан келган даромаддан нотўғри фойдаланиб келгани сабабли, бу даромадларнинг ҳаммаси қанча бўлишидан қатъий назар, помешчик Дубровскийдан ундирилиб, Троекуровнинг даъвоси қаноатлантирилсин.

Қонун ва тафтиш бўйича ** уезд судида аниқландики:

Юқорида зикр этилган ва ҳозирги чоғда гвардия поручиги Андрей Гаврила ўғли Дубровский тасарруфида бўлган Кистеневка қишлоғидаги мулкка генерал-аншеф Кирила Пётр ўғли Троекуров томонидан муқаммал ҳужжат тақдим этилди. Ҳозирги тафтишда кўрсатилишига кўра, у ерда ҳаммаси бўлиб эрлар ** жон, ер ва бошқа тегишли нарсалар бор. Мазкур мулкнинг генерал-аншеф Кирила Пётр ўғли Троекуровнинг марҳум отаси — вилоят котиби, сўнгроқ коллеж ассессори бўлмиш Пётр Ефим ўғли Троекуровга сотилганлиги тўғрисидаги бу ҳужжат уларга 17... ламчи йил, дворян хизматчи Фадей Спицин тарафидан берилган бўлади. Бундан ташқари, ўша сотиб олувчи, Троекуров, юқоридаги васиқа текширилганда маълум бўлдики, худди ўша йилнинг ўзидаёқ ** земство суди томонидан мазкур мулкка эгалик қилиш уни сотиб олувчи марҳум Троекуровнинг тасарруфига ўтказилганлиги хусусида ҳукм чиқарилгани куриниб туради. Бунинг аксича, гвардия поручиги Андрей Гаврила ўғли Дубровский мазкур мулк марҳум сотиб олувчи Пётр Ефим ўғли Троекуров томонидан унинг отаси номига, яъни Дубровский тасарруфига ўтказиб берилганлиги хусусида титулярний советник Соболевга берилган ишончли васиқани келтириб кўрсатади. Аммо мана шундай ҳолларда жонсиз мулк ашъларини ўз тасарруфига олиш... фармойиш бўйича қатъий маъ қилинган бўлиб, бундан ташқари, ўшандай ишонч васиқалари берувчининг вафотидан кейиноқ ўзидан-ўзи нуқ этилгусидир.

Бундан ташқари, жанжалли мулк ишини қаерда ва қачон бўлганини аниқлаб берадиган, яъни иш бошидан — 18... ламчи йилдан бошлаб ҳозиргача Дубровский томонидан судга бирор ҳақиқий ҳужжат тақдим этилгани йўқ. Шунинг билан бирга ушбу суд ҳисоблайдики: мазкур бир қитъа мулк, ** жон одамлари ҳамда ерлари, шунингдек, барча мулклари билан, ҳозир қандоқ аҳволда бўлса, ўша ҳолича, қўлида мустаҳкам васиқаси бўлган генерал-аншеф Троекуровнинг мулки деб тасдиқлансин; у мулкнинг тасарруфидан гвардия поручиги Дубровский маҳрум қилиниб, у мулкни Троекуровга ўтказиш хусусида ** уезд судига фармойиш берилсин.

Бундан ташқари: генерал-аншеф Троекуров ота-бобосидан қолган бу мулкни, гвардия поручиги Дубровский ўз қарамига олиб ва мазкур ердан келган даромадлардан бир неча йиллар мобайнида ноҳақ фойдаланиб келгани учун, мазкурдан пул даъво қилади. Бу хусусда кексаларнинг гувоҳлиги билан шу нарса маълум бўлдики: мазкур мулк бир неча йиллар давомида Дубровскийлар қарамид бўлиб келган ва генерал-аншеф Троекуров бўлса шу чоққача мазкур ердан Дубровскийларнинг ноҳақ фойдаланиб келганлиги тўғрисида бирон-бир марта даъво ҳам қилмаган.

Қонун бўйича, агар бирор киши ўзга бир кишининг еридан фойдаланса ёки кўргонлаб олса, буни нотўғри эгаллаганлиги тўғри исбот этилганда, ҳақ томонга

мулкни барча экин ерлари, қўрғонлари ва солинган бинолари билан бирга берилиши мумкин. Бу ўринда эса, исботи аниқ бўлмагани учун, генерал-аншеф Троекуров томонидан гвардия поручиги Дубровскийга қилинган пул даъвоси рад қилинсин: чунки унга қарашли бўлган мулкнинг бирор нарсасини ҳам камайтирмай, унга қайтариб берилди. Борди-ю, генерал-аншеф Троекуров бу ҳукмдан норози бўлса, агар ўз даъвосининг ҳақлигини аниқроқ бирор далил билан исбот қилса, у ҳолда тегишли бўлган юқори маҳкамаларга арз қилмоғи ҳам мумкин.

Бу ҳукмни даъвогарга ҳам, жавобгарга ҳам ўқиб эшиттирилгач, иккала томоннинг ҳам рози ёки норози эканлигига ушбу суд маҳкамасида полиция орқали имзоларини чектирмоқ зарур. Бу ҳукмга судга иштирок этганларнинг барчаси имзо чекдилар.

Котиб жим бўлди, маслаҳатчи ўрнидан турди ва икки букилиб Троекуровга таъзим қилди. Кейин қоғозни унинг ёнига қўйиб, имзо чекишини сўради. Тантана қилган Троекуров, маслаҳатчининг қўлидан қаламни олди-да, суд ҳукми остига тўла мамнуният билан қўл қўйди.

Навбат Дубровскийга келди. Котиб қоғозни унинг ёнига келтирди. Дубровский бошини куйи солганича қимир этмасдан турар эди.

Котиб унга ўз илтимосини такрорлади ҳамда ҳукмдан тамом рози бўлганини ёки, борди-ю, ўз ишининг ҳақ эканига ишончи комил бўлиб, тегишли жойга шикоят қилмоқчи бўлса, мутлақо норози эканини билдириб, қўл қўйишини сўради. Дубровский чурқ этмади... Кейин бирданига бошини кўтарди, кўзлари ўтдек чақнаб кетди, ер тепинди, сўнгра кучининг борича қогибни шундай қаттиқ итариб юбордики, у ағдарилиб тушди, кейин сиёҳдонни олиб маслаҳатчига қараб отди. Ҳамма ваҳимага тушди. У: «Бу нима деган гап! Худонинг черковини оёқ ости қилишлик! Йўқол, беорлар!» — деб бақирди. Кейин Кирила Петровичга қараб: «Бу қандай гапки, жаноб олийлари,— деди у давом этиб,— итбоқарлар худонинг уйига итларини олиб киришсин! Черковда итлар изғиб юришсин! Сиз шошманг, мен сизнинг бир адабингизни бериб қўймасам бўлмас экан...» Шовқин-суронни эшитган қоровуллар югуриб киришиб, зўрға уни қўлга олишди. Сўнгра ташқарига олиб чиқиб, чанага ўтқазинди. Ундан кейин Троекуров чиқди, уни бутун суд аҳли кузатиб қўйди. Дубровскийнинг бирданига жинни бўлиб қолиши Троекуровга қаттиқ таъсир қилди ва унинг тантанасини ҳам заҳарга айлантирди.

Троекуровдан илтифот кутган судьялар ундан бир оғиз ёқимли сўз эшитолмадилар. У, ўша куниёқ Покровское қишлоғига жўнаб кетди. Бу орада Дубровский касал бўлиб, ётиб қолди; унинг бахтига унча надон бўлмаган уезд табиби ундан қон олди, сўнгра зулук билан шпан қўнғизи солди. Кечга яқин бемор бир оз ўзига

келди. Эртаси куни уни энди деярли қўлидан кетган Кистеневка қишлоғига олиб кетишди.

III БОБ

Орадан анчагина вақт ўтди, бироқ бечора Дубровскийнинг аҳволи ҳамон оғир эди. Рост, жиннилик ортиқ авж қилмади, лекин кундан-кунга куч-қувватдан қолиб борарди. У, ўзининг аввалги машғулотларини унутиб, уйидан камдан-кам чиқадиган ва туну кун хаёл сурадиган бўлиб қолган эди. Бир маҳаллар Дубровскийнинг ўғлини тарбиялаган Егоровна деган марҳаматли кампир энди унинг ўзига энага бўлиб қолган эди. Бу кампир уни худди бир гўдак боладек парвариш қилар, қай маҳал ухлаш, қай маҳал овқатланиш кераклигини айтар, овқат едирар ва ўрнига ётқизар эди. Андрей Гаврилович кампирнинг ҳамма айтганларига кўнар ва ундан бошқа ҳеч ким билан гаплашмас эди. Андрей Гавриловичнинг ўз ишлари, рўзғор ва хўжалик юмушлари тўғрисида ўйлашга ҳам қурби етмай қолди. Буни кўрган Егоровна ҳамма нарса ҳақида ёш Дубровскийни хабардор қилиш лозимлигини англади. Дубровскийнинг ўғли бу вақтда Петербургдаги гвардиячи пиёда аскарлар полкларининг бирида хизмат қилар эди. Шундай қилиб, кампир харажат дафтаридан бир варағини йиртиб олиб, Кистеневка қишлоғининг бирдан-бир саводхони бўлмиш ошпаз Харитонга айтиб туриб хат ёздирди ва ўша куниёқ хатни шаҳар почта-хонасига жўнатди.

Энди китобхонни қиссамизнинг асл қаҳрамони билан таништириш вақти келди.

Владимир Дубровский кадетлар корпусида¹ тарбияланиб, гвардия корнети унвони билан уни тамомлаб чиқди; Дубровский ўғлини зориқтирмаслик учун ҳеч нарсани аямади, шунинг учун йигит уйидан кутганидан ортиқ ёрдам олиб турди. У, жуда исрофгар ва шуҳратпараст бўлганидан, ортиқча ҳою ҳавасларга берилди; ҳамма ёш йигитлар сингари, ахир бир куни бойвучча қизга уйланиб олиш хаёли билан яшаб, ўзининг келажаги тўғрисида ўйламасди, аксинча, картабозликка берилиб, мудом қарзга ботиб юрар эди.

Бир кун кечқурун бир неча офицер ошналари уникига келиб, унинг — қаҳрабодан қилинган трубкаларидан чекиб, юмшоқ диванларида ёнбошлаб ётганда, хизматкори Гриша унга бир хат келтириб берди, хатнинг ёзуви ва устидаги муҳрлари

¹ Кадетлар корпуси — Русияда революцияга қадар бўлган ёпиқ ҳарбий ўқув юрти, бунда офицерларнинг ўғилларидан офицер кадрлар тайёрланар эди.

йигитни ҳайрон қолдирди. У, шошиб хатни очди ва мана шуларни ўқиди:

«Валинеъматимиз, Владимир Андреевич, мен ким, кампир энаганг отагинангнинг аҳволини сенга хабар қилмоқчиман! Унинг аҳволи жуда ёмон, эртадан кечгача тентак болага ўхшаб, индамасдан ўтиради, баъзан пойма-пой гапирди. «Банданинг жони — худонинг моли», — деганлар. Тулпорим болам, тезроқ кел. Биз сени олиб келиш учун Песочноега от-арава чиқарамиз. Эшитдикки, земство суди бизниқига келиб, ҳаммамизни Кирила Петрович Троекуровнинг қўлига топширар эмиш, нимага десанг, биз унга қарашли эмишмиз, ваҳоланки биз азалдан сизларники бўламиз ва умримиз бино бўлиб мундоқ гапларни эшитмаган эдик. Сен, ахир, Петербургда турибсан, бу аҳволни бир оғиз гап билан подшоҳимизга билдириб қўйсанг, наинки, бизга бунчалик озор етишига йўл қўймасми эди, деб сенинг вафодор қулинг — энаганг:

Орина Егоровна Бузирева.

Шу хат билан Гришага ҳам ўзимнинг оналик саломимни юбораман; у сенга яхши хизмат қиляптими? Бу ерда икки ҳафтадан бери ҳеч тинмасдан ёмғир ёғяпти, Миколина ҳайитига яқин подачи Родя қазо қилди».

Владимир Дубровский анчагина тўмтоқ бўлган бу сатрларни зўр ҳаяжон билан бир неча марта ўқиб чиқди. У, болалигидаёқ онасидан ажраган ва отасини ҳам тузуккина билмасдан туриб, саккиз ёшида Петербургда олиб келинган эди. Лекин шундай бўлса ҳам, у отасига жуда қаттиқ кўнгил қўйган ва оилавий ҳаётнинг сокин севинчларини жуда оз тотган бўлишига қарамай, бу ҳаётни ҳам жон-дилидан севар эди.

Отасидан ажраб қолиш тўғрисидаги фикр унинг юрагини парчалар, энагасининг хатидан бечора беморнинг аҳволи анча оғир эканини фаҳмлар ва бу нарса уни ваҳимага солар эди. У, узоқ бир қишлоқда, эсипаст бир кампир билан хизматкорлар қўлига қараб қолган, аллақандай хавф-хатарга маҳкум этилган ва бирор кимсадан ёрдам кўрмай, ҳам жисмоний, ҳам руҳий азоблар ичида сўниб бораётган отасини кўз олдига келтирар эди. Шундан кейин у, ўзини кечириб бўлмайдиган бепарволикда айблади. Чунки у кўп замонлардан бери отасидан ҳеч хат-хабар олмаган ва уни сафарда ёки хўжалик ташвишлари билан оворадир, деб ўйлаб, унинг ҳолидан хабар олишни хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Модомики касал отасининг аҳволи Владимирнинг ўша ерда бўлишини тақозо қилар экан, у дарҳол отасининг олдига жўнашга, ариза бериб хизматдан бўшашга жазм қилди. Унинг безовта-

ланганини кўрган ўртоқлари уй-уйларига жўнаб кетишди. Владимир ёлғиз қолгач, отпускаи учун рухсат сўраб ариза ёзди, кейин тубкасини тутатиб, чуқур хаёлларга ботди.

У, ўша кунидек отпускаи олишга ҳаракат қилди ва уч кундан кейин йўлга тушди.

Владимир Андреевич Кистеневка қишлоғига буриладиган бекаатга яқинлашиб келар экан, унинг кўнгли гаш бўлиб, отасини кўрмай қолишдан ваҳимага тушар ва бундан буён қишлоқда ўтадиган диққинафас ҳаётни кўз олдига келтирар эди. Бу ҳаёт унинг кўзига чекка бир қишлоқда, танҳоликда ўтадиган фақирликдай ҳамда ўзига бутунлай нотаниш бўлган ишлар кетидан югуришдай кўринар эди. У, бекаатга етиб келгач, назоратчининг олдига кириб, ундан, бўш от борми, деб сўради. Назоратчи, унинг қайси қишлоққа боришини суриштириб билгандан кейин, Кистеневка қишлоғидан келган от-арава уни тўрт кундан бери шу ерда кутиб ётганини айтди. Кўп ўтмай Владимир Андреевичнинг олдига кекса кучер Антон кириб келди. У бир замонлар Владимирни отхонага олиб кириб томоша қилдирав ва унинг тойчасини боқар эди. Владимир Андреевични кўрган ҳамон Антон кўзига ёш олди ва икки букилиб унга таъзим қилди, сўнгра кекса бариннинг ҳозирча тирик эканини айтиб, аравани қўшгани югурди. Владимир Андреевич нонушта қилмасданоқ, шошиб жўнаб кетди. Антон отни қишлоқ йўлига солди ва йўл-йўлакай икковлари сўзлашиб кетишди.

— Марҳамат қилиб айт-чи, Антон, отам билан Троекуров ўртасида нима гап ўтди ўзи?

— Худонинг ўзи билади бунни, азизим Владимир Андреевич... Хўжайинимиз, афтидан, Кирилла Петрович билан чиқишолмай қолди шекилли, шундан кейин, гарчи унинг ўзидан ўтадиган суд бўлмаса ҳам, у бизнинг хўжайинимизни судга берди. Баринларнинг ишига аралашиб биз фақирларнинг иши эмас. Очиғини айтганда, отангиз Кирилла Петрович билан олишиб бекор қилди, шундоқ, унга тенг келиб бўлмайди ҳеч.

— Бундан чиқдики, Кирилла Петрович бу ерда хоҳлаган ишини қилар экан-да?

— Шундай, бегим, у маслаҳатчини сариқ чақага ҳам олмайди, исправник унинг хизматида югуриб юради. Жаноблар қуллуқни бажо келтириб, унинг уйига келиб-кепиб туришди, хўрак бўлгандан кейин, чўчқалар келаверади-да, бегим.

— У одам бизнинг мулкимизни тортиб олмакчи бўлгани ростми?

— Э-э, бегим, биз ҳам шундай деб эшитдик. Яқинда оқсоқолимиз бешик тўйи қилган эди, шунда Покровское қишлоғининг пономари¹: ўйин-кулгини бас қилинглар энди; Кири-

¹ Пономарь — православ черковида энг қўйи даражадаги руҳоний.

да Петровичнинг қўлида ҳаммангиз таъзирларингизни ейсизлар ҳали, деди. Шунда темирчи Митка туриб: бўлмагур гапларни қўй, Савельич, кўнгилни ғаш қилма, меҳмонларнинг орасига гуяғула солма, Кирила Петрович ҳам ўз йўлига, Андрей Гаврилович ҳам ўз йўлига, ҳаммамиз худонинг ва подшоҳнинг қулларимиз, эл оғзига элак тутиб бўладими, гапиришаверадида, деб айтди.

— Бундан чиқди, Троекуровнинг қўлига ўтишни хоҳламас экансизлар-да?

— Кирила Петровичнинг қўлига ўтиш дейсизми? Худо сақласин ундан, унинг ўз одамлари қийналиб ўлаётипти-ку, бегона одамлар унинг қўлига тушса борми, уларнинг терисини эмас, этларини ҳам шилиб олади. Йўқ, худо Андрей Гавриловичнинг умрини узоқ қилсин, агар қазоси етиб, узиладиган бўлса, сиз отахонимиздан бошқа бизга ҳеч кимнинг кераги йўқ. Сиз бизни бериб қўймасангиз бас, биз сизни деб маҳкам турамиз.

Антон шу сўзларни айтarkan, қамчисини отлар устида ўйнатди, тизгинларини силтаб тортди, отлар қаттиқ йўртиб кетди.

Кекса кучернинг вафодорлигидан таъсирланган Дубровский жим бўлиб, хаёлга чўмди. Бир соатдан кўпроқ вақт ўтгач, Гриша бирданига: «Ана, Покровское!» — деб унинг хаёлини бўлди. Дубровский бошини кўтарди: арава кенг бир кўл ёқасидан борар, кўлдан чиқаётган анҳор эса адирлар орасидан буралиб оқар эди. Бу адирларнинг бирдан ҳашаматли ғиштин иморат шийпони ва унинг кўкка бўялган тунукаси кўриниб турар, иморатнинг атрофи эса ям-яшил ўрмон эди; иккинчи адирга беш қуббали черков ва қадимий бир жомхона қурилган эди. Ён атрофни эса полизлари ва қудуқлари билан деҳқонларнинг қулбалари тўлдирган эди. Дубровский бу жойларни таниди; у бир замонлар худди шу адирнинг устида Троекуровнинг қизи Маша билан ўйнаб юрган чоғларини эслади, ўзидан икки ёш кичик бўлган бу қизчанинг келажакда чиройли бўлиши ўша вақтдаёқ билиниб турар эди. Дубровский қиз тўғрисида Антондан баъзи нарсаларни сўрамоқчи бўлди-ю, лекин негадир уялиб сўраёлмади.

Улар Кирила Петровичнинг ҳовлисига яқинлашганларида, Владимир боғчадаги дарахтлар орасида бир қиз оппоқ кўйлагини ҳилпиратиб юрганини кўрди. Ҳамма қишлоқ кучерлари ва извошчилари сингари ғурудан холи бўлмаган Антон, отларга қаттиқ камчи босиб, кўприкдан ва қишлоқ ёнидан чоптирганича ўтиб кетди. Қишлоқдан чиққач, арава тепаликка кўтарила бошлади. Тепага чиққан ҳамон Владимирнинг кўзига қайинзор кўрин-

ди, чапда — сайхонликда эса нурсизгина, тунукаси қизилга бўялган бир бинони кўриб, унинг юраги така-пука бўла бошлади; у, Кистеневка қишлоғи ва отасининг кўримсиз уйи қаршисида турар эди.

Ўн дақиқадан кейин Владимир ўз ҳовлисига кириб борди. У, атрофига ниҳоятда ҳаяжонланиб қарар эди. Чунки у ўзининг туғилиб ўсган жойини ўн икки йилдан бери кўрмаган эди-да! Болалигида деворлар тагига ўтқазилган ёш қайин дарахтлари, эндиликда ўсиб серкўланка бўлиб кетганди. Бир замонлар бу ҳовлига режаси яхшилаб тортилган уч тахта ажойиб гулзор ҳусн бериб турарди. Гулзор ўртасида яхшилаб супуриб туриладиган кенггина йўлка ҳам бўларди. Энди эса бу ерни тизза бўйи ўт босиб кетган бўлиб, ичида тушовланган бир от юрарди. Итлар бир қур ҳурмоққа бошлаган эди, Антонни кўриб жим бўлиб қолди ва пахмоқ думларини қимирлатди. Хизматкорлар уй-уйларидан чиқиб, шовқин-сурон билан ўз севинчларини билдириб, ёш баринни қуршаб олишди. Владимир улар орасидан зўрға ўтиб, эски пешайвон томон югурди. Даҳлизда унга Егоровна дуч келди. Кампир ўзи тарбиялаган болани бағрига босиб, юм-юм йиғлади. Владимир бу марҳаматли кампирни ўз бағрига босаркан:

— Ҳа, омонмисиз, омонмисиз, энажон! — дерди қайта-қайта. — Хўш, отамга нима бўлди? Қаерда ўзи? Аҳволи қалай?

Шу вақт залга зўрға-зўрға қадам босиб, баланд бўйли, ранги заъфарон, озғин, яқтак ва қалпоқ кийган бир чол кириб келди ва у эшитилар-эшитилмас қилиб:

— Омонмисан, Володька! — деди. Владимир отасини қаттиқ бағрига босди. Шодлик касалга қаттиқ таъсир қилганидан бўлса керак, унинг дармони қуриб, оёқлари букчайиб кетди, агар Владимир уни ушлаб қолмаганда, чол йиқилган бўларди.

— Нега ўрнинидан турдинг? — деди унга Егоровна.— Оёқ босиб тургани ҳоли йўғу, тагин одамларнинг кетидан югурмоқчи бўлади.

Чолни ўз жойига олиб кириб ётқизишди. У, ҳарчанд ўғли билан сўзлашишга тиришса ҳам, фикрлари чалкашиб кетиб, оғзидан маъносиз, пойма-пой сўзлар чиқар эди. Кейин, овози чиқмай, жим бўлиб қолди. Отасининг аҳволи Владимирга қаттиқ таъсир қилди. У, отаси ётган уйга жойлашди-да, уларни ҳоли қолдиришларини сўради. Шундан кейин ҳамма Гришани ўртага олди ва уни хизматкорхонага бошлаб олиб киришиб, қишлоқча олат билан обдан меҳмон қилишди, ҳол-аҳвол сўрашиб, турли-туман сўроқлар билан унинг тинка-мадорини қуриштирди.

Ёш Дубровский ўз уйига қайтиб келгандан бир неча кун кейин, ишга киришмоқчи бўлди, бироқ отасининг керакли маълумотларни беришга ҳоли келмаганидан, ишни нимадан бошлашни билмади. Бунинг устига, Андрей Гавриловичнинг мирза тутмаслиги ишни яна ҳам оғирлаштириб юборди. Отасининг қоғозларини кўздан кечирав экан, у маслаҳатчининг биринчи хати билан у ҳатга ёзилган жавобнинг дастлабки қора нусхасини топиб олди. Лекин у қоғозлар мазмунидан отасининг бошига тушган мусибат ҳақида аниқ бир тасаввур ололмади. Шундан кейин у бу ишнинг отаси фойдасига ҳал бўлишига умид боғлаб, унинг натижасини кутишга қарор қилди.

Бу орада Андрей Гавриловичнинг аҳволи борган сари оғирлашиб борарди. Владимир отасининг яқин ўртада вафот этажagini билиб, болага ўхшаб қолган чолнинг ёнидан силжимасди.

Бу орада норозилик аризаси бериш муддати ҳам ўтиб кетди. Кистеневка қишлоғи энди Троекуровнинг ихтиёрига ўтди. Троекуровни қутлаш ва унга чуқур эҳтиромини изҳор этиш ҳамда янги қўлга киритилган мулкни идора қилиш ишига марҳаматли жаноби олийларининг қачон киришмоқчи бўлганларини ва у мулкнинг тасарруфига ўзлари киришадиларми ё бошқа бирор кишига ваколат берадиларми — мана шуларни сўраш учун Шабашкин унинг олдига келди. Кирила Петрович ноқулаё аҳволга тушиб қолди. Чунки унинг табиатида асли ғаразгўйлик йўқ эди. Ўч олиш нияти уни бутунлай адаштириб юборганидан энди унинг виждони азобланаётган эди. Ёшлиқдан ўртоқ бўлиб бирга ўсган, лекин энди душмани бўлган оламнинг ҳозир қайси аҳволда ётганини у билар ва шунинг учун ҳам бу ғалаба унинг кўнглини қувонтирмас эди. Троекуров бирон баҳона топиб, Шабашкинни сўкиб бериш мақсадида, хунук бир вазоҳат билан унинг юзига тикилди, бироқ арзигудек ваз тополмай, ғазаб билан:

— Тур, йўқол, сенга кўзим учиб тургани йўқ! — деб жеркиб ташлади.

Шабашкин, Кирила Петровичнинг кайфи жойида эмаслигини кўриб, таъзим қилди-да, тезгина чиқиб кетди. Кирила Петрович ёлғиз қолгач: «Зафар гулдуриси, янгра!»² куйига хуштак чалиб,

¹ Бу эпитафия Г. Р. Державиннинг «Князь Мещерский вафотига» деган шеъридан олинган.

² Бу мисра ҳам Г. Р. Державиннинг (1791) «Измаилнинг олиниши шарафига князь Потёмкин тантанасининг тафсили» деган шеъридан олинган.

уйнинг у бошидан бу бошига юра бошлади; зотан, бу ҳол унинг жуда кўнгли безовталигини кўрсатар эди.

Ниҳоят, у пойга аравасига от қўшишни буюрди ва қалинроқ кийинди-да (чунки сентябрь охирлари эди), аравани қўрадан ўзи ҳайдаб чиқиб кетди.

Кўп ўтмай Андрей Гавриловичнинг уйини кўрди ва Кирила Петровичнинг кўнгли қарама-қарши ҳислар билан тўлди. Қасос олиб кўнгли таскин топиш ва ғурур олижаноб ҳисларни бир қадар босиб кетди. Лекин шунга қарамай, олижаноб ҳислар ниҳоят тантана қилди. Кирила Петрович қадрдон қўшниси билан ярашишга, мол-мулкни қайтариб бериб, орадаги адоват изларини тамомила йўқотишга жазм қилди. У шу яхши ният билан кўнглига таскин бериб, қўшнисининг кўрғони томон отларини елдириб кетди ва тўппа-тўғри унинг ҳовлисига кириб борди.

Бу вақт бемор ўз ётоғининг деразаси олдида ўтирарди. У, Кирила Петровични кўриб, юзида ваҳимали бир безовталик пайло бўлди: ҳар доим оппоқ оқариб турадиган юзлари қип-қизариб, кўзлари чақнаб кетди ва бир нималар деб гўлдираган бўлди. Унинг ёнида хўжалик дафтарларини кўзидан кечириб ўтирган ўғли бошини кўтариб отасига қаради-ю, отасининг аҳволига ҳайрон бўлиб қолди. Бемор ваҳима ва ғазаб ичида бармоғи билан ташқарига ишора қилди. У, ўрнидан турмоқчи бўлиб апил-тапил чопонининг этакларини йиғиштирди ва юмшоқ курсидан бир оз кўтарилди-ю... бирдан йиқилиб тушди. Ўғли отаси томон отилди. Чол ҳушсиз, якканафас бўлиб қолган эди.

— Тез бўлинг, шаҳарга, табибга чопинг! — деб қичқирди Владимир. Шу орада хизматкор кириб:

— Сизни Кирила Петрович сўраяпти,— деди.

Владимир унга даҳшатли назар ташлади.

— Кирила Петровичга чиқиб айт, мен уни эшикдан ҳайлаб чиқаришимни кутмасдан, тезроқ йўқолсин. Бор!

Хизматкор, хўжайинининг буйруғини бажариш учун хурсанд бўлиб, югуриб чиқиб кетди. Егоровна эса қўлини силкитиб, чийиллаган овоз билан:

— Жон болам, бошингни кулфатга қўйма! Кирила Петрович ҳаммамизни еб ташлайди,— деди.

— Жим тур, энажон,— деди Владимир аччиғланиб,— Антонни ҳозирнинг ўзидаёқ шаҳарга, табибга юбор.

Энага чиқиб кетди. Олдинги уйда ҳеч ким йўқ, ҳамма Кирила Петровични кўриш учун ташқарига чиқиб кетган эди. Энага зинага чиқиб, ёш хўжайин номидан айтилаётган сўзларни эшитди. Унинг юзи тун сингари қорайиб кетди ва нафрат билан бир кулимсираб қўйди-да, хизматкорларга дарғазаб назар ташлаб, се-

кин отининг бошини силтади ва ҳовли олдидан ўтиб кетди. У бундан бир дақиқа илгари Андрей Гаврилович ўтирган деразага қаради, лекин энди уни кўрмади. Энага бўлса, ёш хўжайиннинг буйруғини эсидан чиқариб, зинапояда серрайиб турарди. Бошқа хизматкорлар эса говур кўтариб, бўлиб ўтган ҳодиса тўғрисида сўзлашардилар. Бирдан Владимир одамлар олдига чиқди-да, донадона қилиб:

— Табибнинг кераги йўқ, отахоним жон берди,— деди.

Олағовур кўтарилди. Одамлар катта хўжайин ётган уйга қараб югуришди. Унинг ўнг қўли Владимир ётқизиш қўйган креслодан полга тегай-тегай деб осилиб турарди, боши кўкрагига энгашган эди. Ҳали совимаган, лекин жони узилиши биланоқ важоҳати ўзгариб кетган танада ҳаёт асари қолмаган эди. Егоровна фарёд кўтариб йиғлади. Хизматкорлар мурдани ўраб олишди. Уни ювинтириб 1797 йилда тиктирилган мундирини кийгазишди, сўнг олиб бориб катта стол устига ётқизишди. Бу стол атрофида улар хўжайинларига бир неча йил хизмат қилган эдилар.

V БОБ

Уч кундан кейин дафн маросими бўлди. Бечора чолнинг жасади кафанга ўралган, атрофида шамлар ёқилган ҳолда стол устида ётарди. Емакхона хизматкорлар билан тўла эди. Тобутни олиб чиқиш учун ҳозирлик кўрардилар. Владимир билан яна учта хизматкор тобутни кўтардилар. Поп олдинга тушди. Дьяк жаноза оятларини ўқиб, попнинг орқасидан юрди. Кистеневканинг эгаси сўнгги марта ўз ҳовлиси бўсағасидан ташқарига чиқди. Тобутни ўрмондан олиб ўтдилар. Черков ўрмоннинг орқасида эди. Ҳаво очиқ ва совуқ бўлиб, дарахтлардан кузги япроқлар тўкилиб турарди.

Ўрмондан чиқилгач, Кистеневка қишлоғининг ёғочдан солинган черкови, кекса липа дарахтлари билан ўралган қабристон кўринди. Владимирнинг онаси шу ерга кўмилган бўлиб, унинг ёнидан кеча янги бир сағана қазилган эди.

Черковнинг ичи хўжайинларга сўнгги марта таъзим қилиш учун келган Кистеневка деҳқонлари билан тўлган эди. Ёш Дубровский тобут ёнида тураркан, на йиғлар ва на ибодат қилар эди. Аммо авзойи жуда бузуқ кўринарди. Мотам маросими тугади. Мархум билан видолашгани даставвал Владимир, унинг кетидан ҳамма хизматкорлар келди, сўнг қопқоқни олиб келиб тобутни миҳладилар. Хотин-халаж чуввос солиб йиғлаб юборди; мужиклар кўз ёшларини муштлири билан артиб қўярдилар. Владимир билан боя-

ги уччала хизматкор тобутни кўтариб қабристон томон йўл тутди, бутун қишлоқ аҳолиси улар кетидан эргашиди. Тобут сағанага туширилди, ҳамма бир сиқимдан тупроқ ташлади, гўрга тупроқ тортилди, одамлар қабрга таъзим қилишди ва тарқалишди. Владимир жадал юриб ҳаммадан ўзиб кетди ва Кистеневка ўрмонига кириб гойиб бўлди.

Егоровна полни ва черковнинг бошқа одамларини Владимирнинг номидан фотиҳа ошига чақирди ва бунда ёш бариннинг иштирок этмоқчи эмаслигини айтди; шундай қилиб, поп Антон, хотини Федотовна, дьячок ва Егоровна тўрталаси бариннинг ҳовлисига пиёда жўнашди ва йўл-йўлакай улар марҳумнинг хайри саховати, унинг вориси бошига тушиши мумкин бўлган воқеаларни гаплашиб бордилар (Троекуровнинг Кистеневкага келгани, унга ёш Дубровскийнинг қилган муомаласи бутун маҳалла-кўйга эшитилган бўлиб, қишлоқ сиёсатдонлари бу воқеанинг муҳим оқибати бўлажagini олдиндан каромат қилардилар).

— Нима бўлса кўрамиз, — деди поп хотини, — аммо бошимизда Владимир Андреевич турмаса ёмон бўлади. Яхши бола, чамаси, омон бўлгур!

Егоровна унинг сўзини бўлиб:

— Бизнинг бошимизда у турмасдан ким турарди? — деди. — Кирила Петрович кўп қутурмаса ҳам бўларди, ундан кўрқадиган одам йўқ; менинг лочиним ўзини ўзи кўрий олади, худо хоҳласа, яхши одамлар уни ёлғиз қўймас. Ўлгудек юзи қора одам бу Кирила Петрович, лекин менинг Гришкам унга: «Йўқол бу ердан, қари кўппак! Чиқ ҳовлидан!» — деб бақирганда, думини қисиб қолди-ку!

— Эҳ, Егоровна, — деди дьячок, — Кирила Петровичга ўшандай дегани Григорийнинг қандай тили борди экан, а! Мен энг каттамизга ит бўлиб ирилласам ириллайманки, аммо Кирила Петровичга сира ҳам бетлай олмайман. Чунки уни кўрган ҳамон жоним чиқиб, дир-дир титраб, тиззаларим ўзидан-ўзи букилиб, бўйним эгила бошлайди...

— Беҳуда гап ҳаммаси, — деди поп, — бир кун келадики, мана шу Андрей Гавриловичга ўхшаб, Кирила Петровичнинг ҳам жаношаси ўқилади, жуда нари борса унинг фотиҳа оши буникидан каттароқ бўлар, аммо худонинг даргоҳида бари бир!

— Э, тақсир! Биз ҳам фотиҳа ошига маҳалла-кўйнинг ҳаммасини чақирмоқчи эдик, бироқ Владимир Андреевич унамади. Ҳар қалай бизнинг ҳамма нарсамиз мўл, нимани хоҳласангиз шу билан сийлаб, нима десангиз шуни тайёр қилиб бера оламиз. Майли, энди маҳалла-кўй бўлмаса сизларни яхшилаб сийлармиз, азиз меҳмонлар.

Бу ширин ваъдалар ҳам сертаом дастурхонга етишиш умиди суҳбатдошларнинг қадамларини илдамлаштиради ва улар сиҳат-саломат марҳумнинг ҳовлисига етиб келдилар. Булар келганда дастурхонлар ёзилган, таомлар қўйилган бўлиб, ароқ тайёр турар эди.

Бу орада Владимир кўнглидаги қайғуни йўл юриб ва чарчаш билан пасайтирмакчи бўлиб, ўрмоннинг ичкарасига кириб кетди. У тўғри келган йўлдан борар эди; шохлар унинг у ер-бу ерига тегиб тимдалар, оёқлари тез-тез ботқоққа ботар, бироқ унинг ўзи ҳеч нарсани сезмас эди. Ниҳоят, у атрофи ўрмон билан ўралган кичкина бир пасқам жойга чиқди; куз чоғи ярим яланғочланган дарахтлар тагидан бурала-бурала жимгина бир ариқча оқиб ётарди. Владимир шу ерда тўхтаб, муздек чимга ўтирди. Кўнглига бир-биридан хунук бўлган ўйлар кела бошлади... У ўзининг ёлғизлигини қаттиқ ҳис қилди. Келажак унинг кўзига қора булутлар билан қопланган ҳолда кўринарди. Троекуров билан бўлган душманлик унга янги бахтсизликлардан хабар берар эди. Унинг кичик давлати бошқа одам қўлига ўтиб кетиши ва у ниҳоят фақирликда қолиши мумкин эди. У, бир нечта қуриган япроқчаларни оқизиб кетаётган ариқчага тикилиб, қимир этмасдан узоқ ўтирди, бу оқим олатдаги ҳаёт оқимини эслатди. Ниҳоят, у қоронғи туша бошлаганини пайқаб, ўрнидан турди ва уйига кетадиган йўлни ахтара бошлади; йўлни топгунча, бу таниш бўлмаган ўрмонда анчагача адашиб юрди ва ниҳоят бир сўқмоқ йўлга тушиб олди-да, шу йўл билан у тўппа-тўғри ўз уйи олдига етиб келди.

Дубровскийнинг қаршисидан ўз қавмлари билан кетаётган поп чиқиб қолди. Шу чоқ унинг хаёлига: бу яхшилик аломати эмас, деган бир фикр келди-да, у беихтиёр бир четга бурилиб, ўзини дарахтлар панасига олди... Улар Дубровскийни кўришмади, балки ўзаро қизғин гаплашиб, унинг ёнидан ўтиб кетишди.

— Ёмон ишга ёндошма, яхши ишдан адашма,— деди поп ўз хотинига,— бу ерда қолишимизнинг ҳеч ҳожати йўқ. Бу иш нима билан битмасин, сенга дахли йўқ.

Попнинг хотини алланималар деб жавоб қайтарди, бироқ уни Владимир эшитмади.

Дубровский уйига яқинлашгач, бир тўда оломонни кўрди; унинг ҳовлиси деҳқонлар билан хизматкорларга тўла эди. Олисан шовқин ва олағовур эшитиларди. Омбор олдида учтадан от қўшилган иккита фойтун бўлиб, мундирли сюртук кийган бир неча нота-ниш одам алланарсанинг маслаҳатини қилиб айвонда туришарди.

— Бу нима гап? — деб аччиғланиб сўради Владимир ўзига томон югуриб келган Антондан.— Булар ким, қандай иш билан келишпти?

— Оҳ, отахонимиз Владимир Андреевич! — деб нафаси бўғзи-га тиқилиб жавоб берди чол.— Булар суд одамлари. Улар бизни сенинг лутфи карамингдан жудо қилиб, Троекуровга топшириш-моқчи...

Владимир бошини қуйи солди, одамлари бахтеиз хўжайинни кўраб олишди.

— Отахонимиз! — деб улар Владимирнинг қўлларини ўпиб қичқиришар эди.— Бизлар сендан бўлак баринни хоҳламаймиз, амр қилсанг, суднинг таъзирини берардик, ўлсак ўламизки, сени хафа қилдириб қўймаймиз.

Владимир уларга қараркан, кўнглини ғалати ҳислар тўлқинла-тар эди.

— Сизлар жим туринглар,— деди у ўз одамларига,— бу амал-дорлар билан ўзим гаплашаман.

Оломон орасидан кимдир унга:

— Ҳа, гаплаш, отахон, таъзирини бир бериб қўй бу муттаҳам-ларни! — деб қичқирди.

Владимир чиновниклар ёнига борди. Шабашкин, бошида кар-тузи ва икки қўли белида, кибр билан ён-верига қарар эди. Баланд бўйли ва семизгина, ёши элликларга борган, қизил юзли ва шоп мўйловли исправник ўзига яқинлашиб келаётган Дубровскийни кўргач, бир томоқ қириб олди-да, ҳирқироқ овоз билан гапира кетди:

— Шундай қилиб, мен айтган гапларимни яна такрорлайман: уезд судининг ҳукмига мувофиқ, ушбу кундан эътиборан ҳамман-гиз Кирила Петрович Троекуровнинг қарамоғига ўтасиз. У киши ўз измларини Шабашкин жанобларига бердилар. Бинобарин, ҳам-маларингиз бу одамнинг барча буйруқларига сўзсиз итоат қилур-сиз... Сиз, аёллар эса, уни севинг ва ҳурмат қилинг, ўзи ҳам сиз-ларга жуда ўч.

Бу ҳазил чоғида исправникнинг ўзи ҳам хахолаб кулиб юборди. Шабашкин ва бошқалар исправникка қўшилиб кулишди. Влади-мирнинг қони қайнаб кетди. У ўзини ясама совуққонликка солиб, ҳалиги хушчақчақ исправникдан:

— Марҳамат қилиб айтиб беринг-чи, бу нима деган гап ўзи? — деб сўради.

— Бу шундай деганимки,— деб жавоб берди ҳийлагар чинов-ник,— биз бу ерга мана шу мулкни Кирила Петрович Троекуровга ўтказгани ҳамда *бошқа бекорчиларнинг* яхшиликча омон-эсон бу ердан жўнаб қолишларини сўрагани келдик.

— У ҳолда, сиз помешчикнинг ҳукмронлиги бекор қилинган-нини менинг деҳқонларимга айтгандан кўра, ўзимга айтсангиз бўлмасмиди...

— Сен кимсан ўзинг? — деди Шабашкин унга ўқрайиб қараб.— Собиқ помешчик Андрей Гаврила ўгли Дубровский қазоси етиб ўлиб кетди, биз сени танитаймиз ва танишни истатамаймиз ҳам.

— Бу киши бизнинг ёш баринимиз Владимир Андреевич бўладилар,— деди оломон ичидан бир киши.

— Ким у валдираётган? — деди исправник ўдағайлаб.— Қанақа барин, қандай Владимир Андреевич? Сизларнинг баринингиз — Кирила Петрович Троекуров бўлади, эшитдингизми, га-ранглар?

— Йўқ, ундай эмас! — деди яна ўша овоз.

— Бу исён-ку! — деб қичқирди исправник.— Ҳай, оқсоқол, қаердасан?

Оқсоқол олдинга чиқди.

— Ҳозир топ, ким экан у мен билан айтишган, адабини бериб кўяй!

Оқсоқол, ким гапирганини оломондан сўради. Ҳеч ким чурқ этмади, кўп ўтмай орқада шивир-шивир гап бошланди ва у тобора кучайиб, бирпасда даҳшатли олағовурга айланди. Исправникнинг нафаси ичига тушиб, ётиғи билан оломонни босмоқчи бўлди.

— Нега қараб турибсизлар, йигитлар! Йўқолсин улар! — деб қичқирди халойиқ ва босиб кела бошлади.

Шабашкин ва бошқа чиновниклар шошиб-пишиб ўзларини даҳлизга урдилар ва ичкарига кириб эшикни ичидан беркитиб олдилар.

— Йигитлар, босинглар! — деб қичқирди яна ўша овоз. Оломон ёпирилаверди...

— Тўхтанглар! — деб бақирди Дубровский.— Аҳмоқлар! Бу нима қилганингиз? Бу аҳволда сизлар ўзингизни ҳам, мени ҳам бекорга нобуд қиласизлар. Тарқалинг уй-уйингизга, мени ўз ҳолимга қўйинг! Кўрқманг, подшоҳимиз одил, мен ундан илтимос қиламан, у бизни ранжитмайди... Ҳаммамиз унинг фарзандимиз. Агар сиз бундай исён кўтариб, қароқчилик йўлига ўтсангиз, у ҳолда ҳазрати бузрукворимиз сизларни ҳимоя қилолмайди.

Ёш Дубровскийнинг бу сўзи, жаранглаган овози ва келишган қалди-қомати оломонга кўнгилдагидек таъсир қилди. Халойиқ ҳовуридан тушиб, уй-уйига тарқалди, ҳовли бўшаб қолди. Амалдорлар даҳлизда ўтирар эди. Ниҳоят, Шабашкин эшикни секингина очиб, зина айвонига чиқди-да, таҳқирланган каби Дубровскийга икки букилиб таъзим қилди ва меҳрибонлик билан ҳимоя қилгани учун унга миннатдорлик билдирди.

Владимир унинг сўзларини нафратланиб туриб тинглади-ю, жавоб бермади.

— Ижозатлари билан,— деб сўзида давом этди маслаҳатчи,— биз шу кеча шу ерда тунашга жазм қилдик: негаки, қоронғи тушиб қолди, тагин мужикларингиз йўлда бизга ҳужум қилиб ўтиришмасин. Марҳаматингизни дариг тутмай, хизматкорларингизга буйруқ берсангиз, меҳмонхонага ҳеч бўлмаса пичан солиб берсалар. Тонг отар-отмас, биз жўнаб кетамиз.

— Билганларингизни қилинг,— деб жавоб берди Дубровский совуққина,— мен энди бу ерда хўжайин эмасман.

У, шу сўзни айтиб, отасининг уйига кириб кетди ва эшикни ичидан беркитиб олди.

VI БОБ

«Шундай қилиб, ҳаммаси тамом бўлди.— леди у ўз-ўзига,— бугун эрталаб бошпанам ва бир бурда ноним бор эди. Эртага эса ўзим туғилиб ўсган ва отам вафот этган уйни отамнинг ўлимига ва менинг гадо бўлиб қолишимга сабаб бўлган кишига ташлаб чиқиб кетишим керак». Унинг кўзлари онасининг портретига тикилганича қолди. Рассом онасини панжарага суюнган ва эрталабки оқ кўйлакда, сочига биттагина қизил гул таққан ҳолда тасвир қилган эди. «Бу сурат ҳам оиламиз душманига қоладиган бўлди,— деб ўйлади Владимир,— уни энди синиқ курсилар билан бирга омборга ташлашади, ё бўлмаса, итбоқарларига мазах ва эрмак бўлиши учун даҳлизга осиб қўйилади. Онамнинг ётоқхонасига, отам жон берган хонага эса унинг приказчиги кўчиб киради, ёки ўзи учун ҳарам қилиб қўяди. Йўқ! Йўқ! Менга насиб бўлмаган бу қайғули макон унга ҳам насиб бўлмасин!» Владимир тишларини маҳкам қисди, унинг миясида қўрқинчли ўйлар туғилди. Қулоғига порохўрларнинг хўжайинлик қилишаётган овозлари эшитилар, улар дам уни қил, дам буни қил деб талаб этардилар, бу эса унинг ғамгин ўйлари орасида ёқимсиз овуноқ каби туюларди. Ниҳоят, ҳаммаёқ жим бўлди.

Владимир комод ва ғаладонларни очиб, марҳум отасининг қоғозларини кўздан кечира бошлади. Уларнинг кўпчилиги хўжалик ҳисоботлари ва турли ишларга оид хатлардан иборат эди. Владимир уларни ўқимасданоқ йиртиб ташлади. Булар орасидан бир пакет чиқди, унинг устига «*Хотинимнинг мактублари*» деб ёзиб қўйилган эди. Владимир қаттиқ ҳаяжонланган ҳолда хатларни ўқий бошлади: бу хатлар Туркия юриши вақтида ёзилган бўлиб, Кистеневка қишлоғидан армияга жўнатилган эди. Онаси ўзининг бу хатларида эрига ғариб ҳаёти ва рўзғор юмушлари тўғрисида ёзаркан, унга ёқимли сўзлар билан айрилиқдан шикоят этиб, уни ўз уйига, ўз сеvimли қучоғига чорлар эди. Хатларининг бирида у кичкина Владимирнинг соғлиғи тўғрисида ташвишланганини хабар қил-

ган бўлса, яна бирида эса боласининг ҳалитданоқ кўринаётган қобилиятига қувонганини айтиб, келажаги бахтли ва порлоқ бўлишини изҳор этган эди. Владимир бу хатларни ўқишга берилиб, ҳамма нарсани унутди ва вужуди билан оилавий ҳаёт фароғатини ҳис этиб, вақтнинг қандай ўтганини билмай қолди. Девор соати ун бирга жом урди. Владимир хатларни чўнтагига солиди-да, шамни қўлига олиб, хонадан чиқди. Залда, тахта полда чиновниклар ухлаб ётишар, стол устида уларнинг бўшатган шишалари турар, бутун уй ичинини ўтқир ромнинг ҳиди тутиб кетган эди. Владимир уларнинг ёнидан нафратланиб ўтиб, дахлизга чиқди. Эшиклар ёпиқ эди. Калитни тополмагач, у яна залга қайтди, калит стол устида ётарди. Владимир эшикни очиши билан бир одамга дуч келиб қолди: у ўзини бир бурчакка олиб турар, қўлида эса болта ялтирар эди. Владимир шамини яқин тутиб унинг темирчи Архип эканини билди.

— Нима қилиб турибсиз бу ерда? — деб сўради у.

— Э-э, Владимир Андреевич, сизмисиз? — деб жавоб берди пичирлаб Архип.— Худо ўз паноҳида сақласин! Яхшики шам ёқиб чиқдингиз!

Владимир унга ҳайрон бўлиб қаралди.

— Нега беркиниб турибсиз бу ерда? — деб сўради у кейин темирчидан.

— Ҳамма бормикин... Шу ердамикин... бир хабар олай-чи, деб юрган эдим,— оҳиста жавоб берди Архип дудуқланиб.

— Болтани нега олиб юрибсиз?

— Болтани дейсизми? Шундай вақтда болтасиз юриб бўладими? Бу амалдорлар, мен сизга айтсам, шундай юзи қора одамларки, ҳаш-паш дегунингизча...

— Маст экансиз, болтани ташлаб, бориб ухланг.

— Мени маст дедингизми? Отахоним, Владимир Андреевич, худо ҳаққи, бир қултум ҳам оғзимга олганим йўқ... Шундай вақтда томоқдан ичкилик ўтадим, шу ҳам инсофданми ахир, бу поражўрлар бизнинг тепамизга чиқишмоқчи, хўжайинларимизни ўз кўргонларидан ҳайдаб чиқаришмоқчи... Роса хуррак тортянги-да, ланьнатилар; ҳаммасини бирданига болласак, ҳеч ким сезмас ҳам эди...

Дубровский қовоғини солиб:

— Менга қаранг, Архип,— деди у бир оз жим қолгач,— бу ишингиз бўлмайди. Айб амалдорларда эмас. Чироқни ёқинг-да, менинг орқамдан юринг.

Архип бариннинг қўлидан шамни олди, печканинг орқасидан чироқни топди, уни ёқди ва иккови бирга оҳистагина зинапоядан тушиб, ҳовли томон кетишди. Қоровул чўян тахтани урди ва итлар ҳурди.

— Қоровул ким? — деб сўради Дубровский.

— Биз, отахон, Василиса билан Лукерья,— деб жавоб берди ингичка бир овоз.

— Уйларингга кетинглар,— деди Дубровский уларга,— сизларнинг керагингиз йўқ.

— Тамом! — деб қўйди Архип.

— Раҳмат сизга, валинесьматимиз,— дейишди иккала аёл ва дарҳол уйларига жўнаб кетишди.

Дубровский йўлида давом этди. Икки киши унга яқин келди ва уни чақиришди. Дубровский уларни овозидан Антон билан Гриша эканини таниди.

— Нега ухламай юрибсизлар? — деб сўради улардан.

— Уйқу келадими шундай вақтда,— деди Антон.— Қандай кунларга қолдик биз, ким ўйлаган эди бундай бўлишини...

— Жим! — деб унинг сўзини бўлди Дубровский.— Егоровна қаерда?

— Хўжайиннинг уйида, ўз хонасида,— деб жавоб берди Гриша.

— Бор, олиб кел уни бу ерга, бизникиларнинг ҳаммасини бу ёққа олиб чиқ, анави амалдорлардан бошқа ҳеч ким қолмасин ичкарида. Сен, Антон, аравани қўш.

Гриша кетди ва бир дақиқадан кейин онаси билан келди. Кампир бу кеча ечинмаганди: амалдорлардан бошқа ҳеч ким кўз юмаган эди.

— Ҳамма шу ердами? — деб сўради Дубровский,— уйларда ҳеч ким қолмадими?

— Порахўрлардан бошқа ҳеч ким қолмади,— деб жавоб берди Гриша.

— Энди пичан ё похол олиб келинглар,— деди Дубровский.

Одамлар отхонага чопиб кетишди ва кучоқ-кучоқ пичан кўтариб келишди.

— Зинанинг тагига қўйинглар. Ҳа, балли. Қани энди, йигитлар, ўт қўйинглар!

Архип фонусни очди, Дубровский қўлидаги тутантириқни унга тутди.

— Шошма,— деди у Архипга,— шошилишда даҳлиз эшигини бекитиб чиққанга ўхшайман, тез бориб очиб қўй.

Архип югуриб даҳлизга кирди — эшик ўзи очиқ эди. Архип уни кулфлади-да, охистагина: «*Очиб қўй эмиш, очиб қўйиб бўлман!*» — деб Дубровскийнинг ёнига қайтди.

Дубровский тутантириқни пичанга тутди, пичан ловиллаб, алангаси осмонга кўтарилди ва бутун ҳовлини ёритиб юборди.

— Во-ей,— деб нолиб қичқирди Егоровна,— бу нима қилганинг, Владимир Андреевич!

— Жим тур,— деди Дубровский.— Хўш, йигитлар, хайр энди, худо қаёққа бошласа ўша ёққа кетдим; янги хўжайинларингиз билан бахтли бўлинглар.

— Э, отахонимиз, валинеъматимиз,— деб жавоб беришди одамлар,— ўлсак ўламизки, лекин сендан айрилмаймиз, биз сен билан бирга кетамиз.

Аравани келтиришди; Дубровский Гриша билан бирга аравага чиқди ва одамларига учрашиш жойи этиб Кистеневка ўрмонини белгиледи. Антон отларни қамчиледи ва улар дарвозадан чиқиб кетишди.

Шамол кўтарилди. Бирпасда бутун бинони аланга ўраб олди. Қизил тутун ту누ка устида бурқиради. Ойналар чарсиллар, синиб ерга тушар, ёниб турган харилар ағдарилар, амалдорларнинг «Ёниб кетамиз, қутқаринглар, қутқаринглар!» деган дод-войи эшитилар эди.

— Ёқадими? — деб қўйди заҳарханда қилиб Архип, ённингга қарар экан.

— Архипушка,— деди унга Егоровна,— у лаънатиларни қутқазиб юбор, сенга худодан қайтади.

— Ёқадими? — деб жавоб берди темирчи.

Шу чоқ дераза ёнида амалдорлар кўринди, улар икки қават деразани синдирмоқчи бўлишди. Шу вақт «гурс» этиб том босди-да, дод-войлар тиниб қолди.

Кўп ўтмай ҳамма хизматкорлар ҳовли юзига тўпланишди. Аёллар дод-вой қилиб нарсаларини қутқазишга тиришар, ёш болалар ённингга хурсанд бўлиб ирғишлашар, учқунлар олов бўронидан учиб бориб, қишлоқ уйларига туташар эди.

— Иш жуда жойида бўлди-да! — деди Архип.— Ёнишини қаранглар-а? Покровскоедан туриб бемалол томоша қилса бўладиган бўлди!

Шу топда янги бир нарса унинг диққатини жалб этди: ёниб турган саройнинг томида бир мушук у ёқдан бу ёққа чопиб юрар, чор атрофи аланга билан ўралгани учун, ўзини қаерга ташлашини билмас ва бечора жонивор кишининг раҳми келадиган даражада миёвлаб ёрдамга чақирар, унинг питирлашини кўрган болалар қотиб-қотиб кулишар эди.

— Нега куласизлар шайтонваччалар,— деди темирчи аччиғланиб.— Худодан қўрқмайсизлар, худонинг бир махлуқи ўляпти-ю, сиз эсипастрлар куласизлар-а.

У, шу сўзларни айтгач, ёниб турган томга шоти қўйиб, мушукни қутқазгани чиқди. Мушук унинг ниятини билди-да, шошилинич бир миннатдорлик билан унинг қўлига тирмашиб олди. Баъзи жойлари куйган темирчи қўлидаги ўлжаси билан ерга тушди.

— Хўш, йигитлар, хайр энди,— деди у ҳайрон бўлган одамларга,— бу ерда энди менинг қиладиган ишим қолгани йўқ. Яхши қолинглар, яхши-ёмон гап ўтган бўлса кечиринглар.

Темирчи кетди, ёнғин яна анчагача давом этди. Ниҳоят, босилди ва алангаси сўнган чўғлар тун қоронғисига қўр бўлиб қизариб ёниб ётди ва унинг атрофида хонумони куйиб кул бўлган кистеневкаликлар дайдиб юришар эди.

VII БОБ

Эртасига ёнғин тўғрисидаги хабар бутун атрофга ёйилди. Ёнғин тўғрисида ҳар ким ҳар хил гумон ва тахминлар қилар эди. Баъзилар Дубровскийнинг одамлари ўликни кўмиб келишган куни маст бўлишиб, эҳтиётсизлик орқасида уйга ўт қўйиб юборишган бўлишса керак, деб ишонтирмоқчи бўлишса, баъзилари бу ишда, уйни қўлга киритишлари муносабати билан айшишрат қилишган амалдорларни айблар эди, кўпчилик эса қўрғон земство суди ҳамда бутун хизматкорлар билан ўзидан-ўзи ёниб кетган, деб исбот қилмоқчи бўлар эдилар. Баъзилар ҳақиқатни англаб, бу ёмон фалокатга, ғазаби ва жаҳлига чидолмаган Дубровскийнинг ўзи сабаб бўлганини сўзлар эди. Эртаси куни ёнғин бўлган жойга Троекуровнинг ўзи келиб текшириш ўтказди. Маълум бўлдики, исправник, земство судининг маслаҳатчиси, стряпчий¹ ва мирза ҳамда Владимир Дубровский, энага — Егоровна, хизматкорлардан Григорий, кучер Антон ва темирчи Архиплар қаёққадир бедарак йўқолишган. Хизматкорларнинг ҳаммаси амалдорлар том босган пайтда куйиб кетганликларига гувоҳлик беришди; уларнинг куйган суяклари ковлаб топилди. Василиса билан Лукерья деган аёл Дубровский билан темирчи Архипни ёнғиндан бир оз аввал кўрганларини айтишди. Ҳаммининг айтишига қараганда, темирчи Архип тирик бўлиб, афтидан, якка ўзи бўлмаса ҳам, ҳар қалай, ёнғиннинг энг катта айбдори ўша эди. Асосий гумон Дубровскийдан эди. Кирила Петрович бўлган ишнинг ҳаммасини батафсил ёзиб, губернаторга юборди ва янги бир иш очилди.

Ҳадемай янги овозлар чиқиб, одамларнинг қизиқсинишлари ва гап-сўзлари бошқача тус ола бошлади. Нима дейсан: ** да қароқчилар пайдо бўлиб, бутун теварак-атрофга қўрқув солаётганмиш, деган хабарлар тарқалди. Уларга қарши ҳукумат томонидан кўрилган тадбирлар етарли натижа бермаётганмиш. Бир-биридан даҳшатли ўғрилиқлар рўй бераётганмиш. На йўлларда тинчлик бору на қишлоқларда тинчлик бор эмиш. Ичи қароқчи-

¹ Стряпчий — суд қоғозлари ва ишларини олиб борувчи идора чиновниги.

лар билан тўла бир нечта уч отлик аравалар куппа-кундуз кунлари бутун губерняни айланиб, саёхатчилар ва почталарнинг йўлини тўсадиган, помешчикларнинг уйлари талаб, ўт қўйиб кетадиган бўлган эмиш. Ўғриларнинг бошлиғи ўзининг зийраклиги, дойураклиги ва аллақандай олижаноблиги билан машҳурмиш... Унинг тўғрисида ана шундай ажойиб гаплар тарқала бошлади. Ҳамманинг оғзида Дубровскийнинг номи эди. Ботир босқинчиларга бошчилик қилаётган ўша эканига ҳеч кимда шубҳа қолмаганди. Фақат бир нарсага ҳамма ҳайрон эди: улар Троекуровнинг кўрғонига тегмаган, унинг биронта саройини ҳам таламаган ва аравасини ҳам тўсишмаган эди. Троекуров бўлса, буни, ўзининг одатдаги манманлигига буриб, икки нарсадан кўрар: биринчиси — ўзининг бутун вилоятни кўрқитиб олганидан деб билса, иккинчиси — ўзига қарашли қишлоқлардаги полициячиларнинг жуда яхши ишлаганидан, деб ўйлар эди. Бошида кўшнилари Троекуровнинг ўзига бино кўйишидан ўзаро кулишиб ва чақирилмаган меҳмонларнинг Покровское қишлоғига келишини ҳар кун кутишиб юришди; чунки бу ерда жуда мириқиш мумкин эди; лекин, оқибат, кўшнилари, Троекуровга қароқчиларнинг унга нисбатан аллақандай ҳурмат сақлаганликларига тан беришга мажбур бўлдилар... Троекуров ўзида йўқ керишлар ва Дубровскийнинг ҳар бир янги босқинчилиги тўғрисида хабар келгач, губернатор, исправник ҳамда рота командирларини масхара қилиб гапирар, чунки Дубровский уларнинг кўлидан ҳаммавақт соғ-саломат чиқиб кетар эди.

Бу орада — 1 нчи октябрь куни — Троекуров яшаган қишлоқдаги ибодатхонанинг байрами бўлди. Аммо бу тантанали маросимни ва ундан кейинги воқеаларни баён қилмасдан аввал, биз китобхонларимизни янги, ёки қиссамизнинг бошида номлари оз-моз эслатиб ўтилган кишилар билан таништиришимиз лозим.

VIII БОБ

Китобхонларимизнинг ўзлари ҳам пайқаб қолишган бўлса керакки, юқоридики бир-икки сўз билан номи зикр этилган Кирила Петровичнинг қизи қиссамизнинг қаҳрамонидир. Биз тасвир қилаётган даврда у ўн етти ёшда бўлиб, ҳусни камолга етган эди. Отаси уни ниҳоятда севар, лекин шунга қарамай, ўз билганидан ҳам қолмас эди-ю, бироқ баъзида унинг хархашаларини ҳам кўтарар, баъзида бўлса, дағаллик ва қаттиққўллик билан уни чўчитар ҳам эди. Аммо у қизининг яхши кўрганини билса ҳам, лекин ҳеч қачон унинг ишончига сазовор бўла олмас эди. Қиз ўзининг ҳис-туйғулари ва фикрларини ундан яширишга одатланган эди; чун-

ки у буларни отаси томонидан қандай қабул этилишини ҳеч қачон билмасди. Қизнинг дугоналари йўқ бўлиб, ёлғиз ўсган эди. Қўни-қўшниларининг хотин ва қизлари Кирила Петровичникига кам киришар. чунки бу ердаги сўхбат ва базмлар учун аёллар эмас, эркаклар дозим бўлар эди. Бизнинг гўзал қаҳрамонимиз отаси томонидан берилган бундай зиёфатларга камдан-кам қатнашар эди. Кўпчилиги ХУШ асрдаги француз ёзувчиларининг асарларидан иборат бўлган катта кутубхона қизнинг ихтиёрига берилган эди. Бутун умрида «Пазанда ошпаз» деган китобдан бошқа ҳеч нарсани ўқимаган отаси, китоб танлашда қизига раҳбарлик қила олмасди, шунинг учун ҳам Маша, табиийки, турли китобларни кўп титиб кўргандан кейин, романларни ўқишга киришган эди. У, бир замонлар мамзель Мими раҳбарлигида бошланган тарбиясини мана шу равишда камолотга етказган эди. Мамзель Мимига Кирила Петровичнинг ишонч ва илтифоти катта эди; бу яқинликнинг оқибати ниҳоят жуда аниқ бўлиб қолгач, Кирила Петрович уни киши билмас ўзининг бошқа бир мулкига жўнатишга мажбур бўлди. Мамзель Мими ўзи тўғрисида бу оилада жуда ёқимли бир хотира қолдирди. У яхши қиз бўлиб, Кирила Петровичга анчагина таъсири бор бўлса ҳам, лекин у ўзининг бу таъсирини ҳеч қачон гараз билан қўлламас эди. Кирила Петрович ҳам уни бошқалардан кўра кўпроқ севарди. Нега десангиз, мамзель Мимига ўхшаган тўққиз яшар қора кўз ва шўх бола Кирила Петровичнинг ёнида нарвариш топди ва унинг ўғли деб ҳисобланди, ҳолбуки, худди Кирила Петровичга ўхшаган бир қанча яланг оёқ болалар унинг деразаси олдида чоғиб юришар ва булар хизматкорларнинг болалари деб ҳисобланар эдилар. Кирила Петрович ўзининг кичкина Сашаси учун Москвадан бир француз муаллими чақиртирди ва бу биз тасвир этаётган воқеалар содир бўлаётган чоғда етиб келган эди.

Бу муаллим ўзининг ёқимли ташқи кўриниши ва содда муомалалари билан Кирила Петровичга маъқул бўлди. У, Кирила Петровичга ўзининг аттестатини ҳамда Троекуровнинг бир қариндоши ёзиб берган хатни топширди. Чунки у, яъни мазкур француз муаллимимиз, ўша хат берган кишиникида тўрт йил мураббийлик қилган эди. Кирила Петрович буларнинг ҳаммасини кўриб чиқди ва фақат унга муаллимнинг ёшлиги маъқул бўлмади. Аммо бу ажойиб камчиликнинг сабаби унинг ёши бахтсиз муаллимлик унвони учун жуда зарур бўлган бардош ва тажрибага мос ташмаслиги бўлмади. балки Кирила Петровичнинг бошқа шубҳалари туфайли эди ва у ўзининг бу шубҳаларини дарҳол изҳор қилишга жазм қилди. Бунинг учун у Машани ёнига чақиртирди (Кирила Петрович французчани билмас эди, унга қизи таржимонлик қиларди).

— Бери кел, Маша. Сен мана бу мусъега айт, майли, мен уни хизматга оламан; аммо шарт шуки, қизларимнинг кетига туша кўрмасин, йўқса мен бу итваччани... шундай деб таржима қил, Маша.

Маша қизариб кетди ва муаллимга қараб француз тилида: отам сизнинг камтар ва одобли бўлишингиздан умидвор, деди.

Француз қизга таъзим қилди-да, ҳатто менга илтифот кўрсатмаганлари тақдирда ҳам, мен у кишининг ҳурматларига сазовор бўлиш учун ҳаракат қиламан, деб жавоб берди.

Маша унинг жавобини оқизмай-томизмай отасига таржима қилиб берди.

— Яхши, яхши,— деди Кирила Петрович,— унга ҳеч қандай илтифот ва ҳурматнинг кераги йўқ. Унинг иши Сашага қараш ва унга грамматика ҳамда география ўргатиш, шундай деб таржима қилиб бер унга.

Марья Кириловна таржимасида отасининг қўпол сўзларини силлиқроқ қилиб айтди, шундан кейин Кирила Петрович французни унинг учун белгиланган хонага чиқариб юборди.

Аристократик хурофотлар билан тарбияланган Маша ёш французга унчалик эътибор қилмади, муаллим унинг учун бир хизматкор ёки бир уста қаторида эди, хизматкор билан устани эса у эркак ўрнида кўрмас эди. Маша ўзининг т-г Дефоржни маҳлиё қилиб қўйганини ҳам, муаллимнинг қизариб, қалтираб кетганини ҳам, ҳатто овозининг ўзгариб кетганини ҳам пайқамади. Кейинча, қиз бир неча кун сурункасига муаллим билан кўришни турди, бироқ ўшанда ҳам у бу муаллимга унчалик эътибор бермади. Бироқ кутилмаганда бир воқеа рўй бериб, қизда муаллим тўғрисида бутунлай янги фикр пайдо бўлди.

Кирила Петровичнинг ҳовлисида олатда бир неча айиқ боласи боқилар ва булар Покровское помешчигининг энг муҳим эрмакларидан бири эди. Айиқ болаларини ёш пайтида ҳар куни меҳмонхонага олиб келишиб, бу ерда уларни Кирила Петрович мушуклар ва кучуклар билан уриштириб, соғлаб овера бўлар эди. Катта бўлганларидан кейин эса, уларни занжирларга солиб қўйилар ва улар энди ўзларининг чинақамига мазах қилинишларини кутиб ётардилар. Баъзида, уларни Кирила Петровичнинг деразаси олди-га, ҳовлига олиб чиқилиб, ҳамма ерига учи сиртига қаратиб мих қоқилган бўш вино бочкаларини уларнинг олдига юмалатиб юборардилар; бочкаларни айиқ ҳидлаб кўрар, сўнгра секингина панжасини тегизар, панжасига мих кириб, ғазабланар, сўнг у жаҳли чиқиб бочкани қаттиқроқ итариб юборар ва панжаси баттар оғрир эди... Токи бечора айиқни ғоят қаттиқ ғазаблантирган бочкани унинг олдидан тортиб олмагунларича, у бочкага ёпишаверар эди.

Шундай воқеалар ҳам бўлар эдики, бир жуфт айиқни аравага кўшиб, унга меҳмонларни мажбуран ўтқазиб, уларни худонинг иродасига топширишарди-да, айиқларни қувиб ҳайдаб юборишарди. Аммо Кирила Петровичнинг энг яхши кўрган ҳазили қўидагича эди.

Бўш уйнинг деворига ҳалқа қоқиб, оч айиқни арқон билан ана шу ҳалқага боғлаб қўйиларди. Арқоннинг узунлиги қарийб бутун хонанинг ҳамма томонига етгани ҳолда, фақат ҳалқанинг рўбарўсидаги бурчаккагина етмас эди. Бу ер эса даҳшатли ҳайвоннинг ҳужумидан қутулиш жойи эди. Одатда янги келган одамни мана шу уйнинг эшиги олдига олиб боришарди-да, тўсатдан уни айиқнинг олдига итариб юбориб, орқасидан эшикни беркитиб қўйишар, ҳалиги бечора эса, айиқполвоннинг олдида ёлғиз қолар эди. Шўрлик меҳмон, этаклари йиртилган ва ҳамма ёғи тимдаланган, қонига беланган ҳолда, тезда ҳалиги хавфсиз бурчакни топиб олар, лекин деворга маҳкам ёпишган ҳолда, баъзан ҳатто уч соатгача чидаб туришга, қутурган айиқнинг ўзидан икки қадам нарида бўкираётганини, сапчийётганини, олдинги оёқларини баланд кўтариб тикланаётганини, унга етиб олиш учун зўр бериб интилаётганини кўриб туришга мажбур бўларди.

Рус баринининг олижаноб ҳазиллари мана шунақа бўларди!

Муаллим келгач Кирила Петрович бир неча кундан кейин уни эсга олди ва айиқ ётган уйда уни ҳам бир меҳмон қилиб қўйишни мўлжаллади. Шу мақсадда, у бир куни эрта билан муаллимни чақиртирди ва уни қоронғи йўлақлардан ўзи билан бирга ҳалиги хона эшиги олдига олиб борди, шунда бирданига ён эшик очилиб, икки хизматкор французни уй ичига итариб юборди-да, эшикни сиртидан қулфлаб қўйишди. Муаллим, эсини йиғиб олгач, рўпарасида ҳалқага боғланган айиқни кўрди: айиқ йироқдан, меҳмоннинг ҳидини олиб пишқирди, сўнгра бирданига кейинги оёқларида туриб, унга томон юра бошлади... Француз эса пинагини ҳам бузмади, қочмади ҳам, балки ҳужумини кутиб турди. Айиқ яқинлашди. Дефорж чўнтагидан кичкинагина тўппончасини олди-да, оч ҳайвоннинг қулоғига тақаб туриб отди. Айиқ йиқилди. Одамлар югуриб келишди. Эшик очилиб, ўз ҳазилининг оқибатидан ҳайрон қолган Кирила Петрович кириб келди.

Кирила Петрович бунинг сабабини: Дефорж учун яширинча ҳозирланган бу ҳазилдан уни ким хабардор қилиб қўйганини ва нима учун у чўнтагида ўқланган тўппонча олиб юришини, албатта, билмоқчи бўлди. У қизига одам юборди. Маша дарҳол етиб келиб, отасининг саволларини французга таржима қилиб берди.

— Менинг айиқ тўғрисида ҳеч қандай хабарим йўқ,— деб жавоб берди Дефорж,— аммо мен доим ёнимда тўппонча олиб юрман, чунки мен бундай камситишларни кўтаролмаганим ҳолда, оддий фуқаро бўлганим туфайли, камситган кишини қасосга чақиришга ҳам ҳақим йўқ.

Маша ҳайрон бўлиб унга қаради ва Дефоржнинг сўзларини Кирила Петровичга таржима қилиб берди. Кирила Петрович индамади, айиқни олиб чиқиб терисини шилишга буюрди, кейин ўз одамларига қараб: «Оббо шоввоз-эй. Қўрқмади-я, пинагини ҳам бузмади-я», — деди. Шундан кейин у Дефоржни яхши кўриб қолди ва уни ортиқ синаб кўришни ўйламади.

Аммо бу ҳодиса Марья Кириловнага янада кучлироқ таъсир қилди. Чунки у айиқнинг ўлиб ётганини, Дефоржнинг айиқнинг ўлиги тепасида туриб, ўзи билан хотиржам гаплашганини кўрди. У, мардлик ва иззати нафсни ардоқлаш фазилатларини фақат бир тоифагагина хос эмаслигини билди ва шундан кейин у ёш муаллимни ҳурмат қила бошлайдиган бўлди ва унинг бу ҳурмати кундан-кунга оша борди. Булар орасида бир даража муносабат пайдо бўлиб, қизнинг товуши яхши ва музикага қобилиятли бўлганидиган, Дефорж унга дарс бермоқчи бўлди. Шундан кейин, қиз бу тўғрида ўзига иқрор бўлмаса-да, аммо муаллимни яхши кўриб қолганини англаш — китобхонлар учун унча қийин бўлмаса керак.

ИККИНЧИ ТОМ

IX БОБ

Байрам арафасида меҳмонлар кела бошлади, баъзилари Кирила Петровичнинг уйига, баъзилари гумаштаникига, баъзилари попникига, баъзилари эса, бадавлат деҳқонларникига қўнишди. Отхоналар меҳмонларнинг отлари билан, ҳовли ва саройларнинг саҳни турли аравалар билан тўлди. Эрта билан соат тўққизда ибодатга жом чалинди ва ҳамма Кирила Петрович солдирган ва у ҳар йил безатиб турадиган янги фиштин черковга жўнади. Бообрў художўйларнинг шу қадар кўнлигидан оддий деҳқонлар черковга сиғмай, эшик олдида ва ташқарида қолдилар. Кирила Петрович келмагунча ибодат бошланмади. Кирила Петрович олти от қўшилган коляскада келди-да, қизи Марья Кириловна билан биргаликда тантанали равишда ўз жойига қараб юрди. Ҳамма эркак ва аёлларнинг кўзи қизда бўлди: эркаклар унинг ҳусни жамолига қойил қолишса, аёллар унинг кийимига эътибор бериб қарар эдилар. Ибодат бошланди. Кирила Петровичнинг хонаки ҳофизлари курсида туриб хониш қилди. Кирила Петрович ҳам улар билан бирга, ўнг-сўлга қарамас, ибодат қилар эди. Дьякон баланд овоз билан *ушбу ибодатхонани қурувчини* тилга олганда, Кирила Петрович ғурурли бир бўйсунини билан ерга букилди.

Ибодат тугади. Дастлаб бут олдига Кирила Петрович борди. Ундан кейин ҳамма келди, сўнгра унинг олдига ҳурмат-тавозе билан қўшнилари кела бошлашди. Хонимлар Машани қуршаб олишди. Кирила Петрович черковдан чиқаётиб, ҳаммани меҳмонга айтди-да, коляскага ўтириб уйига кетди. Бошқалар ҳам унинг кетидан эргашди. Уйлар меҳмонлар билан тўлди. Ҳар дам янги-янги одамлар келар ва хўжайиннинг ёнига зўрға ўтишар эди. Модадан қолган, эски, бироқ қимматбаҳо кийимлар кийган, марварид ва бриллиантлар таққан хонимлар ярим давра қуриб савлат тўкиб ўтирар эди. Эркаклар эса ароқ билан балиқ икриси атрофида уймалашиб ғала-ғовур қилишарди. Залда саксон кишига дастурхон тузатиларди. Хизматкорлар елиб-югуриб,

шиша ва графинларни стол устига қўйишар, дастурхонларни тузатишар эди. Ниҳоят, эшик оғаси: «Овқат тайёр»,— деб хабар берди. Дастлаб стол томон Кирила Петрович юрди, унинг орқасидан хонимлар боришди ва катта-кичикликка риоя қилиб, савлат билан ўз жойларига ўтиришди, қизлар эса, бир гала ҳуркак эчкиларга ўхшаб, бир ерга уюшиб, ёнма-ён ўтиришли. Уларнинг қаршисига эркаклар жойлашди. Столнинг охирига кичкина Саша билан бира муаллим ўтирди.

Хизматкорлар тарелкаларни ҳар кимнинг даражасига қараб қўйишар, ақллари етмай қолган тақдирда Лафатер ибратларига амал қилишар ва деярли янглишмас эдилар. Тарелкалар билан қошиқларнинг жаранг-журунги меҳмонларнинг ғовур-ғувурларига қўшилиб, Кирила Петрович ўзи ёздирган дастурхонга завқ билан қарар ва ўзининг очиққўлли мезбон эканлигидан завқланиб хурсанд бўлар эди. Худди шу вақт ҳовлига олти от қўшилган бир коляска кириб келди.

— Ким у? — деб сўради Кирила Петрович. Бир неча овоз унга: «Антон Пафнутьич!» — деб жавоб беришди.

Эшик очилиб, эллик ёшларга кирган юмалоқ ва чўтир юзли, бағбақаси уч қават бўлиб осилиб турган Антон Пафнутьич Спицин, кеч қолгани учун узр сўрамоқчи бўлиб, эгилиб, кулимсираб, емакхонага отилиб кириб келди...

— Вилка, қошиқ беринглар! — деб қичқирди Кирила Петрович.— Қани, марҳамат, Антон Пафнутьич, утир, кейин бизга айт-чи: бу қандай гап, ибодат вақтида бўлмадинг, овқатга ҳам кечикиб келдинг. Ахир сен художўй ва хушхўр одам эдинг-ку.

— Кечиринг,— деб жавоб берди Антон Пафнутьич, салфеткани нўхат рангли кафтанининг ёқасига қистираркан,— кечиринг, отахоним Кирила Петрович! Мен-ку, йўлга эрта чиқувдим, лекин ўн чақирим ҳам йўл юрмай туриб, араванинг олдинги филдираклари шини иккига бўлиниб кетса бўладими? Хайриятки, қишлоқ яқин эди, қишлоққа судраб олиб бориб, темирчини топиб, у ёқ-бу ёғини ўнглагунимизча роса уч соат ўтиб кетди, иложи бўлмади. Яқин йўл билан — Кистепевка ўрмони орқали юришга ботинолмадим, нари ёқдан айланиб кела қолдим...

— Эҳе! — деди Кирила Петрович унинг сўзини бўлиб.— Ҳали марди майдонлардан эмас экансан-да: нимадан қўрқасан?

— Нимага қўрқмай, отахоним Кирила Петрович, Дубровский-чи, тагин бир фалокат босиб қўлига тушиб қолсам борми, ўху, у шунақаки, ўзи ҳеч кимни аямайдиган одам, менинг худди теримни шилиб олади-я.

— Нега сенинг терингни шилиб оларкан, а, оғайни?

— Нега шилиб олмасин, отахоним Кирила Петрович? Марҳум Андрей Гавриловичга қилинган даъво-чи? Сизни хурсанд қиламан деб, яъни виждон ва адолатнинг талабига мувофиқ, Дубровскийлар Кистеневкани поҳақ, яъни фақат жанобингизнинг илтифотлари туфайли эгаллаб ётипти, деб исбот қилган мен эмасми, ахир? Зотан, марҳум ҳам (жойи жаннатда бўлсин) мен билан бошқача гаплашмоқчи эди, энди, афтидан, ўгли отасининг айтганини қилса керак. Ҳалигача худо сақлаб келди. Бор-йўғи бир омборимни талаб кетишди, ҳадемай қўрғонимга бостириб келишмаса ҳам гўрғайди.

— Аммо қўрғонингга бостириб келишса тоза маза қилишади-да,— деди Кирила Петрович,— менимча, қизил қутичанг тўла олтин бўлса керак...

— Қайда дейсиз, отахоним Кирила Петрович! Илгари тўла эди, ҳозир бугунлай бўшаб қолган!

— Ёлғонингни қўй, Антон Пафнутьич. Биз сени яхши биламиз: шунча пулни сарф қилиб бўпсан, туришинг чўчқадан баттар, меҳмон чақирмасанг, мужикларингни хўп шилсанг: топганингни йиғасан-да, бошқа нима қилардинг.

— Сиз доим тегишасиз, отахоним Кирила Петрович,— деб минғиллади Антон Пафнутьич кулимсираб,— биз бўлсак, азбаройи худо. хонавайрон бўлдик.

Кейин Антон Пафнутьич уй эгасининг баринча ҳазилларини ёғлиқ сомсаларга қўшиб ура бошлади. Шундан сўнг Кирила Петрович уни тинч қўйиб уйига биринчи марга меҳмон бўлиб келган ва столнинг нариги четида муаллимнинг ёнида ўтирган янги исправникка муурожаат қилди:

— Қани, айтинг-чи, Дубровскийни сиз тута оласизми, йўқми, исправник жаноблар?

Исправник кўрқиб кетди, таъзим қилди, кулди ва ниҳоят тутила-тутила:

— Ҳаракат қиламиз, жаноби олийлари,— деди.

— Ҳм, ҳаракат қиламиз денг, кўпдан ҳаракат қиляптилару, бироқ фойдаси бўлмапти-да. Дарвоқе, уни тутишнинг ҳожати ҳам йўқ. Чунки Дубровскийнинг босқинлари исправниклар учун бир неъмат-ку: у ёққа чоп, бу ёққа чоп, тергаш ва ҳар хил баҳоналар билан чўнтақларини пулга тўлдиришади. Бундай неъматни қаердан тониб бўлади дейсиз? Тўғрими, исправник жаноблари?

— Айни ҳақиқат, жаноби олийлари,— деб жавоб берди бутунлай довдираб қолган исправник.

Меҳмонлар қаҳ-қаҳ уриб юборишди.

— Шу тўғрисиўзлиги учун яхши кўраман буни,— деди Кирила Петрович,— лекин марҳум исправнигимиз Тарас Алексеевичга ачинаман, агар уни куйдириб юборишмаганда, бу атрофда бунчалик нотинчлик бўлмасди. Хўш, энди, Дубровский тўғрисида нима гаплар бор? Сўнги марта уни қаерда кўришипти?

— Меникида, Кирила Петрович,— деб гулдиреди йўғон овозли аёл.— ўтган сешанба куни у меникида овқат қилди...

Ҳамма Анна Савишна Глобовага қаради. У тул хотин бўлиб, одобли ва қувноқ бўлгани учун ҳамма уни севар эди. Ҳамма қизиқиб унинг гапига кулоқ солди.

— Аввали шуки, бундан уч ҳафтача илгари мен ўғлим Ванюшага пул юбормоқчи бўлиб, гумаштамни почтахонага жўнатувдим. Мен ўғлимни унча эркалатиб юбормайман, чунки эркалатмоқчи бўлганимда ҳам қурбим етмайди, лекин, биласизларки, гвардия офицери яхши туриши керак, шунинг учун мен ҳам топган даромадимни имконим борича ўғлим билан баҳам кўраман. Шундай қилиб, Дубровскийнинг борлиги неча марта хаёлимга келса ҳам, таваккал қилиб ўғлимга икки минг сўм пул юбордим: шаҳар яқин-ку, ниҳоят етти чақирим, худонинг ўзи асрасин, дедим. Бир вақт, кечқурун гумаштам ранги ўчган, кийимлари йиртилган, ўзи яёв келяпти, кўрдиму, воҳ деб юбордим. «Нима гап? Нима бўлди сенга?» — дедим. У менга: «Онажоним Анна Савишна, мени қароқчилар талади, ўзимни ўлдирिशларига оз қолди, Дубровскийнинг ўзи ҳам бор эди, у мени осмоқчи бўлди, кейин раҳми келиб, қўйиб юборди, аммо ҳамма нарсани тортиб олди, отни ҳам, аравани ҳам». — деди. Менинг эсим оғиб қолди: э худованди карим, энди Ванюшам нима қилади, деб ўйладим. Бошқа чора йўқ эди: ўғлимга бир хат ёзиб, бўлган гапларни батамом айтдим ва бир чақа юбормай, дуо қилиб қўя қолдим.

Орадан бир-икки ҳафта ўтди. Бир куни тўсатдан ҳовлимга бир коляска кириб келди. Қандайдир бир генерал сиз билан кўришмоқчи эмиш, деб айтишди; марҳамат қилинлар, дедим. Ўзи ўттиз беш ёшларда, буғдой ранг, қора соч, соқол-мўйлови худди Кульневнинг¹ суратига ўхшаган биров кириб келди ва ўзини марҳум эрим Иван Андреевич билан бирга ишлаган ҳамда яқин дўстларидан деб танитди: шу йўлдан ўтиб кетаётган эдим, сизнинг шу ерда туришингизни билганим учун, марҳум дўстимнинг бева рафиқасини кўрмай ўтиб кетишни эп билмадим, деди. Бақадри ҳол меҳмон қилдим, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик, ниҳоят сўз Дубровский тўғрисида борди. Мен ўз бошимга тушган мусибатни

¹ Кульнев Я. П.— швед-рус урушида донғи чиққан ҳарбий арбоб.

айтдим. Генералнинг қовоғи солинди. «Бу қизиқ гап! — деди у. — Мен Дубровский ҳаммани талайвермайди, бойларнигина талайди, шунда ҳам тамом қоқлаб кетмасдан, ўзларига ҳам оз-моз қолдириб кетади, деб эшитгудим. Одам ўлдиришда ҳам ҳеч ким уни айблаётгани йўқ. Демак, бу ерда ёлғон аралашганга ўхшайди. Қани, ўша гумаштангизни бу ёққа бир чақиришни буюринг-чи». Мен гумаштамни чақиртирдим, у келиб генерални кўриши билан топшай қотиб қолди. «Қани, менга айт-чи, оғайни! — деб сўради генерал гумаштамдан. — Дубровский сени қандай қилиб талади ва қандай қилиб осмоқчи бўлди». Менинг гумаштам дир-дир титраб, ўзини генералнинг оёғи остига ташлади ва «Отахоним, айб менда, ёлғон айтиб эдим», — деди. «Ундай бўлса, — деди генерал, — воқеани бекангга битта-битта айтиб бер, мен эшитай». Гумаштам эсини йўқотиб қўйди. «Хўп бўлмаса, — деб давом этди генерал, — айт-чи, қани: Дубровскийга қаерда йўлиқлинг?» — «Кўш қарағай ёнида, отахоним, кўш қарағай ёнида». — «У сенга нима деди?» — «У мендан кимнинг одами эканимни, қаерга ва нима учун кетаётганимни сўради». — «Хўш, ундан кейин-чи?» — «Ундан кейин хат билан пулни сўради». — «Хўш». — «Мен унга хат билан пулни бердим». — «У-чи?.. Хўш, у-чи?» — «Отахоним, айб менда». — «Хўш, у нима қилди?» — «У менга хат билан пулни қайтариб бериб: бор энди, кетавер, буни почтага топшир, деди». — «Хўш, сен нима қилдинг?» — «Отахоним, айб менда». — «Мен, азизим, сенинг таъзирингни бераман, — деди генерал ғазаб билан, — сиз, хоним, бу муттаҳамнинг сандиғини ахтаришга буюринг, ўзини менга топширинг, менинг ўзим унинг яхшилаб алабини бериб қўяман — бундай ишларни қайтиб қилмайдиган қилиб. Шунини бир билиб қўйингки, Дубровскийнинг ўзи ҳам гвардия офицери бўлган, у ўз ўртоғини ранжитмайди». — деди. Шундан кейингина мен генерал жанобларининг ким эканини тушундим, ортиқча гапнинг ҳожати йўқ эди. Кучерлар гумаштани колясканинг козласига боғлашди. Пул топилди. Генерал меникида овкат қилиб, дарҳол жўнаб кетди, гумаштамни ҳам шу бўйи олиб кетди. Гумаштамни эртаси куни ўрмондан гоғиб келишди: дуб дарахтига боғлаб, худди липа дарахти сингари терисини шилиб олишибди.

Анна Савишнанинг ҳикоясига ҳамма, айниқса қизлар, жимгина қулоқ солишди. Уларнинг кўпи, айниқса Радклиф¹нинг кўрқинчли романларини ўқиган ва ундан таъсирланган ўткир хаёлпараст Марья Кириловна, Дубровскийни романтик қаҳрамон билиб, унга кўнгилларида хайрихоҳлик билдиришди.

¹ Радклиф (Редклиф) Анна (1764—1823) — инглиз ёзувчиси.

— Сен, Анна Савишна, сеникига Дубровскийнинг худди ўзи келди, деб ўйлайсанми? — деб сўради Кирила Петрович.— Катта хато қиласан, сеникига ким келганини билмайману, аммо у ҳар ҳолда Дубровский бўлмаса керак.

— Нега Дубровский бўлмасин, отахон? Катта йўлга чиқиб ўтгани тўхтагиб, ҳаммаёғини қараб ўтказса, у бўлмасдан ким бўлсин.

— Унисини билмадим, лекин, ҳар ҳолда Дубровский эмасдир. Мен уни болалигидан биламан, наҳотки сочлари қорайиб кетган бўлса, чунки у ёшлигида жингалак, сариқ сочли бола эди, аммо шунисини аниқ биламанки, Дубровский менинг Машамдан тахминан беш ёшлар чамаси катта эди, демак, ҳозир у ўттиз бешларда эмас, балки йигирма учларда бўлиши керак.

— Айтганингиз тўғри, жаноби олийлари,— деди исправник,— чўнтагимда Владимир Дубровскийнинг ҳамма аломатлари ёзилган қоғоз бор, унда аниқ кўрсатилган, унинг ёши йигирма учларда.

— Ҳа! — деди Кирила Петрович.— Яхши бўлди: қани, ўқи-чи, бир эшитайлик; унинг аломатларини билсак ёмон бўлмайди; ба-шарти учраб қолса, қочиб кутула олмайди.

Исправник чўнтагидан анча қирланиб қолган бир тахта қоғоз олди-да, уни савлат билан очди, сўнгра қироат билан ўқий бошлади:

«Владимир Дубровскийнинг аломатлари, мазкурнинг собиқ хизматкорларининг сўзларига биноан ёзилди.

Ёши йигирма учда, *ўрта бўйли, юзи тоза, соқолини қирдириб юради, қўй кўз, сочлари сарғиш қирра бурун*. Бундан бошқа ўзига хос аломатлари йўқ унда».

— Шугинами? — деди Кирила Петрович.

— Шугина,— деб жавоб берди исправник қоғозини букларкан.

— Табриклайман бўлмаса, исправник жаноблари. Зап қоғоз эканми! Бу қоғоз билан Дубровскийни топиш ҳеч гап эмас сизларга. Бўйи ўргача, сочи сарғиш, қирра бурун, қўй кўз бўлмаган ким бор! Гаров боғлашаман, агар рўпарама-рўпара ўтириб Дубровскийнинг худди ўзи билан уч соат гаплашсанг ҳам, худо сени ким билан рўпара қилиб қўйганини билмайсан. Бу маҳкама аҳларининг калласи хўп ишлайди-да!

Исправник, ҳалиги қоғозни чўнтагига индамай солиб қўйди-да, дамани чиқармасдан карам билан ғоз гўштини тушираверди. Бу орада хизматкорлар ҳар бир меҳмоннинг олдига бир неча мартадан келиб, бўшалган қадаҳларни тўлдириб кетди. Горское ва Цимильяньское номли виноларнинг бир неча шишаси «пақ-пуқ» очилди ва илтифот билан ҳақиқий шампан шароби ўрнида қабул қилинди, шундан сўнг юзлар қизариб, суҳбат авж олди, алжираш ва хурсандчилик бошланди.

— Йўқ, — деди Кирила Петрович сўзида давом қилиб, — раҳматлик Тарас Алексеевичдек исправникни биз энди кўрмаймиз! Чунки у ҳалигидақа анқов, лапашанг одам эмас эди. Афсуски, азаматни ёқиб юборишди, йўқса унинг қўлидан бутун бошлиқ шайкадан биронтаси ҳам қочиб қутулолмасди. У, ҳаммасини қўймай тутиб оларди, ҳатто Дубровскийнинг ўзи ҳам қўлга тушмай қолмасди. Тарас Алексеевич Дубровскийдан порани-ку оларди-я, лекин ўзини ҳам қўлдан чиқармасди. Раҳматликнинг одати шунақа эди. Қандай қилайлик, энди бу ишга ўзим аралашиб, қароқчиларнинг устига одамларим билан ўзим чиқаман шекилли. Дастлаб йигирма кишини олиб чиқаман, улар ўғрилар уясини тўзитиб ташлайди. Менинг одамларим довжуррак, ҳар биттаси бир айиққа қарши чиқадиган азаматлар, қароқчилардан кўрқишмайди.

— Отахоним Кирила Петрович, айиғингиз омон борми? — деди Антон Пафнутьич ва бир замонлар ўзи билан тўқнаш келган пахмоқ ошнасини ва шунда чеккан заҳматларини эсига олди.

— Миша¹ бечора ўлиб кетди, — деди Кирила Петрович, — жонивор душман қўлида шарафли ўлим топди. Ана, ундан зўр келган киши! — деди Кирила Петрович француз Дефоржни кўрсатиб. — Сен менинг француздан ўрнак ол. У сен учун ўч олди... Агар жоиз бўлса... Эсингдами?

— Эсимда бўлмай-чи, — деди Антон Пафнутьич қашиниб, — жуда яхши эсимда. Шундай қилиб, айиқполвон ўлиб кетди дени? Аттанг! Азбаройи худо, ичим ачияпти! Қандай яхши эди! Қандай эсли эди! Унақа айиқни энди топиб бўлмайди. Бу мусъе нега ўлдирди уни?

Кирила Петрович, ўзига қарашли ҳар бир нарса билан мақтаниш қобилиятига эга бўлганидан, катта бир завқ билан ўз французининг ботирлигини сўзлай кетди. Меҳмонлар айиқполвоннинг ўлими тўғрисидаги ҳикояни эътибор билан тинглашди ва ҳайрон бўлиб Дефоржга қарашди, у эса гап ўзининг ботирлиги тўғрисида бораётганини билиб, жойида жимгина ўтираркан, шўх шогирдига ахлоқ ва одобга оид танбеҳлар қилар эди.

Уч соатча давом этган зиёфат тугади; уй эгаси салфеткасини бўйнидан олиб, стол устига қўйиши билан ҳамма ўрнидан турди ва меҳмонхонага ўтишди. У ерда меҳмонлар кофе ичдилар, карта ўйнадилар, емакхонада ажойиб равишда бошланган майхўрликни давом эттирдилар.

¹ Миша — отиб ташланган айиқполвоннинг оти.

Кечқурун соат еттиларда баъзи бир меҳмонлар кетмоқчи бўлган эди, пунш билан кайфи кўтарилиб қолган уй эгаси, дарвозаларни беркитиб қўйишга буюрди ва эрталабгача дарвозадан ҳеч ким чиқмайди, деб эълон қилди. Кўп ўтмай музика садолари жаранлаб, залнинг эшиклари очилиб, базм бошланиб кетди. Уй эгаси билан унинг яқин кишилари бир бурчакда устма-уст қадаҳ кўтаришиб, ёшларнинг хурсандчилигини томоша қилиб ўтиришар эди. Кампирлар карта ўйнади. Улан отлиқларидан биронта бригада турмаган жойларда хонимларга қараганда эркаклар озроқ бўлганидек, бу ерда ҳам эркаклар аёллардан оз эди, шунинг учун ҳам рақсга ярайдиган эркакларнинг ҳаммаси аллақачон эгаллаб олинган эди. Муаллим ҳаммадан ажралиб турар, ҳаммадан кўра кўпроқ ўйинга тушар, ҳамма қизлар уни танлар ва у билан вальсга тушиш жуда қулай дейишар эди. У бир неча марта Марья Кириловна билан рақсга тушди, қизлар эса уларни эрмак қилиб кузатиб туришди. Ниҳоят, ярим кечага яқин, уй эгаси чарчаб, ўйинларни тўхтади-да, кечки овқатни беришга буюриб, ўзи ухлагани кириб кетди.

Кирила Петровичнинг йўқлиги одамларни анча яйратиб ва жонлантириб юборди. Эркаклар хонимларнинг ёнларидан жой олишга журъат этишди. Қизлар кулиб, ёнидагилар билан пичирлашар, хонимлар эса столнинг нариги томонидагилар билан шанғиллаб сўзлашар эди. Эркаклар ичкилик ичиб, ган отиб ва қаҳ-қаҳ уриб ўтиришарди; хуллас, кечки овқат жуда хурсандчилик билан ўтиб, базм аҳлида кўнгина ажойиб хотиралар қолдирди.

Бу умумий хурсандчиликка фақат бир олам қўшилмас эди: Антон Пафнутьичнинг қовоғи солиқ бўлиб, у ўз ўрнида, индамай ўтирар ва аллақандай парипонхотирлик билан овқат ер ҳамда жуда безовта кўринар эди. Қароқчилар ҳақидаги гаплар уни шундай таъвишга солиб қўйганди.

Унинг қароқчилардан кўрқishi бежиз эмаслигини биз ҳадемай кўрамиз.

Антон Пафнутьич, ўзининг қизил қутчасини бўш деганда ёлғон айтмаган ва гуноҳга ботмаган эди: қизил қутича чиндан ҳам бўшаган бўлиб, бир замонлар унда сақланган пуллар эндиликда чарм халта ичига кўчган ва бу халтани Антон Пафнутьич ҳозир кўкрагида, кўйлаги остида сақлар эди. У, ўзидаги ҳеч кимга ишонмасликдан деб билиб, ўзини-ўзи юпатиб юарди. Энди эса у, бировнинг ҳовлисида ётиб қолишга мажбур бўлгандан кейин, ўғрилар осонлик билан кира оладиган бирор хилват уйда ётиб қолмай

деб кўрқиб, ўзига ишончли бир ҳамдам изларкан, у ёқ-бу ёққа қаради-да, охири Дефоржни маъқул кўрди. Муаллимнинг бақувват одам эканидан далолат берадиган ташқи кўриниши, ундан ҳам кўра, бечора Антон Пафнутьич эслаганда танига қалтироқ турадиган, унинг айиқ билан учрашгандаги кўрсатган довиюраклиги, уни танлашига сабаб бўлди. Столдан туришгач, Антон Пафнутьич, томоқ кириб, йўталиб, ёш французнинг атрофида айлана бошлади ва ниҳоят унга мурожаат қилди:

— Ҳм, ҳм, мумкин бўлмасмикин, мусье, шу бир кечани сизнинг кулбангизда ўтказсам, зероки сиз менинг тасаввуримда...

Дефорж назокат билан таъзим қилиб:

— *Que desire monsieur?*¹ — деб сўради.

— Эҳ, мусье, сенинг ҳалигача русчани ўрганмаганинг ҳам бало бўлди-ку. Же ве, муа, ше ву куше², тушундингми?

— *Monsieur, tres volontiers veuillez donner des ordres en consequence*³. — деб жавоб қилди Дефорж.

Француз тилига бунчалик омиллигидан хурсанд бўлган Антон Пафнутьич ўша ондаёқ буйруқ бергани кетди.

Меҳмонлар бир-бирлари билан хайрлашгач, ўзлари учун ажратилган уйларга кетишди. Антон Пафнутьич эса муаллим билан бирга унинг хонаси томон юрди. Тун қоронғи эди. Дефорж қўлидаги фонуси билан йўлини ёритиб борди. Антон Пафнутьич эса, пулниги ўзида эканига ишонч ҳосил қилиш учун кўкрагидаги чарм халтасини ушлаб-ушлаб кўяр экан, унинг орқасидан анча ладиллик билан юриб борар эди.

Ҳужрага келгач, муаллим шамни ёқди, шундан кейин иккаласи ечина бошлади: бу орада Антон Пафнутьич кулфлар билан деразаларни кўздан кечираркан, бу кўнгилга ором бермас кўрик таъсири билан бошини чайқай-чайқай, уй ичида айланиб юрди. Эшикларнинг илгаклари биттадан бўлиб, деразаларнинг ромлари ҳали икки қават қилинмаган экан. У, бу тўғрида Дефоржга нолимоқчи бўлди, лекин француз тилини яхши билмаганидан, бунчалик мураккаб фикрни баён қилолмади: француз ҳам унинг муддасига тушунмади: шундан кейин Антон Пафнутьич ўз нолишидан воз кечишга мажбур бўлди. Уларнинг жойлари рўпарама-рўпара солинган бўлиб, иккаласи ҳам ўринларига кириб ётишгач, француз шамни ўчирди.

— Пуркуа ву туше, пуркуа ву туше?⁴ — деб бақирди Антон Пафнутьич русча «тушить» («ўчирмоқ») деган сўзни француз

¹ Қандай хизматингиз бор эди, тақсир?

² Мен сизнинг хонангизда ётсам дейман.

³ Жуда яхши, марҳамат қилиб, тегишли кишиларга буйруқ беринг.

⁴ Нега, ахир, ундай қилиясиз... нега ўчирясиз?

тиди қондасига чалакам-чатти солиб.— Мен қоронғида ухлаёл-майман.

Дефорж унинг сўзларига тушунмади, унга, яхши ётиб туриш, деди.

— О, лаънати кофир! — деб гудиллади Спичин кўрнага ўранаркан.— Шамни ўчириб қўйди-я! Бари бир ўзинга ёмон бўлади-ку. Чунки мен қоронғида ухлолмайман.— Ҳой мусье! Мусье! — деди у яна.— Же ве авек ву парле!

Бироқ француз унга жавоб бермади ва дарров хуррак тортиди.

«Бу лаънати француз хурракни роса тортяпти-ку, — деб ўйлади Антон Пафнутьич, — менинг бўлса кўзимга уйқу ҳам келмайди. Ҳалемай очиқ эшикдан ўғрилар кириб келишса, ё бўлмаса деразадан ошиб тушишса борми: бу лаънатини тўп отиб ҳам уйғотиб бўлмайди».

— Мусье! Ҳой мусье! Жин урсин сени!

Антон Пафнутьич жим бўлиб қолди, ҳорғинлик ва май кайфи аста-секин унинг ваҳимасини енгди, у мудрай бошлади ва ҳалемай қаттиқ уйқуга кетди.

Унинг уйғониши ғалати бўлди. У кўзи уйқуда-ю, кўйлагинини ёқасидан алақим оҳистагина тортаётганини сезди. Антон Пафнутьич кўзини очиб гира-шира куз тонгида рўнарасида турган Дефоржни кўрди: французнинг бир қўлида тўпшонча, бир қўли билан унинг кўкрагидаги олтин халтасини ечар эди. Антон Пафнутьич ҳанманг бўлиб, ётган ерида қотиб қолди.

— Кесь ке се, мусье, кесь ке се?² — деди у қаншироқ овоз билан.

— Жим, унингизни чиқарманг! — деб жавоб берди муаллим соф рус тилида.— Унингизни чиқарсангиз ҳалок бўласиз, мен — Дубровский бўламан.

XI БОБ

Энди биз ҳикоямизнинг ҳозиргача айтолмаган сўнги ҳолисаларини аввалги воқеалар билан бирга қўшиб аниқлаштиришга китобхонларимиздан ижозат сўраймиз.

** бекатида, юқорида зикр этилган назоратчининг уйида, бир бурчакда, афтидан ювош ва бардошли кўринган бир йўловчи ўтирарди; ҳар ҳолда бу одам ё различинец³, ёки ажнабийлардан бўлиб, бу почта йўлларида гап-сўзи ўтадиганлардан эмас эди. Унинг брич-

¹ Мен сиз билан гаплашмоқчиман, ахир, биродар.

² Бу нима қилганингиз, биролар, нима гап ўйи?

³ Қадим Русиядаги дворянлардан бошқа табақаларга мансуб бўлган зинси.

каси ҳовлида ўқига мой суртишларини кутиб ётарди. Бричкада кичкинагина бир чамадонча бўлиб, бу ҳам эгасининг камбағаллигиндан дарак бериб турарди. Йўловчи ўзига на чой чақирди, на кофе; у деразадан кўзини олмас ва тахта девор орқасида ўтирган назоратчи хотиннинг гашини келтириб, тишимсиз хуштак чалишда давом этарди.

— Худойим бизга зап хуштакчини юборди-да,— деди ҳалиги хотин пичирлаб,— бир лаҳза тўхташни билмайди-я, илоҳим ер ютсин сен лаънатини!

— Ҳа, нима бўпти? — деди назоратчи.— Нима зарари бор? Чалса чалар.

— Нима зарари бор дейсан-а? — дер эди хотини аччиеланиб. Хуштак чалишнинг хосияти йўқлигини билмайсанми?

— Қанақа хосиятсизлик? Хуштак чалса — қўлдан давлат кетади деганими? Э! Пахомовна, хоҳ хуштак чалсин, хоҳ чалмасин — бизда бари бир давлатнинг ўзи йўқ-ку.

— Жўнатиб юбора қол. Сидорич. Уни олиб ўтириб нима қиласан? От керак бўлса — бер тезроқ, қорасини йўқотсин бу ердан.

— Тура турсин. Пахомовна; отхонада тройкадан учта бор, холос, тўртинчиси дам оляпти. Ҳадемай яхши йўловчилар келиб қолишади; бу француз учун бошим билан жавобгар бўлишни истамайман. Ҳа-а, ана, айтганим келди! Чопганча келяпти. Эҳ-ҳэ, чошшини қара; генерал бўлмасин тагин?

Эшик олдига коляска келиб тўхтади. Хизматкор аравадан ириб тушиб, эшикни очди ва бир ордан кейин назоратчининг ёшига ҳарбий шинель ҳамда оқ шапка кийган бир йигит кириб келди. Унинг кетидан хизматкори битта қутича олиб кириб деразага қўйди.

— Менга от бер! — деб буурди офицер.

— Ҳозир,— деб жавоб қилди назоратчи.— Йўл ҳужжатларини марҳамат қилсалар.

— Менда ҳужжат йўқ! — деди офицер.— Мен бошқа ёққа — ҳалиги томонга бораман... Наҳотки, мени танимаётган бўлсанг?

Назоратчи ҳовлиқиб қолди ва кучерларини шошиштиришга югурди. Йигит эса уй ичида у ёқдан-бу ёққа юриб туриб, тахта деворнинг нарёфига ўтди ва назоратчининг хотинидан секингина:

— Ким бу? — деб сўради.

— Худо билади.— деди назоратчининг хотини.— аллақандай бир француз. Беш соат бўлди, от кутиб, хуштак чалгани-чалган. Жонимга ҳам тегиб кетди, ер юткур.

Йигит йўловчи билан французчалаб гаплашиб кўрди.

— Қаёққа марҳамат қилиб кетаётибсиз? — деб сўради ундан.

— Шу яқиндаги шаҳарга,— деди француз,— ундан нари бир помешчикникига бораман. У киши мени сиртимдан муаллимлик-

ка ёллади. Мен у ерга шу бугун етиб бораман деб ўйловдим, аммо назоратчи жаноблари бошқачароқ қараяпти. Бу жойларда от топиш қийин экан, офицер жаноблари.

— Бу ердаги помешчиклардан қайси бирининг хизматига кирдингиз? — деб сўради офицер.

— Троекуров жанобларининг хизматларига, — деб жавоб берди француз.

— Троекуров? Ким экан у Троекуров?

— *Ma foi, mon officier!*¹... Мен у кишининг яхшилик томонини кам эшитганман. Эшитишимга қараганда, у жуда такаббур, ўжар, ўз одамларига нисбаган қаттиққўл одам эмиш ва ҳеч ким у билан чиқишолмасмиш, унинг номини эшитганда, ҳамма дир-дир тиг-рармиш, муаллимларни ҳам (*avec les outchiels*) аямасмиш, иккитасини ўлгунча қалтаклаган эмиш.

— Кечирасиз! Ҳали сиз шунақа зolim одамнинг хизматига кирдингизми?

— Қандай қилай, офицер жаноблари. У менга яхшигина маош, яъни йилига уч минг сўм бермоқчи, бундан ташқари, ҳамма нарса унинг ўзидан. Эҳтимол, мен бошқалардан бахтлироқ бўларман. Менинг қари онам бор, маошимнинг ярмини унга юбораман, шу билан тирикчилик қилади. Пулларимнинг қолган қисмини беш йилгача тўлаб борсам, келажакда бировга муҳтож бўлмай-диган жиндаккина дастмоя ҳам йиғиб оламан, шундан кейин *bonsoir*² қилиб, Парижга жўнайман-да, савдо-сотик ишига киришаман.

— Троекуровникида сизни ҳеч ким танийдими? — деб сўради офицер.

— Ҳеч ким танймайди, — деди француз, — мени Москвадаги бир ошнаси орқали чақирди, у одамнинг ошпази менинг ватандошим эди, мени ўша тавсия қилди. Агар билсангиз, мен ўзим аслида муаллимликка эмас, кондитерликка ўқиган киши эдим, аммо менга сизларнинг мамлакатларингизда муаллимлик қилиш жуда қулай иш дейишди...

Офицер ўйлаб қолди.

— Менга қаранг, — деди офицер, — ўша келажакнингизнинг ўрнига сизга ҳозирнинг ўзидаёқ нақд ўн минг сўм бериб, шу ондаёқ Парижга жўнаб кетишингизни талаб қилсалар, нима дер эдингиз?

Француз ҳайрон бўлиб офицерга қаради ва жилмайиб бошини чайқаб қўйди.

— Отлар тайёр, — деди шу онда кириб келган назоратчи. Хизматкор ҳам шунини тасдиқ қилди.

¹ Билломдим, офицер жаноблари.

² Хайр-маъзур.

— Ҳозир,— деди офицер,— бирпас чиқиб туришлар.— Назоратчи билан хизматкор чиқиб кетишди. Офицер сўзида давом этди: — Мен сиз билан ҳазиллашаётганим йўқ. Мен сизга ун минг сўмни ҳозироқ бероламан, менга фақат сизнинг бу ердан кетишингиз ва ҳужжатларингиз керак.— У, шу сўзларни айтган, ҳалиги кутучасини очиб, ичидан бир неча боғлам қоғоз пул олди.

Французнинг кўзлари ола-қула бўлиб кетди. У, нима дейишини ҳам билмай қолди.

— Менин кетишим... менинг ҳужжатларим,— деб ҳайрон қолиб такрорлади у.— Мана менинг ҳужжатларим... Лекин сиз мен билан ҳазиллашяпсиз: сизга менинг ҳужжатларим нима учун керак?

— Бу билан сизнинг ишингиз бўлмасин. Мен сиздан сўраяман: розимисиз шунга, ёки йўқми?

Ҳали ҳам ўз қулоқларига ишонмаган француз, ҳужжатларини ёш офицерга узатди, у эса, дарҳол буларни унинг қўлидан олиб, кўздан кечира бошлади!

— Мана бу - паспортингиз... яхши. Мана бу — тавсия мактуби, кўрамин. Мана бу — туғилган йилингиз тўғрисида гувоҳнома, жуда соз. Мана бу - сизнинг пушингиз, энди қантиб кетаверинг. Хайр.

Француз ханг-манг бўлиб қолди.

Офицер қанғиб келди:

— Мен сизга айтганим энг муҳим бир нарсани унутмаёзибман. Сиз менга вижлонан сўз беринг, бу гапларининг ҳаммаси фақат ик-кимизнинг ўртанида қолиши керак, шунга вижлонан сўз беринг.

— Вижлонан сўз бераман. — деди француз, — фақат ҳужжатларимга ҳайронман, ҳужжатсиз қандай қиламан?

— Дастлаб қанен шаҳарга борсангиз, мен — Дубровский томонидан таланим, деб айтинг. Сўзингизга ишониб, дарҳол сизга тегишли гувоҳномалар берилади. Хайр энди, тез фурсатда Парижга етиб бориб, камшир онангизни соғ-саломат кўришни худо сизга насиб қилсин.

Дубровский уйдан чиқиб коляскага ўтирди-да, отларни чопатириб кетди.

Назоратчи дераза олдила қараб турарди, коляска жўнаб кетгач, у хотинига қараб:

— Ҳой, Пахомовна, ҳеч гапдан хабаринг борми? Ҳозирги келган офицер йигит Дубровский бўлади! — деди.

Назоратчининг хотини аниқ-тапиқ дераза ёнига келди, лекин у кеч қолган эди, Дубровский анча узоқланиб кетганди.

— Сен, Сидорич, худодан кўрқмайсан, нега менга аввалроқ айтмадинг, ақалли бир марта кўрганимла бўларди мен Дубровс-

кийни, энди яна қачон йўли тушади-ю. Инсоф деган нарса йўқ сенда, чиндан ҳам инсофсизсан!

Француз ҳамон ўз жойида қоққан қозикдай турар эди. Офицер билан аҳдлашуви, пул. буларнинг ҳаммаси унга гўё бир тушга ўхшаб кўринар эди. Бироқ чўнтагига солиб олгани боғлам-боғлам пуллар унга бу ажойиб ҳодисанинг ҳақиқат эканини тўла исбот қилиб турарди.

У шаҳаргача от кира қилмоқчи бўлди. Кучер отларни секин юрдириб борганидан, улар шаҳарга кечаси етиб боришди.

Улар соқчи ўрнида вайрона бир будка турган соқчихонага етмасданок, француз бричкани тўхтатишни буюрди, сўнг бричкадан тушиди-да, бричка билан чамадонини ароқ олиб ичиш учун кучерга ҳадя қилганини имо-ишора билан тушунтириб, ўзи шаҳар томон пиёда кетди. Дубровскийнинг таклифига француз қандай ҳайрон қолган бўлса, унинг бу сахийлигига аравакаш ҳам худди шу қадар ҳайрон қолди. Лекин кучер уни жиннига йўйиб, астойдил таъзим қилди-да, шаҳарга боришни эп кўрмай, эгаси ўзига яхши таниш бўлган машҳур бир ишратхонага қараб йўл олди. Кучер бутун кечани у ерда ўтказиб, бричка билан чамадондан айрилиб, учга яйдоқ отга эга бўлиб, эргалаб юзлари шишган ва кўзлари қизарган ҳолда боши оққан томонга равона бўлди.

Дубровский французнинг қоғозларини қўлга киритгач, юқорида кўрганимиз каби, Трөскуровининг ҳузурига дадил кириб борди ва унинг уйига жойлашиб олди. Унинг яширин мақсадлари қандай бўлмасин (буни биз кейин биламиз), аммо унинг феъл-атворида айбга саналадиган ҳеч нарса йўқ эди. Тўғриси, у Саншанинг тарбияси билан оз шугулланди, унинг шўхликларига исганача йўл қўйиб берди, расмийт учун бериладиган дарсларни қаттиқ суриштирмади. Лекин бунинг ўрнига қиз шоғирдининг музикадаги муваффақиятларини жуда сидқидиллик билан кузатиб борди ва кўнинча у билан фортепьяно ёнида соатларча ўтирадиган бўлиб қолди. Бу ёш муаллимни ҳамма севар эди. Кирила Петрович уни ов вақтида кўрсатган чаққонлиги учун, Марья Кириловна чексиз ихлослари ва ҳуш муомалалари учун, Саша ўзининг шўхликларига йўл қўйиб берганлиги учун, хизматкорлар эса унинг яхшиликлари ва асосан ўзининг моддий аҳволи унча бўлмаганига қарамай, қилаётган сахийлиги учун яхши кўрар эди. У эса, ўзини, ҳар тарафлама шу оила билан боғлиқ бўлгани учун, унинг бир аъзоси деб ҳисоблар эди.

Унинг муаллим унвони билан хизматга кирганига, ҳалиги унутилмас байрам кунигача бир ойга яқин вақт ўтган бўлса ҳам, бу камтар ёш француз қиёфасида, ёлғиз биргина номи-

нинг ўзи бутун теварак-атрофдаги мулкдорларни ваҳимага солган, даҳшатли бир қароқчи яшириниб юрганлиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмас эди. Шу муддат орасида Кирила Петрович яшаган Покровское қишлоғидан Дубровский ҳеч қаёққа чиқмаган бўлса-да, лекин унинг босқинчиликлари тўғрисидаги овозалар қишлоқ аҳолисининг ихтирочи мишмишчилари сабабли, ҳануз босилмади, ундан ташқари, эҳтимол, бошлиқлари йўқ бўлса ҳам, унинг шайкаси ўз ишини давом эттирган бўлиши мумкин.

Дубровский ўзининг шахсий душмани ва ўз бошига тушган фалокатларнинг бош айбдорларидан бири деб ҳисобласа бўладиган киши билан бир уйда тунар экан, қилмишларини давом эттиришдан ўзини тиёлмади. У чарм халта тўғрисидаги гаплардан ҳам хабардор бўлиб, уни қўлга туширишга жазм қилди. Зотан унинг муаллимдан бирданига босқинчига айланиб, бечора Антон Пафнутьични қандай ҳайратга солганини биз кўрган эдик.

Покровскоеда ётиб қолган меҳмонлар эрталаб соат тўққизда бирин-кетин меҳмонхонага тўпланишди. Бу ерда самовар қайнаб турар, самовар олдида эса эрталаб кийиладиган кўйлакда Марья Кириловна ўтирар, Кирила Петрович эса — устида байка сюртук, оёқларида туфли — косадек катта пиёлада чой ичар эди. Ҳаммадан кейин Антон Пафнутьич кирди: унинг ранги шу қадар оқарган ва ўзи шу қадар паришон кўринардикки, бу ҳолни кўриб ҳамма ҳайрон бўлди ва Кирила Петрович ундан, нотоб эмасмисан, деб сўради. Спицин довдираб жавоб қайтарди ва шу ерда ҳеч нарса кўрмагандек хотиржам ўтирган муаллимга ваҳимага тушиб қараб қўйди. Бир неча дақиқадан кейин хизматкор кириб Спицинга коляскаси тайёр бўлганини билдирди. Антон Пафнутьич анил-тапил ўрнидан турди-да, ҳаммага таъзим қилиб, уй эгасининг илтимосига қарамай, тезгина уйдан чиқиб, жўнаб кетди. Унга нима бўлганини билишолмади, Кирила Петрович эса, кўп овқат еб бўкиб қолгандир, деб ўйлади. Эрталабки чой ва хайрлашув нонуштаси берилгач бошқа меҳмонлар ҳам уй-уйларига тарқалишди ва кўп ўтмай Покровское қишлоғи бўшаб қолди ва ҳамма нарса ўз тартибига тушди.

ХИ БОБ

Орадан бир неча кун ўтди, бироқ бу вақт ичида ҳеч қандай муҳим ҳодиса юз бермади. Покровское қишлоғининг аҳолиси ҳамон бир хилда кун ўтказишар эди. Кирила Петрович ҳар кун овга чиқарди. Марья Кириловна эса китоб ўқир, сайр қилар ва музикадан дарс оларди, айниқса, музика дарслари билан

кўпроқ шуғулланар эди. У ўз қалбини тушуна бошлаган бўлиб, кўнгли ёш француз йигитининг фазилатларига бепарво эмаслигини беихтиёр алам билан эътироф этарди. Шу билан бир қаторда йигит ҳам одоб ва ҳурмат доирасидан четга чиқмас ва шу билан у қизнинг гурурига ҳамда ҳуркак гумонларига таскин берар эди. Қиз, одамни ўзига жалб этувчи одатларга нисбатан тобора кўпроқ ишонч билан қарайдиган бўлиб борар ва шундай бўлиб қолганди.

У, Дефорж бўлмаса зерикар, бор чоғларда эса, доим у билан машғул бўлар, ҳар бир нарса-тўғрисида унинг фикрини билишга уринар ва ҳамма фикрларига қўшилар эди. Қиз, балки, уни ҳали севганича йўқдир, лекин биринчи марта дуч келадиган тасодифи, бир тўсқинлик ёки тақдирнинг ногаҳоний бирон жабри орқасида қизнинг кўнглида эътирос олови алангаланиб кетиши ҳам мумкин эди.

Бир куни, Марья Кириловна ўзини муаллим кутиб турган залга кириб келар экан, унинг оқарган юзида довдираш аломатлари борлигини сезиб ҳайрон бўлди. Қиз, фортепьянони очди, бир неча нотани куйлади, лекин муаллим, боши оғриганини баҳона қилиб, узра сўради, дарсни тўхтатди, ноталарни ёпаркан, қизнинг қўлига яширинча бир хат узатди. Марья Кириловна, беихтиёр хатни олди ва ўша оннинг ўзидаёқ бу ишга ўкинди, бироқ Дубровский залдан аллақачон ғойиб бўлган эди. Марья Кириловна ўз уйига кириб, хатни очди ва қуйидагиларни ўқиди:

«Бугун соат 7 да ариқ бўйидаги шийпончага келинг. Сиз билан сўзлашадиган зарур гапларим бор».

Бу хат уни ниҳоятда қизиқтирди. Чунки у ўзи истаган ва қўрққан бу эътирофни кўпдан кутар эди. Шунингдек, ўзи кўпдан пайқаб юрган бу нарсанинг ростга чиқишини эшитиш унга ёқиб туришини билса ҳам, бироқ фақирлиги туфайли ҳеч қачон унинг розилиги насиб бўлмайдиган одамдан бундай эътирофни эшитиш одобдан эмаслигини ҳам яхши биларди. Шундай бўлса ҳам, у учрашгани бормоқчи бўлди, бироқ бир нарсага ҳайрон эди: у муаллимнинг эътирофини қай йўсинда қабул қилади: аристократча ғазаб биланми, ё дўстона ўғитлар ва кўнгилли ҳазиллар биланми, ёки индамай «хўп» дейиш биланми?.. Ҳолбуки, ўзи ҳар онда соатга қараб қўяр эди. Қоронғи тушди, шамлар ёқилди, Кирила Петрович меҳмон бўлиб келган қўшнилари билан бостон ўйнашга ўтирди. Емакхонадаги соат чорак кам еттига жом чалди. Марья Кириловна оҳиस्ताгина зинапоёга чиқди ва у ёқ-бу ёққа қараб олди-да, сўнг боғ томон чопиб кетди.

Кеча қоронғи, кўк юзини қора булут қоплаган, икки қадам наридаги ҳеч нарсани кўриб бўлмас эди. Аммо Марья Кирилов-

на қоронғида, ўзига таниш бўлган йўллардан юриб, бир дақиқадан кейиноқ шийпончага етиб борди; у бу ерда нафасини ростлаб олиш ва ўзини Дефоржга бепарво ҳамда хотиржам қилиб кўрсатиш учун тўхтаган эди. Бироқ Дефорж унинг олдида турарди.

— Раҳмат сизга, — деди у оҳиста ва ғамгин овоз билан, — ўтинчимни қайтармаганингиз учун. Агар келмаганингизда мен қаттиқ ранжирдим.

Марья Кириловна олдиндан ўйлаб қўйган жавобини берди:

— Умид қиламанки, ҳар ҳолда, истагингизга раъй берганим учун мени ўқинишга мажбур этмасиз.

Дефорж, гўё гапга киришмоқ учун нафасини ростлаётгандек, жим турар эди.

— Шароит шуни талаб қилади... Мен бу ердан кетишга мажбурман, — деди у ниҳоят, — яқинда, балки, эшитиб қоларсиз. Фақат айрилишдан аввал мен сиз билан сўзлашиб олишим керак...

Марья Кириловна жавоб бермади. У, бу сўзларни кутилган эътирофнинг муқаддимаси деб ўйлади.

— Мен сиз ўйлаган одам эмасман, — деб сўзида давом этди у бошини эгиб. — Мен — француз Дефорж эмасман, мен — Дубровский бўламан.

Марья Кириловна қичқириб юборди.

— Худо ҳаққи, кўрқманг, сиз менинг номимдан кўрқмаслигингиз керак. Тўғри, мен ўша, отангиз мени бир бурда номимдан маҳрум қилган, отангизнинг уйидан ҳайлаб, қароқчилик йўлига киришимга мажбур этилган бечораман. Фақат сиз, отангиз учун ҳам, ўзингиз учун ҳам менидан кўрқмасангиз бўлади. Бўлар иш бўлди. Мен унинг гуноҳларини кечирдим. Билиб қўйинг: уни сиз қутқариб қолдингиз. Мен биринчи марта қонли қасосни ундан — сизнинг отангиздан олишим керак эди. Шу мақсадда мен: қаердан ўт кўйса, қай томондан унинг ётоқхонасига кирса бўларкин, қандай қилиб унинг қочадиган йўлларини бутунлай тўсиб ташлаш мумкин бўларкин, деб ўйлаб, унинг ҳовлиси атрофида юрганымда, менинг ёнимдан, само париси сингари сиз ўтиб қолдингиз, шундан кейин менинг кўнглим юмшаб кетди. Шундан кейин мен, сиз яшаган уйнинг муқаддас, сизга қариндош бўлган ҳар бир кимса менинг нафратимдан четда эканини тушундим. Ўч олиш фикрини ҳам телбалик деб билиб, воз кечдим. Сизнинг оқ кўйлагингизни йироқдан бўлса ҳам бир кўриш ниятида кунлар бўйи Покровское боғларида кезардим. Сиз бепарволик билан сайр-тамоша қилиб юрган чоғларингизда, мен яширин ҳозир бўлган ерда сиз учун ҳеч қандай хавф-хатар йўқ, деган ширин хаёл билан дарактлар орасида беркиниб, сизни кузатиб юрардим. Ниҳоят, бир тасодиф юз

бериб, мен сизларнинг ҳовлингизга жойлашиб олдим. Бу уч ҳафта менинг учун бахтли кунларим бўлди. Бу кунларнинг хотираси менинг ғамгин ҳаётимда катта юпанч бўлажак... Мен бугун бир хабар олдим, бундан кейин бу ерда қолишим мумкин эмас. Мен сиз билан бугун... ҳатто ҳозирнинг ўзидаёқ хайрлашимни керак... Лекин, кейинча мени лаънатлаб, нафратланиб юрмаслигингиз учун, мен аввало ўз сирларимни сизга айтишим керак эди. Баъзи-баъзида Дубровскийни эсингизга олиб қўйинг. Шунинг билан, у бошқа бир ҳаёт учун дунёга келган эди, унинг қалби сизни севди ва ҳеч қачон...

Сўз шу ерга келганда оҳистагина хуштак овози эшитилди ва Дубровский жим бўлиб қолди. У қизнинг қўлидан маҳкам ушлаб, ўтлай қизгин лабларига босди. Яна хуштак овози такрорланди.

— Кечирасиз.— деди Дубровский.— мени чақирингиз, бирпас ҳаялдан ҳам менга қимматга тушиши мумкин.— У бир оз нари кетди. Марья Кириловна эса қимирламай тураверди. Дубровский қайтиб келди-да, яна қизнинг қўлидан тутди:— Агар қачондир.— деди у мулоим ва таъсирли бир овоз билан,— агар қачондир бошингизга бирор қулфат тушадиган бўлса ва сиз, ҳеч кимдан ёрдам ҳам, ҳимоя ҳам кўролмайдиган бўлсангиз, ушунда ўзингизни кутқариш учун мендан истаганча кўмак сўрашга ваъда берасизми? Менинг сизга бўлган садоқатимни раҳ қилмасликка ваъда берасизми?

Марья Кириловна товуш чиқармай йиғлар эди. Учинчи марта хуштак овози келди.

— Сиз мени ҳалок қиласиз! — деб қичқирди Дубровский.— То жавоб бермагунингизча кетмайман, ваъда берасизми, йўқми?

— Ваъда бераман.— деб пичирлади бечора қиз.

Дубровский билан учрашувдан ҳаяжонга келган Марья Кириловна бодан қайтди. Кўрасаки: ҳовлидаги одамлар ҳар томонга чолинган, бутун хонадон ҳаракатга келган, ҳовлида одам кун, эшик олдида уч отлиқ арава туринги, қиз узоқдан Кирилла Петровичнинг овозини эшитгач, ўзининг йўқлиги биланиб қолмасин деб, шошганича уйга кирди. Залда уни Кирилла Петрович қарши олди, бу вақт меҳмонлар, бизга таниш бўлган исправникни ўртага олиб, ҳар томондан унга саволлар беришар эди. Сафар либоси кийган ва бошдан оёғигача кўролланган исправник эса аллақандай сир ва бегоналик билан уларга жавоб берарди.

— Қаерда эдинг, Маша? — деб сўради Кирилла Петрович.— Мистер Дефоржни кўрмадингми?

Маша аранг, йўқ, деган маънода жавоб қила олди отасига.

— Буни қара энди,— деди Кирила Петрович сўзида давом этиб,— исправник уни тутиб кетмоқчи бўлиб келибди. Дубровский шунинг ўзи, деб мени ишонтирмоқчи бўляпти.

— Ҳамма аломатлари худди ўзгинаси, жаноби олийлари,— деди исправник тавозе билан.

— Ҳой, биродар,— деди Кирила Петрович унинг сўзини бўлиб,— бор, жўна бу ердан, ўша аломатларинг билан! Ҳамма ишни ўзим текшириб кўрмагунимча мен сенга французимни бермайман. Антон Пафнутьич ўлгудек кўрқоқ, ёлгончи одам, унинг сўзига ишониб бўладими? У ўзи шунақа ваҳимадор бўлиб қолипти, қаранглар-а, муаллим уни таламоқчи бўлган эмиш! Бўлмаса, нимага у ўша кунни эрталаб менга бу ҳақда бир оғиз ҳам бир нима демади?

— Француз уни кўрқитипти, жаноби олийлари,— деди исправник,— ҳеч кимга айтмайсан, деб унга қасам ичирипти...

— Бекор гап,— деди унга Кирила Петрович,— ҳозир мен ўзим ҳаммасини аниқ-равшан қиламан. Муаллим қани, ахир? — деб сўради у эшикдан кириб келган хизматкордан.

— Ҳеч қаердан топилмади,— деб жавоб берди хизматкор.

— Топ, қидириб топ! — деб бақирди хизматкорга, ўзи ҳам гумонсираб қолган Троекуров. Сўнгра исправникка қараб:— Қани, ўша мақтаган аломатларингни менга бир кўрсат-чи! — деди. Исправник дарҳол қоғозни узатди.— Ҳм, ҳм, йигирма уч яшар... Бу шундай-ку, лекин бу билан ҳали ҳеч нарса исбот қилиб бўлмайдди... Қани муаллим дейман?

— Топилмади,— деб жавоб беришди яна.

Кирила Петрович хавотирлана бошлади... Марья Кириловна эса бу вақт ранги оппоқ оқариб кетган ва ҳушини йўқотиб қўяёзган эди. Отаси буни пайқаб:

— Рангинг ўчган, қизим,— деди,— сени кўрқитиб юборишипти-да.

— Йўқ, отажон,— деди Маша,— бошим оғрияпти.

— Бор, Маша, уйингга кир, ташвиш тортма!

Маша отасининг қўлини ўпди-да, тезроқ ўз уйига кириб кетди ва кириб ўзини каравотга ташлади: эсини йўқотиб қўйган каби хўнграб йиғлай бошлади. Чўри қизлар югуриб келиб, ечинтиришди, совуқ сув ва турли-туман спиртлар билан зўрға тинчитиб, жойига ётқизишди-ю, шу билан қиз уйкуга кетди.

Бу орада французни топиша олмади. Кирила Петрович залнинг у бошидан бу бошига бориб келар ва «*Зафар гулдуриси, янгра-а!*» қўшиғига ғазабланиб ҳуштак чалар эди. Меҳмонлар ўзаро пичирлашарди, исправник қуруққа чопиб, аҳмоқ бўлгани қолганди. Француз бўлса топилмади. У олдиндан хабар топиб, қочиб

кетган эди. Лекин уни ким ва қандай воқиф этган? Бу сир очилмай қолди.

Соат ўн бир бўлиб қолса-да, ҳеч кимнинг уйқуси келмади. Ниҳоят, Кирила Петрович исправникка зарда қилиб:

— Хўш, қани? Тонг отгунча пойлаб ўтирасанми энди бу ерда? Менинг ҳовлим сенга майхона эмас ахир, агар у Дубровский бўлганда ҳам сен бундай чаққонлигинг билан Дубровскийни тутиб бўлсан, биродар. Шундай экан, қаердан келган бўлсанг, жўна ўша ёққа, бундан буён эпчилроқ бўл! — деди. Кейин меҳмонларга қараб давом этди:— Энди сизлар ҳам жўнасанглар бўлади. Араваларингизни қўштиринг, менинг уйқум келди.

Троекуров ўз меҳмонлари билан ана шундай совуққина хайрлашиб қолди.

XIII БОБ

Яна бир қанча вақт ўтди, муҳимроқ бир воқеа рўй бермади. Лекин янаги ёз бошларида Кирила Петровичнинг оиласи ҳаётида кўп ўзгаришлар бўлди.

Кирила Петрович яшаган жойидан ўттиз чақиримча нарида князь Верейскийнинг катта мулки бор эди. Князь кўп йиллар давомида чет мамлакатларда яшаган бўлиб, ўзи йўғида унинг мулкини истеъфога чиққан бир майор вонқарар эди. Покровское билан Арбатова қишлоқлари ўртасида ҳеч қандай алоқа йўқ эди. Май ойининг охирларида князь чет элдан ҳали ҳеч қачон кўрмаган ўз қишлоғига қайтиб келди. Мудом эркин ҳаёт кечириб ўрганган бу одам, ёлғизликка чидолмай, келганидан уч кун кейин, бир вақтлар таниши бўлган Кирила Петровичнинг уйига меҳмон бўлиб борди.

Князь эллик ёшларда бўлса ҳам, лекин сиртдан анча қарироқ кўринарди. Ортиқча ҳою ҳаваслар унинг соғлиғини нуратиб, суробини тўғрилаб қўйган эди. Аммо шунга қарамай, истараси иссиқ ва жозибалдор эди. Улфат кўрган одамлиги эса айниқса уни хотинқизлар орасида кўпроқ илтифотга сазовор қиларди. У доим улфат қидирар ва доим зерикар эди. Кирила Петрович бу одамнинг меҳмон бўлиб келганига жуда севинди ва унинг бу келишини киборлар жамоатини кўрган бир кишининг ўзига кўрсатган ҳурмати деб билди. У, олати бўйича, меҳмонга ўз жойларини кўрсатар экан, уни ҳам итхонасига олиб кирди. Аммо қўланса ҳид князнинг диомоғига кириб, унинг нафаси бўғилди ва у атир сепилган рўмолчаси билан бурнини ушлаб, бу ердан тезроқ чиқиб кетишга шошилди. Кирила Петровичнинг каллакланган арғувонли, тўртбурчак

ҳовузли ва тўппа-тўғри чўзилиб кетган хиебонли эски боғи унга маъқул бўлмади; у инглиз боғларини ва табиат дейилган кенглик-ни яхши кўради, шундай бўлса ҳам, қойил қолганлигини билдириб, мақтаб юрди: хизматкор келиб овқат тайёр бўлганидан хабар берди. Улар овқатлангани кетишди. Князь бу кўнгил ёзиб келишдан чарчаган ва бу ерга келганига пушаймон еган ҳолда, пича оқсаброқ қадам босар эди.

Аммо залда уларни Марья Кириловна кутиб олгач, бу эски модабоз қизнинг ҳуснига маҳлиё бўлиб қолди. Троекуров уни қизининг ёнига ўтқизди. Қизнинг ёнида князга жон кирди: қувониб, очилиб кетди ва қизиқ ҳикоялар айтиб бериб, қизнинг диққатини бир неча бор ўзига жалб этди. Овқатдан кейин Кирилла Петрович, отда сайр қилайлик, деб таклиф қилган эди, князь оёғидаги бахмал этикларини кўрсатиб узр сўради ва ўзидаги падагра касалидан қулган бўлиб, линейкада сайр қилишни афзал кўрди, мақсади, позанин қўшнисидан айрилмаслик эди. Линейкани кўшишди. Унга икки чол билан гўзал қиз ўтиришди-да, учовлон жўнаб кетинди. Йўл-йўлакай гап тўхтамади. Марья Кириловна бу киборлар тоифасига мансуб одамнинг хушомадомуз ва кўнгил очадиган гапларини жон деб тингларкан, шу чоқ Верейский бирданига Кирилла Петровичдан:

— Бу иморат нега куйган? Сизга қарашлими?..— деб сўраб қолди. Кирилла Петрович қовоғини солди: чунки ёниб кетган кўрган туфайли кўзгаладиган хотиралар унга ёқмас эди. Шундай бўлса ҳам у:

— Бу жойлар ҳозир менга қарайди, илгари эса Дубровскийга қарар эди,— деб жавоб қилди.

— Дубровскийга? — деб такрорлади Верейский.— Ўша машҳур қароқчидами?

— Отасига,— деди Троекуров,— отаси ҳам бориб турган қароқчи эди.

— Бизнинг Ринальдо¹ қаерда экан? У тирикми ёки қўлга тушганми?

— Тирик ҳам, озон ҳам, бизнинг исправниклар билан ўғрилар ўртасида тили бирлик давом этадиган бўлса, уни тутиб ҳам бўлмайди; айгганча, князь, Дубровский сенинг Арбатовонгда ҳам бўлибди, дейишадими?

— Ҳа, ўтган йили у алланарсага ўт қўйибми, талабми кетганди шекилли... Нима дейсиз, Марья Кириловна, шу романтик қаҳрамон билан яқиндан танишилса жуда қизиқ бўларди-да, а?

¹ Ринальдо — Ринальдини — афеонавий бир йўлтўсар, кўп романдарнинг қаҳрамони.

— Нимаси қизиқ бўларди,— деди Троекуров,— бу у билан таниш: у бунга уч ҳафта музикадан дарс берди, худога шукурки, дарслари учун ҳеч нарса олмади.

Шундан кейин Кирила Петрович ўз ҳовлисида яшаган француз муаллимини таърифлаб кетди. Марья Кириловна бегоқат бўлиб ўтирарди. Верецкий эса жуда эътибор билан қулоқ солди. Лекин бу нарсалар унга жуда галати кўриниб, сўзини бошқа ёққа бурди. Қайтиб келганларидан кейин эса у дарҳол аравасини кўшишга буюрди-да, Кирила Петровичнинг ётиб қол, деб қисташига ҳам қулоқ солмай чойдан кейиноқ жўнаб кетди. Аммо жўнамасдан илгари у Кирила Петровични қизи Марья Кириловна билан бирга меҳмонга айтди ва мағрур Троекуров ҳам унинг князлик даражасини, иккита юлдуз нишонини, ота-бобосидан қолган уч минг жони бор мулкани ҳурмат қилиб, князь, Верецкийни маълум даражада ўзига тенг кўриб, уникага меҳмонга боришга розилик берди.

Шундан икки кун ўтгач, Кирила Петрович қизи билан князь Верецкийнинг қўрғонига меҳмонга жўнади. Арбатовога яқинлашганда, у деҳқонларнинг озода ва кўркам уйларига, князнинг инглиз саройлари тақлидида солинган катта финтий иморатига қизиқиб қаради. Иморат олдида ўти қалин, кўм-кўк яйлов бўлиб, у ерда Швейцария сигирлари қўнғироқларини жириглашиб ўтлаб юрар эди. Иморатнинг тўрт томони кенг боғ эди. Уй эгаси меҳмонларни эшик олдида кутиб олди ва ёш гўзалнинг қўлидан ушлаган ҳолда, уни зинадан олиб чиқди. Улар ажойиб бир залга киришди, у ерда уч киши учун дастурхон ҳозирланган эди. Князь меҳмонларни дераза ёнига олиб борди ва уларнинг кўз олдиларида ажойиб бир манзара очилди. Дераза олдидан Волга дарёси оқиб ётар, унда таранг тортилан елканли юк ортилган кемалар сузиб боришар, азобижон деб жуда маъноли ном берилган балиқчи қайиқлари онда-сонда кўриниб қолар эди. Дарёнинг у юзида адирлар ва далалар чўзилиб кетган бўлиб, теварак-атрофни бир неча қишлоқ жонлантириб турар эди. Кейин улар князнинг чет эллардан сотиб олган бир қанча суратларини томоша қилишди. Князь Марья Кириловнага бу суратларнинг мазмунини ва рассомларнинг тарихини айтиб бериб, уларнинг фазилатлари ва камчиликларини англатди. У суратлар тўғрисида сўзлар экан, эзма билимдонларнинг қуруқ тилларида гапирмасдан, туйғу ва завқ билан гапирарди. Марья Кириловна унинг сўзларини мамнунлик билан тинглади. Дастурхонга ўтилди. Троекуров бу меҳмондўст уй эгасининг шаробларига ва ошпазининг ҳунарига қойил қолди. Марья Кириловна эса умрида иккинчи марта кўрган бу одам билан ҳеч бир ўнғай-

сизланмай баҳузур гаплашаверди. Таомдан кейин уй эгаси меҳмонларни боққа таклиф қилди. Улар ўртасида ороллари кўп бўлган кенг бир кўл бўйидаги шийпончада ўтириб кофе ичишди. Шу чоғ бирданига руховой музыка овози эшитилди-ю, олти эшакли бир қайиқ худди шийпонча олдига келиб тўхтади. Улар қайиққа тушиб кўлда сайр этишди, ороллarning ёнларидан ўтишди, уларнинг баъзиларига тушиб томоша ҳам қилишди. бирида мрамрдан ясалган одам сурати, бирида хилват бир ўнгир, яна бирида сирли ёзувлари бўлган бир ҳайкални кўришди. Бу сирли ёзувлар Марья Кириловнада ёш қизларга хос бир қизиқиш ҳиссини кўзгағди-ю, бироқ князнинг қасддан очиқ айтмаганлиги туфайли у буларни тугал англай олмади. Шу билан кун ҳам сезилмасдан ўтиб кетиб, кеч кира бошлади. Князь ҳавонинг совуқлигини ва шабнамни баҳона қилиб, уйга қайтишга шошилди; чунки уларни уйда қайнаган самовар кутиб турарди. Князь Марья Кириловнадан қари бўйдоқнинг уйида бекалик қилишни сўради. Қиз илтимосини қабул қилиб, бу ёқимтой маҳмадонанинг битмас-туганмас ҳикояларини тинглаб, чой қуйиб бериб ўтирди. Шу чоғ бирданига ўқ овози эшитилиб, кўкни мушак шуъласи ёритди. Князь Марья Кириловнанинг елкасига шол рўмол ташлаб, уни ва Троекуровни балконга таклиф қилди. Уйнинг олдида, тим қоронғилик ичида, турли рангдаги оловлар туташиб, гир-гир айланар, бошоқлар сингари, хурмо дарахтлари сингари, фонтан сингари осмонга кўтарилар, сўнгра ёмғирдек ва юлдузлардек ерга тўкилиб, бир нафас сўнар ва кейин яна авж олар эди. Марья Кириловна худди ёш боладек севинар эди. Буни кўрган князь Вере́йский қувонар, Троекуров эса князнинг *tous ees frais*¹ хурмат ва ўзига ёқиш истагининг нишонаси, деб ундан жуда хурсанд бўларди.

Кечки овқат ҳам тушки овқатдан ҳеч бир қолишмайдиган бўлди. Меҳмонлар ўзларига ағалган хоналарга кириб кетишди, эрталаб ёқимли уй эгаси билан хайрлашилар экан, тез фурсатда яна кўришишга бир-бирларига ваъда бердилар.

XIV БОБ

Марья Кириловна ўз уйида, очиқ дераза олдида, гардишга солиб кашта тикиб ўтирарди. У муҳаббат кўйида парижонлик билан қизил гулни зангор ипак билан тикиб кўйган Конраднинг² маъ-

¹ Бу чиқимларининг ҳаммасини.

² Конрад — поляк шоири Мицкевичнинг «Конрад Валленрод» номли достонининг қаҳрамони.

шуқаси каби ипақларни чалкаштирмас эди. Унинг чеварлик билан игна тугиши орқасида асл нуханинг нақшлари тўрға хатосиз кўчирилар, лекин шундай бўлса ҳам, қизнинг хаёли каштала эмас, аллақайларда кезар эди.

Бирдан деразадан бир қўл чўзилиб, гардиш узра аллаким бир хат қўйди-да. Марья Кириловна эс-хушини йиғиб олгунча, ўзи кўздан ғойиб бўлди. Шу чоғ хизматкор кириб, уни Кирила Петрович чақираётганини айтди. Қиз, қалтираб туриб хатни дуррачаси тагига яширди-да, шошиб, отасининг хонасига чиқди.

Кирила Петрович ёлғиз эмас эди. Унинг ёнида князь Верейский ўтирарди. Марья Кириловна кириши билан князь ўрнидан турди ва ўзида ҳозиргача кўринмаган бесаранжомлик билан индамасдан қизга таъзим қилди.

— Берироқ кел, Маша, — деди Кирила Петрович, — сенга бир янги гап айтаман, ўйлайманки, хурсанд бўлсанг керак. Мана бу киши сенинг куёвинг бўлади, князь сенга уйланмоқчи.

Қиз қотиб қолди, юзи мурдадек оқарди, чурқ этмади. Князь яқин келиб, қизнинг қўлидан тутди ва ҳаяжонланган бўлиб: мени бахтли қилишга розимисиз, деб сўради. Маша индамади.

— Рози, албатта рози, — деди Кирила Петрович, — ўзинг биласан, князь: қиз бундай сўзни тилига ололмайди. Хўш, болаларим, қани ўпишинглар, бахтли бўлинглар.

Маша қимир этмасдан турди, кекса князь келиб унинг қўлидан ўпган эди, қизнинг рангсиз юзидан бирданига кўз ёшлари оқди. Князь хўмрайгандай бўлди.

— Ана холос, ана холос, — деди Кирила Петрович, — бор, кўз ёшингни артиб, қувноқ бўлиб кел! — сўнгра Верейскийга деди: — Бундай пайтда қизлар ўзи ҳаммавақт йиғлашади, бу уларнинг одати... Қани энди, князь, иш хусусида, яъни сеп тўғрисида гаплашиб олайлик.

Марья Кириловна чиқиб кетиш имкониятидан дарров фойдаланди, у югурганича уйига кирди, эшикни ичидан беркитиб олди-да, ўзини кекса князнинг хотини хаёл қилиб, йиғига зўр берди: князь бирданига унга жирканч ва хунук бўлиб кўриниб кетди... Бу никоҳ қизни худди дор ва гўрдай кўрқитди... У, ғазабига чидай олмасдан ўз-ўзига: «Йўқ, йўқ, асло! Бундан кўра ўлганим, монастирга кириб кетганим, Дубровскийга текканим яхшироқ», — деди. Шу чоғ унинг эсига бояги хат тушди, у бу хат Дубровскийдан эканини сезгандай, апил-тапил очди-да, ҳовлиқиб ўқий бошлади. Дарҳақиқат, хат Дубровскийдан бўлиб, қуйидаги сўзлардангина иборат эди:

«Кечқурун соат 10 да илгариги жойда».

Тинч июль кечаси, ойдин, гоҳ-гоҳ ёқимли шабада эсиб, боғда енгил бир шитирлаш кезади.

Гузэл ёш қиз учрашиш жойига қушдай учиб келди. Ҳеч ким кўринмади, бирдан шийпонча орқасидан Дубровский чиқиб, қизнинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Мен ҳаммасини биламан, — деди у секин ва қайғули овоз билан қизга. — Берган ваъдангизни эсланг.

— Сиз менга ўз ҳимоянгизни таклиф қилаётибсиз, — деди қиз, — лекин хафа бўлманг: мен бундан кўрқаман. Айтинг, қандай қилиб сиз менга ёрдам бера олишингиз мумкин?

— Сизни ўша ёмон кўрган кишингиздан қутқаришим мумкин.

— Худо ҳаққи, сиз унга тега кўрманг, агар мени севсангиз — унга сира тегманг; мен бирор даҳшатли воқеанинг гуноҳкори бўлишни истамайман...

— Хўп, мен унга тегмайман, чунки сизнинг истагингизни мен ўзим учун муқаддас биламан. У эса ўз ҳаёти учун сиздан миннатдор бўлиши керак. Сизга бўлган муҳаббатим туфайли мен ҳеч қачон ёвузлик қилмайман. Ҳатто мен жиноят қилган тақдиримда ҳам, сизнинг шаънингизга доғ тушмаслиги керак. Хўш, мен сизни бу зolim отангизнинг қўлидан қандай қутқара оламан?

— Ҳали ҳам умидим бор. Мен ўзимнинг кўз ёшларим ва доду фиғоним билан унга таъсир қила оларман, деб ўйлайман. Отам ўжар олам, аммо мени яхши кўради.

— Беҳуда умид боғламанг: у сизнинг кўз ёшларингизни севиб эмас, маъқул бир манфаат юзасидан эрга тегувчи барча ёш қизларга хос оддий кўрқоқлик ва нафрат деб ўйлайди. Борди-ю, хоҳишингизга қарамай, сизни бахтли қилишни ўз зиммасига олса ва тақдирингизни бир умрга кекса бир кишининг қўлига топшириш учун зўрлик билан никоҳ қилгани олиб борса...

— Унда, унда ҳеч чора қолмайди, мени олиб кетгани келинг, мен сизнинг хотинингиз бўламан.

Дубровский тиграб кетди, унинг оппоқ юзи қип-қизарди ва шу ондаёқ ранги аввалгидан баттар оқарди. У бошини қуйи солиб анчагача жим қолди.

— Ўзингизни дадил тутинг, отангизга ёлворинг, унинг оёқларига йиқилинг: келажакнинг бутун даҳшатини, нимжон ва фосиқ бир чолнинг кучоғида гулдек сўлишингизни унинг кўз олдига келтиринг. Қаттиқ тегадиган гаплардан ҳам тортинманг: агар отангиз ҳамон ўша ўжарлигида тураверса, у ҳолда сиз ўзин-

гизга... даҳшатли бир ҳимоячи топа олишингизни айтинг... Бойлик сизга бир он ҳам бахт бера олмаслигини, зеб-зийнат фақат камбағал-бечоранигина қизиқтира олишини, ўшанда ҳам бир нафасга қизиқтира олишини айтинг. Бўш келманг, унинг ғазабидан, дўқидан қўрқманг, умиднинг қуруқ бир куланкаси қолганда ҳам, худо ҳаққи, бўш келманг. Бошқа ҳеч бир чора қолма-са, у ҳолда...

Шу чоғ Дубровский қўли билан юзини беркитди, унинг нафаси бўғилаётгандек эди, Маша йиғларди...

— Оҳ, менинг шўрлик, шўрлик тақдирим! — деди у аччиқ бир оҳ тортиб. — Мен сиз учун жонимни ҳам берардим, сизни узоқдан кўриш, қўлингизни ушлаш мен учун бир ҳузур эди. Энди сизни ҳаяжонланаётган қалбимга босиб: эй фариштам, ўлсак ҳам бирга ўлайлик! — дейишга ҳозиргидек имкон бўлган бир пайтда ҳам, мен шўрлик бу ҳузур-ҳаловатдан ўзимни четга тортишга, уни бутун куч-қувватим билан ўзимдан нари қилишга мажбурман... Мен сизнинг оёғингизга йиқилишга ва арзимас бир кишига нолойиқ берилган катта нозу неъмат учун худойимга шукр қилишга меша журъат йўқ. О, мен ўша одамдан нақадар нафратланишим керак... Бироқ, сезиб турибманки, ҳозир менинг кўнглимда нафрат билан қарашга жой йўқ.

У қизнинг келишган қаддини оҳистагина кучди ва секингина ўз бағрига тортди. Қиз ҳам бошини ёш қароқчининг елкасига ишонч билан қўйди. Иккови ҳам жим бўлиб қолди.

Вақт ўтиб борарди.

Ниҳоят, Маша «хайрлашайлик» деди.

Дубровский уйқудан уйғонгандек бўлди. У қизнинг қўлини ушлаб, бармоғига узук тақиб қўйди.

— Агар, менинг ёрдамим лозим бўлса, — деди у, — узукни олиб келиб мана шу дарахтнинг ковағига қўйсангиз бўлди, у ёғини ўзим биламан.

Дубровский, қизнинг қўлидан ўпди-да, дарахтлар орасида ғойиб бўлди.

XVI БОБ

Князь Верейскийнинг уйланиши энди кўни-қўшни учун сир эмас эди. Кирила Петровични ҳар томондан қутлашар, тўй ҳозирликлари кўрилар эди. Маша узил-кесил айтадиган сўзини тобора орқага ташларди. Лекин у кекса кўёвга совуқ ва ўлганнинг кунидан муомала қилар, князь бунга парво қилмас, чунки у, қизнинг бундай индамаслигининг аломати ризо деб

билиб, шунга қаноатланар ва севги ҳақида ҳеч ташвиш торг-мас эди.

Лекин вақт ўтиб борарди. Ниҳоят, Маша ҳаракат этишга жазм қилди-да, князь Верейскийга хат ёзди: у князининг кўнгилда олижаноблик туйғусини қўзғатмоқчи бўлди, унга ҳеч бир кунли йўқлигини очиқ айтди, менинг баҳримдан ўтсангиз, отамнинг зўридан мени ўзингиз ҳимоя қилсангиз, деб ёлворди. Кейин у хатини секингина князь Верейскийга топширди, князь хатни хил-ватда ўқиб кўриб, қаллигининг бу очиқ гапидан ҳатто таъсирланмади ҳам. Аксинча, у тўйни тезлатиш кераклигини ўйлаб, хатни бўлғуси қайин отасига кўрсатишни лозим топди.

Кирила Петрович жони чиқиб кетди; лекин князь уни хат мазмунидан хабардор эканини қизига билдирмасликка зўрға кўндирди. Кирила Петрович хат тўғрисида қизига индамасликка ваъда бериб, вақтни ўтказмаслик учун тўйни индингаёқ утказишни тайин этди. Князь буни жуда маъқул топди-да, у ердан чиқиб, тўғри қаллигининг ёнига кирди ва унга: ҳалиги хатни ўқиб, жуда қайғурганини, лекин, ҳар ҳолда, бир кун бўлмаса, бир кун унинг муҳаббатини қозона олишга умиди борлигини, қиздан ажралиб қолиш ўзи учун ўлим қадар оғир эканини, аммо ўз ўлимига рози бўлиш қўлидан келмаганини айтди. Шундан кейин, ҳурмат билан қизнинг қўлидан ўпди-да, Кирила Петровичнинг индинга тўй деганини қизга айтмасдан, уз қўрғонига қайтиб кетди.

У ҳовлидан кўчага чиқар-чиқмас, қизнинг ёнига отаси кириб келди ва унга тўйна-тўғри индинга тўйга тайёр бўлишни буюрди. Князь Верейскийнинг сўзлариданоқ ташвишга қолган Марья Кириловна буни эшитиб кўз ёнига зўр берди ва ўзини отасининг оёқларига ташлади.

— Отажон! — деб қичқирди қиз ачинарли овоз билан. — Отажон, мени жувонмарг қилманг. Мен князни севмайман, унга хотин бўлишни хоҳламайман...

— Бу нимаси тагин! — деди Кирила Петрович дўқ билан. — Шу чоққача индамай келдинг, ўзинг рози эдинг, энди иш битгандан кейин, хархаша қилишга ва бўйин товлашга тушибсан-да. Тентакликни қўй, бу билан сен мендан илтифот кўролмайсан.

— Жувонмарг қилманг мени! — деб такрорлади бечора Маша. — Нега мени ўзингиздан ҳайдаб, севмаган кишимга берасиз? Ё мен жонингизга тегдимми, мен аввалгидек сиз билан уйда қолмоқчиман. Отажон, мен бўлмасам сиз сиқилиб қоласиз, менинг бахтсиз бўлганимни ўйласангиз, яна баттар сиқиласиз, отажон, мени зўрлаб берманг, мен эрга тегишни хоҳламайман.

Кирила Петровичга бу сўзлар таъсир қилди, лекин у ўзининг хижолат тортганини яширди ва қизини туртиб юбориб, жаҳл билан деди:

— Бу гапларнинг ҳаммаси бекорчи гаплар, билиб кўй. Сени бахтли қилмоқ учун нима кераклигини мен сендан кўра яхшироқ биламан. Кўз ёшларингдан фойда йўқ, индинга тўйинг.

— Индинга?! — деб қичқирди Маша. — Э, худойим, йўқ, мумкин эмас, бу бўлмаган иш. Отажон, агар сиз мени жувонмарг қилишга қасд қилган бўлсангиз, энди менинг гапимни эшитинг: мен шундай ҳимоячини топаманки, у сизнинг хаёлингизга ҳам келмаган, кўрасиз, қўрқиб кетасиз, мени сиз шу даражага олиб келдингиз.

— Нима? Нима? — деди Троекуров. — Сен ҳали менга дўқ қилдиган бўлиб қолдингми, а! Менга-я! Ҳа, беҳаё қиз! Билиб кўй, мен сенинг бошингга шундай кулларни солайки, ҳатто хаёлингга ҳам келмаган бўлсин. Сен ҳали мени ҳимоячинг билан қўрқитмоқчимисан? Кўрамиз, ким экан сенинг ҳимоячинг?

— Владимир Дубровский! — деб жавоб берди Маша жаҳл устида.

Кирила Петрович, қизини жинни бўлиб қолди, деб ўйлаб, унга ҳайрат билан қаради.

— Хўп, — деди у бир оз жим тургандан кейин, — кимни хоҳласанг шуни ҳимояга чақирасан, аммо ҳозирча шу уйда ўтириб тур, то тўйгача бу ердан чиқмагсан. — Кирила Петрович шу сўзини айтгач, уйдан чиқиб кетди ва эшикни ташқарисидан беркитди.

Бечора қиз бошига тушадиган кулларни ўйлаб, узоқ йиғлади. Лекин отаси билан ва бошқалар билан ўтган гаплар унинг кўзини очди: энди ўз тақдири ва бундан сўнг нималар қилиш кераклигини бемалол ўйлаши мумкин эди. Унинг учун муҳим иш: ўзи ёмон кўрган никоҳдан қутулиш эди; ҳозирланган қисматдан кўра қароқчига хотин бўлиш унга жаннатдек кўринар эди. У Дубровский бериб кетган узукка қаради. Қиз у билан ёлғиз учрашишни ва бу ҳал қилувчи дамлар олдидан яна бир марта зўр иштиёқ билан узоқ гаплашиб олишни истар эди. Кўнгли унга Дубровскийни кечқурун боғдаги шийпонча яқинидан топа олишни айтиб турарди: шунинг учун ҳам у қоронғи тушар-тушмас ўша жойга бориб, уни кутишга жазм қилди. Қоронғи ҳам тушди. Маша чиқмоқчи бўлди, бироқ эшик ташқаридан қулфланган эди. Оқсоч хотин ташқаридан Кирила Петрович уни чиқармасликни буюрганини айтди. Қиз қамоқда эди. Қаттиқ ҳақоратланган қиз дераза олдида, кийимларини ҳам ечмасдан, қоронғи осмонга тикилганича, алламаҳалгача қимир этмасдан ўтириб чиқди. Тонготар пайтда кўзи уйқуга кетиб, шу қисқа вақт ичида ёмон тушлар кўриб безовта бўлиб чиқди ва чиқаётган қуёلнинг илк шуъллалари уни уйқусидан уйғотиб юборди.

Қиз уйқудан уйғониши биланоқ энг аввало аҳволи жуда даҳшатли эканини тасаввур қилди. У кўнғироқ чалди. Чўри қиз кириб унинг берган саволларига: Кирила Петрович кеча кечқурун Арбатовога кетиб эди, у ёқдан жуда кеч қайтди ва қизни мутлақо ўз уйдан чиқарманглар, у билан ҳеч кимни гаплаштирманглар, деб қаттиқ буйруқ берди, деб айтди ва шу билан бир қаторда, айтмоқчи, тўйга ҳеч қанақа алоҳида ҳозирлик йўқ, лекин шундай бўлса ҳам, попга ҳеч қандай баҳона билан қишлоқдан жилмасликка буйруқ берилди, деб жавоб қилди. Шу хабарларни айтгач, қиз Марья Кириловна олдидан чиқиб кетди ва яна эшикни қулфлаб олди.

Чўри қизнинг сўзлари бу ёш тутқунни қаттиқ ғазаблантирди. миясига ҳар турли фикрлар келди, қони қайнади, у бутун воқеани Дубровскийга билдирмоқчи бўлиб, узукни маълум дарахтнинг қавагига қўйдириш учун талбир ахтара бошлади: шу пайт ўзи ўтирган уйнинг деразаси ойнасига кичкина бир тош келиб тегди ва ойна чирсиллаб қетди. Марья Кириловна ҳовлига қараб, кичкина Сашанинг унга қараб сирли имолар қилаётганини кўрди. Қиз бу боланинг ўзини яхши кўришини биларди, шунинг учун ҳам у хурсанд бўлиб дарчани очди.

— Салом, Саша, — деди у, — мени нега чақиряпсан?

— Опажон, сизнинг олдингизга менга бирор ишингиз йўқми-кан, деб келган эдим. Отамнинг жаҳди чиқиб, ҳеч кимни сиз билан гаплашгирмай қўйди, нима ишингиз бўлса менга буюраве-ринг, мен айтгайингизнинг ҳаммасини қиламан.

— Раҳмат, укажоним Сашенька, менга қара: сен шийпонча олдидаги қаваги бор кекса эман дарахтини биласанми?

— Биламан, опажон.

— Агар сен мени яхши кўрсанг, ғизиллаб бориб, ўша дарахтнинг қавагига мана шу узукни қўйиб кел, лекин эҳтиёт бўл, ҳеч ким кўрмасин.

У, шу сўзларни айтгач, узукни болага ташлади-да, дарчани ёнди.

Бола узукни олиб, жон-жаҳди билан чопиб кетди ва уч дақиқа ичида маълум дарахтнинг олдида етиб борди. У шу ерда тўхтади, ҳаллослаб туриб теварак-атрофга қаради, узукни қавак ичига қўйди. Ишини омон-эсон битириб, энди бу тўғрида тездан Марья Кириловнага хабар бермоқчи бўлиб турган эди, бирданига шийпонча орқасидан сап-сариқ ва ғилай, жулдур кийим кийган бир бола чопиб келди-да, тўғри ўзини эман дарахтига қараб урди ва қавакка қўлини тикди. Саша, олмахондан ҳам тезроқ ҳаракат қилиб, болага қараб югурди ва иккала қўллаб унга маҳкам тир-машиб олди.

— Нима қияпсан бу ерда? — деди у ўшқариб.

— Сенинг нима ишинг бор? — деб жавоб берди бола, унинг қўлидан чиқишга уриниб.

— Узукка тегма, сариқ қуён, — деди Саша, — бўлмаса таъзинингни бераман!

Бола, жавоб бермасдан, Сашанинг юзига бир мушт солди, Саша шунда ҳам болани қўйиб юбормай товушининг борича:

— Ўғри келди-чи, ўғри келди! Бу ёққа келинглар-чи, бу ёққа келинглар... — деб қичқира бошлади...

Бола унинг қўлидан чиқиб кетишга уринди. У, афтидан, Сашага қараганда икки ёшлар чамаси катта ва кучлироқ эди, лекин Саша ундан кўра эпчиллик қилди. Улар бир неча дақиқа олишишди. Ниҳоят, сариқ бола Сашадан зўр келди. У Сашани ерга ағларди-да, бўғзига чанг солди.

Худди шу пайт боланинг сариқ ва қаттиқ сочларига кучли бир қўл келиб ёпишди ва боғбон Степан уни ердан ярим газча юқори кўтарди...

— Эҳ, сариқ алвасти, — деди боғбон, — ҳали сен кичкина баринни урадиган бўлиб қолдингми...

Саша ўрнидан ирғиб турди-да, ўзини ўнглаб олди.

— Сен менинг қўлтиғимдан олдинг-да, — деди у, — бўлмаса ҳеч қачон йиқитолмас эдинг. Узукни бу ёққа бер-да, йўқол бу ердан!

— Мана, бераман ҳозир сенга узукни! — деб жавоб берди сариқ бола ва бирдан бурилиб, сочини Степаннинг қўлидан қутқариб олди-да, дарҳол қоча бошлади. Саша етиб бориб, елкасидан итариб юборди, бола нўрт учиб йиқилди. Боғбон уни яна ушлаб олди-да, белбоғ билан маҳкам боғлади.

— Узукни бер! — деб қичқирди Саша.

— Шошма, барин, — деди Степан. — Биз бунинг жазосини бериш учун гумаштага топширамиз.

Боғбон тутқунни бариннинг қўрғонига олиб жўнади. Саша бўлса ўзининг йиртилган ва майсада кўкарган шимига ташвиш билан қарай-қарай, уларнинг кетидан борди. Бирдан улар отхонага бораётган Кирила Петровичнинг олдидан чиқиб қолишди.

— Нима гап? — деб сўради у Степандан.

Степан воқсани қисқача сўзлаб берди. Кирила Петрович унинг сўзларини диққат билан эшитди.

— Сен, саёқ! — деди у Сашага қараб. — Нима ишинг бор у бола билан?

— Бу кавакдан узук ўғирлади, отажон, айтинг, берсин.

— Қанақа узук, қайси кавакдан?

— Ҳалиги, менга Марья Кириловна... ҳалиги узук...

Саша ҳижолат тортиб, пойма-пой гапира бошлади. Кирила Петрович қовоғини солди, сўнгра бошини чайқаб туриб деди:

— Бу ишга Марья Кириловна ҳам аралашганми? Воқеани айтиб бер. бўлмаса шундай калтаклайманки, эсинг тескари бўлиб кетади.

— Худо урсин, отажон, мен, отажон... Марья Кириловна менга ҳеч нарса дегани йўқ, отажон.

— Степан, бор, сен менга қайин дарахтидан битта яхши. қирчиллама хипчин кесиб кел.

— Шошманг, отажон, мен сизга ҳозир ҳаммасини айтиб берман. Мен бугун ҳовлида ўйнаб юрувдим. Опам Марья Кириловна дарчани очиб қолди. Мен олдига чошиб бордим, ундан кейин опам, ўзи билмасдан, кўлидаги узугини ерга тушириб юборди, мен уни олиб бориб кавакка бекитиб қўйгандим... кейин... кейин мана бу малла бола келиб узукни ўғирламоқчи бўлди.

— Ўзи билмасдан тушириб юборганмишу, сен олиб бориб бекитиб қўйган эмишсан... Степан, хипчин келтир.

— Отажон, шошмай тулинг, мен ҳозир сизга ҳаммасини айтиб берман. Опам Марья Кириловна менга узукни бериб, олиб бориб кавакка қўйиб кел, деб буюрди, мен обориб кавакка қўйдим. Ундан кейин, мана бу ярамас бола...

Кирила Петрович ярамас болага қараб, пўписа билан:

— Сен кимсан? — деб сўради.

— Мен жаноб Дубровскийларнинг хизматкориман, — деди сариқ бола.

Кирила Петровичнинг юзлари бўзариб кетди.

— Демак, сен мени хўжайин деб танимас экансан-да, яхши, — деди у. — Хўш, менинг боғимда нима қилиб юрувдинг?

— Маймунжон ўғирлагани тушувдим, — деди бола жуда бепарволик билан.

— Дуруст, — деди Кирила Петрович, — хизматкори ҳам хўжайинига ўхшапти, менинг боғимда маймунжон эман дарахтида ўсарканми?

Бола жавоб бермади.

— Отажон, айтинг, узукни берсин, — деди Саша.

— Жим тур сен, Александр, — деб жавоб қилди Кирила Петрович, — эсингда бўлсин, мен сен билан ҳали гаплашман. Бор, уйингга кир. Хўш, сен, гилай, анча зийрак болага ўхшайсан. Узукни бер-да, уйингга кетавер.

Бола беш панжасини ёзиб кўлида ҳеч нарса йўқлигини кўрсатди.

— Агар сен менга ҳамма гапни айтиб берсанг, мен сени калтакламайман, ҳатто бир мири ёнғоқ пули ҳам берман. Бўлмаса, қора кунларни бошингга соламан. Қани!

Бола индамади ва ўзини тентакликка солиб, бошини қуйи эг-ганича тураверди.

— Яхши, — деди Кирила Петрович, — қамаб қўйинглар бўлмаса ва қараб туринглар, агар қочиб кетгудек бўлса, худди ҳаммаингизнинг терингизни шилиб оламан.

Степан болани каптархонага олиб бориб қамали ва қушларга қаровчи Агафья кампирга унга қараб туришни буюрди.

— Ҳозир шаҳарга бориб, дарҳол исправникни айтиб келин-глар, — деди Кирила Петрович болани кўзлари билан кузатар экан, — мумкин қадар тезроқ боринглар!

«Энди ҳаммаси равшан. Демак, қизим лаънати Дубровский билан муносабатда бўлган. Наҳотки, чиндан ҳам ўшани ёрдамга чақирган бўлса? — деб ўйлади Кирила Петрович хонанинг у бо-шидан бу бошига бориб келар ва «*Зафар гулдуриси, янгра!*» қўши-ғини газаб билан ҳуштак қилиб чаларкан. — Балки мен ниҳоят унинг изига тушгандирман, энди у биздан ҳеч қочиб кутулолмай-ди. Биз албатта бу фурсатдан фойдаланамиз. Шошма! Кўнғироқ овози, ҳа, худога шукур, исправникнинг ўзи келиб қолди».

— Ҳой, ҳалиги тугилган болани олиб чиқ бу ёққа!

Бу орада ҳовлига бир арава кириб келди ва ўзимизга танини исправник ҳаммаёғини чанг-тупроқ босган ҳолда меҳмонхонага кирди.

— Хушxabар, — деди унга Кирила Петрович, — мен Дубровс-кийни тутдим.

— Худога шукур, жаноби олийлари, — деди исправник севин-ган бўлиб, — қани у?

— Яъни, Дубровскийнинг ўзини эмас, балки унинг шайкаси-дан бир одамни. Ҳозир уни олиб келишди. Бу бизга ўша йўлтўсар-ни туғишимиз учун катта ёрдам беради. Ана, ўзини олиб ҳам ке-лишди.

Баҳайбат бир қароқчини кўраман деб ўйлаган исправник кўринишидан анча заиф бўлган ўн уч яшар болани кўриб ҳай-рон қолди ва ҳеч нарсани тушунмагандек, Кирила Петровичга қараб, ундан изоҳ кутди. Кирила Петрович, Марья Кириловна тўғрисида оғиз очмай, унга эрталабки ҳодисани дарҳол сўзлаб берди.

Исправник Кирила Петровичнинг сўзларини диққат билан тингларкан, ҳар онда она сути оғзидан аримаган бу ёш бетамиз болага қараб қўяр, бола эса ўзини тентакликка солиб, кўз олдида бўлаётган бу воқеага ўзини мутлақо бепарво қилиб кўрсатарди.

— Рухсат берсангиз, жаноби олийлари, сиз билан хилватда гап-лашсам, — деди ниҳоят исправник.

Кирила Петрович уни бошқа уйга олиб кириб эшикни беркитди.

Ярим соатдан кейин улар яна залга чиқишди, бу ерда тугқун ўз тақдирини ҳал қилинишини кутиб турарди.

— Ҳой бола, — деди исправник унга, — барин сени шаҳар авахтасига олиб бориб қаматмоқчи ва тоза савалатмоқчи, ундан кейин бадарға қилдириб юбормоқчи эди. аммо мен сенинг тарафингни олиб, гуноҳингни сўраб қолдим. Ечинг қўллари!

Боланинг қўллари ечишди.

— Баринга қуллуқ қил, — деди исправник. Бола Кирила Петровичнинг ёнига бориб, унинг қўлидан ўпди.

— Бор энди уйингга, — деди Кирила Петрович болага, — аммо бундан кейин дарахтларнинг қавагидан маймунжон ўғирлаб юрма.

Бола, меҳмонхонадан чиққач, севинганидан зинапоядан ўзини ташлади, сўнгра, орқасига қарамай, далама-дала Кистеневкага қараб чолиб кетди. У қишлоққа етгач, қишлоқ четигаги ярим хароба бир уй олдида тўхтади-да, дарчани чертди. Дарча очилиб, ундан бир кампир кўринди.

— Буви, менга нон беринг, — деди бола. — эрталабдан бери ҳеч нарса еганим йўқ, очимдан ўлаёздим.

— Ҳа, сенмисан, Митя, қаерларда қолиб кетдинг, шайтонча? — деди кампир.

— Кейин айтиб бераман, буви, худо йўлига бир бурда нон беринг!

— Уйга кир, ахир.

— Вақтим йўқ, буви, мен тезда яна бир жойга бориб учрашишим керак. Менга тезроқ бир бурда нон беринг, Исо йўлига бир бурда нон беринг.

— Ҳа, саёқ тушмагур, — деб гудурлади кампир. — Ма, мана бир бурдагина, — деди ва унга бир бурда қора нон узатди. Бола уни бир тишлаб кавшаганича йўлга тушди.

Қоронғи туша бошлади. Митя, ғалла қуригиладиган бинолар ҳамда полизлардан ўтиб, Кистеневка ўрмонига кириб борди. У, ўрмоннинг илғор пойлоқчилари каби ҳамма дарахтлардан олдинда турган кўш қарағай ёнига етгач, тўхтади ва у ёқ-бу ёққа синчиклаб қараб олгач, қаттиқ ва узиб-узиб хуштак чалди, сўнгра гинглади, унга жавобан секин ва чўзиқ хуштак овози эшитилди-да, ўрмон ичидан аллаким чиқиб, боланинг олдига яқинлашди.

XVIII БОБ

Кирила Петрович хуштагини одатлагидан кўра қаттиқроқ чалиб, қўшигини куйлаган ҳолда, залнинг у бошидан бу бошига бориб келарди. Бутун хонадон ҳаракатда — хизматкорлар у ёқдан-бу ёққа чопишар, оқсоч қизлар ивирсиб юришар, саройда кучерлар карета кўшар, ҳовли саҳнига одамлар тўпланган эди. Қизнинг пар-

дозхонасидаги ойна олдида, оқсоч хотинлар томонидан ўраб олинган пардозчи хотин ранги ўчган ва суратдек бўлиб қолган Марья Кириловнани ясантирар эди; қизнинг боши гавҳар тошлар оғирлиги остида толиқиб энгашган, пардозчи хотин унга эҳтиётсизлик билан игна санчиб олса, у энгилгина бир силкиниб қўя қолар, лекин ойнага бепарво қарагани ҳолда, ҳеч дамани чиқармас эди.

Эшик олдидан Кирила Петровичнинг:

— Тезроқ бўласизларми? — деган овози келди.

— Мана, ҳозир. — деб жавоб қилди пардозчи хотин. — Марья Кириловна, ўрнингиздан туриб, бир қаранг-чи, чиройли чиқдимкин?

Марья Кириловна ўрnidан турди ва лекин ҳеч нарса демеди. Эшик очилди.

— Келин тайёр, — деди пардозчи хотин Кирила Петровичга, — бююринг, каретага чиқишсин.

— Худога шукур, — деди Кирила Петрович меҳри товланиб ва столдан иконани олди: — Бери кел. Маиша, мен сендан розиман...

Бечора қиз отасининг оёғига йиқилди ва ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Отажон... отажон, — деди у кўз ёшлари шашқатор бўлиб, бироқ унинг овози бўғилиб қолди.

Кирила Петрович шошиб фотиҳа берди, сўни қизни турғизишди-да, кўтаргандек каретага олиб чиқишди. Унинг ёнига вакил онаси билан оқсоч хотинлардан бири ўтирди. Улар черковга қараб жўнашди. У ерда буларни куёв кутиб турарди. Куёв келинчакни қарши олгани чиқди ва қизнинг ранги ўчганини ва ўзини аллақандай бир тусда кўриб ҳайрон бўлди. Куёв билан қаллиқ бўш ва совуқ черковга киришди; улар киргандан кейин черков эшигини бекитиб кўйишди. Поп меҳробдан чиқиб, дарҳол никоҳ ўқишга киришди. Марья Кириловна ҳеч нарсани кўрмас ҳам, ҳеч нарсани эшитмас ҳам эди. У фақат биргина нарсани ўйлар ва эрталабдан бери Дубровскийни кутар эди. Ундан бир нафас ҳам умидини узмас эди. Поп унга одатдаги саволни берганда, қиз бирдан сесканиб кетди-да, сўнг яна жим бўлиб қолди: у ҳамон жавоб бермасди: истаганини кутар эди. Поп эса қизнинг жавоб беришини ҳам кутмасданоқ, оламни умрбод бир-бирига боғловчи хутбани ўқиб юборди.

Никоҳ маросими тамом бўлди. Қиз ёқимсиз куёвнинг совуқ ўпишларини сездди. ҳозир бўлганларнинг хурсандчилик билан қутлашларини эшитди, лекин шунда ҳам у ўз ҳаётига умрбод кишан солинганига, Дубровский уни қутқариб олиш учун етиб келолмаганига ҳамон ишонмас эди. Князь унга ёқимли сўзлар билан юзланди, аммо қиз у сўзларга тушунмади, улар черковдан чиқишди, черков эшиги олдига Покровское деҳқонлари тўпланган эди. Қизнинг назари бирров уларга тушгандек бўлди-ю, сўнг

бояги ҳолича ҳиссиз тус олди. Куёв-қаллиқ бирга каретага тушишди-да, Арбаговога қараб жўнашди; Кирила Петрович буларни ўша ёқда қарши олиш учун олдинроқ кетган эди. Ёш қаллиғи билан холи қолган князь қизининг совуқ қарашига ҳеч эътибор қилмади. У, қалбаки ширин сўзлар ва бемаъни қувончлар билан қизнинг жонига тегмади, балки унинг сўзлари оддий ва содда бўлиб, ҳатто жавоб берилиши ҳам керак эмас эди. Улар шу равишда ўн чақиримча юришди, отлар қишлоқнинг ўйдим-чуқур йўлларида жуда тез чопиб борар, лекин инглизча рессорли карета ҳеч силкинмас эди. Шу пайт бирланига қувлаб келаётганларнинг овозлари эшитилди, арава тўхтади, бир тўда қуролиланган кишилар уни ўраб олишди ва юзининг ярмигача ниқоб тутган бир киши каретанинг ёш княгиня ўтирган томондаги эшигини очди-да, унга қараб:

— Сиз озодсиз, тушинг, — деди.

— Бу нима деган гап, — деб қичқирди князь, — кимсан ўзинг?

— Бу киши Дубровский, — деди княгиня.

Князь, ҳеч бир пинағини бузмасдан, чўнтагидан йўл тўпчионасини олди-да, ниқоб тутган қароқчиға ўқ узди. Княгиня қичқириб юборди ва қўрққанидан икки қўли билан юзини беркитди. Дубровский елкасидан яраланган эди, қон кўринди. Князь, фурсатни бой бермай, яна бошқа тўпчионасини олди, бироқ унга иккинча марта ўқ узишга имкон беришмади, каретанинг нариги эшиги очилиб, бир нечта кучли қўллар уни каретадан судраб туширишди ва тўпчионасини қўлидан тортиб олишди. Сўнгра унинг боши устида ничоқлар ярқиради.

— Тегманлар унга! — деб қичқирди Дубровский, шундан кейин унинг баджаҳд шериклари ўзларини бир четга олишди.

— Сиз озодсиз, — деб сўзида давом этди Дубровский, ранги ўчган княгиняга мурожаат қилиб.

— Йўқ, — деди қиз. — Кеч қолдингиз, никоҳ ўқилиб қўйилди, мен энди князь Вереийскийнинг хотиниман.

— Бу нима деганингиз? — деб қичқирди Дубровский жаҳдига чидалмай. — Йўқ, сиз унинг хотини эмассиз; сизни зўрлаб беришган, сиз ҳеч қачон рози бўлишингиз мумкин эмас унга...

— Йўқ, мен рози бўлдим, қасамёд этдим, — деди қиз қатъият билан эътироз билдириб. — Князь менинг эрим, одамларингизга айтинг, уни бўшатиб қўйсин, мени у билан бирга қолдингиз. Мен сизни алдаганим йўқ. Сўнги дақиқагача кутдим... Лекин, мен энди сизга айтсам, вақт ўтди. Бизни қўйиб юборинг.

Дубровский энди унинг сўзларини эшитмас эди: яранинг алами ва юракнинг қаттиқ ҳаяжонга келиши уни ҳолдан тойдир-

ганди. У ғилдирак ёнига йиқилиб тушди, қароқчилар уни ўраб олишди. У шерикларига бир неча оғизгина сўз айта олди, холос. Сўнг шериклари уни отга миндиришди, иккигаси уни икки ёнидан ушлаб боришди. биттаси отининг жоловидан етаклади, шундай қилиб. ҳаммаси бир томонга жўнашди. Одамлари боғланган, отлари чиқарилган ҳолда, карета кўча ўртасида қолди. Бироқ қароқчилар каретадаги дунёга ҳам қўл тегизишмай, ўз атаманларининг ўчини ҳам олишмай, бир томчи қон ҳам тўкишмай кетишди.

XIX БОБ

Қалин ўрмоннинг ўртасидаги торгина ялангликда тупроқ уюмларидан ва хандақларидан иборат чоғроқ бир тупроқ кўрғон қад кугарган бўлиб, унинг ичида бир неча чайла ва ертўла бор эди.

Кўрғон ҳовлисида одам кўп бўлиб, бу одамларнинг турли-туман кийимлари ва ҳаммаси қуроолланганига қараб, уларнинг дарҳол қароқчилар эканини билиш мумкин эди; шунингдек, улар ялангбош ўтириб, бир қозондан овқат ейишарди. Тупроқ девор устидаги кичкина тўп ёнида чорлана қуриб бир соқчи ўтирарди: у худди моҳир тикувчидай қўлига игна ушлаб, энцилик билан ўз кийимининг баъзи бир жойларини ямар ва ҳар дам теварак-атрофга қараб кўяр эди.

Ғарчи бир неча киши бир чўмичда овқат еса ҳам, бу гала ўртасида ажойиб бир жимлик ҳукм суради: қароқчилар овқатларини еб бўлиб, бирин-кетин ўринларидан туришди-да, худога ибодат қилиб, баъзилари чайлазарига, баъзилари ўрмонга кириб кетишди. Ё бўлмаса, рус олатича, ухлагани чўзилишди.

Соқчи ўз ишини тугатиб, кийимини қоқди-да, ямоқларини кўздан кечиргач, игнани енига санчиб қўйди ва тўпга айри миниб, овозининг борица қуйидаги эски, ғамгин ашулани чўза бошлади:

Шувиллама, жоним, эй сен, кўм-кўк эманзор.

Халал берма менга, ўйлайдиган ўйим бор.

Шу вақт чайлалардан бирининг эшиги очилди ва бўсағада, бошига оқ чепец, устига озода ва улугсифат либос кийган бир кампир кўринди.

— Бас қил энди, Стёпка, — деди у аччиғланиб, — барин ухляпти; сен бўлсанг ҳадеб бақирганинг-бақирган! На инсофни биласан, на раҳмни!

— Кечир, Егоровна, — деб жавоб берди Стёпка, — хўп, ашулани бас қилай, майли, ишқилиб отахонимиз ором олиб, тезроқ тузалсин.

Кампир кириб кетди, Стёпка бўлса тупроқ девор устида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Кампир чиққан чайланинг алоҳида бўлинган жойида, сафар каравотида, ярадор Дубровский ётарди. Олдидаги столда унинг тўпшончалари турар, қиличи эса бош томонида осибди эди. Ертўланинг ери ва деворларига қимматбаҳо гиламлар тўшалган бўлиб, бурчакда хотинларнинг кумушдан ясалган зийнат асбоблари ва тошойна бор эди. Дубровскийнинг қўлида очиқ бир китоб бўлса ҳам, лекин кўзлари юмуқ эди. Бўлманинг нариёғидан қараган кампир эса унинг ухлаганини ҳам, ё бўлмаса хаёл суриб ётганини ҳам билолмасди.

Бирдан Дубровский чўчиб тушди, кўрғонда тревога салоси эшитилди. Стёпка дарчадан бошини суқиб:

— Отахонимиз, Владимир Андреевич, — деб қичқирди, — одамларимиз ишора беришди, бизни ахтариб келаётган эмишлар.

Дубровский ирғиб ўрнидан турди-да, тўпшончасини қўлига олиб чайладан чиқди. Қароқчилар шовқин-сурон билан ҳовлига тўпланишган эди. Уни кўрган замон ҳаммалари жим бўлиб қолди.

— Ҳамма шу ердами? — деб сўради Дубровский.

— Соқчилардан бошқа ҳамма шу ерда, — деб жавоб беришди унга.

— Ҳамма ўз жойига борсин! — деб қичқирди Дубровский. Қароқчилар ўзларига маълум бўлган жойларни эгаллашди.

Худди шу вақт учта соқчи югурганича дарвоза ёнига келди. Бу ёқдан Дубровский бориб уларни қарши олди.

— Нима гап? — деб сўради у.

— Ўрмонда солдатлар юрипти, — деб жавоб берди. — улар бизни қуршовга олишмоқда.

Дубровский дарвозани беркитишга буйруқ бериб, ўзи тўни кўздан кечиргани кетди. Ўрмон томондан бир неча одам овози келди, одамлар яқинлашмоқда эди; қароқчилар уларни жимгина кутиб турардилар. Шу вақт бирдан ўрмондан уч-тўрт солдат кўринди-да, ўша оннинг ўзидаёқ яна ўзларини панага олишди ва ўқ чиқариб шерикларига хабар беришди.

— Жангга тайёр бўлинглар! — деди Дубровский.

Қароқчилар бир гурунглашиб, яна жим бўлиб қолишди.

Сўнгра келаётган солдатларнинг товушлари эшитилди. Дароҳлар орасидан қуроллар ярқираб кўринди, юз элликтача солдат ўрмондан чиқиб, қичқириб тупроқ кўрғон томон ташланишди. Дубровский пилтани тўғрилаб, отди: мўлжаллаб отганидан, солдатлардан бирининг бошини учираб кетди, иккитасини ярадор қилди. Солдатлар гангиб қолишди, лекин офицер олдинга интилди, солдатлар унинг кетидан эргашишди ва хан-

даққа қараб чопишди. Қароқчилар милтиқ ва тўппончалардан ўқ узиб, болталар билан тупроқ қўрғонни мудофаа қила бошладилар. Қаҳр-ғазаби қайнаган солдатлар эса хандақ ичида йигирматача ярадор шерикларини қолдириб, тупроқ қўрғонга тармаша бошладилар. Юзма-юз жанг бошланди, солдатлар тупроқ деворга чиқиб олишди, қароқчилар бўлса чекина бошлади. Бироқ шу чоғ Дубровский офицерга яқинлашиб, мўлжаллаб туриб унинг кўкрагига тўппончадан ўқ узди, офицер чалқанчасига йиқилиб тушди, бир неча солдат уни қўлларинида кўтаришиб тезгина ўрмон ичкарасига олиб кириб кетгачи, бошқалари эса командирси қолиб, тўхташди. Давиллашиб қолган қароқчилар, бу парокандаликдан фойдаланиб, уларни суриб ташлашди ва хандаққа сиқиб кўйишди. Қамал қилинганлар қоча бошладилар, қароқчилар эса қийқиришиб уларнинг кетилян қувиб кетишди. Улар ғалаба қозондилар. Дубровский душман тумтарақай бўлиб кетгани учун ўз одамларини тўхтатди. сўнгра соқчиларни икки марта кўпайтиришга ҳамда ҳамманнинг ўз жойидан жилмасликка ва ярадорларни йиғиб олишга буйруқ бериб, ўзи қўрғонга кириб кетди.

Дубровскийнинг дадил босқинлари натижасида рўй берган сўнги ҳодисалар ҳукуматни зўр ташвишга солиб қўйди. Унинг турган жойи тўғрисида маълумот тўпланди. Уни ё ўлик, ё тирик қўлга тушириш учун бир рота солдат юборилди. Унинг одамларидан бир неча кишини қўлга туширишди ва улар сўроқда Дубровскийнинг булар ўртасида бўлмаганини билишди. Юқорида тасвирланган жангдан бир неча кун кейин Дубровский ўз одамларини тўплаб, уларни бутунлай ташлаб кетмоқчи бўлганини айтиб, уларга ҳам ўз турмушларини ўзгартиришга маслаҳат берган.

«Ҳаммаларингиз менинг қўл остимда бой бўлингиз, ҳар бирингиз энди хавф-хатарсиз бирон узоқроқ вилоятга бориб, қолган умрингизни у ерда ҳалол меҳнат билан фароғатда ва баҳузур ўткази оладиган ҳолдасиз. Лекин ҳаммангиз муттаҳам одамларсиз, балки бу касбингизни ташлагани унамассиз».

Шу сўздан кейин у ёнига ёлғиз**ни олиб, улардан ажралишадди. Унинг қаерга кетганини ҳеч ким билмайди. Аввалига бу маълумотларга ишонишмайди, чунки уларга қароқчиларнинг ўз атаманларига садоқатли эканликлари маълум эди. Улар қўлга тушган қароқчилар ўз саркардаларини қутқариб қолиш ҳаракатида шундай дейишяпти, деб ўйлашди. Бироқ бу маълумотлар тўғри чиқди, қўрқинчли ёнғинлар ва таловлар йўқ бўлиб, йўллар тинчиб қолди. Бошқа маълумотларга кўра, Дубровскийнинг чет элга кетиб қолганини билишди.

МАРҲУМ ИВАН ПЕТРОВИЧ БЕЛКИН ҚИССАЛАРИДАН

Простакова ҳоним
Тақсирим, у ёшлигиданоқ тарихга жуда ҳам
кизиқар эди.

Скопинини.

Митрофан менга тортди.

«Недоросль»

НОШИРДАН

Биз И. П. Белкиннинг китобхонларга ҳозир тақдим этилаётган қиссаларини нашр этишга киришар эканмиз, бунга марҳум муаллифнинг ҳеч бўлмаса қисқагина таржимаи ҳолини илова этмоқчи ва шу билан ватан адабиёти ҳаваскорларининг ҳаққоний талабларига қисман жавоб бермоқчи бўлдик. Шу муносабат билан биз Иван Петрович Белкиннинг энг яқин қариндоши ҳамда ворисаси Марья Алексеевна Трафилинага мурожаат қилдик: бироқ, бахтга қарши, Трафилина бизга Белкин ҳақида ҳеч қандай маълумот бериш имкониятига эга эмас экан, чунки марҳум унга бутунлай нотаниш экан. Трафилина бу масала юзасидан бизга бир мўътабар кишига, Иван Петровичнинг содиқ дўстига мурожаат қилишимизни маслаҳат берди. Биз бу маслаҳатга амал қилдик ва юборган хатимизга қуйидаги кўнгилдагилек жавобни олдик. Биз бу жавобни олижаноб фикрлар ва самимий дўстликнинг қимматли ёдгори, шу билан бирга, мукамал биографик маълумот сифатида, ҳеч қандай ўзгариш ва изоҳ киритмай чоп қиламиз.

Мухтарам афандим***

Шу ойнинг ўн бешида ёзган мўътабар мактубингизни шу ойнинг йигирма учида олиш шарафига муяссар бўлдим, сиз ўзингизнинг ўша мактубингизда менинг собиқ самимий дўстим, кўрғоним ёнидаги қўшним, Иван Петрович Белкиннинг туғилган ва вафот этган вақти, машғулоти, уй ҳволи ва феъли-атвори ҳақида муфассал маълумот олишни орзу этибсиз. Мухтарам афандим, мен сизнинг бу орзуйингизни жону дилим билан адо этаман ва ушбу хатим орқали сизга унинг гапларидан, шунингдек, ўзимнинг шахсан кузатишимдан хотирамда қолган барча маълумотларни юбораман.

Иван Петрович Белкин 1798 йилда Горюхино қишлоғида виждонли ва олижаноб оилада туғилди. Унинг марҳум отаси, секунд-майор Петр Иванович Белкин Трафилинлар хонадонининг қизи Пелагея Гавриловнага уйланган эди. У бой эмас, ўрта ҳол бўлиб.

гоят даражада хўжалик ишларининг кўзини биладиган одам эди. У кишининг ўгли бошланғич маълумотни қишлоқ дьячоғидан олди. У ўзининг мутолаага, рус адабиётига бўлган ҳаваси учун, ҳар қалай, ўша мўътабар кишидан миннатдор бўлса керак. 1815 йилда у Егер пиёда полкига хизматга кирди (лекин қайси куни эканлиги хотиримда йўқ) ва ўша полкда то 1823 йилгача хизмат қилди. Отанасининг вафоти деярли бир вақтга тўғри келиши ва уни истез-фога чиқиб, Горюхино қишлоғига, ўзининг туғилиб ўсган жойига қайтишга мажбур қилди.

Иван Петрович ўз мулкини идора қилишга киришиб, ўзининг тажрибасизлиги ва юмшоқ кўнгиллиги орқасида отаси ўрнатган қатъий интизомни бўшаштириб юборди ва тез орада хўжаликни ёмон аҳволга тушириб қўйди. У ишга чечан, эпчил оқсоқолни ишдан бўшатиб (деҳқонлар, одатлари бўйича, ундан норози эдилар), унинг ўрнига қишлоқни бошқаришни эртақларни бошлаб айтиш билан ўз ишончига сазовор бўлган калитдор кампирга топширди. Бу тентак кампир йигирма беш сўмликдан эллик сўмликини бир умр фарқ қила олмасди; у ҳамма деҳқонларнинг боласини чўқинтирган бўлиб, деҳқонлар ундан умуман ҳайиқмас эдилар; деҳқонлар томонидан сайланган бу оқсоқол уларнинг ёнини олиш билан бир қаторда, шундай фирибгарликларга ҳам йўл қўйдик, ниҳоят Иван Петрович баршчинани бекор этиб, жуда мўътадил оброк белгилашга мажбур бўлди; бироқ шундан кейин ҳам деҳқонлар унинг бўшлигидан фойдаланиб, биринчи йили енгиллик берилишини сўрашди, кейинги йилларда эса оброкнинг учдан икки қисмидан ортиқроғини ёнғоқ, брусника ва шунга ўхшашлар билан тўлашди; аммо шундай бўлса ҳам боқимонда қолдиришди.

Иван Петровичнинг марҳум отасига дўст бўлганим учун, ўглига ҳам маслаҳат беришни ўз бурчим деб билдим ва бир неча марта унга қўлдан бой берилган аввалги тартибни ўрнатишга ёрдамлашмоқчи бўлдим. Шунинг учун бир кун унинг кўрғонига бориб, хўжалик дафтари талаб қилдим, фирибгар оқсоқолни чақиртириб, Иван Петровичнинг ҳузурида хўжалик дафтари синчиклаб текшира бошладим. Дастлаб ёш хўжайин зўр иштиёқ ва кунт билан менга қулоқ солди; бироқ ҳисобларга қараганда, кейинги икки йил ичида деҳқонлар кўпайиб, парранда ва уй ҳайвонлари камайиб кетганини кўрган Иван Петрович, шу дастлабки маълумотлар билан кифояланиб, кейин гапимга қулоқ солмай қўйди ва зўр бериб текширишим ҳамда қаттиқ сўроқ қилишим натижасида фирибгар оқсоқолни гангитиб қўйиб, нафасини ичига тушириб юборган бир вақтимда, Иван Петровичнинг ўтирган стулида хуррак отаётганини эшитиб, жуда таъбим тирриқ бўлиб кетди. Шундан кейин унинг хўжалик ишларига аралашини бутунлай йиғиштириб қўйдим ва унинг хўжалик ишларини (ўзига ўхшаб) худонинг ихтиёрига топширдим.

Аммо бу нарса бизнинг дўстона муносабатимизга ҳеч қандай путур етказмади; чунки мен Иван Петровичнинг барча ёш дворянларимизга хос бўлган бу бўшанглигига ва ўлгудай ношудлигига афеуслансам ҳам, уни чин кўнглимдан яхши кўрардим; ахир шу қадар беозор ҳамда виждонли йигитни севмасдан бўлмас ҳам эди. Иван Петрович ҳам ўз навбатида менинг кексалигимни хурмат қилар ва менга ихлоси зўр эди. Гарчи бизнинг одатимиз, фикримиз ва феъл-аъворимиз бир-биримизникига кўп жиҳатдан ўхшамаслигига қарамай, у то умрининг охиригача менинг самимий суҳбатларимни тақдирлаб, деярли ҳар куни мен билан кўришиб турарди.

Иван Петрович жуда мўътадил ҳаёт кечирар ва ҳар қандай исрофгарчиликдан четда эди. Мен унинг маст бўлганини ҳеч қачон кўрмаганман (бу ҳол эса бизнинг томонларда эшитилмаган мўъжиза ҳисобланиши мумкин); унинг хотин-қизларга иштиёқи жуда баланд бўлиб, лекин ўзи қизлек уятчан йигит эди¹.

Мактубингизда кўрсатилган қиссалардан ташқари, Иван Петрович талайгина қўлёмалар ҳам қолдирган; бу қўлёмаларнинг бир қисми менда сақланади, бир қисмини эса Иван Петровичнинг қалитдори турли рўзғор ишларига ишлатиб юборган. Шундай қилиб, ўтган йили қишда қалитдор хотин турадиган хоналарнинг ҳамма деразаларига Иван Петрович ёзиб тугатмаган романининг биринчи қисми ёпиштирилган эди. Юқорида номи зикр этилган қиссалар унинг дастлабки тажрибаси бўлса керак. Иван Петровичнинг айтишича, ўша асарларнинг кўпчилиги ҳақиқат бўлиб, улар турли мансабдаги кишилардан эшитилган. Бироқ асарлардаги исмларнинг деярли ҳаммасини Иван Петровичнинг ўзи қўйган. Қишлоқларнинг номи эса, атрофимиздаги жойларнинг номи бўлиб, шунинг учун ҳам қиссаларнинг аллақайси бир ерида менинг қишлоғим ҳам тилга олинган. Булар қандайдир ёмон ният билан эмас, балки фақат тасаввур доирасининг торлигидан келиб чиққандир.

Иван Петрович 1828 йилнинг кузида безгак билан оғриди, бу касал иситмага айланиб кетди, хусусан энг оғир касалликлар, жумладан, қалоқ ва шунга ўхшашларни даволашга моҳир уезд табибимизнинг зўр ғайрат кўрсатишига қарамай, у вафот этди. Иван Петрович ўттиз ёшда менинг қўлимда жон берди ва Горюхино қишлоғининг черковига — марҳум ота-оналарининг ёнига дафн этилди.

Иван Петрович ўрта бўйли, кўк кўз, малла соч, қирра бурун, оппоқ, қотмароқдан келган киши эди.

¹ Шу ўринда бир латифани эслаб ўтишга тўғри келади, лекин биз уни ортиқча ҳисоблаб, бу ерга киргизмадик; аммо китобхонни ишонтириб айтамызки, унда Иван Петрович Белкининг хотирасига доғ туширадиган ҳеч гап йўқ. (*Пуш-кишининг изоҳи.*)

Мана, муҳтарам афандим, менинг марҳум кўшним ва дўстимнинг ҳаёти, машғулоти, феъли-атвори ҳамда қиёфасидан эслай олганларим мана шу. Борди-ю, мактубимдан бирор нарса учун фойдаланмоқчи бўлсангиз, номини сира-сира тилга олмаслигингизни ўтиниб сўрайман; зотан, ўзим ёзувчиларни жуда ҳурмат қилсам ва севсам ҳам, лекин ёзувчилик ишига киришишни ортиқча ва менинг ёшимдаги кишига келишмаган бир иш деб ҳисоблайман. Сизга самимий эҳтиром ва ҳоказолар билан:

1830 йил, 16 ноябрь.
Ненарадово қишлоғи.

Муаллифнинг ҳурматли дўстининг истагини назарга олиб, бизга юборган маълумоти учун чуқур миннатдорчилик билдирамиз, ҳамда китобхонлар унинг самимийлиги ва олижаноблигини тақдирлайдилар, деб ишонамиз.

А. П.

БҮРОН

Отлар ўтар тепадан.
Қалин қорларни босиб,
Турар, ҳов ана, оҳром
Ёлғиз қучоғини очиб.

Бирдан қўзилар бўрон,
Қор изидаб кучади;
Чапаларнинг устида
Қора қарга улади.
Фигони: бу шум хабар!
Изгир чана отлари,
Зурға йўлини кўрар,
Тикка бўлган еллари.

Жуковский

1811 йилнинг охирларида, биз учун унутилмас бир замонда, ўзининг Ненарадово деган мулкида хуштабиат Гаврила Гаврилович Р*** яшарди. У ўзининг меҳмондўстлиги ва кўнгли очикилиги билан бутун атрофга донғи чиққанди; кўни-кўшнилари емоқ-ичмоқ ва унинг рафиқаси билан беш тийиндан қўйиб бостон¹ ўйнамоқ, баъзилари эса уларнинг ўн етти ёшга кирган, қалди-қомати келинган, оппоққина қизлари Марья Гавриловнани кўрмоқ учун дақиқа сайин уникага келиб-кетиб туришарди. У қиз сербисот бўлганидан, кўплари уни ўзлари, ёхуд ўғиллари учун кўзлаб юрар эдилар.

Марья Гавриловна француз романлари таъсирида тарбияланган бўлиб, шу туфайли у бировга хуштор ҳам бўлиб қолганди. Унинг севган кишиси ўз қишлоғига таътил олиб келган йўқсил бир армия прапоршчиги² эди. Ўз-ўзидан маълумки, йигит ҳам қизни зўр эҳгирос билан севарди. Аммо қизнинг ота-оналари уларнинг бир-бирларига кўнгил қўйганларини сезиб қолиб, қизларига у йигит ҳақида ўйлашни ҳам ман этгандилар. Йигитни эса ишлан бекор бўлган маъмурдан ҳам ёмонроқ қабул қилардилар.

Бизнинг ошиқ-маъшуқларимиз бир-бирларидан хат олишар ва ҳар куни қарағайзорда ёки эски кичкина бутхонача ёнида кўришиб турардилар. Бу ерда улар бир-бирларига то ўлгунларича вафодор бўлишга оғт ичар, тақдирларидан нолир ва турли фикр юритардилар. Шу кўйда бир-бирларига хат ёзиб ва гаплашиб юриб, улар (бу мутлақо табиий бир нарса) кўйидаги фикрга келдилар: молдомики биз, бир-биримизсиз яшай олмас эканмиз ва раҳмсиз ота-оналаримизнинг ихтиёри бизнинг бахтиёр бўлишимизга моне бўлар экан, наҳотки биз ўзимизча бирон иш қилишимиз мумкин эмас? Табиийдирки, бу хуш фикр аввал йигитнинг бошига келди ва Марья Гавриловнанинг романтик тасаввурига ҳам бу жуда ёқиб тушди.

Қиш кириб, уларнинг учрашувлари тўхтаб қолди; аммо бир-бирларига хат ёзиш яна ҳам кучайди. Владимир Николаевич ҳар

¹ Бостон — карта ўйини.

² Уша вақтлардаги кичик офицерлик унвони.

мактубида қизга, ўзига содиқ бўлиш, махфий равишда никоҳланиш ва бирмунча вақт бирор жойга яшириниш, кейин келиб ота-онасининг оёғига йиқилиш керак, ота-оналари эса, албатта, уларнинг қаҳрамонона ишлари ва ошиқ-маъшукларнинг бахтсизликларидан таъсирланиб, оқибат, ҳеч шубҳасиз: «Болаларим! Кучоғимизга келинлар», — деяжаклар, деб уқтириб ёзарди.

Марья Гавриловна кўп муддат иккиланиб юрди; қочиш учун тузилган бир талай режалар рад этилди. Ниҳоят у розилик берди: тайин этилган куни у, кечки овқатни емасдан, бош оғриғи баҳонаси билан, ўз бўлмасига кириб кетиши керак эди. Марья Гавриловнанинг хизматкор қизи ҳам бу тил бириктиришда иштирокчи эди; улар иккови орқа эшикдан боққа чиқиб, боғнинг орқа томонида тайёр турган чанага ўтириб, Ненараловодан беш чақирим наридаги Жадрино қишлоғига, тўғри черковга кириб боришлари керак эди, у ерда эса буларни Владимир кутиб оямоқчи эди.

Тайинланган кундан бир кун олдин Марья Гавриловна бутун кеча ухламай чиқди: баъзи нарсаларини йиғиштирди, кийим-кечакларини тугди, сезгир, жонкуяр бир дугонасига битта, ота-онасига битта узундан-узоқ мактуб ёзди. Қиз, улар билан энг таъсирли сўзлар ёзиб хайрлашади, ўзининг қилмишини севгининг қайтариб бўлмас кучи билан изоҳ этади ва мактубни қимматли ота-онасининг оёқларига йиқилиш учун ижозат берилган вақтни умрининг энг қувончли лаҳзаси деб ҳисоблаяжаги билан тугатади. Сўнг у икки мактубнинг бетига одобли ёзувлар ёзилган ва икки нафар ўртанган юрак расми солинган Тула муҳри билан муҳрланиб ва худди тонготар пайтида ўрнига ётди-да, кўзи уйқуга кетди: аммо уни кўрқинчли хаёллар дам ўтмай уйғотиб турарди. Унга, гоҳ никоҳланишга жўнаб кетиш учун энди чанага ўтирай деб турган пайтда, отаси келиб, уни ушлаб олиб, ғоят тезлик билан қор устидан судраб чопаётгандек, қоп-қоронғи, тагсиз бир ертўлага ташлагандек... ва у ҳам, англаб бўлмас даражада юраги увушиб, учиб бораётгандек кўринар, гоҳ Владимирни майса устида ранглари оқарган, қонга бўялган ҳолда кўрар, у жон бераётиб, чинқириб, тезроқ никоҳланиш тўғрисида ёлворармиш... У шунга ўхшаш алоқ-чалоқ ва маъносиз тушларни бирин-кетин кўравсарди. Ниҳоят, у одатдагидан кўра сўлғинроқ ва чиндан ҳам боши оғриб ўрнидан турди. Отаси билан онаси унинг безовталигини сезишади. Уларнинг меҳрибонлик билан ғам чекишлари ва: «Сенга нима бўлди, Маша? Бетоб эмасмисан, қизим?» — деган кетма-кет саволлари унинг юрагини ўртар эди. У, ота-онасини хотиржам қилмоқ, ўзини хушвақтроқ қилиб кўрсатмоққа тиришарди, лекин бунга эриша олмасди. Кеч кирди, ўз оиласида сўнгги кунни кечираётганини англаб юраги сиқилди. Унинг мажоли қуриб қолган эди; у ўз атрофидаги барча таниш-билишлари ва бутун нарсалар билан пинҳонан видолашди. Кечки таом келтирилди; унинг юраги тез-тез ура бошлади. У титроқ товуш билан овқатга ҳуши йўқлиги-

ни баён этди, отаси ва онаси билан хайрлаша бошлады. Улар қизни ўпиб, одатдагича дуо қилдилар, унинг йиғлаб юборишига сал қолди. Ўз бўлмасига киргач, юмшоқ курсига ташланди-да, кўз ёшларини маржон қилиб тўкди. Хизматкор қиз уни юпатди ва тастик бўлишига ундиди. Ҳамма нарса тахт эди. Ярим соатдан кейин Маша тунишиб ўсган уйини, ўз бўлмасини, сокин қизлик ҳаётини тарк этмони керак эди... Ташқарида бўрон турарди: шамол ғувилларди; дарчадар лапанлар ва тарақларди; ҳамма нарса унга қўрқинчли ва ёмон аломатдай бўлиб кўринарди. Кўп ўтмай, уй ичи тинчланди ва уйқуга чўмди. Маша шол рўмолга ўраниб, устидан қалин кўйлак кийди-да, қўлига қутчасини кўтариб, орқа эшикдан чиқди. Унинг кетидан икки туғун кўтариб хизматкор қиз эргашди. Улар боққа чиқдилар. Бўрон тўхтамаган эди; шамол гўё ёш жиноятчи қизни тўхтамоқчи бўлгандай, қаршидан урарди. Улар зўрға боғнинг охирига етиб бордилар. Йўл ёқасида уларни чана қутиб турарди. Совқотган отлар тек турмас эдилар; Владимирнинг кучери чана шотиси ёнида отларни тутиб турарди. У, ойимқиз билан унинг хизматкорига чанага ўтиришга ва қутича ҳам туғунларни жойлашга қаранди. Сўнгра жиловни тутгач, отлар уча кетдилар.

Ойимқизни тақдир ихтиёрига ва кучер Терёшканинг маҳоратига топшириб, эди ёш ошинимизга келайлик.

Владимир кун бўйи у ёқ-бу ёққа югурди, орталаб у Жадринно ношининг олдига бориб, уни зўрға кўлдирди; кейин ён-атрофидаги помещиклар ичидан гувоҳ қидиргани келди. У энг аввал мурожаат этган киши, қирқ ёшлардаги истеъфога чиққан корнет¹ Дравин деган зот жон деб рози бўлди. Дравин, бу саргузашт ўтмиш замонларни ва гусарларнинг шўхликларини ёдга туширади, деб айтди. У, Владимирни тушлукка таклиф қилиб олиб қолди ва қолган яна иккита гувоҳни тоини ҳеч гап эмас, деб унга таскин берди. Хақиқатан ҳам, тушлук туғани билан мўйловли ва этинга шпор таққан ташобчи Шмит билан капитан исравникнинг яқиндагина улан² бўлиб ҳарбий хизматга кирган ўн олти яшар ўғли кириб келди. Улар Владимирнинг таклифини қабул қилибгина қолмай, балки унга ўз жонларини фидо этинга тайёр эканликларига оид ҳам ичдилар. Владимир қувониб уларни кучоқлади ва ҳозирлик кургани жўнади.

Кеч кириб, қоронғилашганига анча булган эди. У, ўзининг ишончли Терёшкасига муфассал ва мукамал топшириқ бериб, тройкаси³ билан Ненараловога юборди, ўзи учун эса бир олти кичкина чана қўштириб, кучерсиз, ёлғиз Жадринога қараб кетди, чунки у ерга икки соатлардан кейин Марья Гавридовна етиб келиши керак эди. У йўлни биларди ва етиб бориш учун узоғи билан йигирма дақиқа керак эди.

¹ Корнет — Чор Русиясининг отлик аскарлар қисмидаги энг кичик офицерлик унвони.

² Улан — Чор Русиясида пайзабардор енгил отлик аскарлар қисмида хизмат қилувчи ҳарбий хизматчи.

³ Тройка — уч от қўшилган чана.

Бироқ Владимир қишлоқдан энди дала йўлига чиққан ҳам эдики, бирдан шамол туриб, шундай бўрон бошландики, у атрофдаги ҳеч нарса ни кўролмади қолди. Бир онда йўл йўқолди. Атроф, оқ қор парчалари учиб юрган лойқа, сарғиш қоронғилик ичида йўқ бўлиб кетди: осмон ер билан жипселашиди. Владимир йўлдан четга чиқиб кетган бўлиб, яна қайта йўлга тушиб олиш учун беҳуда ҳаракат қиларди; от ўзи хоҳлаган тарафга юриб борарди ва гоҳ қор уюмига бориб тақалар, гоҳ чуқурга тушиб кетарди; чана эса ҳар онда ағдариларди. Владимир ҳар нима бўлса ҳам йўлни йўқотмасликка ҳаракат қиларди. Унга ярим соатдан ҳам охиб кетгандай кўринди, аммо у ҳали Жадринонинг ўрмонзорига ҳам етгани йўқ эди. Яна ўн дақиқача вақт ўтди; ўрмонзор ҳамон кўринмасди. Владимир чуқурликлар кесиб ўтган даладан кетиб борарди. Бўрон ҳамон пасаймас, осмон ҳам ойдинлашмасди. От оёқдан тола бошлаган, Владимир эса ҳар қадамда белига қалар қорга ботиб бораётган бўлса ҳам, ундан дўлдай-дўлдай тер оқарди.

Ниҳоят, у бошқа тарафга қараб кетаётганини билди. Владимир отини тўхтади-да, ўйлай, хотирлай бошлади ва ўнг тарафга қараб юриш керак деб билди. Унг тарафга қараб юрди. Оти зўрга қадам ташларди. Йўлга чиққанига бир соатдан ошган эди. Жадриного яқин қолган бўлса керак. Бироқ у ҳамон юриб борар, даланинг эса кети кўринмасди. Ҳамма ер қор тепаликлари ва чуқурликлардан иборат эди; дам ўтмай чана ағдарилиб турар ва у ўнглаб кўтариб қўярди. Вақт ўтиб борарди; Владимир қаттиқ ташвишланди.

Ниҳоят, бир томондан нимадир қорайиб кўринди. Владимир ўша ёққа қараб бурилди. Яқинлашиб бориб, ўрмонни кўрди. Худога шукр, энди яқин қолди, деб ўйлади у. Дарров танини йўлга тушиб олмоқ, ёхуд уни айланиб ўтмоқ ниятида, ўрмонзор ёқалаб борди; чунки Жадриного шу ўрмонзор орқасида бўлса керак деб ўйларди у. Кўп ўтмай, йўлни топиб олди ва қиш ялонғочлаб қўйган қоронғи дарахтзор ичига кирди. Бу ерда шамол қаттиқ эмас, йўл теп-текис эди: от ғайратга кирди; Владимирнинг ҳам кўнгли тинчиди.

Бироқ у тўхтамай борар, бораверар, Жадриного эса кўринмас, ўрмонзор сира тугамасди. Владимир ноганиш ўрмонга кириб қолганини кўриб, кўрқиб кетди. Уни умидсизлик босди. У отга қамчи урди; бечора жонивор йўргасали, бироқ кўп ўтмай яна секин юра бошлади ва бахтсиз Владимирнинг ҳар қанча ҳаракат қилганига қарамай, ўн беш лаққақалардан кейин секин-секин қадам ташлай берди.

Дарахтлар аста-секин сийрақлаша борди, Владимир ўрмондан чиқди; Жадриного кўринмас эди. Вақт ярим кечага бориб қолган бўлса керак. Унинг кўзларидан ёшлар томди, у таваккал деб юра кетди. Ҳаво тинчланиб, булутлар тарқалди, унинг олдида гўё тўлқинли оппоқ гиламдек текислик ёйилиб ётарди. Кеча анча ёруғ эди. У яқин бир ерда тўрттами-бешта қўрадан иборат бир қишлоқни кўрди. Владимир ўша ёққа қараб юрди. У биринчи уй ёнидаёқ чанадан сакраб тушди-да, дераза ёнига келиб уни тақиллата бошлади. Бир неча дақиқадан кейин дарча очилиб, ундан бир чолнинг

оппоқ соқоли кўринди. «Сенга нима керак?» «Жадрино олисми?» «Жадрино олисми дейсанми?» «Ҳа, ҳа. Олисми?» «Олис эмас, ўн чақиримча келар». Бу жавобни эшитган Владимир, худди ўлимга ҳукм қилинган кишидай сочини чангаллаб қимирламай қолди.

«Ўзинг қаерликсан?» — деб давом этди чол. Саволларга жавоб беришга Владимирда малдор қолмаган эди. «Чол, — деди у, — Жадринога етиш учун менга от топиб бера оласанми?» «От бизда нима қилсин?» — деб жавоб берди мужик. «Ҳеч бўлмаса битга йўл бошловчи топилмайдими? Сўраганини тўлайман». «Шошма-чи, — деди чол дарчани ёпа туриб, — ўғлимни чақираман; у сени кузатиб боради». Владимир кута бошлади. Бир дақиқа ўтмасданоқ яна деразани тақиллатди. Дарча очилиб, соқол кўринди. «Нима дейсан?» «Ҳа, ўғлинг қани?!» «Ҳозир чиқади, кийиняпти. Совқотдингми? Кир, исиниб ол». «Раҳмат, ўғлингни тезроқ чиқар».

Дарвоза гижирлаб очилди. Кўлига гаврон ушлаган йигит чиқиб: олдинги қор тепаликлари беркитиб кетган йўлни гоҳ кўрсатиб, гоҳ ахтариб йўлга тушди. Владимир ундан: «Соат неча бўлдиёкин?» — деб сўради. «Тонг отишига сал қолди», — деб жавоб берди йигит. Шундан кейин Владимир жим бўлиб қолди.

Улар Жадринога етиб борганларида хўрозлар қичқирай, тонг отиб қолган эди. Черков берк эди. Владимир йўл бошловчининг ҳақини берди-да, попнинг кўрасига борди. Ҳовлида унинг тройкаси кўринмасди. Уни қандай шум хабар кутади — билмасди!

Бироқ хуштабиат Ненарадово помешчикларига келайлик ва уларда нималар бўлаётганини кўрайлик.

Ҳеч бир нарса бўлгани йўқ.

Чолу кампир эрталаб уйқудан туриб, меҳмонхонага чиқдилар. Гаврила Гавриловичнинг бошида қалпоқ, эгнида тулки мўйнасидан тикилган камзул, Прасковья Петровнанинг эгнида пахтали камзул. Самовар келтирилди. Гаврило Гаврилович Марья Гавриловнанинг сихатини ва қандай ухлаганини билмоқ учун хизматчи қизни киргизди. Хизматчи қиз қайтиб чиқиб, хонимнинг яхши ухламаганини, бироқ эндиликда анча енгиллашганини ва ҳозир меҳмонхонага чиқажатганини билдирди. Дарҳақиқат, эшик очилиб, Марья Гавриловна кирди ва отаси, онаси билан кўришмоқ учун уларнинг ёнига келди.

«Бошинг қалай, Маша?» — деб сўради Гаврила Гаврилович. «Яхши, отажон», — деб жавоб берди Маша. «Кеча сенга ис тегиб қолгандир дейман, Маша», — деди Прасковья Петровна. «Эҳтимол, ойижон», — деб жавоб берди қиз.

Кун омон-эсонлик билан ўтди, бироқ кечаси Машанинг тоби қочди. Табиб келтиргани шаҳарга одам юбордилар. Табиб кечкурун етиб келди ва бетобни алаҳлаган бир ҳолатда кўрди. Иситма кўтарилганидан кўтарилиб, бечора бемор икки ҳафтача нари бориб, бери келиб ётди.

Қизнинг қочмоқ ниятидан уйдагиларнинг ҳаммаси беҳабар эди. Унинг қочиш кунини кечаси ёзган мактублари ёндириб юборилган-

ди, хизматчи қиз эса хўжайинларининг ғазабидан қўрқиб, ҳеч кимга ҳеч нарса демас эди. Поп, истеъфога чиққан корнет, мўйловдор танобчи ва ёш улан жуда камтарин эдилар, бу бежиз эмас эди. Кучер Терёшка ҳатто кайфи ошганда ҳам оғзидан ортиқча сўз чиқармас эди. Шундай қилиб бу сир воқеада иштирок этган олти-етти киши ичида сақланиб қолаверган эди. Аммо сирни Марья Гавриловнанинг ўзи тинмай алаҳлаган вақтларида очиб қўйди. Шундай бўлса-да, унинг сўзлари шу қадар чалкаш эдики, ёнидан сира силжмай ўтирган онаси фақат қизнинг Владимир Николаевични жудаям яхши кўриб қолганини ва бетоблигига ҳам шу муҳаббат сабаб бўлганини англади. У, ўз эри, баъзи бир қўни-қўшнилари билан маслаҳатлашди ва ниҳоят, ҳаммалари бир оғиздан, Марья Гавриловнанинг тақдири шу экан, қисматни олдиндан билиб бўлмайди, камбағаллик айб эмас, киши бойлик билан эмас, балки киши — киши билан яшайди ва ҳоказо деган қарорга келдилар. Биз ўз қилмишларимизни оқлаш учун сўз тополмаган вақтларимизда, одоб-ахлоққа доир иборалар кўп фойдали бўлади.

Шу орада ойимқиз тузала бошлади. Гаврила Гавриловичнинг уйига Владимир анчадан буён келмасди... У, жўнгина қабул этишларидан чўчиб қолган эди. Унинг олдига одам юбориб, кутилмаган бир бахтни, яъни никоҳга розилик берганларини айтдилар. Бироқ, Ненарадово помешчиклари ўз даъватларига ундан савдойларча ёзилган бир хат олиб, кўп ҳайратда қолдилар!.. Владимир ўз мактубида, бундан буён уларнинг уйларига оёқ босмайягини айтиб, бирдан-бир умиди ўлим бўлган бир бахтсизни эсдан чиқаришларини сўраганиди. Бир неча кундан кейин билишса, Владимир армияга жўнаб кетипти. Бу ҳодиса 1812 йилда бўлган эди.

Бу ҳақда аста-секин соғайиб келаётган Машага узоқ вақтгача бирор нарса айтишга журъат эта олмай юрдилар. У Владимирни ҳеч оғзига олмас эди. Бир неча ойлардан кейин у Бородино жангида жасорат кўрсатганлар ва оғир ярадор бўлганлар орасида Владимирнинг исмини кўриб, ҳушидан кетди ва ота-онаси унинг иситмаси яна қайталаб қолишидан қўрқди. Лекин, тангрига шукурки, ҳушсизликнинг оқибати бахайр бўлиб чиқди.

У бошқа бир мусибатга учради. Гаврила Гаврилович бутун мулкани қизига мерос қолдириб, ўзи вафот этиб кетди. Аммо Машага мерос тасалли бермасди; у Прасковья Петровна билан чин юракдан қайғулар экан, у билан бир умр ажрашмасликка онт ичди ва икковлари ҳам аччиқ хотиралар ўрни бўлмиш Ненарадовони ташлаб, ***даги мулкларига кўчиб кетдилар.

У ерда ҳам бу гўзал ва бадавлат қиз атрофида йигитлар айланиша бошлади; бироқ, у ҳеч бирини озгина бўлса ҳам умидвор қилмасди. Онаси баъзан уни ўзига йўлдош толиб олишга кўндирмоқчи бўларди; Марья Гавриловна бошини чайқаб, хаёлга чўмиб кетарди. Владимир энди ҳаёт эмас эди: у французларнинг Москвага киришлари олдиан вафот этган ва унинг хотираси Маша учун муқаддас бир нарса бўлиб қолган эди; ҳар ҳолда, қиз унинг хотирга соладиган бутун нарсалари-

ни: бир вақтлар у ўқиган китобларнинг, унинг учун чизган расмларни, кўчириб берган шеърлар ва ноталарнинг ҳаммасини эҳтиёт билан сақлар эди. Бугун нарсадан хабардор бўлган кўшнилари, унинг сабрига ҳайрон қолишар ва мудом ўзининг қизлик ифатини сақлаб келаётган бу ажойиб Артемиданинг¹ қайғули салоқатини енгажак бирон қаҳрамон йиғит чиқишини синчковлик билан кутардилар.

Шу орада уруш шон-шараф билан тугади. Бизнинг лапкарларимиз хориждан қайтиб кела бошладилар. Халқ уларни қаршиламоқ учун кўчаларга чиқарди. Музыка галаба маршларидан: *Vive Henri Quatre*² кўшиғини, Тироль вальсларини ва Жоканда арияларини чаларди. Сафарга ўсмир чоқларида кетган офицерлар жанг майдонларида улғайиб, крестлар тақиб қайтмоқда эдилар. Солдатлар ҳар гапларида немис ва француз сўзларини кўшиб, ўзаро хушчақчақ гаплашардилар. Бу шундай унутилмас шон-шухрат ва қувонч дамлари эди. *Vatan* деган сўз эшитилганда рус қалби нақадар кучли урарди! Дийдор кўришиб хурсандчиликдан кўз ёш қилган ондай лаззатли он бўлмаса керак! Халқнинг гурури ва подшога бўлган севгисини мислсиз яқдиллик билан изҳор этардиқ... Бинобарин, подшо учун ҳам энг лазиз дамлар эди у дамлар!

Аёллар, рус аёллари у замонларда тенгсиз эди. Уларнинг одатдаги совуққонликларилан асар ҳам қолмаган бўлиб, уларнинг голибларни қарши олишдаги *ура!* деб қичқаришлари нақадар мароқли эди.

Улар чепчикларини осмонга отардилар.

У замондаги офицерлардан ким рус аёлига энг яхши, энг қимматли мукофот ўзи эканини эътироф этмаган.

Шу порлоқ бир пайтда Марья Гавриловна онаси билан *** губернасида яшарди ва иккала пойтахтда³ кўшинларнинг қайтиб келиши шарафига бўлаётган тантанани кўрмасди. Лекин, уезд ва қишлоқда умумий қувонч балки яна ҳам кучлироқ бўлгандир. Бу ерларда бирон-бир офицернинг пайдо бўлиши, унинг учун ҳақиқий тантана бўлиб, унинг ёнида фрак кийган ошиқларнинг ҳолига вой эди.

Марья Гавриловнанинг бепарволигига қарамай, унинг атрофини куёвлар ўраб олгани тўғрисида айтиб ўтган эдик. Аммо, унинг саройида ярадор гусар полковник Бурмин пайдо бўлганидан кейин, ҳаммалари орқага чекиндилар. Бурминнинг кўкрагида Георгий нишони бор бўлиб, ўзи ҳам ўша ерлик қизларнинг айтишларича, *ажойиб дилбар йиғит* эди. Ёши йигирма олтиларда эди. У Марья Гавриловнанинг қишлоғи ёнида бўлган ўз мулкига отпускаи олиб келган эди. Марья Гавриловна у билан бутунлай бошқача

¹ Артемида — (юнон афсонасида) — Юпитернинг қизи ва Аполлоннинг синглиси — ой, ов ва ўрмон тангриси; ифатли қиз (*тарзимон*).

² «Яшасин Генрих IV» (Бурбонларнинг Францияга қайтганларидан кейин тарқалган француз ашуласи).

³ Илгари вақтлар Петербург билан бир қаторда Москва ҳам пойтахт ҳисобланарди.

муносабатда эди. Қиз у билан танҳо қолганда, олатдаги ўйчанлигини тарк этарди. У полковникка карашма қилади деб айгиб бўлмасди албатта, бироқ унинг қилиқларини кўрган шоир:

Se amor non é, che dunque?..¹

деб айтиши турган гап эди.

Ҳақиқатан ҳам, Бурмин жуда ёқимли йигит эди. У, хотин-қизларга ёқадиغان, одобли, сермулоҳаза, сертакаллуф, ҳушчақчақ бир йигит эди. У Марья Гавриловна билан содда ва эркин муомалада бўларди; аммо Марья Гавриловна нима демасин ва нима қилмасин, Бурминнинг юраги ва назар-эътибори ундан четда қолмасди. Йигит ҳам қизга мўмин-қобил, ахлоқли кўринарди, бироқ унинг илгари жуда шўх бўлгани тўғрисида ривоят ҳам бор эди, бу эса Марья Гавриловнанинг фикрича, унинг қимматини туширмасди, қиз (умуман ҳамма ёш жувонлар сингари) характернинг жасоратли ва жўшқин эканини кўрсатадиган шўхликларни мамнулик билан кечириб юборади.

Аммо бундан ҳам ташқари... (яъни унинг мулозимлигидан, ёқимли сўзларидан, жуда ажойиб дилбар йигит эканлигидан, боғланиб қўйилган кўлидан ташқари), айниқса ёш гусарнинг камгаплиги қизнинг мароқи ва ҳаслини ўзига кўпроқ тортарди. Ўзининг полковникка жуда ёққанини қиз эътироф қилмай қололмасди; эҳтимол у ҳам ақли, тажрибаси билан ўзининг қизга ёққанини сезган бўлса керак: нега бўлмаса шу маҳалгача қиз, унинг ўз оёқларига йиқилиб, севгисини изҳор этишини кўрмади? Уни нима тўхтатиб турар экан? Тортинчоқликми, ғурурми, ёки айёр бир хотиннинг нозими? Бу, Марья Гавриловна учун бир муаммо эди. Кўп ўйлаб кўргач, қиз унинг бирдан-бир сабабини уягчанлик деб топиб, унга кўпроқ эътибор беришга ҳамда вазиятга қараб, ҳатто эркилик ҳам қилишга жазм этди. У, энг қутилмаган бир вақтни мўлжаллар ва романтик ишқнинг изҳор этилиши пайтини сабрсизлик билан кутарди. Қандай сир бўлмасин, ҳамма вақт хотин қалбини эзди. Унинг тутган йўли орзу этилган муваффақиятлар келтирди. Бурмин хаёлчанликка тушиб қолди ва унинг қора кўзлари Марья Гавриловнага шу қадар ёниб боқадиган бўлдики, афғидан ҳал қилувчи дамлар етиб келгандай туюларди. Кўни-кўшчилар тўй ҳақида узил-кесил ҳал бўлган масаладай гапирардилар, меҳрибон Прасковья Петровна эса, ниҳоят қизининг ўзига муносибини топганига қувонарди.

Бир кун кампир меҳмонхонада карта билан фол очиб ўтираркан, Бурмин кириб келди-ла, Марья Гавриловнани сўради. «У боғда, — деб жавоб берди кампир. — олдига боринг, мен сизларни бу ерда кутаман». Бурмин кетди, кампир эса чўқиниб: қани энди иш бугуноқ бита қолса, дерди.

¹ Бу муҳаббат бўлмаса нима? (Италияча.)

Бурмин, Марья Гавриловнани ҳовуз бўйида, мажнунтола тагида топди, у қўлида китоб ушлаган, оппоқ кийинган, худди романнинг ҳақиқий қаҳрамони эди. Бир-икки саволдан кейин Марья Гавриловна суҳбатни жўрттага давом этгирмади ва шунинг билан икки орадаги довлдирашни кучайтирмақчи ва ундан фақат тўсатдан ва узил-кесил муҳаббат изҳор этилиши билан қутулмоқчи бўлди. Дарҳақиқат, шундай бўлди. Бурмин, ўзининг қийин вазиятга тушиб қолганини сезиб, юрак розини айтмоқ учун анчадан буён фурусат ахтариб юрганини билдирди ва бирпасгина эътибор беришини сўради. Марья Гавриловна китобни ёпди ва розилик ишорати ўлароқ бошини қуйи эгди.

«Мен сизни севаман, — деди Бурмин, — мен сизни зўр эҳтирос билан севаман...» (Марья Гавриловна қизариб кетди ва бошини яна ҳам пастроқ эгди), «Мен сизни ҳар куни кўрмоқ ва сўзингизни эшитмоқ каби ёқимли одагга берилиб, эҳтиёсизлик қилибман...» (Марья Гавриловна St.-Preux¹нинг биринчи хатини хотирилади). «Энди тақдиримга қарши чиқиш вақти ўтди: сизнинг хотирангиз, сизнинг гўзал, мислсиз жамолингиз бундан буён менинг ҳаётим изтироби ва севинчи бўлиб қолажак; аммо мен даҳшатли бир сирни очишим ва ўртамизга ўтиб бўлмайдиган гов қўйишим керак». «Бу гов ҳамма вақт бор эди, — деб унинг сўзини бўлди дарҳол Марья Гавриловна, — мен ҳеч қачон сизнинг хотинингиз бўла олмадим...» «Биламан, — деб жавоб берди секингина Бурмин, — ўтмишда сиз бир кимсани севганингизни биламан, лекин у йигитнинг ўлими ва сизнинг тугган уч йиллик мотамингиз... Марҳаматли, севимли Марья Гавриловна... Мени энг сўнгги умидимдан маҳрум қилишга тиришманг: менинг учун бахт яратишингиз мумкин эканлиги фикри... сўзламанг, худо ҳаққи, сўзламанг. Сиз мени азобда қуйдирыпсиз. Шундай, мен биламан, мен сезаман, сиз менинг хотиним бўла олардингиз, аммо мен бадбахт... уйланганман!»

Марья Гавриловна ҳайратда қолиб, унга қаради.

— Мен уйланганман, — деб давом этди Бурмин, — уйланганимга мана тўрт йил бўлди-ю, аммо хотинимнинг ўзи ким, қаерда ва умуман уни кўрармикинман — билмайман!

— Нима дедингиз? — деб таажжубланди Марья Гавриловна. — Жуда қизик!.. Давом этакверинг; мен кейин айтиб бераман... Қани, давом этинг-чи, марҳамат.

— 1812 йилнинг бошида, — деди Бурмин, — мен Вильнога кетаётган эдим, у ерда бизнинг полкимиз турарди. Бекатга анча кеч келиб, тезроқ арава кўшишга буюрдим, шу тобда бирдан даҳшатли бўрон турди, бекат назоратчиси ва кучер бўрон пасайгандан кейин жўнашга маслаҳат беришди. Мен кўндим, аммо мени қандайдир англаб бўлмайдиган бир хавотирлик босди; гўё биров мени «йўлингдан қолма!» деб туртаётгандек туюлди. Бўрон ҳам босила қолмади. Менинг сабр-тоқатим тугади-да, яна от қўшидириб, бўронда йўлга туш-

¹ Сен - Прё Жан — Жак Руссонинг «Янги Элоиза» романининг қаҳрамони.

дим. Ямшик йўлни уч қақиримча қисқартираман деб, дарё бўйидан кетди. Қирғоқлар қор остида кўринмай кетган эди; кучер дарёдан тўғри йўлга чиқадиган жойдан ўтиб кетипти ва биз танимаган бир ердан чиқиб қолдик. Бўрон ҳамон босилмаганди; мен бир томонда чироқ кўриб, ўша томонга бурилишни буюрдим... Қишлоққа кириб келдик; ёғочдан солинган черковда чироқ милтилларди. Черков очик эди, панжара орқасида бир неча чана турарди; черковнинг олдинги бўлмасида бир неча киши юриб турарди. Бир неча товуш менга: «Бу ёққа», деб қичқирди. Мен ямшикка черков ёнига бориб тўхташга буюрдим. Кимдир менга: «Шу маҳалгача қаерда қолдинг, келин ҳушидан кетиб қолди; поп нима қилишини билмаяпти; биз қайтиб кетмоқчи бўлиб туриб эдик. Қани, кира қол тезроқ», — деди. Мен индамай чанадан сакраб тушдим-да, иккита-учта шам билан сал-пал ёритилган черковга кирдим. Қиз черковнинг қоп-қоронғи бурчагида, скамейкада ўтирарди; бошқа бир қиз унинг елкасини зўр бериб ишқаларди. «Худога шукур, — деди буниси, энди етиб келганингизми?.. Сал бўлса қизгина ўлиб қоларди». Кекса поп менга яқин келди-да: «Бошлашга рухсат этарсиз!» — деб сўради. Мен паришон бир ҳолда: «Бошлайверинг, ота, бошлайверинг», — дедим. Қизни ўрнидан тургазилар. Қиз менга анча дуруст кўринди... Англаб бўлмайдиган, кечириб бўлмайдиган бир енгилтақлик... Мен унинг ёнига, стол олдига ўтиб турдим: поп шошарди; уч киши ва хизматкор қиз — келиннинг кўнгиғидан туғиб турардилар ва фақат у билан овора эдилар. Бизни никоҳладилар. «Ўпишингиз», — дейишди бизга. Хотиним менга ўзининг сўлғин юзини ўгирди. Мен уни энди ўпмоқчи бўлиб турган эдим... У бирдан: «Оҳ, бу эмас, бу эмас!» — деб ҳушидан кетиб йиқилди. Гувоҳлар, кўрқувли кўзлари билан менга боқдилар. Мен орқамга бурилдим-да, ҳеч қандай тўсиққа учрамай черковдан чиқдим, чанамга тушиб: «Ҳайда!» — деб бақирдим.

— Эҳ, парвардигор! — деб қичқириб юборди Марья Гавриловна. — Ниҳоят, бечора хотинингизнинг бошига нималар тушганини ҳали ҳам билмасангиз?

— Билмайман, — деди Бурмин, — ҳатто қайси қишлоқда ва қандай жойда никоҳдан ўтганимни ҳам билмайман: қайси бекагдан чиққаним ҳам ёдимдан кўтарилди. У вақтлар бу жиноий шўхликларга шу қадар оз аҳамият берардимки, ҳатто черковдан бир оз узоқлашгач, ухлаб ҳам қолибман ва эртасига эрталаб, учинчи бекагга бориб етганда уйғонибман. Ўша вақтдаги қаролим ҳам сафарда ўлиб кетди. Менинг эса эндиликда бир вақтлар инсофсиз равишда ҳазиллашганим ва шунинг учун бўлса керак, мендан ҳам зўр интиқом олмиш у қизни топишга умидим ҳам йўқ.

— Оҳ танграм, оҳ танграм! — деди Марья Гавриловна, унинг қўлини ушлаб олиб. — Ўша сиз эдингизми! Ҳали ҳам мени танимай турибсизми?..

Бурмин оқариб кетди... ва қизнинг оёқларига йиқилди...

ҚИШЛОҚИ ОЙИМҚИЗ

Ҳар қандай кийимда ҳам. Душенька, яхшисан сен.

Богданович¹

Узоқ губерналаримизнинг бирида Иван Петрович Берестовнинг мулки бор эди. У йигитлик чоғида гвардияда хизмат қилган, 1797 йилнинг бошида истеъфога чиқиб, ўз қишлоғига қайтган ва ўшандан бери у ердан чиқмаган эди. У фақир бир дворян қизига уйланган бўлиб, овда юрган вақтида хотини туғиб ўлган эди. Хўжалик ишлари билан машғул бўлиш унга тезда тасалли берди. У, ўз режаси билан уй солдирди, ўз ерида мовут фабрикаси қурди, даромадни уч баравар оширди ва ўзини шу атрофдаги энг ақлли киши деб ҳисоблай бошлади. Итларини эргаштириб, ўз оилалари билан меҳмон бўлиб келадиган қўшнилари ҳам бунга эътироз билдирмас эдилар. Иш кунларида у чий бахмал камзул, байрамларда эса, уйда тўқилган мовут сюртук кийиб юрарди; харажатларини дафтарга ўзи ёзиб қўяр ва «Сенатские ведомости»дан² бўлак ҳеч нарсани ўқимас эди. Гарчи уни димоғдор одам ҳисобласалар ҳам, умуман яхши кўрардилар. Ёлғиз энг яқин қўшниси Григорий Иванович Муромскийгина у билан чиқиша олмасди. Бу киши асл рус барини бўлиб, мулкининг кўп қисмини Москвада соvuриб битирган ва бунинг устига ўша вақтларда хотини ўлиб, сўнг ўзининг сўнгги мулкига — қишлоғига келган. Аммо бу ерда маишатбозлигини янги шаклда давом эттира бошлаган эди. Шу тахлит у инглизча боғ барпо қилди ва қолган бутун даромадларини деярли шунга сарф этди. Унинг отбоқарлари инглиз чавандозлари каби кийинтирилган эди. Қизининг ҳам инглиз мураббияси бор эди. Ерларини инглиз усулида эктирарди.

Аммо, ўзга йўсинида рус дони етишмайди³.

Бинобарин, харажатнинг анча озайишига қарамасдан, Григорий Ивановичнинг даромади кўнаймас эди; у қишлоқда ҳам ян-

¹ Е. Ф. Богданович (1743—1803) — шоир; ўз вақтида машҳур бўлган «Душенька» номли ҳажвий дoston муаллифи. Эпиграф ўша дostonдан олинган.

² «Сенатские ведомости» — ҳукумат фармонларини нашр қиладиган ҳафталик жадвал.

³ Пушкин замондоши, драматург А. А. Шаховский (1777—1846) сатирасидан бир оз ўзгартилган сатр.

гидан-янги қарзларга ботиб борарди; булар устига яна у ақли киши ҳисобланарди. Чунки у ўз вилоятидаги помешчиклар орасида биринчи бўлиб мулкини Опекун маҳкамаси¹га гаровга қўйишни ўйлаб топган киши эди. Зотан у вақтда бундай иш ҳаддан ташқари мураккаб бўлиб, катта жасорат талаб қиларди. Уни ёмонлаб юрадиган кишилар орасида энг кўп гийбат қиладиган Берестов эди. Янгилекларни ёмон кўриш унинг феъли атворидаги айрим бир хусусият эди. У қўшнисининг инглизпарасглиги тўғрисида бепарво гапиролмас ва ҳар онда уни танқид қилиб турарди. У меҳмонларига ўз мулкини кўрсатиб юрар экан, хўжаликни бошқаришдаги фармойишларини мақтаб айтилган сўзларга жавобан муғамбирлик билан жилмайиб: «Шундай! Менинг ишларим қўшнимиз Григорий Ивановичникига ҳечам ўхшамайди. Чунки биз инглизчасига хонавайрон бўлмаймиз! Бизга русчасига тўқ бўлсак ҳам бас!» — деб қўярди. Бу ва шунга ўхшаган ҳазиллар қўшнилариинг саъий ҳаракатлари соясида, қўшимча изоҳотлар билан Григорий Ивановичнинг ахборотига ҳам етказилиб туриларди. Инглизпараст Григорий Иванович бўлса, бизнинг журналистлар каби, танқидга чидай олмас эди. У қаттиқ аччиғланар ва ўзининг туҳматчи қўшнисини айиқ ва қишлоқи деб атарди.

Берестовнинг ўгли қишлоққа келгунга қадар бу икки мулкдорнинг муносабатлари ана шундай эди. У *** университетида таҳсил кўрган бўлиб, ҳарбий хизматга кириш ниятида эди, лекин отаси бунга розилик бермасди. Файриҳарбий хизматга эса у ўзини бутунлай қобилиятсиз сезарди. Бу масалада ота-бола ҳеч бир фикрга келиша олмасдилар. Аммо Алексей ҳозирча барин бўлиб юраверди ва ҳар эҳтимолга қарши мўйлов ҳам қўйиб олди.

Алексей ҳақиқатан ҳам азамат йигит эди. Чиндан ҳам унинг келишган қадди-қомати ҳарбий мундир киймаса ва у от устида ўзига оро бериб юриш ўрнига ёшлигини маҳкама қоғозлари устида эгилиб-букилиб ўтказса, ярашмас эди. Қўшнилари унинг овла йўлни суриштирмай ҳар вақт биринчи бўлиб чопишини кўриб, ҳеч қачон у дурустроқ амалдор бўла олмайди, деярдилар. Қизлар эса унга бетиним кўз югуртиришар, баъзилари ҳатто суқланиб қарардилар; аммо Алексей улар билан кам машғул бўларди, қизлар эса, унинг бепарволигидан, бирон қизга ошиқ бўлса керак, деб ўйлашар эди. Ҳақиқатан ҳам унинг хатларидан бирининг адреси нухаси қўлдан қўлга ўтиб юрар ва бу хатда шундай сўзлар битилган эди: «*Москвада, Алексеев монастырининг қаршисида, мискар Савельев уйда яшовчи Акулина Петровна Курочкинага тегсин. Сиздан эса бу хатни А. Н. Р.га топширишингизни ўтиниё сўрайман*».

Қишлоқда яшаб кўрмаган китобхонларим уезд қизларининг нақадар чиройли эканликларини тасаввур этолмайдилар! Соф ҳаво-

¹ Опекун маҳкамаси — тарбия уйлари ва уларининг қарз ишларини ҳамда гаровга қўйилган мулк ва крепостной деҳқонларининг қарзларини бошқарадиган идора.

да, ўзларининг олма дарахтлари сояларида етишган бу қизлар, киборлар жамиятини ва ҳаётни китоблардан биладилар. Танҳолик, эркинлик ва мутолаа бизнинг паришонхотир гўзалларга ҳали маълум бўлмаган эҳтирос ва туйғуларни уларда эрта уйғотади. Бу қизлар учун кўнғироқ товущининг ўзи бир саргузашт, яқин бир шаҳарга бориб келиш эса ҳаётларида катта бир давр ҳисобланади, меҳмонга келиш ҳам уларда узоқ вақт ва баъзан ҳатто умрбод хотира қолдиради. Табиийки, уларнинг баъзи бир ажойиб қилиқлари устидан ҳар ким ҳам бемалол кула олади; аммо бу юзаки қарайдиган одамнинг мазаҳлари уларнинг муҳим фазилатларини ерга уролмайди, улардан муҳимлари: шу феъл-атвор хусусияти ўзига хослиги (individualite) бўлмаса, Жань-Пол¹ фикрича, инсоний фазилат ҳам бўлмайди. Пойтахтлардаги хотинлар балки яхшироқ таҳсил оларлар; лекин киборлар жамияти одатлари уларнинг феъл-атворини тезда сийқалаштириб, кўнгилларини ҳам бош кийимлар каби бир хил қилиб қўяди. Аммо бизнинг бу сўзларимиз уларни бутунлай қоралаб ёки гийбат тарзида айтилаётгани йўқ, лекин шунга қарамай, қадимги бир тафсилотчи олимнинг ёзганидай: *Nota nostra manet*²дир.

Бизнинг бу ойимқизларимиз орасида Алексей қандай таъсир қолдирганини тасаввур этиш осон. Алексей биринчи марта қизларга ғамгин, умидсиз бир ҳолда кўриниш берди ва биринчи бўлиб ўзининг барбод бўлган севинчлари ва хазон бўлган ёшлиги тўғрисида сўз очди; бундан ташқари у бош суяги сурати солинган бир қора узук тақиб юрарди. Буларнинг ҳаммаси ўша вилоятда жуда катта янгилик ҳисобланар эди. Ойимқизлар унинг тўғрисида сўз борганда ўзларини йўқотиб қўярдилар.

Аммо бу гаплар ҳаммадан кўпроқ менинг инглизпарастимнинг қизи Лиза (ёки Бетсени, чунки Григорий Иванович қизини шундай деб атар эди)ни қизиқтиради. Оталар бир-бирлариникига бориш-келиш қилмасдилар. Ҳамма кўшни қизларнинг ўша йигит тўғрисида гапиришларига қарамай, Лиза Алексейни ҳали кўрмаганди. Қиз ўн етти ёшга кирган эди. Унинг қора кўзлари қорачадан келган ва жуда ёқимли юзига монанд бўлиб, чарақлаб турарди. У отасининг ёлғиз қизи бўлиб, шунинг учун ҳам эрка эди. Унинг ўйноқилиги ва ҳар он қилиб турадиган шўхликлари отасини жуда қувонтиргани ҳолда, аксинча, юзига упа-элик суриб, қошларига сурма қўйиб юрадиган ва йилда икки марта «Памель»³ни ўқиб тушириши учун икки минг сўм пул олиб, *бу ёввойи Русияда* зерикиб ўлар ҳолатга келган қирқ яшар такаббур мураббия Жаксон хонимни ғазаблантирар эди.

¹ Жан-Поль (1763—1825) — немис ёзувчиси Иоган Пауль Рихтернинг таҳаллуси.

² Бизнинг қайд этганимиз ўз кучида қоладир.

³ «Памель» — инглиз ёзувчиси Ричардсоннинг (1689—1761) романи.

Лизага Настя хизмат қилиб юрди; аммо у Лизадан катта бўлса ҳам, ўз бекасидек енгилтабиат эди. Лиза уни жуда яхши кўрар, бутун сирларини унга айтар ва у билан бирга ўзининг ҳар хил қилиқларини ўйлаб чиқарарди; ҳуллас, Прилучина қишлоғида Настя француз фожиаларида бўладиган сирдош дугоналаридан кўра ҳам аҳамиятлироқ бир сиймо эди.

— Бугун меҳмондорчиликка боришга рухсат этинг, — деди бир куни Настя, бекасини кийинтирар экан.

— Майли, бироқ айт, қаерга?

— Тугиловога, Берестовларникига. Бугун ошпаз хотиннинг туғилган куни экан, кеча у бизни зиёфатга чақириб кетган эди.

— Буни қара-я! — деди Лиза. — Хўжайинлари жанжаллашиб юрадилар-ку, хизматкорлари бир-бирларини меҳмон қилишадилар-а.

— Бизнинг хўжайинлар билан нима ишимиз бор! — деб эътироз билдирди Настя. — Бунинг устига мен отангизнинг эмас, сизнинг хизматкорингизман. Ахир сиз ҳали ёш Берестов билан уришганингизча йўқ-ку; энди, қариларимизга келсак, уришса уришаверсин, ўзларига шу хуш ёқса, бизга нима.

— Бўлмаса, Алексей Берестовни кўришга ҳаракат қил, Настя, у қанақа ва қандай одам эканини менга яхшилаб айтиб берасан.

Настя ваъда берди. Лиза кун бўйи сабрсизлик билан унинг қайтишини кутди. Настя кечқурун қайтиб келиб:

— Лизавета Григорьевна, мен ёш Берестовни кўриб келдим; кўргандаям тоза кўриб олдим; куни бўйи бирга бўлдик, — деди.

— Қандай қилиб? Айт, бирма-бир айтиб бер.

— Рухсат этинг: биз йўлга тушдик, мен, Анисья Егоровна, Ненила, Дунька...

— Яхши, биламан. Хўш, шундан кейин?

— Шошманг, ҳаммасини бирма-бир айтаман. Биз худди овқат устига етиб бордик. Уй одам билан лиқ тўла эди. Колбинскийликлар, захарьевскийликлар, гумашта хотин ўз қизлари билан, хлупинскийликлар...

— Хўш! Берестов-чи?

— Тўхтанг ахир. Биз шундай қилиб дастурхон ёнига ўтирдик, гумашта хотин биринчи ўринда, мен унинг ёнида... қизлари бўлса шундай димоғ-фироғ қилиб ўтиришдики, афтлари курсин, менга нима-а?..

— Оҳ, Настя, шу қадар ипидан игнасиғача гапирасанки, одам зерикиб кетади...

— Қандай сабрсиз одамсиз-а!.. Хайр, биз дастурхондан турдик... уч соатча ўтириб қолгандик, овқат ҳам соз бўлди. қаймоққа буланган ранг-баранг ширин сомсалар... Шундай қилиб, биз дастурхондан туриб, горелка ўйнагани боққа чиқдик. Бойвачча йигит ҳам шу ерга келиб қолди.

- Хўш, қани? Ростдан ҳам у яхши эканми?
- Жуда ажойиб экан. Тенги йўқ дейиш мумкин. Қомати келишган, новча, ёноқлари қизил...
- Ростданми? Мен бўлсам уни ранглар деб юргандим. Яна қанақа? У сенга қандай кўринди, гагинми, ўйчанми?
- Бе-е, қанақасига унақа бўлсин? Бунақанги ўтакетган шўх йигитни мен умримда ҳеч кўрмаган эдим. У биз билан горелка ўйнамоқчи бўлди-ю!
- Биз билан горелка ўйнамоқчи бўлди, дедингми? Бўлмаган гап!
- Жуда бўладиган гап-да. Тагин унинг ўйлаб топганини қаранг. Қайсимизни тутса, ўпади-я!
- Ихтиёр сенда, Настя, аммо сен ёлгон гапиряпсан?
- Ихтиёр сизда, ёлгон гапиряётганим йўқ. Мен ўзимни ундан зўрга қутқардим. Кун бўйи бизга илашиб юрди.
- Нима учун шундай қилади? Ахир уни бировга хуштор ва ҳеч кимга қарамайди, дейишади-ку?
- Билмадим, менга бўлса жуда қаттиқ тикилди. Таняга ҳам, гумашта хотиннинг қизига ҳам; колбинскийлик Пашага ҳам; тўғриси, гуноҳ бўлса ҳам айтай, ҳеч қайсимизни ранжитмади, шунақа шўх йигит экан!
- Қизиқ! Хўш, уйда унинг тўғрисида нима гап бўлди?
- Баринни шундай яхши, оқкўнгил, хушчақчақ йигит дейишади. Фақат бир айби: қизларнинг кетидан югуришни яхши кўрармиш. Менимча, бу айтарли айб эмас: вақти билан қуюлиб қолади.
- Мен уни шундай бир кўргим келадими! — деди Лиза уҳ тортиб.
- Нимаси қийин? Тугилово биздан унча узоқ эмас, ҳаммаси бўлиб уч чақирим; ўша томонга сайр қилиб боринг, ё отга миниб кетинг; сиз, албатта, унга дуч келасиз, чунки у ҳар кун эрталаб милтиқ билан овга чиқар экан.
- Йўғ-э. Яхшимас. У, бу қиз менинг орқамга тушган экан, деб ўйлаши мумкин. Бунинг устига, оталаримиз орасида можаро бор, шундай қилиб, ҳар ҳолда у билан танишувим мумкин бўлмас... Оҳ, Настя! Биласанми нима, мен оддий қишлоқи қиз бўлиб кийинаман!
- Ростданам, кенг кўйлак, сарафан кийиб олинг-да, кўрқмасдан Тугиловога тўғри жўнанг; кафил бўламанки, Берестов сизни кўздан қочирмас.
- Бу ерликлар лаҳжасида бўлса гаплашишни яхши биламан. Оҳ Настя, севикли Настя! Қандай яхши фикр!
- Лиза ўзининг бу ҳазиломуз ниятини шаксиз ўрнига етказишга қасд қилиб, ўринга ётди.
- Эртасиёқ у ўз режасини бажаришга киришди: қалин мато, кўк чит билан мис тугмалар сотиб олишга одам юборди. Настянинг

ёрдамида ўзига кўйлак билан сарафан бичди, бутун хизматкор қизларни тикишга ўтказди, кечқурун ҳаммаси тайёр бўлди. Лиза қийиниб ойнага ўзини солиб кўрди ва шу чоққача бунчалик жонбадор бўлмаганини эътироф этди. У ўз ролини такрорлар эди: кела туриб эгилиб бир неча бор таъзим қилар... деҳқон лаҳжасида сўзлар, энглари билан юзини беркитиб кулар ва Настянинг мақташларига сазовор буларди. Фақат бир нарса уни қийнар эди: ҳовлида яланг оёқ юриб кўрмоқчи бўлган эди, латиф оёқларига ҳасчўп ботди, кум ва майда тошлар чидаб бўлмас даражада огритди. Настя бу ишда ҳам унга ёрдам қилди; у, Лизанинг оёғини ўлчаб олиб, даладаги Трофим чўпон томонига қараб чопди ва бир жуфт пўстлоқ кавуш буюрди. Лиза эртаси кун саҳарлаб уйғонди. Бутун уй ичидагилар ҳали ухлаб ётишарди. Настя дарвоза ёнига чиқиб чўпонни кутади. Най чалинади ва қишлоқ подаси бариннинг ҳовлиси ёнидан ўта бошлайди. Трофим Настя олдидан ўта туриб, унга бир жуфт ола-була кичик пўстлоқ кавушини тутқазади ва ундан ярим сўм кавуш ҳақи олади. Лиза секингина пичирлаб, Жаксон хонимга тегишли топшириқларни бериб, орқа эшикка чиқади-да, полиздан чопиб ўтиб, дала томон жўнайди.

Шарқ томонда тонг шуъла соча бошлади ва олтин булутлар туркуми гўё сарой аҳли подшони кутаётгандек, қўёшни кутаётганга ўхшаб кўринади: тиниқ осмон, тонг салқини, шудринг, шабада ва қушларнинг сайрашлари Лизанинг юрагини болалик севинчи билан тўлдиради. У бирон танишнинг дуч келиб қолишидан кўрқиб, учгандай тез югурарди. Отасининг мулки чегарасидаги чакалакка яқинлашар экан. Лиза юришини секинлатди. Бу ерда у Алексейни кутмоқчи эди. Унинг юраги қаттиқ тепа бошлади. сабабини эса ўзи ҳам билмас эди; лекин шўх ёшларимизнинг кўрқиб-чўчиб туриши уларнинг энг яхши латофагидир. Лиза чакалакзор қоронғилигига кирди. Чакалакзор қизни бўғиқ ва тарқоқ шовиллаб қарши олади. Унинг севинчи пасаяди. У, секин-секин ширин хаёлларга берила бошлайди. У ўйларди.. лекин, ўн етти яшар ойимқизнинг баҳор тонгида, соат олтиларда, чакалакда ёлғиз ўзи нима тўғрисида ўйлаётганини аниқ белгилаш мумкинми? Шундай қилиб, у ҳар икки томондан баланд ёғочлар кўланка ташлаган йўл бўйлаб, ўйга ботиб борарди, бирдан чиройли бир овчи ит унга қараб хуриб қолади. Лиза кўрқиб кетади ва бақириб юборади. Шу пайтда: *tout beau Sbogar ici!*¹ деган товуш эшитилади ва навниҳол дарахтлар орқасидан овчи йигит кўринади. «Кўрқма, нозанин, — деди у Лизага, — итим қопмайди». Лиза бу вақт кўрқувдан ўзини анча тутиб олган бўлиб, дарҳол фурсатдан фойдаланишга ўтади. «Йўғ-э, барин, — деди у, кўрққансимон ва уялган-

¹ Тинчлан, Сбогар, бери кел... («Сбогар» — оқкўнгил қароқчи: француз тилида чиси Шарла Ноденинг (1780–1844) «Жан Сбогар» романининг қаҳрамони).

симон бўлиб, — қўрқаман, итинг жуда қопагонга ўхшайди. Яна менга ўзини ташламасин». Алексей (уни китобхон таниб олгандир) ёш қишлоқи қиздан кўзини узмай қарарди. «Агар кўрқсанг, мен сени кузатиб кўяман. — деди у Лизага. — Ёнингда боришга унайсанми?» «Ким сенга халақит беради? — деб жавоб қилди Лиза. — Йўл элники, хоҳлаган томонга юриш мумкин». «Ўзинг қаердансан?» «Прилучинаданман, темирчи Василийнинг қизиман, кўзиқорин териб юрибман (Лизанинг қўлида пўстлоқ сават ҳам бор эди). Сен-чи, барин? Тугиловоликмисан дейман?» «Худди шундай. — деб жавоб берди Алексей, — мен ёш бариннинг хизматкори бўламан». Алексей ўзини қиз билан тенг қилиб кўрсатмоқчи эди. Аммо Лиза унга қараб, кулиб юборди. «Алдайсан. — деди у, — эси пастга ишинг тушгани йўқ, кўриб турибманки, ўзинг баринсан». «Нега сен бундай деб ўйлайсан?» «Ахир ҳаммаси кўриниб турипти-ку». «Нимадан?» «Баринни хизматкордан ажратиб бўлмай-дими? Кийиминг ҳам ундай эмас, гапинг ҳам бўлакча, итни ҳам биздақанги чақирмайсан». Лиза тобора Алексейга ёқиб борарди. У, чиройли қишлоқ қизлари билан бетакаллоф муносабатда бўлишга одатланиб қолганидан Лизани қучоқламоқчи бўлди. Лекин Лиза сақраб ўзини четга олди ва бирдан шундай жиддий ва совуқ тусга кирдики, Алексей кулиб юборди. Аммо шундай бўлса ҳам, Лизанинг бу ҳаракати уни Алексейнинг ҳужумларидан сақлаб қолди. «Агар сиз келгусида дўст бўлишимизни истасангиз. — деди у жиддий бир тусда, — эсингизни еб қўйманг». «Бу ҳикматли сўзларни сенга ким ўргатди ўзи? — деб сўради Алексей қаҳ-қаҳлаб. — Менинг танишим Настенька, сизларнинг қишлоқларингиздаги бека қизнинг хизматчиси, ўша ўргатиб қўймадимми? Қаранг-а, маърифат қандай йўллар билан тарқалар экан!» Лиза ўз ролидан чиқаётганини ҳис этиб, дарров ўзини тузатиб олди; «Бўлмаса, нима? — деди у. — Мени хўжайин ҳовлисида ҳеч қачон бўлмайди деб ўйлайсанми? Ўйлама, ҳаммасини эшитганман, кўрганман, шундай қилиб, — деб давом этди у, — сен билан бекорчи гапга овора бўлиб, киши кўзиқорин теролмай қолади, сен у ёққа кет, мен бу ёққа! Кечирим сўрайман...» Лиза узоқлашмоқчи бўлди. Алексей унинг қўлидан ушлаб қолди. «Жонгинам, отинг нима?» «Акулина, — деб жавоб берди Лиза бармоқларини Алексейнинг қўлидан тортиб олишга уриниб, — қўйвор-э, барин, уйингга кетишим керак». «Дўстим Акулина. Мен, албатта, темирчи отанг Василийга меҳмон бўлиб бораман». «Нима деяпсан? — деб эътироз билдирди дарров Лиза. — Тангри ҳаққи, бора кўрма, агар менинг барин билан чакалакзорда ёлғиз сўзлашганимни уй ичим билса, бошим балаго қолади; темирчи отам Василий ўлгунимча уради». «Мен ахир сен билан, албатта, тагин кўришмоқчиман». «Мен бўлмаса тагин бир куни кўзиқорин тергани келарман бу ерга». «Қачон ахир?» «Хоҳласанг эртага». «Севиклим Акулина, ўпиб олардиму, бироқ ботина

олмайман. Энди, демак, эртага шу вақтда келасан-а бу ерга, шу-нақами?» «Ҳа, ҳа». «Сен мени алдамайсан-а?» «Алдамайман». «Онт ич». «Хўп, худо урсин, келаман».

Ёшлар хайрлашдилар. Лиза чакалакзордан чиқди, даладан ўтиб олди, яшириниб боққа кирди ва шовқилиб, Настя кутиб турган фермага чошиб келди. У ерда Лиза, тоқатсиз сирдошининг сўроқларига паришонхотирлик билан жавоблар бераркан, кийимларини алмаштирди ва меҳмонхонага чиқди. Дастурхон ёзилган, ноинчта тайёр эди ва Жаксон хоним юзига упу суртиб, бир қултум сув билан ютиб юборгудай бўлиб, устига юпқа қилиб мой суртилган нон кесмоқда эди. Отаси эрталаб сайр қилиб келгани учун уни мақтади: «Сахар уйғонишдан фойдалироқ нарса йўқ», — деб айтди. У, бу ўринда яна, инглиз журналларидан ўқиб билгани — одамнинг узоқ умр кўриши ҳақидаги мисолларни сўзлаб кетди, шуни ҳам кўшиб қўйдик, юз йилдан ошиқ умр кўрган одамларнинг ҳаммаси ароқ ичмаган, қишу ёз бирдек сахарда турар эканлар. Лиза унинг гапларини эшитмасди. У эрталабки учрашувнинг бутун тафсилотини: Акулинанинг овчи йигит билан бўлган сўзларини ўз кўнглида такрорлаб, виждони азоб чека бошлаганди. У эрталабки суҳбат одоб доирасидан чиққани йўқ, бу шўхликнинг оқибати ёмон бўлмайди, деб ўзини-ўзи беҳуда ишонтирмоқчи бўларди, виждони идрокдан баландроқ нола қиларди. Эртаги кунга берган ваъдаси уни ҳаммасидан ортиқ тинчсизлантирар эди: у сал бўлмаса ўзининг берган тантанали қасамёдидан кечиб юборайин ҳам деди. Аммо Алексей уни кутакута Василий темирчининг қизи ҳақиқий Акулинани — кепчикдай семиз, чўтир қизни қишлоқдан ахтариб топини ва шу тарзда бунинг енгилтаклик билан қилган шўхлигини фаҳмлаб қолиши мумкин эди. Бу фикр Лизани кўрқитиб юборди ва у эртага яна Акулина тарзида чакалакзорга бормоқчи бўлиб қўйди.

Алексей жуда хурсанд ва таажжубда эди, кун бўйи у ўзининг янги таниш қизи ҳақида ўйлаб юрди: кечаси билан ҳам қорачадан келган бу гўзал қизнинг сиймоси унинг тушларига кириб, бутун фикри ёдини банд этиб чиқди. У кийиниб бўлган пайтда, тонг энди ғира-шира ота бошлаган эди. У, миятигини ўқлашга ҳам сабри чидамай, ўзининг вафодор ити Сбогар билан далага чиқди ва учрашувга ваъда этилган жойга қараб югурди. Ярим соат вақт унинг учун тоқат қилиб бўлмайдиган интизорликда ўтди; ниҳоят буталар орасидан кўк сарафан кўриниб қолди ва у севикли Акулина томон югурди.

Лиза, унинг миннатдорлик билан қувонишларига кулимсираб қўйди; аммо Алексей, шу ондаёқ унинг юзида безовталиқ ва ташвиш изларини кўрди. Алексей бунинг сабабини билмоқчи бўлди. Лиза ўзининг бу қилиғи енгилтаклик эканини ва у шунга пушаймон бўлганини, фақат шу сафар берган ваъдаси устидан чиқишни истаганини ва бу учрашув уларнинг сўнгги марта учрашувлари эканини ҳамда бу учрашувлар уларни яхшиликка олиб келмасли-

инини эътироф этиб гапирди ва шунинг учун бу учрашувларга хонима беришни сўради. Табiiийки, бу сўзларнинг ҳаммаси деҳқон даҳжасида айтилган эди: лекин бу содда қиз учун ғайритабiiий кўришдан фикр ва туйғулар Алексейни ҳайрон қолдирди. У, Акулинани унинг билан қайтариш учун таша чечанлигини ишга солиди, ўз истакларининг беғуборлигига Лизани ишонтирмоқчи бўлди; унинг ишаймон бўлишига асло йўл қўймаслигини, ҳар нарсада унга буйеунинини айтди. Бирдан-бир қувончи бўлган учрашувдан мин маҳрум этмаслигини: кун ора бўлса ҳам, ҳафтада икки марта бўлса ҳам учрашиб туришни сўраб, ёлворди. Алексей, эҳтирос билан сўзлар ва бу онда у худди ошiqқнинг ўзгинаси бўлган эди. Лиза уни жим туриб тинглади ва ниҳоят: «Сен менга қишлоқдан ҳеч қачон мени ахтармасликка ва менинг тўғримда сўроқлаб юрмасликка, мен ўзим белгилагандан бошқа учрашув йўлини изламасликка сўз бер», — деди. Алексей худони ўртага қўйиб онг ичмоқчи бўлган эди, лекин қиз қўлимсираб уни тўхтагди ва: «Менга онг ичишинг керак эмас, ваъданинг ўзи бас», — деди.

Шундан сўнг улар ўрмонда сайр қилиб, Лиза унга, бас, бўлди, дегунча дўстларча суҳбатлашиб юрдилар. Улар хайрлашдилар. Ёлғиз қолган Алексей, қишлоққа содда қизнинг икки учрашувдаёқ унинг устидан қандай ҳукмрон бўлиб олганини ўйлаб, тушунмади. Акулина билан бўлган муносабати унинг учун ажойиб бир янгилик эди ва бу талати қишлоққа қизнинг буйруқлари унга оғир туюлса-да, у ўз сўзига турмаслигини ҳатто эсига ҳам келтирмас эди. Қизиғи шундаки, Алексей кўрқинччи узук тақиб, сирли макгублар ёзиб, умидсизланиб юришига қарамай, оққўнчил ва серғайрат, маъсумлик тақини ҳас қила олганан соф юракли бир йигит эди.

Алар мен ёнғиз ўз истагимга қулоқ солганимда, албатта, бу ёшларини учрашувларини бутун тафсилоти билан тасвирлар эдим. Уларнинг борган сари ортиб борган ҳар икки томонлама майл ва ишончларини, машғулотлари ва сўзларини тўла ёзганим; лекин билганимки, китобхоналаримнинг қўл қисми менинг завқимни маъқул кўрмаслар. Шунингдек, бу тафсилотимиз ҳам умуман чучмал кўринса керак, шунинг учун мен уларни ташлаб кетаман, фақат қисқача таънини айтаманки, икки ой утмасданоқ менинг Алексейим севишдан ақиб ҳушини йўқотаёзди. Лиза ҳам, гарчи ундан кўра тинчроқ ва қимроқ бўлса-да, лекин барибир бепарво эмасди. Ҳар иккиси ҳозирта ваъданинг охириг бўлиб, келажак ҳақида ўз ўйлашар эди.

Севиш ваимонаси билан ўзаро мустаҳкам боғланганликлари тез-тез эсланиб келиб туради ҳам, бу ҳақда бир-бирларига гапирмасдилар. Сабаби равшан эди: Алексей ўз Акулинасини қанчалик севиб қолган бўлмасин, у мулоим ўзи билан фақир бир деҳқон қизи ўртасидаги оравқини узоқинини ҳаммавақт эсига олиб турарди, Лиза эса огалари бир-бирларини шу қадар ёмон кўришлари учун, ҳар икки томоннинг ардишб келишига қизи етмасди. Бунинг устига, Лизанинг иззат-наф-

сини Тугилово помещичигини Прилучино темирчисининг қизи оёқлари остида ёлворган ҳолда кўрмоқ каби романлардагидай ғалати бир яширинча умид васвасага солганди. Лекин тўсатдан рўй берган муҳим бир воқеа уларнинг тотув муносабатларини ўзгартириб қўяди.

Эргалаб, ҳаво очик ва совуқ бўлган кунларнинг бирида (бининг Русия кузлари кўпинча шундай бўлади), Иван Петрович Берестов отга миниб сайрга чиқди, ҳар эҳтимолга қарши, ўзи билан уч жуфт този ит, жиловдори, қўлларида тартарак тутган бир неча қарол болаларини бирга олди. Шу вақтнинг ўзиде Григорий Иванович Муромский ҳам, очик ҳаво ҳуш ёқиб, ўзининг калга дум биясини эгарлашга буюрди ва инглизча оро берилган ерлари бўйлаб йўртиб кетди. Ўрмонга яқинлашаркан, ичи тулки терисидан бўлган чакмон кийиб, от устида гурур билан ўтирган қўшнисини кўрди, у болаларнинг шовқини ва тартаракларидан чўчиб, чакаладан қочиб чиқадиган қўённи кутиб турарди. Агар у Григорий Ивановичнинг учраб қолишини олдиндан билганда, албатта, бошқа томонга бурилиб кетган бўларди, аммо у Берестов устидан кутилмаган бир жойда чиқиб қолди — оралари бир ўқ отим жойча қолганди. Бошқа илож йўқ: Муромский ўқимишли бир европалик сифатида ўз рақибининг ёнига келди ва олоб билан унга салом берди. Берестов ҳам, занжирдаги айиқ ўз хўжасининг амри билан *жанобларга* эгилиб таъзим қилгани каби, ҳафсала билан жавоб берди. Шу дақиқала ўрмон оралигидан бир қўён сакраб чиқди ва дала бўйлаб чопа бошлади. Берестов ва унинг жиловдори товушларининг борича қичқирдилар, тозиларни қўйиб юбордилар, ўзлари ҳам уларнинг кетидан чопа кетдилар.

Муромскийнинг ҳеч қачон ов кўрмаган оти ҳуркиб кетиб, уни олиб қочди. Ўзини яхши чавандоз деб юрган Муромский отини ўз ҳолига қўйди ва ўзини кўнгилсиз ҳамсуҳбатидан кутқарган бу ҳодисага ичидан хурсанд бўлди. Аммо от чошиб бориб, жар ёқасидан чиқиб қолди ва тўсатдан четга бурилди. Муромский ўзини тутиб қололмади. У музлаган ерга қаттиқ йиқилиб тушди ва шу ҳолича, устида одам йўқлигини сезган ҳамоно, худди бир нарса эсига тушгандай, дарров тўхтаган думсиз отини лаънатлаб ётди. Иван Петрович унга етиб келди ва аҳволини сўради. Шу орада унинг жиловдори айбдор отни тутиб келди. У Муромскийнинг отга миншига ёрдам берди. Берестов бўлса уни уйига таклиф қилди. Муромский рад этолмади, чунки ундан миннатдор эди. Шундай қилиб, Берестов қўён овлаб ва ўз рақибини ярадор ҳолда ҳамда ҳарбий асир вазиятида шараф билан уйига олиб келди.

Қўшнилари овқат вақтида дўстона суҳбатлашдилар. Муромский Берестовдан арава сўради, чунки у йиқилганда зарб еганидан, от устида уйига етиб олиш ҳолатида эмаслигини эътироф этди. Берестов уни то эшиккача қузатиб қўйди. Муромский бўлса ундан (шунингдек, ўгли Алексей Ивановичдан ҳам) эртагаёқ Прилучинога

дўстларча меҳмондорчиликка боришга ваъда олиб келди. Шундай қилиб, эски ва чуқур илдиэ ёйган адоват, калта дум биянинг хурковичлиги соясиза барҳам ёгандай кўринарди.

Григорий Ивановичнинг қаршисига югуриб Лиза чиқди: «Нима бўлди сизга, ота? — деди ҳайрон бўлиб. — Нега оқсаяпсиз? Отингиз қани? Бу арава кимники?» «Уйлаб тополмайсан-да, my dear!»¹, деб жавоб берди Григорий Иванович ва бутун воқеани сўзлаб берди. Лиза ўз қулоқларига ишонмасди. Григорий Иванович қизи эсини йиғиб олмасданоқ, эртага Берестов билан ўглининг меҳмонга келишини айтди. «Нима деяпсиз ўзингиз? — деди қизи ранги оқариб. — Берестовлар, отаси билан ўғли! Эртага бизга меҳмон бўлиб? Йўқ, ота! Нима қилсангиз ҳам, мен кўриниш бермайман». «Нима, эсингни едингми? — деб эътироз билдирди отаси. — Қачондан бери бунақа уятчан бўлиб қолдинг, ё романлардаги қаҳрамон қизлар сингари сен ҳам адоватни мерос қилиб олдингми? Етар, тентак бўлма...» «Йўқ, ота! Агар дунёдаги ҳамма нарсани олдимга тўкиб қўйсалар ҳам, қандай хазина берилса ҳам барибир мен Берестовларнинг олдига чиқмайман». Григорий Иванович елкасини қисиб қўйди ва у билан ортиқ тортишиб ўтирмади, чунки қизига қарши туриб бир иш чиқара олмаслигини билар эди. Кейин у ажойиб сайрининг ҳордиғини чиқариш учун дам олгани кетди.

Лизавета Григорьевна ўз хонасига чиқди ва Настяни чақирди. Иккови эртага келадиган меҳмонлар ҳақида узоқ муҳокама юргиздилар. Агар Алексей, яхши тарбия кўрган қизда ўз Акулинасини таниб қолса, нима деб ўйлайди? Унинг ахлоқи, одатлари, ақли ҳақида қандай фикрда бўлади? Иккинчи томондан, у шу қадар қутилмаган бу учрашув унда қандай таъсир қолдиришини кўришни жуда истар эди... Бирдан унинг бошига бир фикр келди. У шу заҳотиёқ ўз фикрини Настяга билдирди; иккаласи бу янги фикрдан хурсанд бўлиб, уни албатта ижро этишга киришдилар.

Эртаси куни нонушта вақтида отаси қизидан ҳали ҳам унинг Берестовлардан қочиш фикридами эканини сўради. «Ота, — деб жавоб берди Лиза, — агар сизга зарур бўлса, мен уларни қабул этаман, аммо бир шартим бор: мен улар олдига қандай кирмайин, нима қилмайин сиз мени уришмайсиз ва ҳайронлик, ё норозилик аломати кўрсатмайсиз». «Тағин бирон шўхликдир-да! — деди кулиб Григорий Иванович. — Хўп, яхши, яхши; розиман, сен нимани хоҳласанг шундай бўлсин, менинг қора кўз, шўх қизим!» Шундан кейин у қизининг пешонасидан ўпди ва Лиза ҳозирлик кўргани чопиб чиқиб кетди.

Худди соат иккида олти от қўшилган, кўркам извош ҳовлига кириб келди ва ям-яшил чимзор ёнида тўхтади. Қари Берестов Мумомскийнинг махсус уқали кийимдаги иккита малайининг ёрдамида эшик зинапоясидан чиқди. Унинг орқасидан ўғли отда етиб

¹ Жон қизим.

келди ва отаси билан бирга дастурхон тайёрланган меҳмонхонага кирди. Муромский ўз кўшниларини жуда хурмат ва навозиш билан қабул этди. Уларга овқат олдидан боғчани, йиртқич ҳайвонларини кўришни таклиф қилди ва диққат билан супурилган, қум сепилган йўлқадан бошлаб кетди. Қари Берестов шу қадар бемаъни ҳавасга сарф қилинган вақт ва меҳнатга ичидан ачинди. Лекин одоб юзасидан индамади. Ўғли на тадбирли отасининг норозилигига ва на гердайдан инглизпарастнинг севиңчига кўшилмасди; у сабрсизлик билан табрифини кўп эшитган уй эгасининг қизини чиқишини кутарди ва гарчи унинг қалби бизга маълум севги билан банд бўлса-да, аммо у бу ёш ва чиройли қизни кўрмоқ иштиёқи билан ёнарди.

Меҳмонхонага қайтиб киргач, учовлон бирга ўтиришди: қарилар илгариги вақтларни ва ўз хизматларининг ҳангомаларини эсладилар, Алексей бўлса, Лиза кириб келган пайтда ўзининг қандай роль ўйнашини ўйларди. У, ўзимни паришонхотир тутиш ҳар ҳолда ҳаммасидан тузук бўлар, деб ўйлади ва шунга ҳозирланди. Эшик очилди ва у шу қадар лоқайдлик ҳамда гурур билан писанд қилмай қарадики, буни кўрганда ҳар қандай оти чиққан сатангнинг ҳам юраги жаз этиб кетарди. Бахтга қарши, Лизанинг ўрнига юзига упа суртиб, тор кийимга ўралиб олган ва кўзларини ерга қараб сузган қари Жаксон хоним таъзим билан кириб келди, Алексейнинг ҳарбийча гўзал ҳаракати бекор кетди. У ҳали ўзини ўнглаб ҳам олмаган эдики, эшик яна очилди ва бу сафар Лиза кириб келди. Ҳаммалари ўринларидан туришди: отаси уни меҳмонлар билан таништирмоқчи бўлди-ю, лекин бирдан тўхтади ва лабини тишлаб қолди... Лиза, унинг қорачадан келган Лизаси, қулоқларига қадар упа қўйиб, сурма суртишда Жаксон хонимдан ҳам ўтиб кетган эди; у бошига Людовик XIV нинг ясама сочига ўхшатиб, асл ўзининг сочига нисбатан ялтироқроқ бўлган ясама соч тақиб олганди, унинг а *l'imbecile*¹ енглари *Madame de Pompadour*² фижмаларидай бесўнақай эди; бели икс (x) ҳарфи шаклида сиқилган бўлиб, онасининг ҳали гаровга қўйилмаган бутун гавҳарлари бармоқларида, бўйнида, қулоқларида ярқираб турарди. Алексей бу кулгили ва ажойиб қиз ўз Акулинаси эканини билмади. Берестов унинг кўлини ўпмоқ учун ёндашди, Алексей ҳам унинг кўлидан ижирғаниб туриб ўпди; у, Лизанинг оқ бармоқларини ушлар экан, назарида, қизнинг бармоқлари титраётгандай бўлиб кўринди. Шу орада у Лизанинг қасддан илгари қўйилган ва ҳар хил сатанглик билан пардозланган оёқчаларини кўриб қолди. Бу эса қизнинг бошқа кийимларидан кўра ўзига муносибдай кўринди. Упа ва сурмаларга келганда, тўғриси айтиш керакки, у соддадиллик билан биринчи боқишда буларни пайқаб ололмади ва шунингдек, кейин ҳам ундан

¹ Тўғри таржимаси: «тентакнамо» елкаси кенг ва оғзи жуда сиқилган енг.

² Француз қироли Людовик XV нинг (1721—1764) машуқаси — бека Помпадур.

шубҳа қилмади. Григорий Иванович ўз ваъдасини эслади ва ҳайрон қолганини билдирмасликка уринди, аммо қизнинг шўхлиги унга шу қадар қизиқ бўлиб кўриндики, у ўзини қўлидан зўрга тўхтатиб қолди. Такаббур инглиз хонимни қўлидан узоқ бўлиб, сурма ва упа унинг жавонидан ўнгиланганини пайқаб, аччиғидан қизариб кетгани ва бу унинг упа чаплаган юзидан билиниб турарди. У, шўх қизга ўқрайиб қарар, Лиза эса, ҳар қандай изохотни узга бир вақтга кўйиб, ўзини ҳеч нарсани сезмаганга соларди.

Дастурхонга ўтириши. Алексей уйчанлик ва парижонхоғирлик ролини ўйнайверди. Лиза нозланар, тинчлари орасидан чўзиб-чўзиб фақат французчалаб сўзлар эди. Отаси ҳар онда унга боқарди, мақсадини тушунмасди, аммо бутунинг ҳаммаси унга жуда қизиқ туюларди. Инглиз хоним ҳилдан ташқари аччиғиланган бўлса ҳам, лекин жим ўтирарди. Елғиз Иван Петрович худди ўз уйиданидек: икки одам еганича овқат ер, кўтарганича ичар, тобора ивоқлашиб суҳбатлашар, хоҳлаганча қаҳ-қаҳ уриб куларди.

Ниҳоят, дастурхондан турдилар: меҳмонлар кетинди ва Григорий Иванович кула-кула саволлар бера бошлади: «Нега сен уларни лақиллатдинг? — деб сўради Лизадан у. — Биласанми нима, упа сенга ярашаркан; мен хотинлар пардозни қанақа бўлишини билмайман, аммо мен сен бўлганимда, упа кўйиб юрардим; лекин, табиийки, кўп эмас, озроқ қўярдим». Лиза ўз найрағининг муваффақиятидан жуда хурсанд эди. У, отасини кучоқлади ва унинг маслаҳатини ўйлаб кўришга ваъда берди-да, аччиғиланган Жаксон хонимни тинчлантириш учун югурди. Жаксон хоним эшигини очишга ва қизнинг ўзини оқлашини эшитишга зўрга рози бўлди. Лиза, таниш бўлмаган меҳмонлар ҳузурига қоралан келган чехра-си билан киришдан уялган эмин; аммо сўраб олгани ботина олмаганимиш... У, шафқатли Жаксон хонимнинг афв этишига ишонганмиш ва ҳоказо... Жаксон хоним Лиза уни мазах қилмаганига ишониб, тинчланди. Лизани ўпди, ҳам ярашув аломати ўлароқ бир шиша инглиз упасини бағишлади. Лиза уни самимий ташақкур изҳор этиб қабул қилди.

Эртаси саҳарлаб Лиза учрашув ўрни бўлган чакалакка борганини китобхоннинг ўзи ҳам билиб олганлир. «Барин, сен кеча бизнинг хўжайинникига бордингми? — деди шу замон у Алексейга. — Қизи қанақа экан?» Алексей, мен уни яхши кўролмадим, деб жавоб берди. «Эсиз», — деди Лиза. «Нега ахир?» — деб сўради Алексей. «Шунинг учунки, мен сендан ҳалиги... деганлари тўғримикин, деб сўрамоқчи эдим». «Нима деганлари?» «Мен ўша онимқизга ўхшармишман, шу тўғрими?» «Бўлмағур гап. Уни сенга солиштириб бўлмайди, у хунукдан ҳам хунук». «Оҳ, барин, бундай дейишинг яхши эмас; бизнинг ойимқиз шундай оқ, шундай олифтаки, мени унга қандай солиштириб бўлади!» Алексей олт ичиб, сен ҳар қандай оллоқ қиздан ҳам яхшисан, деди ва уни тамом хотиржам қилиш учун ойимқизни шун-

дай калака қилиб тасвирладики, Лиза чиндан ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулди. «Лекин ойимқиз ҳар қанча кулгани бўлса ҳам, — деди Лиза уҳ тортиб, — барибир, мен унинг олдида саводсиз бир тегтакман». «Эҳ, — деди Алексей, — шунга ҳам ҳафа бўласанми! Алар десасан, мен сени тезини саводсиз этингиндир!» Оқ роздан ҳам, — деди Лиза, — бир ҳаракат қилиб куриш керак, дейман!» «Рухсаг эг, севгиним, ҳозир десанг ҳам майли». Улар ўта тиллар. Алексей чўнтагидан қалам ва ён дафтарини олди. Шундай қилиб Акулина алифбени ажойиб тезлик билан ўргатди. Алексей унинг зеҳнига ҳайрон қоларди. Эртасига у ёнига ҳам киришди. Аввало қалам айтганига юрмади: аммо бир неча дақиқадан сўнг у ҳарф тартибига яхши низа бошлади. «Қандай мўъжиза! — деди Алексей. — Бизнинг ўқинимиз, ахир «Ланкастер»¹ усулидан ҳам тез келтири». Ҳақиқатан ҳам унинг дарёда Акулина «Бояр қизи Наталья»² ҳижжалаб ўқийдиган ва ўқинган тўхтаб, баъзи фикрларини айтганига ҳамча Алексейни чиндан ҳайрон қолдиралиган бўлди. Шунингдек, у бир вақт қогозга шу қиссадан олинган мақоллар, қисқа таъбирларни ёзиб ҳам олди.

Бир ҳафта ўтди, улар ўртасига хат ёзиш ҳам бошланиб кетди. Почта идораси кекса дуб ёгонининг тоқатида жойлашган эди. Настя яқининча почтабон кавизасини адо этарди. Алексей йирик-йирик ҳарфлар билан ёзилган хатни у ердан олиб чириб куйар ва ўз севгинисининг олдин кўк қоғозга ёзилган ажиб-бузи хатини олиб кетарди. Акулина яхши жумлатар тузинга ўрганиб, маълумоти ортиб, ақли ҳам анча ўсиб бораётганини кўришиб турарди.

Шу орада Иван Петрович Берестов билан Григорий Иванович Муромскийнинг ошпазчиликлари борлиги сари маҳкамлашиб борди ва куп ўтмай қаровли сорабларга кураш ҳисликка айланиб кетди: Муромский, Иван Петрович унандан кейин, бутун мол-мулки Алексей Иванович қўлига ўтганини, шунини Алексей Иванович бу губернада энг бадавлат мулкдорлардан бири бўлиб қолганини, шунинг учун Лизага уйинмасликка ҳеч қандай сабаб йўқлигини ора-сира ўйлаб куйарди. Қари Берестов оқдас кўнглисининг бир-мунча телбалиги (узғирли билан айтганда инглишча тегтаклиги)га иқдор бўлса ҳам, унда анча тузук фазилат, масалани кам учрайдиган эпчиллик борлигини инкор этмасди. Григорий Иванович машҳур ва кучли граф Пронскийга яқин қарвандон бўлиб, граф эса, Алексей учун жуда фойдали бўлиши мумкин. Муромский бўлса (Иван Петрович шундай деб ўйларди), қизини шундай одамга беришдан ҳар қалай хурсанд бўлса керак...

Қаришлар шу чоққача ҳар қайсиси ўзича шундай ўйлардилар, улар, ниҳоят, бир-бири билан сўзлашдилар, кенашдилар, кучоқлашдилар ва масалани навбат билан ҳал этмоққа ҳар қайсиси ўз томони-

¹ Ланкастер системаси — илгор ўқувчиларининг қолоқ ўқувчиларга ёрдам бериб, бир-бирини ўргатадиган негиздаги система. Бу усул, аниққас, қатъий ёшдагилар ўртасида қўлланган ва Идикин замонда жуда кенг тарқалган эди.

² Н. М. Карамзиннинг (1766—1826) тарихий қиссаси.

дан ҳаракат қилишга сўз бердилар. Муромский олдида бизга маълум зиёфатдан сўнг, қизини ҳанузгача кўрмаган Алексей билан таништириш қийинчилиги турарди. Улар ўша куни бир-бирига кўп ҳам ёқмагандай кўринарди; буни ақалли Алексейнинг ўшандан бери Прилучинога келмаганидан ҳам билса бўларди. Лиза эса, Иван Петрович уларникига келганда, ҳар вақт ўз уйига кириб кетарди. Григорий Иванович: агар Алексей ҳар кун уйимга келиб турса, қизим ахир яхши кўриб қолади. Ўзи шунақа бўлади, вақт ўтиши билан ҳамма нарса ўз қолиғига тушиб қолади, деб ўйларди.

Иван Петрович ўз ниятининг муваффақияти тўғрисида озроқ ташвиш торгарди. Уша куни кечқуруноқ у ўғлини ўз кабинетига чақириб олди, трубкасини чекаркан, бир оз жим қолиб, деди:

— Нима бўлди, Алёша, кўпдан бери ҳарбий хизмат ҳақида гапирмай қолдинг? Ёки гусар мундири сени ортиқ қизиқтирмай қўйдими!..

— Йўқ, отажон! — деб жавоб берди ҳурмат билан Алексей. — Меннинг гусар бўлишим сизга ёқмаслигини кўриб турибман, бинобарин, вазирам сизга бўйсунибдир.

— Яхши, — деди Иван Петрович, — кўриб турибманки, сен итоаткор ўғилсан; бу менга тасалли беради; мен ҳам ўз ихтиёрингга қўяман; ҳарбий бўлмаган билан... барибир бирон идора ишига кирувингни ҳам хоҳламайман; ҳозирча сени уйлантирмоқ ниятидаман.

— Кимга экан, отажон? — деди Алексей ҳайрон бўлиб.

— Лизавета Григорьевна Муромскаяга, — деб жавоб берди Иван Петрович, — яхши қаллиқ, шундай эмасми?

— Отажон, мен ҳали уйланиш тўғрисида ўйлаганимча ҳам йўқ эди-ку.

— Сен ўйламайсан, мен сенинг учун ўйлаб, ўйимни пишитиб қўйдим.

— Ихтиёрингиз, аммо Лиза Муромская менга сира ҳам ёқмайди.

— Кейин ёқиб қолади. Вақт ўтиши билан севишиб кетасизлар.

— Аммо мен уни бахтиёр қилишга мутлақо қобил эмасман.

— Сен Лизанинг бахтининг гамини смай қўя қол. Нима? Наҳотки сен отанг хоҳишига шундай қарайсан? Яхши!

— Хоҳлаганингизни қилинг, мен уйланишни истамайман ва уйланмайман ҳам.

— Уйланасан, бўлмаса мен сени оқ қиламан, худо ҳаққи! Бутун мол-мулкимни сотаман, совураман, сенга сариқ чақа ҳам қолдирмайман. Ўйлаб чиқишингга уч кун муҳлат бераман, унга ҳам кўзимга кўринма.

Алексей отасининг бошига бир фикр келиб қолса, уни Тарас Скотининг¹ айтганидай, омбир билан ҳам суғуриб бўлмасди: аммо Алексей ҳам отасининг худди ўзи эди; унга ҳам гап тушунтириш

¹ Тарас Скотининг — Фонвизин комедияси «Недоросль»да қатнашувчилардан бири; подон ва дағал бир тип.

қийин эди. У ўз хонасига кирди ва ота-она ҳукмининг чегараси ҳақида, Лизавета Григорьевна тўғрисида, отасининг уни ҳеч нарсаиз қолдирмоқчи бўлгани ва ниҳоят Акулина ҳақида ўйлаб кетди. Биринчи марта Алексей уни қаттиқ севиб қолганини равшан ҳис этди: хаёлига романларда ёзилгандай кишлоқда қизга уйланиш ва ўз меҳнаги соясида кун кўриш фикри келди: бу қатъий қарор унинг ўзига ҳам тобора маъқулроқ кўрина бошлади. Ёнгарчилик бўлгани учун бир қанча вақтдан бери чакалакзордаги учрашувлар тўхтаган эди. У, Акулинага ҳарфларини равшан қилиб, оташин ифодалар билан бир мактуб ёзди ва икковига хавф солаётган жудоликни билдирди ҳам шу хатда унинг ўзига тегишини сўради. Шу замон хатни почтага, дарахт ковагига ташлаб келди ва қилган ишидан мамнун бўлган ҳолда ухламоқ учун ётди.

Ўз фикрида қаттиқ туриб олган Алексей, эртасига эрталаб, очиқ сўзлашиб олиш учун Муромскийнинг уйи томон кетди. У Муромскийнинг олижаноблигига сўяниб, уни ўз томонига оғдирмоқ умидида эди. Отини Прилучино саройи ёнида тўхтатиб: «Григорий Иванович уйдами?» — деб сўради. «Йўқ, — деди хизматкор, — Григорий Иванович эрталаб кетгандилар...» «Афсусл!» — деб ўйлади Алексей. «Ҳеч бўлмаса Лизавета Григорьевна уйда эмасми?» — деди яна. «Уйдалар!» Алексей отдан сакраб тушди. Тизгинини хизматкорнинг қўлига тутқазди-да, рухсат олмасданоқ ичкари кириб кетди.

Меҳмонхонага яқинлашаркан: «Ҳаммаси ҳал бўлади, — деб ўйлади йиғит, — унинг ўзи билан сўзлашаман». У ичкари кирди ва... қотиб қолди! Лиза... Йўқ! Акулина, сеvimли, қорачадан келган Акулина, сарафанда эмас, эрталаб киядиган оқ кўйлақда, дераза ёнида ўтирар ва унинг хатини ўқир эди. Лиза мактуб билан шу қадар машғул бўлиб кетгандики, унинг кириб келганини ҳам сезмай қолди. Алексей сеvimчдан бақириб юборди. Лиза сесканиб бошини кўтарди ва қичқириб қочиб кетмоқчи бўлди. Алексей уни ушлаб қолишга югурди. «Акулина, Акулина!» — Лиза унинг қўлидан чиқишга уринар ва юзини ўтириб: «Mais laissez-moi donc, monsieur; mais êtes vous fou?»¹ — деган сўзларни такрорлар эди; «Акулина, жоним, Акулина!» — деярди яна Алексей унинг қўлларини ўпиб. Бу воқеанинг гувоҳи бўлган Жаксон хоним нима ўйлашини ҳам билмасди. Шу пайт эшик очилиб Григорий Иванович Муромский кириб келди ва:

— Эҳ, сизларнинг ишларингиз, чамаси, жуда нишиб қолганга ўхшайди-ку... — деди.

Ҳикоянинг ҳулосасини ёзиб ўтиришдай ортиқча мажбуриятдан китобхонларим мени халос этарлар, деб ўйлайман.

1830 йил

И. П. Белкин
қиссалари тугади

¹ Қўйворинг мени, афандим: ақлингизни йўқотдингизми?

МУНДАРИЖА

Шарққа мафтун шоир (Абдулла Орипов)	5
Шеърлар	
Эркиндик. <i>Миртемир</i> таржимаси	8
«Сибирь конларининг тағида...» <i>Миртемир</i> таржимаси	12
Царское Село хотиралари. <i>Миртемир</i> таржимаси	13
Ўртоқдаримга. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	18
Чадаевга. («Бу диёрда илк йиллар...») <i>Миртемир</i> таржимаси	19
Пушқин альбомига. <i>Миртемир</i> таржимаси	22
«Жонажон юртимнинг мовий осмони...» <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	23
Шоир. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	24
Ҳумор. <i>Миртемир</i> таржимаси	25
Арион. <i>Миртемир</i> таржимаси	26
Кавказ. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	27
Жинлар. <i>Миртемир</i> таржимаси	28
Анонимга жавоб. <i>Ҳамид Фулом</i> таржимаси	30
Д. В. Давитовга. («Сенгадир бу шеърим. кунчи қаҳрамон!»)	
<i>Мамарасул Бобоев</i> таржимаси	31
Саркарда. <i>Миртемир</i> таржимаси	32
Сувга чўккан одам. <i>Миртемир</i> таржимаси	34
Романс. <i>Миртемир</i> таржимаси	37
Қушча. <i>Ҳамид Фулом</i> таржимаси	39
Демон. <i>Муҳаммад Али</i> таржимаси	40
Денизга. <i>Миртемир</i> таржимаси	41
Бу юзга ва худ. <i>Ҳултон</i> таржимаси	43
Чоғ. <i>Шухрат</i> таржимаси	44
Эртақлар. Noel. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	45
Қушқин. <i>Миртемир</i> таржимаси	46
Истақ. <i>Миртемир</i> таржимаси	47
Элегия. («Мен яна сизники. эй ёш дуст-ёр...») <i>Миртемир</i> таржимаси	48
Книзь А. М. Горчаковга. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	50
Қишлоқ. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	52
Русалка. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	54
Тикланиш. <i>Туроб Тула</i> таржимаси	56
«Мен сизга ачинмайман...» <i>Зулфия</i> таржимаси	57
Қора шол. <i>Миртемир</i> таржимаси	58
Нашодсон. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	60
«Садодатли грек қизи, ийлама...». <i>Зулфия</i> таржимаси	64
Қароматли Олег ҳақида қушиқ. <i>Миртемир</i> таржимаси	65
Я. П. Толстойга ёзилган хатдан. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	68
«Шундай эди, шундай бўлар ҳали ҳам». <i>Шухрат</i> таржимаси	69
Ҳаёт ғраваси. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	70
Боқчасарой фонтанига. <i>Миртемир</i> таржимаси	71
Куйдирилган мактуб. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	72
...га. («Иўқ, иўқ, муҳаббатнинг жўшқин раъйига...») <i>Зулфия</i> таржимаси	73
Қуёв. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	74
19 октябрь. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	79
Қиш оқшоми. <i>Миртемир</i> таржимаси	84
бўрон. <i>Миртемир</i> таржимаси	86
Стенька Рязин ҳақида қушиқлар. <i>Миртемир</i> таржимаси	87
Пайгамбар. <i>Миртемир</i> таржимаси	89
Эчагамга. <i>Миртемир</i> таржимаси	90
«Арзанда синеҳлар ичида шоир» <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	91

Зар билан ханжар. <i>Рустам Комилов</i> таржимаси	92
«Куйлама ёнимда, о, соҳибжамол». <i>Миртемир</i> таржимаси	93
Анҷар. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	94
Гул. <i>Миртемир</i> таржимаси	96
Қиш эртаси. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	97
Видолашув. <i>Зулфия</i> таржимаси	98
Усмирга. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	99
Шонрга. <i>Мухаммад Али</i> таржимаси	100
Акс садо. <i>Миртемир</i> таржимаси	101
Кўз. <i>Миртемир</i> таржимаси	102
Булут. <i>Миртемир</i> таржимаси	105
«...Яна келдим». <i>Миртемир</i> таржимаси	106
Пётр Биринчининг базми. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	108
«Кўз билан тиклаб бўлмас...». <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	110
Санъаткорга. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	111
Шеър тўқувчи дўстимга. <i>Миртемир</i> таржимаси	112
Жудалик. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	115
«Яхши қол, қадрдон яшил ўрмонзор!». <i>Миртемир</i> таржимаси	116
Чадаевга атаб. («Севги, умид, жимжит...») <i>Миртемир</i> таржимаси	117
Н. Н. (В. В. Энгельгардтга). <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	118
«Кўндуз машъаласи секин сўнаркан...» <i>Миртемир</i> таржимаси	119
«Учишган булутлардан бўшаб қолди кук юзи...» <i>Миртемир</i> таржимаси	121
Ханжар. <i>Миртемир</i> таржимаси	122
Аломатлар. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	124
«Кеңирамикансан, орзудаги рашк». <i>Зулфия</i> таржимаси	125
«Булутли оқшом эди...». <i>Миртемир</i> таржимаси	126
«Туп ели гир-гир...» <i>Мухаммад Али</i> таржимаси	127
Чадаевга / «Ахир, бу бачкана гумонлар нечун?». <i>Миртемир</i> таржимаси	128
Шон-шухрат орзуси. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	129
...га. («Эсимдадир ажиб дам ҳали...») <i>Зулфия</i> таржимаси	130
Агар сени алдаса ҳаёт... <i>Зулфия</i> таржимаси	131
Боҳус қўшини. <i>Миртемир</i> таржимаси	132
«Қотимда ёнади орзу оташн...» <i>Зулфия</i> таржимаси	133
Вяземскийга. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	134
Язиковга. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	135
«Аччиқ сатиранинг оташ музаси...» <i>Туроб Тўла</i> таржимаси	136
1827 йил 19 октябрда. <i>Миртемир</i> таржимаси	137
Шоир ва авом. <i>Мухаммад Али</i> таржимаси	138
«Грузия қирларида тун қоронғуси...». <i>Миртемир</i> таржимаси	140
«Шовқинли кўчада сарсон юрсам-да...». <i>Миртемир</i> таржимаси	141
Меҳнат. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	142
«Қирмизи юз танқидчим, бўрдоқи аскиябоз...». <i>Миртемир</i> таржимаси	143
Ёлвориш. <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	144
«Мери учун ичман...» <i>Миртемир</i> таржимаси	145
Насл-насабим. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	146
Будрис ва унинг ўғиллари. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	149
«Ақлдан оздирма...» <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	151
«Бас, етар, бас, жон дўстим» <i>Миртемир</i> таржимаси	152
Фарбий славян кўшиқлари. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	153
Гайдук Хризич. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	153
Иакинф Магдановичнинг мотам кўшиғи. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	154
Булбул. <i>Миртемир</i> таржимаси	155
Бурдалак. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	155
Сингил ва акалар. <i>Мамарасул Бобоев</i> таржимаси	156
От. <i>Ҳамид Фулом</i> таржимаси	158
«Орамизда яшаганди ул...». <i>Мухаммад Али</i> таржимаси	160

«Ўйладимки, юрак унутди...». <i>Зулфия</i> таржимаси	161
«Ёшлик байрамимиз бизнинг бир вақтлар...». <i>Рамз Бобожон</i> таржимаси	162
Элегия/«Бепарво йилларнинг сўнги шўх дами»/. <i>Мамарасул Бобоев</i> таржимаси	164

Достонлар

Боқчасарой фонтани. <i>Усмон Носир</i> таржимаси	166
Кавказ асири. <i>Ҳамид Олимжон</i> таржимаси	183
Мис Отлиқ. <i>Асқад Мухтор</i> таржимаси	203

Насрий асарлар

Дубровский. <i>Маъруф Ҳаким</i> таржимаси	216
Марҳум Иван Петрович Белкин қиссаларидан Ноширдан. <i>Рустам Комилов</i> таржимаси	288
Бўрон. <i>Одил Раҳимий</i> таржимаси	292
Қишлоқи ойимқиз. <i>Миртемир</i> таржимаси	302

Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Адабий-бадиий нашр

А. С. ПУШКИН

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Шеърлар, достонлар, насрий асарлар

Муҳаррир *М. Йўлдошева*
 Рассом *А. Бобров*
 Расмлар муҳаррири *А. Кива*
 Техн. муҳаррир *Т. Смирнова*
 Мусахҳиҳ *М. Насриддинова*

ИБ № 3700

Босмахонага 22.04.99 да берилди. Босишга 10.05.99 да рухсат этилди. Бичими 60×84¹/₁₆.
 1-нав босмахона қоғози. Адабий гарнитура. Офсет босма 18,60 шартли босма то-
 боқ. 15.5 нашр босма тобоғи. Жами 10000 нусха. 1514 рақамли буюртма. Баҳоси
 шартнома асосида. 16-99 рақамли шартнома.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Фафур Фулом номидаги
 Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Ижарадаги Тошкент
 матбаа комбинати. Тошкент. 700129, Навоий кўчаси, 30.